

Міністерство освіти і науки України
Інститут проблем виховання Академії педагогічних наук України

О.В. Безпалько

**Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та
молоддю у територіальній громаді:
теоретико-методичні основи**

Київ

2006

ББК

УДК

Безпалько О. В.

Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи: Монографія. – К.:.....

У монографії визначена роль громади як соціалізуючого фактора у розвитку та соціальному становленні дітей і учнівської молоді, з'ясована сутність соціально-педагогічної роботи. Обґрунтовані концептуальні засади організації такої роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальній громаді. З позиції сервісного підходу охарактеризована соціально-педагогічна робота закладів та організацій соціальної інфраструктури для дітей та учнівської молоді, визначено зміст та види соціальних послуг, що в них надаються. Описано досвід організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в окремих територіальних громадах.

Для науковців, аспірантів і студентів педагогічних університетів, соціальних педагогів, соціальних працівників, фахівців, які працюють у сфері соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту проблем виховання АПН України
(протокол № 8 від 27 вересня 2006 року)*

Р е ц е н з е н т и

Л.І. Міщук,

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і психології Запорізького національного університету

С.Я. Харченко,

доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка

П.М. Гусак,

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки Волинського державного університету ім. Лесі Українки

ISBN

ВСТУП

На початку XXI століття в Україні триває період трансформації суспільного життя, що супроводжується радикальними перетвореннями у галузі освіти та соціально-педагогічній діяльності. Розвиваючись, процеси демократизації, курс на розбудову громадянського суспільства, розпочаті в минулому столітті, в свою чергу, зумовлюють зміни пріоритетів соціальної політики, соціального виховання та діяльності соціальних інститутів.

Щоб розбудувати громадянське суспільство, створити дієві та ефективні у своїй діяльності соціальні служби, потрібен такий підхід до вироблення соціальної політики, який передбачав би більш активну участь у цьому працівників соціальної сфери та самих користувачів соціальних послуг.

Для успішного соціального розвитку суспільства уже в умовах сьогодення необхідно зосередити увагу на вирішенні проблем забезпечення соціальних гарантій, соціального захисту, створення умов для соціальної адаптації у безпосередньому життєвому полі дітей та учнівської молоді: сім'ї, соціальному оточенні, громаді.

Домінанту сучасної соціально-педагогічної парадигми складає інтеграція зусиль, засобів і можливостей різних державних та неурядових організацій на всіх рівнях, в тому числі й на рівні територіальної громади, з метою проведення соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю, залучення самих суб'єктів до вирішення власних проблем, сприяння їх активній участі в суспільному житті.

Соціально-педагогічна робота в різних соціальних інститутах, етнічних та територіальних громадах набуває все більшого значення у соціальному вихованні як невід'ємній складовій соціальної педагогіки. Сучасне спрямування вітчизняної соціально-педагогічної роботи відповідає рішенням спеціальної сесії ООН щодо становища дітей (Нью-Йорк, 8-10 травня 2002р.),

яка ухвалила резолюцію, що зобов'язує держави – члени ООН створювати громади, сприятливі для життя дітей [94].

Багато громад у всьому світі занепокоєні загостренням соціальних та економічних проблем, незважаючи на реалізацію спеціальних урядових програм, націлених на їх вирішення. Зараз негайного вирішення потребують проблеми соціального сирітства, злочинності неповнолітніх, погіршення доступу до якісних медичних послуг, наркоманія та інші залежності серед молоді, насильство над жінками й дітьми, погіршення стану довкілля, а також розбрат суспільства на етнічних, релігійних і всіляких ідеологічних підставах та багато інших соціальних проблем. Стає більш чітким розуміння, в тому числі на рівні громади, що ці проблеми є не ізольованими, а глибоко взаємопов'язаними.

У суспільстві зростає усвідомлення того, що професійні працівники соціальної сфери та державні програми, які ними реалізуються, незважаючи на їхні добрі наміри, не можуть самотійно розв'язати це сплетіння взаємопов'язаних проблем. Результативність соціальних програм значною мірою залежить від активної участі пересічних громадян, бізнесових структур, формальних і неформальних громадських, благодійних організацій у багатьох сферах життя. Стає все більш зрозумілим, що у реалізації соціальних програм важливими є сталі особисті взаємини та поновлені, життєздатні соціальні мережі. Створення та відновлення таких взаємин і соціальних мереж, в першу чергу у територіальних громадах, є завданням, до виконання якого мають долучатися всі сектори суспільства. В межах територіальної громади можна найбільш ефективно вирішувати проблеми здорового способу життя, соціального та психологічного благополуччя дітей і молоді, їх соціокультурного розвитку тощо.

Соціально-педагогічна теорія завжди була тісно пов'язана з такими поняттями як „життєвий світ дитини”, „соціальне середовище”, „життєвий простір особистості”. Відтак, у фокусі соціальної педагогіки як науки та сфери практичної діяльності є педагогічні можливості середовища

життєдіяльності дитини та його вплив на її соціальне становлення. Таким соціальним середовищем, зокрема, є територіальна громада як місце соціального буття дітей і учнівської молоді та фактор їх соціалізації. Разом з цим саме у територіальній громаді реалізується соціальна політика щодо дітей та учнівської молоді, запроваджуються різноманітні форми їх соціально-педагогічної підтримки.

Цілком правомірно, що у Національному плані дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2006–2016 роки одним із завдань визначено активізацію громади шляхом залучення її представників до планування змін в інтересах дітей та їх впровадження на місцевому рівні [308, с. 56] .

На теперішній час у монографіях, дисертаціях та інших працях із соціальної педагогіки значною мірою висвітлено: теоретичні концепції соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю (І.Д. Зверева [157], А.Й.Капська [183], А.О. Малько [249], Л.І. Міщик [270], Н.М. Чернуха [526], Л.А. Штефан [537]); особливості соціалізації дітей та молоді в сучасних умовах (Н.М. Лавриченко [222], Г.М. Лактіонова [223], С.В Савченко [386], П.В. Плотніков [342]); основи соціально-правового захисту дітей та молоді (Н.І. Агаркова [6], О.Л. Караман [185], І.М. Ковчина [195]); технології соціально-педагогічної роботи з різними групами клієнтів (Н.В. Заверико [148], Л.П. Мельник [254], С.А. Мукомел [286], С.Я. Харченко [516]); організацію соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю з обмеженими функціональними можливостями (І.Б. Іванова [170], В.І.Ляшенко [243], О.І. Молчан [278]); особливості профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі та формування здорового способу життя неповнолітніх (О.В. Вакуленко [54], І.В. Козубовська [196], В.М.Оржехівська [317]); розвиток форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у сім'ю (Г.М.Бевз [27], І.В. Пеша [334]); зміст та форми соціально-педагогічної роботи з сім'єю як провідним інститутом соціалізації особистості (Т.Ф. Алексеєнко [13], В.П. Кравець [209],

І.М.Трубавіна [488]); організаційно-методичні основи діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (О.А. Кузьменко [216], С.В.Толстоухова [482]); особливості соціально-педагогічної діяльності молодіжних організацій (Ю.М. Жданович [144], Ю.Й. Поліщук [347]).

Аналіз літературних джерел та результатів наукових досліджень з проблем соціальної педагогіки дозволяє зробити висновок, що у численних і вагомих за теоретичними й прикладними надбаннями цієї науки залишається поза увагою проблема комплексного дослідження соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в громаді. Варто зауважити, що окремі аспекти соціально-педагогічної діяльності, висвітлені у вищезазначених напрямках наукових досліджень, здійснюються саме в різних соціальних інституціях територіальної громади і потребують узагальнення.

Питанням роботи в громаді як складовій діяльності соціального педагога та соціального працівника присвячені окремі праці І.Д. Зверевої [157], А.Й. Капської [183], Т.В. Семигіної [395], В.М. Сідорова [397]. Актуальною ця проблематика є і для російських науковців, зокрема, С.С. Гіля [89], Л.О. Гнусаревої [92], І.Є. Кокарева [198], Л.Я. Оліфіренко [310] та інших. Проте найбільш повно проблема соціальної роботи в громаді розкрита у працях зарубіжних авторів Г. Брагера [558], М. Боп [556], М.Майо [245], М.Пейна [329], А. Твелтвіза [572], П. Тейлора [569] та інших.

Актуальність соціально-педагогічної роботи в громаді значною мірою обумовлена тим, що в умовах сьогодення спостерігається низка суперечностей між:

- декларуванням ролі місцевого самоврядування у вирішенні соціальних проблем, в тому числі дітей і молоді, та інертністю місцевої влади в питаннях залучення членів громади до активної участі у процесах визначення та вирішення проблем дітей і молоді місцевої спільноти;
- потребою суспільства в ефективно діючій системі соціально-педагогічної підтримки дітей та молоді на локальному рівні та

відсутністю цілісної теорії її організації, технологічного та програмного забезпечення;

- різними видами соціально-педагогічної діяльності неурядових організації та нерозробленістю змісту, напрямів та форм їх роботи у взаємодії з іншими соціальними інститутами в межах громади;
- потребою у якісних соціальних послугах закладів соціальної інфраструктури для дітей і молоді та невідповідністю послуг, що надаються в цих закладах, потребам та запитам дітей і молоді певної місцевої громади;
- необхідністю підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників до роботи в громаді та відсутністю теоретико-методичного обґрунтування такої підготовки.

Домінантою методології, на якій ми базуємо свої наукові позиції, є соціально-педагогічна парадигма, сутність якої полягає у визнанні взаємозалежності та взаємообумовленості соціальних процесів, що відбуваються в різних соціально-педагогічних інститутах соціуму під впливом спеціально організованої соціально-педагогічної діяльності, до яких відносять процеси розвитку особистості, включення людини в соціум, перетворення самого соціуму [227, с. 20].

Виходячи з того, що соціальна педагогіка вивчає особливості соціалізації особистості в різних соціумах, громада стає об'єктом уваги соціально-педагогічної теорії як різновид соціального середовища. Тут можна говорити про два напрями наукових пошуків: дослідження громади як фактора соціалізації особистості та організацію соціально-педагогічної роботи в громаді, що спрямована на створення оптимальних умов для становлення та розвитку особистості.

Актуальність соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю на рівні громади обумовлюється сьогодні такими чинниками:

- змінами у сфері суспільного розвитку;

- досягненнями соціально-педагогічної діяльності за останнє десятиліття;
- наявністю певного законодавчого поля з питань організації соціально-педагогічної роботи на місцевому рівні.

Розвиток соціально-педагогічної діяльності за роки незалежності України характеризувався інституційним підходом. Організація різних напрямів соціально-педагогічної діяльності та форм соціальної підтримки й допомоги дітям та молоді зосереджувалася в традиційних соціальних інститутах територіальної громади (загальноосвітніх і позашкільних закладах) та соціальних службах молоді як провідних органах реалізації соціальної політики на місцевому рівні.

Основними формами соціально-педагогічної діяльності в цих закладах були індивідуальна та групова робота. На той час це було цілком закономірно, оскільки країна тільки починала розбудову громадянського суспільства й люди ще не були готові до активної участі у вирішенні соціальних проблем, зокрема дітей та молоді, на локальному рівні. Окрім цього, для усвідомлення людьми власної відповідальності за своє життя та життя оточуючих був необхідний певний час для розуміння того, що держава, проголошуючи певні соціальні гарантії, не завжди спроможна забезпечити їх виконання, навіть за активної діяльності фахівців соціальної сфери. Слід зважати й на те, що у 90-х роках минулого століття соціально-педагогічна робота з дітьми і молоддю у різних соціальних службах організовувалася, в основному, за вертикальним принципом згори донизу: від розпоряджень міністерств та відомств до практичної реалізації на місцях. Накази та інструкції щодо організації соціально-педагогічної роботи готувалися, здебільшого, з метою вирішення загальнодержавних соціальних проблем. При цьому часто не бралися до уваги проблеми певного регіону та можливості територіальних громад щодо їх вирішення. Відтак, соціально-педагогічна робота на місцях не завжди була ефективною, оскільки вона

базувалася не на потребах та проблемах членів громади, а на пріоритетах державної соціальної політики.

Незважаючи на зазначені прорахунки в організації соціально-педагогічної роботи в громаді, за останнє десятиліття були розроблені та впроваджені різноманітні технології соціальної профілактики, соціальної реабілітації, соціального супроводу, ресоціалізації дітей та молоді в різних інституціях, що є складовими соціальної інфраструктури територіальної громади: загальноосвітніх та позашкільних закладах, соціальних службах для сім'ї, дітей та молоді, реабілітаційних центрах для дітей-інвалідів, центрах медико-соціальної реабілітації неповнолітніх, клубах за місцем проживання, притулках для неповнолітніх тощо.

В сучасних умовах соціально-педагогічні технології роботи з дітьми та молоддю в територіальних громадах починають бути здебільшого зорієнтовані на окремі цільові групи і характеризуються сукупністю прийомів, методів і впливів для досягнення різноманітних завдань на рівні місцевої спільноти.

Ще одним важливим чинником розвитку соціально-педагогічної роботи в громаді є створення та зміцнення у державі позицій третього сектору. Зараз спостерігається перехід від однополюсності в реалізації соціальної політики за схемою “держава-особистість” до багатополюсності, що виражається в збільшенні числа суб'єктів соціально-педагогічної діяльності. Додатковою, і треба відзначити, дієвою силою у вирішенні соціальних проблем, переважно на місцевому рівні поступово стають неурядові організації. Від інших соціальних інститутів, які діють у територіальній громаді, їх, перш за все, вирізняє: проникнення в ті сфери соціального життя, які залишаються поза увагою існуючих державних структур; цілеспрямована діяльність щодо вирішення проблем дітей та молоді, актуальних для конкретної громади; залучення людей до соціальної діяльності на волонтерських засадах.

Громадські організації ініціюють та активно впроваджують різноманітні соціальні програми та проекти саме в територіальних громадах, взаємодіючи

з державними організаціями. Досить часто результатами реалізації таких проектів є нові технології соціально-педагогічної роботи, соціальні послуги для дітей і молоді, які в подальшому впроваджуються соціальними педагогами та соціальними працівниками в інших територіальних громадах.

Успіх реалізації різноманітних соціальних програм значною мірою залежить від активності членів громади щодо їх підтримки та впровадження. В умовах сьогодення зв'язок із громадськістю здійснюється шляхом надання інформації про соціальні програми та проекти у засобах масової інформації, консультацій з представниками різних соціальних груп громади, залучення членів громади до моніторингу соціальних проектів та програм.

Важливим чинником розвитку соціально-педагогічної роботи в громаді є розроблений і затверджений Верховною Радою України пакет законодавчих документів з питань політико-правового регулювання роботи в територіальній громаді. Так, у Законі України „Про місцеве самоврядування” (1997 р.) вперше було вказано на необхідність залучення громадськості до активної участі у вирішенні питань територіальної громади, пошук шляхів їх вирішення у співпраці з різними організаціями та структурами, які працюють на місцевому рівні. У цьому законі визначено сутність територіальної громади, роль статуту громади у розвитку місцевого самоврядування, різновиди участі населення у вирішенні соціальних проблем у формі місцевих референдумів, громадських слухань, зборів громадян за місцем проживання.

Закон України „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” (2001 р.) чітко визначив основні напрями державної політики у сфері соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю. В ньому наголошено на необхідності сприяння дитячим та молодіжним організаціям, іншим об'єднанням громадян, фізичним особам у реалізації ними власних соціально значущих ініціатив і проектів.

Закон України „Про соціальні послуги” (2003 р.) містить положення про бажаність надання соціальних послуг за місцем проживання людини. Він

покладає відповідальність за організацію та координацію надання соціальних послуг на місцеві органи виконавчої влади, а також на органи місцевого самоврядування. Згідно цього закону, в Україні впроваджуються елементи соціального замовлення, що є складовою соціальної роботи в громадах багатьох інших країн. Робота державних та неурядових організацій щодо надання різноманітних послуг дітям та молоді на основі соціального замовлення створює найбільш оптимальні умови для задоволення їх потреб чи допомоги у вирішенні проблем безпосередньо у найближчому полі життєдіяльності особистості.

Створення громадських організацій, планування діяльності соціальних служб, спрямоване на вирішення конкретних соціальних проблем територіальної громади, реалізація численних громадських ініціатив та соціальних проектів на локальному рівні є безперечними свідченнями того, що соціально-педагогічна робота в громаді зараз стає одним із пріоритетних напрямів соціальної діяльності.

Зараз існують всі необхідні передумови для розгортання та вдосконалення соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальній громаді. Її актуальність обумовлюється тим, що вчасне вирішення соціальних проблем в окремих територіальних громадах можна розглядати як превенцію проблем загальнодержавних. Саме тут спрацьовує один з постулатів соціально-педагогічної роботи про те, що легше лікувати окремі соціальні хвороби, ніж боротися з великими епідеміями.

Пропоноване монографічне дослідження є спробою теоретичного обґрунтування та узагальнення досвіду соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальній громаді на основі системного та структурно-діяльнісного підходів.

Слова вдячності автор висловлює співробітникам Християнського дитячого фонду, разом з якими протягом 2003-2006 рр. реалізовував низку проектів з організації соціально-педагогічної роботи у громадах, що дало

можливість зібрати необхідний емпіричний матеріал, розробити й впровадити інноваційні технології та моделі соціально-педагогічної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями в громадах.

Автор також щиро вдячний співробітникам лабораторії соціальної педагогіки Інституту проблем виховання АПН України, викладачам кафедри соціальної педагогіки НПУ ім. М.П. Драгоманова за численні пропозиції та критичні зауваження, які допомогли зняти деякі сумніви, що виникали в процесі підготовки монографії, а також всім, хто був причетний до роботи над цією публікацією.

Особлива подяка чоловіку, сину та членам родини. Саме їх підтримка та допомога надихали автора в нелегкі часи життєвих випробувань.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО -ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

1. 1. Сутність соціально-педагогічної роботи

Однією з основних характеристик кожної науки є наявність своєї, відмінної від інших, понятійно-термінологічної бази. В окремих випадках понятійно-термінологічна база однієї науки може використовуватися іншими, спорідненими науками.

В соціальній педагогіці як самостійній галузі педагогічної науки зараз така база в певній мірі вже сформована. Це стало результатом накопичення та аналізу знань у цій сфері, узагальнення практичного досвіду і на цій основі формування понятійного апарату, вивчення закономірностей та найбільш суттєвих зв'язків і взаємодії між об'єктами соціальної сфери. Завдяки цьому наукову інтерпретацію одержала значна кількість багатогранних соціальних явищ. Сформований на теперішній час понятійний апарат соціальної педагогіки дозволяє в тій чи іншій мірі відобразити окремі фрагменти соціальних явищ і сам процес їх розвитку та змін, сприяючи таким чином поглибленню знань про ці явища.

Бурхливі соціально-економічні зміни, що відбулися в Україні в останнє десятиліття ХХ та на початку ХХІ століття, сприяли реанімації та розвитку нових соціальних явищ, а відтак і нових форм соціально-педагогічної діяльності. У зв'язку з цим виникла потреба наукового аналізу та узагальнення досвіду такої діяльності, що зумовило подальший розвиток понятійно-термінологічної бази, появу нових концепцій та теорій соціальної педагогіки.

Наразі одним із проблемних питань сучасної соціальної педагогіки все ще залишається неузгодженість термінології, нечітке, а часто і подвійне трактування багатьох понять, що не дозволяє дати точну оцінку багатьом новим соціальним явищам та процесам. На цьому акцентує увагу багато дослідників. Так, В.І. Рузанов, розглядаючи соціальне пізнання, вважає, що тут завдання полягає скоріше не в тому, щоб запропонувати пояснення чи

об'єктивний опис деякої реальності, підпорядкувавши її певним пояснювальним схемам, а часто в тому, щоб досягнути ту реальність, яка вже склалася, не нав'язуючи насильно подібні схеми, але намагаючись органічно їх поєднати, можливо, знаходячи в ній самій (сміслозмістовій реальності) необхідні понятійні засоби [382, с. 11].

Варто зауважити, що понятійно-термінологічні проблеми зустрічаються в багатьох науках. Особливо вони загострюються в період становлення окремих наук на початкових етапах їх розвитку. Саме цей еволюційний процес спостерігається зараз і в соціальній педагогіці як відносно молодій галузі педагогічної науки. На думку багатьох вітчизняних (А.Й. Капська, А.О. Малько, Л.А. Штефан, С.Я. Харченко) та російських (М.А. Галагузова, Л.С. Нікітіна, В.А. Нікітін, Г.Н. Штінова) вчених, прийшов час уніфікації базових термінів соціальної педагогіки, зокрема поняття “соціально-педагогічна робота”, оскільки сьогодні спостерігається досить довільне, а часом і суперечливе його трактування, що, в свою чергу, призводить до термінологічної невизначеності у теорії самої соціальної педагогіки.

Як показує проведене нами вивчення різноманітних літературних та інших інформаційних джерел з проблем соціальної педагогіки та соціальної роботи, досить часто в одній і тій же праці зустрічаються дефініції „соціальна робота”, „соціально-педагогічна діяльність”, „соціально-педагогічна робота”, які вживаються авторами як синонімічні.

На першому етапі нашого дослідження дуже важливо встановити принципову різницю між поняттями, близькими за змістом до поняття „соціально-педагогічна робота”, а також, по можливості, проаналізувати причини, які перешкоджають адекватному трактуванню цих понять в теорії та практиці соціальної педагогіки.

Виходячи з мети дослідження, на нашу думку, доцільно провести таке вивчення на основі системного та структурно-діяльнісного підходів. Це важливо з огляду на те, що “сутнісною особливістю системного підходу є те, що він розглядає відносно самостійні компоненти не ізольовано, а в їх

взаємозв'язку, в розвитку та русі, тобто в динаміці” [513]. Відтак аналіз понять “соціальна робота”, “соціально-педагогічна діяльність”, “соціально-педагогічна-робота” доцільно провести, в першу чергу, в трьох взаємозалежних і взаємообумовлених площинах: теорія – професійна діяльність – практика.

Зараз в теоретичній площині, зазвичай, розглядають відмінності та спільні риси між двома системами наукових знань: соціальною педагогікою та соціальною роботою. Соціальна педагогіка як самостійна галузь педагогічного знання, – наголошує В.Г. Бочарова, – конкретизує положення загальної педагогіки та інших людинознавчих дисциплін в особистісно-середовищному контексті, досліджує педагогічний вплив на особистість соціальної взаємодії протягом всіх вікових періодів життя в різних сферах її середовища [46, с. 16].

Слід зазначити, що через несформованість понятійного апарату, виявляється багато протиріч у визначенні самого предмету соціальної педагогіки, розробці, уточненні та систематизації понятійно-термінологічного апарату наук, близьких до неї за змістом. Так, сьогодні російські науковці вважають соціальну педагогіку:

- одним з напрямів соціальної роботи (І. О. Зимня);
- теоретичною базою професії „соціальна робота” (В.Г. Бочарова, Б.З.Вульф, Г.Н. Філонов);
- частиною педагогіки, яка фокусує свою увагу на питаннях соціального виховання (А.В. Мудрик, Ю.В. Василькова, М.М. Плоткін, В.Д.Семенов);
- міждисциплінарною наукою, яка інтегрує педагогіку та теорію соціальної роботи (Є.Р. Смірнова, В.Я. Ярська);
- міждисциплінарною наукою, яка формується на базі інтеграційної взаємодії педагогіки та соціології (С.С. Гіль, М.А. Галагузова, Г.Н. Штінова) [85, с. 99].

Той факт, що соціальна педагогіка є складовою загальної педагогіки, означає, що в полі її зору знаходяться ті ж процеси та явища, які вивчаються педагогікою, але розглядаються в певному специфічному аспекті. Відтак, очевидно, що специфіка цієї області педагогічних знань відображена у понятті „соціальна”. Зараз у суспільних науках феномен „соціальне” розглядається як системоутворюючий компонент пізнання. „Соціальне” – це не тільки семантична та понятійна визначеність. Це знакове явище, котре знаходиться на межі раціонального та ірраціонального пізнання, визначає особливу область систематизації реальних явищ і пізнавальних парадигм ХХІ ст.” [С.Р.Козлов, с. 99].

Цілком слушною є думка науковців (М.А. Галагузової, І.Д. Зверєвої, А.Й. Капської, **Ліпського**, Л.В. Мардахаєва, В.А. Нікітіна) про те, що соціальна педагогіка виділяє в процесах виховання та освіти ті аспекти, які пов’язані з включенням особистості в суспільне життя, тому до неї відносять:

- теорію регулювання та реалізації освітньо-виховними засобами процесу соціалізації та ресоціалізації людини [423, с.31];
- теорію становлення та подальшого вдосконалення особистості, суспільних груп в процесі соціалізації [252, с. 13];
- теорію, що розкриває вплив на педагогічний процес конкретних соціокультурних умов [425, с. 22];
- теорію соціального виховання, яке спрямовано на соціалізацію особистості [249; 536];
- теорію педагогічної підтримки дитинства [310].

Розвиваючи цей підхід, окремі автори [249; 269; 284; 298; 424] вважають, що соціальна педагогіка вступає, перш за все, в міждисциплінарні взаємозв’язки з соціологією освіти, соціологією виховання, педагогічною і соціальною психологією, культурологією.

Ми однозначно погоджуємося з В.А. Нікітіним в тому, що предметом соціальної педагогіки є педагогічні аспекти соціального становлення та

розвитку особистості, набуття нею соціального статусу, соціального функціонування, а також процес підтримки досягнутих та відновлення втрачених соціальних характеристик [296]. Така позиція дає можливість виокремити в якості базових понять теорії соціальної педагогіки такі дефініції як соціалізація, соціальне виховання, соціальне середовище, адаптація, розвиток, корекція, соціальна профілактика, реабілітація, самореалізація, соціальний супровід.

Оскільки глибинний аналіз соціальної педагогіки як соціально-педагогічної теорії не є предметом нашого дослідження, обмежимося вищезазначеними концептуальними положеннями, що є для нас прийнятними, і перейдемо до характеристики соціальної роботи як галузі наукових знань.

З усталених визначень об'єктом теорії соціальної роботи є соціальні явища, процеси та відносини, а її предметом – особливості їх впливу на соціальне функціонування окремих спільнот, груп чи особистості. Проте, як зазначає один з основоположників вітчизняної соціальної роботи І.І.Мигович, "...теорія соціальної роботи досліджує не глобальні соціальні процеси, а конкретні проблеми життєдіяльності особистості, групи, спільноти. Це не означає спрощення її предмета, бо соціальні явища, стосунки не є застиглими, уніфікованими" [271, с. 40]. З цього логічно випливає розуміння соціальної роботи як науки про закономірності та принципи функціонування й розвитку конкретних соціальних процесів, явищ, відносин, їх динаміку під цілеспрямованим впливом організаційних, психолого-педагогічних та управлінських чинників у захисті громадянських прав та свобод особи в суспільстві [272, с. 32].

Подібних поглядів дотримується і відомий російський вчений Є.І.Холостова, щоправда, дещо звужуючи, в порівнянні з підходом І.І.Миговича, теоретичне поле соціальної роботи. На її думку, теорія соціальної роботи включає закономірності і принципи функціонування, розвитку та регулювання конкретних соціальних процесів і станів

особистості у важких життєвих ситуаціях, захисті її прав і свобод шляхом цілеспрямованого впливу як на особистість, так і на оточуюче її соціальне середовище [436, с. 26]. Виходячи з цього, широкоживаними поняттями в теорії соціальної роботи є соціальні відносини, соціальна політика, соціальний захист, соціальна підтримка, соціальне обслуговування, соціальна реабілітація, соціальна профілактика, соціальний патронаж.

Як бачимо, в порівнянні з теорією соціальної педагогіки, яка в центр уваги ставить розвиток та становлення особистості як суб'єкта соціального життя, в теорії соціальної роботи акцент переміщується на соціальний захист, досягнення змін (соціальних та особистісних) як умови, що сприяє вирішенню проблем окремої людини, соціальної групи чи суспільства загалом.

Загальновідомо, що кожна теорія залишається малоефективною, якщо її положення не використовуються у сфері людської діяльності. Відтак, після характеристики понять „соціальна робота” та „соціальна педагогіка” в теоретичній площині дуже важливо провести їх характеристику у площині професійної діяльності. В цьому ракурсі соціально-педагогічну діяльність можна розглядати як втілення в життя теоретичних надбань соціальної педагогіки та соціальну роботу як практично здійснювану діяльність. Доречно навести міркування В.А. Нікітіна про те, що використання поняття „соціальна робота” для визначення теорії і практичної діяльності не зовсім зручно для наукового вживання та формування на його основі понятійно-термінологічного апарату, що складає фундамент теорії [296, с. 15].

Оскільки ключовою і спільною характеристикою досліджуваних дефініцій є діяльність, доцільно детальніше зупинитися на трактуванні цього поняття, яке широко тлумачиться у філософії, соціології та психології. Поняття „діяльність” розглядається в цих науках як праця, поведінка, активність, робота. М.С. Каган інтерпретує поняття „діяльність” як специфічно людську форму активного ставлення до навколишнього світу, зміст якої складає його доцільна зміна та перетворення. Діяльність охоплює

матеріальні та інтелектуальні операції, зовнішні та внутрішні процеси, діяльністю є робота думки та робота руки, процес пізнання і людська поведінка. Він також вказує, що основною характеристикою діяльності є її перетворюючий характер, що перетворення людини можливе в її фізичному та духовному бутті [181].

У психології в основу трактування діяльності покладено особливості мотиваційно-потребової сфери особистості. Тому діяльність у цій людинознавчій науці визначається як активна взаємодія суб'єкта з оточуючою дійсністю, під час якої він цілеспрямовано впливає на об'єкт з метою задоволення певних потреб. За твердженням С.Л. Рубінштейна, „людська діяльність може бути охарактеризована як єдність тих цілей, на які вона спрямована, та мотивів, з яких вона виходить” [7, с. 41].

В соціології термін „діяльність” визначається як інструмент вивчення суспільного життя в цілому, окремих його форм, тому розглядається як інформаційно спрямована активність живих систем, що забезпечують їх самопідтримку [103, с. 124].

Сутнісне розуміння діяльності охоплює доцільну, таку, що носить пошуковий характер, активність людей, що призводить до зміни світу. Це поняття відображає процес вирішення протиріч між реальним та бажаним станом у стосунках „індивід - зовнішнє середовище” [371, с. 23].

Розглядаючи діяльність як певну систему, в ній виокремлюють такі структурні елементи: мета, завдання, засоби, процедура, продукт (Г.П.Щедровицький); потреба, емоція, завдання, дія, мотив, засіб, план (В.В.Давидов); цілепокладання, дії та операції, самоконтроль, результат (А.К.Маркова, Д.Б.Ельконін) [283, с. 209-210].

Різноманітність підходів щодо визначення сутності складових поняття „діяльність” та неоднозначне трактування цього терміну сприяють появі різноманітних підходів до класифікації форм та типів діяльності. В залежності від масштабів суб'єкта розрізняють суспільну, колективну та індивідуальну діяльність, по способу виконання виокремлюється фізична та

розумова, теоретична і практична діяльність, а з врахуванням сфери прояву – економічна, політична, правова та соціальна діяльність.

Очевидно, що предметом нашого дослідження має бути діяльність соціальна, оскільки, як цілком вірно відмічають вчені [16; 41; 45; 104; 192; 271; 423; 432; 436 ; 437; 502], і соціальна робота, і соціально-педагогічна діяльність є її різновидами.

Термін „соціальна діяльність” за семантичним значенням досить багатозначний. В одному контексті він відображає природу діяльності людини в суспільстві загалом, вказуючи на те, що її джерела, фактори та результати обумовлені інтересами суспільства. В іншому контексті соціальна діяльність часто ідентифікується з діяльністю людей у соціальній сфері, в межах якої відбувається становлення та розвиток соціальної структури, соціальних інститутів, соціального положення людини зокрема [502, с. 166]. Її найчастіше розглядають як сукупність соціально-значимих дій, які здійснюються суб’єктом (групою, особистістю) в різних сферах і на різних рівнях організації суспільства, які ставлять метою своєї діяльності певні соціальні цілі та інтереси і використовують для їх досягнення та задоволення різноманітні засоби – економічні, політичні, соціальні та ідеологічні [408, с.77].

Метою соціальної діяльності, перш за все, є оптимізація шляхів реалізації суб’єктної ролі людей у всіх сферах життя суспільства в процесі сумісного задоволення потреб щодо підтримки життєзабезпечення та діяльнісного існування особистості [103, с. 25].

Соціальна робота та соціально-педагогічна діяльність є водночас різновидами професійної діяльності – спеціально організованої та регламентованої діяльності фахівців, яка спрямована на досягнення суспільно важливого результату. Тому їх зміст і структура як виду професійної діяльності, з одного боку, повинні відповідати філософським та психологічним трактуванням діяльності, а з іншого, виражати соціальний аспект цієї діяльності, що визначається соціальним замовленням,

соціальними проблемами, соціокультурними особливостями середовища і частково знаходить своє відображення у соціальній політиці держави.

На сучасному етапі розвитку соціальної роботи як професійного виду діяльності виокремлюється кілька підходів до її тлумачення. При першому підході соціальна робота розглядається як інструмент реалізації державної соціальної політики (А.Й. Капська, П.Д. Павленок, Є.І. Холостова). При другому підході акцент зміщується на допомогу населенню у кризових або важких ситуаціях (І.Д. Зверєва, І.І. Мигович, В.І. Курбатов, М.Ф.Фірсов). Третій підхід зводить сутність соціальної роботи до надання соціальних послуг (С.В. Толстоухова, І.М. Пінчук, К.С. Шендеровський). Основними завданнями соціальної роботи як виду професійної діяльності є покращання соціального самопочуття людини, умов її життя, забезпечення відповідного соціального функціонування особистості, гармонізація системи відносин у сім'ї, колективі та суспільстві загалом [432, с. 6].

Оскільки за змістовим наповненням поняття „соціально-педагогічна робота” та „соціально-педагогічна діяльність” є досить близькими, вважаємо за необхідне проаналізувати різні підходи до трактування змісту останнього. Ми приєднуємося до думки О.Г. Селивоненко про те, що при обґрунтуванні соціально-педагогічної діяльності суттєвим, в першу чергу, є осмислення предметних реалій соціуму, системних взаємозв'язків, механізмів соціальних та педагогічних впливів на особистість [390, с. 26]. Виходячи з цього, дуже важливо, окрім визначення соціальної складової, охарактеризувати педагогічну складову поняття „соціально-педагогічна діяльність”.

З позиції філософії про педагогічну діяльність можна говорити як про вираження певного педагогічного буття, оскільки вона є способом функціонування педагогічної реальності і поза нею не можна говорити ні про виховання, ні про освіту, ні про інші педагогічні явища. З точки зору її онтологічного статусу педагогічна діяльність є також способом буття особливої соціально-педагогічної сфери суспільства, в рамках якої здійснюється цілеспрямоване, соціокультурне відтворення людини [89, с. 53].

Виявленню сутності педагогічної діяльності присвячено низку наукових досліджень. Так, М.А. Галагузова розглядає педагогічну діяльність як різновид професійної діяльності, яка спрямована на передачу соціокультурного досвіду засобами навчання та виховання, на творення умов для особистісного зростання людини [424, с. 105].

Нетрадиційний підхід до трактування педагогічної діяльності пропонує Ю.М. Кулюткін, вбачаючи її своєрідність в тому, що вона є „метадіяльністю”, тобто діяльністю щодо організації іншої діяльності [88, с. 49].

З позиції відображення соціального аспекту найбільш повним є трактування педагогічної діяльності як особливого виду суспільно корисної діяльності дорослих людей, свідомо спрямованої на підготовку підростаючого покоління до самостійної діяльності відповідно до економічних, політичних, моральних та естетичних цілей [408, с. 77]. Цілком закономірно, що соціальні компоненти, якими характеризують педагогічну діяльність, використовують для визначення соціально-педагогічної діяльності. Так, базуючись на методологічних засадах теорії діяльності М.С.Кагана, український філософ О.П. Склярів розглядає соціально-педагогічну діяльність як „одну з різноманітних системних форм людської активності, в процесі якої відбувається зміна та перетворення людини та людських мас у напрямку до олюднення, окультурення та соціалізації, наближення до певної конкретно-історичної соціальної моделі. Соціально-педагогічна діяльність як створення соціального індивіда з індивіда біологічного має своїм суб'єктом та об'єктом як суспільство, так і соціальні групи та окремих індивідів, протікає в умовах конкретного історичного, соціального та культурного середовища в людиноформуючих процесах, розгортається як в локальному часі життя кожного окремого покоління, так і загальноісторичному часі існування людства” [403, с. 155]. Запропоноване О.П. Скляровим соціально-філософське визначення доцільно, на нашу думку, розглядати як своєрідну методологічну основу досліджуваного нами поняття,

оскільки основний акцент у цьому визначенні робиться на характеристиці соціально-педагогічної діяльності як окремого різновиду діяльності у загальносоціальному вимірі. Проте у цьому визначенні чітко не виокремлені характеристики діяльності педагогічної, яка відбувається в соціумі та обумовлена його особливостями.

Відомий український теоретик у галузі соціальної педагогіки А.Й.Капська, зазначає, що „соціально-педагогічна діяльність полягає у наданні допомоги людині, сім'ї, групі осіб, котрі попадають у складну ситуацію, шляхом матеріально-фінансової, морально-правової, психолого-педагогічної підтримки. Вона є засобом реалізації соціальної політики” [425, с. 15]. Виходячи з цього визначення, А.Й. Капська визначає мету соціально-педагогічної діяльності, яка полягає у сприянні людям успішно вирішувати їхні проблеми. Засоби досягнення цієї цілі – вивільнення і розвиток ресурсів людини, її соціального оточення, здійснення необхідних соціальних змін [425, с. 18].

У багатьох дослідженнях вказується на нерозривний зв'язок соціально-педагогічної діяльності та соціальної політики. Так, А.С. Вишняков аргументує це тим, що у „фокусі їх уваги та турботи один і той же суб'єкт – жива, мисляча людина, яка живе в певному соціальному середовищі. Людина з багатьма постійними чи тимчасовими, глибокими чи поверхневими соціальними зв'язками, інтересами, прагненнями” [67, с.10]. Нам видається, що таке трактування соціально-педагогічної діяльності може застосовуватись і до визначення інших видів педагогічної діяльності, наприклад, виховної чи освітньої, оскільки вони також орієнтовані на втілення в життя окремих напрямків соціальної політики в освіті чи формуванні особистості.

Як професійну допомогу у вирішенні особистих проблем людини трактують соціально-педагогічну діяльність й інші вчені. Так, І.Д. Зверева зазначає, що коли застосовують поняття “соціально-педагогічна діяльність”, то мають на увазі педагогічну діяльність за умови дефіцитів, які

відбиваються на способі життя дитини, дорослого, їхній поведінці. В узагальненому вигляді соціальні дефіцити можна поділити на дві групи: дефіцити умов життя (відсутність сім'ї, батьків, які з різних причин не можуть виконувати свої функції) і дефіцити взаємодії дитини, особистості і суспільства (групи, соціальні інституції) [157, с. 77].

На думку Т.Ф. Алексеєнко, соціально-педагогічну діяльність можна визначити як допомогу в позитивній соціалізації особистості, зокрема в інтеграції дитини у суспільство, допомогу в її розвитку, вихованні, освіті, професійному самовизначенні. Її мета полягає у сприянні в адаптації та позитивній соціалізації особистості шляхом допомоги їй у засвоєнні соціальних норм і цінностей; створенні умов для психологічного комфорту і безпеки як дорослої, так і дитини; задоволенні потреб і забезпеченні прав особистості; попередженні негативних явищ у сім'ї, школі, іншому найближчому соціальному оточенні [соц. Пед. Звер, с. 49].

Відомий російський вчений М.А. Галагузова також наголошує, що основною відмінністю соціально-педагогічної діяльності є те, що потреба в ній з'являється тоді, коли в індивіда, особистості, групи виникає проблемна ситуація. Якщо педагогічна діяльність має нормативно-програмний характер, то соціально-педагогічна завжди є „адресною”, спрямованою на конкретну дитину і вирішення її індивідуальних проблем шляхом вивчення особистості дитини і навколишнього середовища, пошук засобів, які допоможуть дитині вирішити її проблему. Якщо педагогічна діяльність має неперервний характер, то соціально-педагогічна скоріше локальна, обмежена тим часовим проміжком, в період якого вирішується проблема [84, с. 183]. Базуючись на тому, що діяльність, перш за все, має процесуальний характер, нам видається доцільним розглядати допомогу особистості у складній життєвій ситуації як один з різновидів соціально-педагогічної діяльності, що здійснюється у формі соціального обслуговування, тобто соціальної допомоги чи соціальних послуг.

Інші російські науковці Л.А. Беляєва та М.А. Беляєва, виокремлюючи ті ж основні відмінності соціально-педагогічної діяльності, що і М.А.Галагузова, розглядають її як засіб гармонізації стосунків людини, групи та середовища на основі задоволення потреби в соціокультурній адаптації і самореалізації, що здійснюється на основі розвитку особистості, з однієї сторони, та педагогічного середовища – з іншої. Ключовим в цьому визначенні є поняття „адаптації”, оскільки, як справедливо зазначають дослідники, „в сучасних умовах людина протягом життя стикається із змінами соціального середовища. Це веде до того, що минулий досвід суб’єкта є недостатнім чи непридатним для життя в нових умовах і людина опиняється в ситуації, коли необхідно змінювати себе, або середовище, або те й інше разом” [35, с. 194].

Розглянуті концептуальні підходи авторів заслуговують уваги, оскільки базуються на загальній засадах теорії соціальної адаптації, під якою розуміється процес активного пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи відносин із соціальними об’єктами, інтеграція особистості у соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища. Важливим компонентом соціальної адаптації є узгодженість оцінок, особистих можливостей і домагань індивіда з цілями та цінностями соціального середовища. При цьому важливу роль у процесі соціальної адаптації відіграє адаптаційний потенціал людини, який можна визначити як ступінь можливостей особистості ввійти в нові умови соціального середовища або в умови, що постійно змінюються. Адаптаційний потенціал пов’язаний з адаптивною підготовкою особистості, тобто тими уміннями та навичками пристосування, які індивід набуває в процесі життєдіяльності.

Оскільки життя людини представляє собою безперервний калейдоскоп соціальних ситуацій, що постійно змінюються, на думку М.В. Ромма, соціальна адаптація особистості – це атрибутивна властивість суб’єктів

соціальної життєдіяльності, що реалізується шляхом інтерпретації внутрішніх та зовнішніх інформаційних моделей соціального буття з точки зору їх відповідності адаптивним установкам, які не суперечать розумінню оточуючої дійсності та були: а) цілеспрямовано сформовані зовні; б) стихійно засвоєні в процесі соціалізації; в) відкриті самостійно [379, с. 65].

Будь-яка адаптація, в тому числі й соціальна, – це складова соціалізуючого процесу, яка розглядається у діалектичній єдності двох діяльностей: „зовнішньої – матеріально-духовної, яка спрямована в основному на зміну умов зовнішнього середовища, та внутрішньої – суб’єктивно-психічної, спрямованої, перш за все, на перетворення внутрішнього світу суб’єкта” [379, с. 78].

Виходячи з того, що процес соціальної адаптації є безперервним, соціально-педагогічну діяльність в межах запропонованого Л.А. та М.А. Беляєвими підходу, можна трактувати як таку, що спрямована на формування навичок соціальної компетентності особистості та стратегій пристосування до різних соціальних ситуацій в процесі її життєдіяльності.

На думку С.С. Гіля, послідовника наукової школи М.А. Галагузової, сутнісно-функціональний зріз соціально-педагогічної діяльності містить у собі: діяльність щодо підвищення рівня соціокультурної адаптації індивіда чи групи засобами особистісного розвитку; діяльність щодо профілактики явищ дезадаптації (соціальної, культурної, психологічної), яка включає в себе роботу з людьми девіантної поведінки та маргінальними групами; діяльність щодо соціокультурної реабілітації, яка стосується тих людей, які мають відхилення від норми у фізичному, психічному, соціальному розвитку; посередницьку діяльність у взаємостосунках індивіда чи групи з середовищем, що обумовлено інтересами їх соціокультурного становлення та розвитку [89, с. 56]. Як бачимо, автор вдається до прийому деталізації, досить чітко виокремлюючи змістові компоненти соціально-педагогічної діяльності.

З позицій правової підтримки дитинства розглядає соціально-педагогічну діяльність Л.Я. Оліфіренко. На її думку, така діяльність завжди спрямована на виявлення, визначення та вирішення проблем дитини з метою забезпечення та захисту її прав на повноцінну освіту та розвиток [310, с. 18].

Заслуговує особливої уваги підхід вчених, які вважають, що соціально-педагогічна діяльність полягає у вирішенні завдань соціального виховання. Так, В.О. Сластьонін підкреслює, що “призначення соціально-педагогічної діяльності полягає у підвищенні ефективності процесу соціалізації, виховання, розвитку дітей, підлітків, молоді” [406, с. 265]. Нам видається, що це визначення не є повним, оскільки не деталізує змісту соціально-педагогічної діяльності, а скоріше окреслює певні завдання, які можуть бути притаманні і педагогічній діяльності.

В.М. Шакурова також вважає, що “соціально-педагогічна діяльність спрямована на вирішення завдань соціального виховання (турбота суспільства про молодше покоління; умови, які створюються суспільством, державними і приватними структурами для фізичного, психічного, соціального розвитку людини) та соціально-педагогічного захисту” [527, с.5].

Одну з перших спроб дати визначення соціально-педагогічної діяльності робить Л.В. Мардахаєв у „Словнику з соціальної педагогіки”. Він характеризує її як „діяльність, що здійснюється людиною, та має соціально-педагогічну мету, педагогічні засоби, процес діяльності та відповідний результат” [408, с. 77]. Ми розуміємо, що таке лаконічне визначення обумовлено специфікою літературного джерела, в якому воно дається. Але користувачу словника, як нам здається, залишається незрозумілим, у чому полягають мета, процес та результат саме соціально-педагогічної діяльності, в порівнянні, скажімо, з виховною, освітньою, іншими видами діяльності, тому саме ці компоненти визначення, запропонованого Л.В. Мардахаєвим, потребують уточнення.

Заслуговує уваги науковий підхід В.А. Нікітіна, котрий вказує на безпосередній зв'язок соціально-педагогічної діяльності з процесом

соціалізації особистості. На його думку, „соціально-педагогічна діяльність полягає в забезпеченні освітньо-виховними засобами спрямованої соціалізації особистості, в передачі індивіду (та освоєнні ним) соціального досвіду людства, набутті чи відновленні соціальної орієнтації, соціального функціонування” [423, с. 35].

Характеризуючи соціально-педагогічну діяльність, В.Г. Бочарова детально розглядає зміст окремих складових цієї дефініції. Вона вважає, що педагогічна складова забезпечує педагогічну місію в системі соціальних стосунків від міжособистісних до загальнонаціональних, місію впливу на педагогічно доцільний розвиток ціннісних стосунків, розглядаючи особистість у конкретному соціумі, суспільстві. Педагогічна складова забезпечує компетентну підтримку у вирішенні різних життєвих ситуацій, які виникають у процесі дорослішання людини, розширюючи сферу його соціальних стосунків, своєчасно виправляючи різні відхилення в розвитку, поведінці індивіда, забезпечуючи безпеку особистості [44, с. 14]. Соціально-педагогічна діяльність, таким чином, є соціальною за своєю сутністю і педагогічною за технологічним та методичним її забезпеченням. Розвиваючи це положення, В.Г. Бочарова стверджує, що ця діяльність є інтегративним, державно-суспільним механізмом впливу соціальної педагогіки на практику соціальної діяльності і соціальних стосунків шляхом наповнення її змістом, що відповідає як потребам, інтересам конкретного індивіда, групи, так і соціальному замовленню та забезпеченню адекватними (інтегративними, а не односторонніми – з позиції лише певного відомства чи інституту) такому завданню педагогічними технологіями [44, с. 15-16].

Соціально-педагогічна діяльність, згідно цього трактування, є явищем унікальним по своїй природі: її основу складають загальнолюдські, а значить і соціальні цінності (бо саме в зближенні особистісної та соціальної значимості цих цінностей полягає сутність стратегії соціальної політики).

Особистісно-орієнтований підхід у виокремленні цих ціннісних орієнтацій розглядається як основа для здійснення соціально-педагогічної практики.

Цілком можна погодитися з В.Г. Бочаровою, що у випадках, коли з цієї діяльності „вихолощується” її педагогічне, орієнтоване на людину ядро, вона перестає бути соціально-педагогічною, а стає соціально-технократичною, оскільки моральні та виховні орієнтації в такій діяльності відходять на другий план чи зовсім ігноруються. Коли ж відбувається ігнорування соціальної складової у визначенні цінностей, які необхідно формувати, створюються умови для споживацького ставлення до життя, пасивного споглядання індивідом соціальної практики.

З концептуальними положеннями В.М. Бочарової перегукуються наукові позиції Н.А. Рібакової, яка вважає, що головним у соціально-педагогічній діяльності є створення для особистості приймаючого та підтримуючого середовища, „оздоровлення” її соціальних стосунків, „запуск” механізмів самоорганізації, саморозвитку, самозабезпечення на будь-якому рівні – від індивідуально-особистісного до групового [384, с. 44].

Проведене дослідження наукових підходів щодо визначення змісту поняття „соціально-педагогічна діяльність” дало нам можливість запропонувати свій підхід до розуміння цього поняття. Базуючись на теоретичних підходах Т.Ф. Алексеєнко, Л.А. і М.А.Беляєвих, В.Г. Бочарової, І.Д. Зверєвої, А.Й. Капської, В.А. Нікітіна, *соціально-педагогічною можна вважати діяльність, спрямовану на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб чи відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини.*

Результатом соціально-педагогічної діяльності є формування в особистості певного рівня соціальних якостей, самосвідомості, самовизначення та самоствердження, як складових суспільного буття, відповідно її можливостям та особливостям соціального середовища.

Більш всеохоплюючу характеристику соціально-педагогічної діяльності як професійного виду діяльності можна дати, розглянувши її структуру, а також специфічні, притаманні лише їй компоненти. На основі синтезу

підходів, що розглянуті вище, структурного аналізу цієї діяльності як специфічного соціального явища, можна запропонувати таку схему соціально-педагогічної діяльності (рис. 1.1).

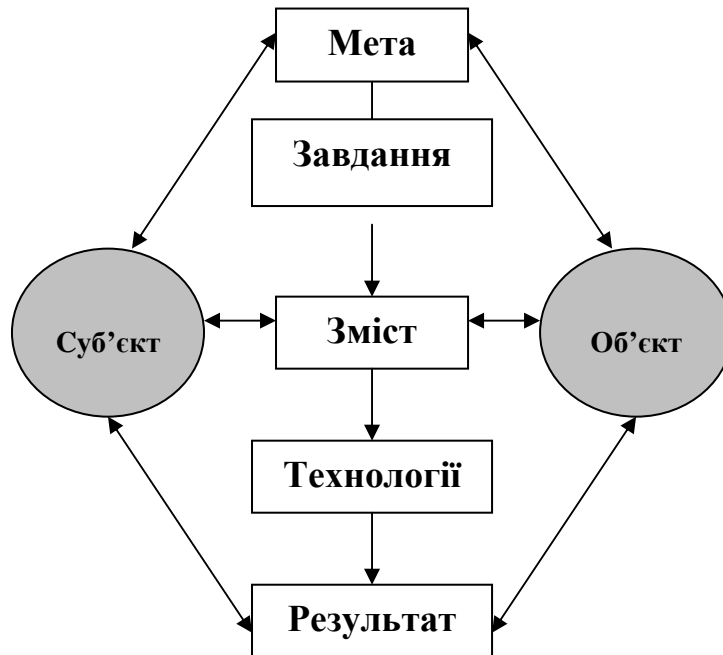

Рис. 1.1. Структура соціально-педагогічної діяльності

У представленій схемі під суб'єктом соціально-педагогічної діяльності слід розуміти соціальні інститути, неурядові організації, фізичних осіб, що беруть участь у соціальному вихованні, вирішенні певних соціальних завдань, забезпечуючи сприятливі умови для соціалізації особистості. Об'єктами соціально-педагогічної діяльності є особи чи соціальні групи, які потребують підтримки та допомоги в процесі їх соціалізації. Варто зауважити, що коли соціально-педагогічна діяльність проводиться на регіональному та місцевому рівнях, вона спрямовується на окремі об'єкти (діти та молодь з обмеженими функціональними можливостями, діти та молодь, що живуть із ВІЛ, соціальні сироти тощо), а індивідуальний рівень соціально-педагогічної діяльності – це безпосередня робота з клієнтом (суб'єктом) на основі його запитів.

Мета соціально-педагогічної діяльності полягає у створенні сприятливих соціокультурних умов соціалізації особистості і визначається соціальною політикою держави та конкретизується низкою завдань.

Зараз серед пріоритетних завдань соціально-педагогічної діяльності можна виокремити:

- зміцнення та активізацію адаптаційного потенціалу особистості;
- збереження та покращання фізичного, психічного та соціального здоров'я особистості;
- створення сприятливих умов в мікросоціумі для розвитку здібностей та самореалізації особистості;
- надання соціальної, психологічної, педагогічної підтримки та допомоги особистості;
- попередження та локалізацію негативних впливів на особистість факторів соціального середовища.

Зміст та технології, що використовуються в соціально-педагогічній діяльності, значною мірою залежать від особливостей суб'єкта й об'єкта, а також напрямів цієї діяльності. Серед таких напрямів, перш за все, можна виокремити *соціальну профілактику, соціальну реабілітацію, соціально-культурну анімацію, соціальне обслуговування*. З метою змістової деталізації соціально-педагогічної діяльності коротко зупинимося на характеристиці цих напрямів.

Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності спрямована на превенцію соціальних проблем чи життєвих криз клієнтів, окремих груп або попередження ускладнення вже наявних проблем і складається з комплексу економічних, політичних, правових, медичних і психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження та локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі. Соціальна профілактика ґрунтується на своєчасному виявленні та виправленні негативних інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних чинників, що зумовлюють відхилення в психологічному та соціальному

розвитку дітей та молоді, в їхній поведінці, стані здоров'я, а також в організації життєдіяльності та дозвілля [30, с. 31]. В сучасній практиці соціально-педагогічної роботи розрізняють первинну, вторинну та третинну профілактику. Первинна профілактика в значній мірі носить інформаційний характер і спрямована на формування в особистості неприйняття та категоричну відмову від певних стандартів поведінки та негативних звичок. Її змістом є: надання підліткам та молоді інформації про наслідки асоціальних дій, вживання різних видів алко-, нарко- та токсичних речовин; роз'яснення правових норм стосовно різних аспектів асоціальної поведінки; популяризація переваг здорового способу життя; формування у підлітків та молоді навичок культурного проведення дозвілля; створення умов для самореалізації особистості в різних видах творчої, інтелектуальної та громадської діяльності.

Вторинна профілактика має на меті обмеження поширення окремих негативних явищ, що мають місце в суспільстві чи соціальній групі. Третинна профілактика – це комплекс соціальних, освітніх та медико-психологічних заходів, спрямованих на відновлення особистісного та соціального статусу людини, повернення її в сім'ю, освітній заклад, трудовий колектив, до суспільно-корисної діяльності. Тому соціально-педагогічна діяльність в межах третинної профілактики зосереджується в різноманітних осередках допомоги особистості: реабілітаційних центрах, дружніх клініках для молоді, анонімних кабінетах.

Отже, соціальну профілактику можна охарактеризувати як активний, поступальний процес створення умов і формування особистісних якостей людини, які підтримують її благополуччя [448, с. 55].

Соціальна реабілітація в практиці соціально-педагогічної роботи представляє собою комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених індивідом суспільних зв'язків та відносин внаслідок стану здоров'я зі стійкими розладами функцій організму (інвалідність); зміни соціального статусу (безпритульні діти, біженці). Метою соціальної

реабілітації є повернення особистості до суспільно-корисної діяльності, формування позитивного відношення до життя, праці, навчання [30, с. 33].

Найбільш розповсюдженими видами соціальної реабілітації в соціально-педагогічній діяльності є психологічна, педагогічна і професійна. Психологічна реабілітація спрямована на подолання в свідомості дитини уявлення про безвихідь її становища, відновлення захисних сил організму, формування впевненості та мотивації щодо подолання почуття тривоги, страху чи провини, психологічних комплексів, невпевненості у своїх силах, зміцнення активної, діяльної особистісної позиції дитини.

Педагогічний аспект соціальної реабілітації передбачає навчання, виховання та всебічний розвиток, в першу чергу, дітей з фізичними та розумовими обмеженнями, створення умов для розвитку їх потенційних можливостей. Його складовими є різні форми підготовки особистості до життя в суспільстві та сім'ї, окремі напрями її професійної орієнтації та навчання певним видам трудової діяльності.

Педагогічну реабілітацію, переважно, характеризують заходи виховного і навчального характеру, спрямовані на те, щоб дезадаптована дитина опанувала, по можливості, знаннями, вміннями і навичками самоконтролю й усвідомленої поведінки, самообслуговування, отримала необхідний рівень загальної чи додаткової шкільної освіти. Також в процесі педагогічної реабілітації дитина опановує досвід людських відносин і життя в суспільстві, основи побутових, комунікативних ділових, правових норм поведінки.

Професійна реабілітація розглядається як система заходів, спрямованих на відновлення людиною втрачених професійно важливих якостей, необхідних для повернення до трудової діяльності в тій сфері, яка найбільш придатна для людини відповідно її індивідуальним можливостям. В процесі професійної реабілітації, як правило, відбувається розвиток професійно важливих якостей та умінь для дещо іншої сфери діяльності, відмінної від тієї, в якій раніше працювала людина.

Соціально-культурна анімація, перш за все, орієнтована на вирішення питань дозвілля різних груп населення та створення умов для самореалізації особистості в різних сферах творчої діяльності. Вона сприяє культурному розвитку особистості шляхом організації такої практичної діяльності, яка відповідає інтересам та нахилам особистості. Реалізація напряму соціально-культурної анімації в соціально-педагогічній діяльності створює можливості для організації взаємодії таких соціальних інститутів як сім'я, школа, позашкільні заклади, неформальні організації тощо.

На сьогодні найбільш повну характеристику соціокультурної анімації як напряму соціально-педагогічної діяльності пропонують Є.Б. Мамбетов та І.І.Шульга, які виділяють такі її функції:

- пристосування та включення до суспільного життя з метою забезпечення соціалізації особистості та підготовки її до численних змін, які відбуваються в економічному та культурному житті суспільства;
- виховну, яка забезпечує всебічний розвиток особистості;
- рекреативну, котра пов'язана з можливістю реального культурного розвитку особистості через практичну діяльність у вільний час [251; 540].

В процесі еволюції, по мірі розвитку та вивчення, виходячи з потреб суспільства, відбувається змістове наповнення напрямів соціально-педагогічної діяльності, що сприяє забезпеченню соціалізації особистості освітньо-виховними засобами, передачі індивіду соціального досвіду, набуттю чи відновленню ним соціальної орієнтації та соціального функціонування.

Поряд з поняттям „соціально-педагогічна діяльність” науковцями широко використовується поняття „соціально-педагогічна робота”. Безперечно, вони близькі за змістом, але не тотожні, оскільки поняття „робота” та „діяльність” не можуть тлумачитися однозначно.

У працях окремих науковців зроблені спроби дати пояснення окремо взятої дефініції „соціально-педагогічна робота”. Так, в дисертації О.А. Кузьменко зазначається, що метою соціально-педагогічної роботи є „створення позитивно орієнтованої соціалізації особистості, що сприяє соціальній адаптації та самореалізації молодого покоління в інтересах самої особистості і суспільства” [216, с. 22]. Ця спроба автора нам видається не зовсім вдалою та коректною, оскільки можна створити умови для позитивної соціалізації особистості, а не саму соціалізацію.

С.В. Толстоухова відмічає, що відсутність чіткого визначення поняття „соціально-педагогічна робота” пояснюється тим, що його зміст змінюється залежно від завдань, проблем, ідеології допомоги, від соціокультурних, історичних, економічних, національно-етнічних особливостей і умов суспільства. Нам думається, що ці підходи більш доцільні при характеристиці поняття „соціально-педагогічна діяльність”. Але ми повністю солідарні з автором у тому, що „соціально-педагогічна робота як професійна діяльність потребує в нинішній час уточнення своєї інваріантної структури, виявлення системоутворюючих компонентів і характеристик” [482, с. 110].

На нашу думку, перш ніж визначати сутність поняття „соціально-педагогічна робота”, необхідно з’ясувати смислоутворюючі характеристики самого слова „робота”. У „Великому тлумачному словнику української мови” поняття „робота” визначається як та чи інша діяльність щодо створення, виготовлення, обробки чого-небудь; коло занять, обов’язків, те чим зайнятий хто-небудь; праця, заняття, служба на підприємстві, в установі [62, с. 1037].

На думку дослідників, поняття „діяльність” – це фундаментальне філософське поняття, яке є родовим по відношенню до конкретних видів діяльності, тобто праці, роботи [125, с. 196].

Розглядаючи питання внутрішньокатегоріальних стосунків між окремими поняттями в педагогіці, В.М. Полонський також вважає, що доцільно їх зводити до двох підходів: логічного (рід – вид) та системно-структурного (частина – ціле) [349, с. 20]. Таким чином, базуючись на

етимології слова „робота” та теоретичних підходах вчених, можна зробити висновок, що робота – це різновид діяльності, яка відрізняється доцільністю та спеціалізацією [371, с. 24].

Отже, поняття „соціально-педагогічна робота” можна визначати як різновид соціально-педагогічної діяльності, що здійснюється в певній соціальній інституції і яка спрямована на точно визначений об’єкт впливу. Виходячи з цього, в науковій лексиці доцільно говорити про соціально-педагогічну діяльність спеціаліста, соціально-педагогічну діяльність школи, соціальної служби тощо. Проте, в контексті того, на кого спрямована діяльність, має сенс вести мову про соціально-педагогічну роботу з різними категоріями дітей та молоді чи окремими соціальними групами, а з урахуванням місця, де вона відбувається, – про соціально-педагогічну роботу в навчальному закладі, реабілітаційному центрі, громаді тощо. Про соціально-педагогічну роботу мова йде також у тому випадку, коли фахівець працює з конкретною особистістю чи соціальною групою на рівні суб’єкт-суб’єктної взаємодії.

Таким чином, поняття „соціально-педагогічна робота” характеризує соціально-педагогічну діяльність в площині безпосередньої соціальної практики в чітко окреслених умовах. Саме в такому розумінні в подальшому ми будемо розглядати сутність соціально-педагогічної роботи в нашому дослідженні.

В процесі соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в місцевій громаді залежно від конкретних умов реалізуються профілактичні, реабілітаційні, культурно-дозвіллеві, просвітницькі програми, зміст яких обумовлений особливостями потреб та проблем різних цільових груп членів громади.

Слід зауважити, що сьогодні в різних інформаційних джерелах говориться як про соціальну роботу з дітьми та молоддю [183; 314; 432; 434; 437; 438], так і про соціально-педагогічну роботу з ними [48; 55; 56; 157; 158; 223; 309; 407]. Так, І.Д. Зверева в одному з перших фундаментальних

досліджень з проблеми соціально-педагогічної роботи в Україні присвятила окремий параграф обґрунтуванню педагогічної спрямованості соціальної роботи з дітьми та молоддю як однієї з головних складових цієї роботи [158, с. 24-52]. Враховуючи теоретико-методологічні позиції цього автора, ми вважаємо, що більш всеохоплюючим і точним у науковому плані є вживання словосполучення „соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю”, оскільки при цьому мова йде саме про формування особистості та підготовку її до соціального функціонування засобами освіти, виховання, психокорекційної роботи, психолого-педагогічної підтримки з урахуванням педагогічних можливостей різних агентів соціалізації.

Особливо хочемо акцентувати увагу на тому, що соціально-педагогічну діяльність, соціально-педагогічну роботу та соціальну роботу як різновиди професійної діяльності здійснюють в основному фахівці соціальної сфери. В той же час у соціальній практиці широко використовується праця волонтерів, яку слід розглядати як соціально-педагогічну роботу та практичну соціальну роботу, залежно від виконуваних ними завдань.

Таким чином результати проведеного аналізу сутнісного співвідношення понять „соціальна робота”, „соціально-педагогічна діяльність”, „соціально-педагогічна робота” показують, що відмінності у змістовому наповненні цих понять слід розрізняти на трьох взаємозв’язаних і взаємообумовлених рівнях “теорія – професійна діяльність – практика” (рис. 1.2).

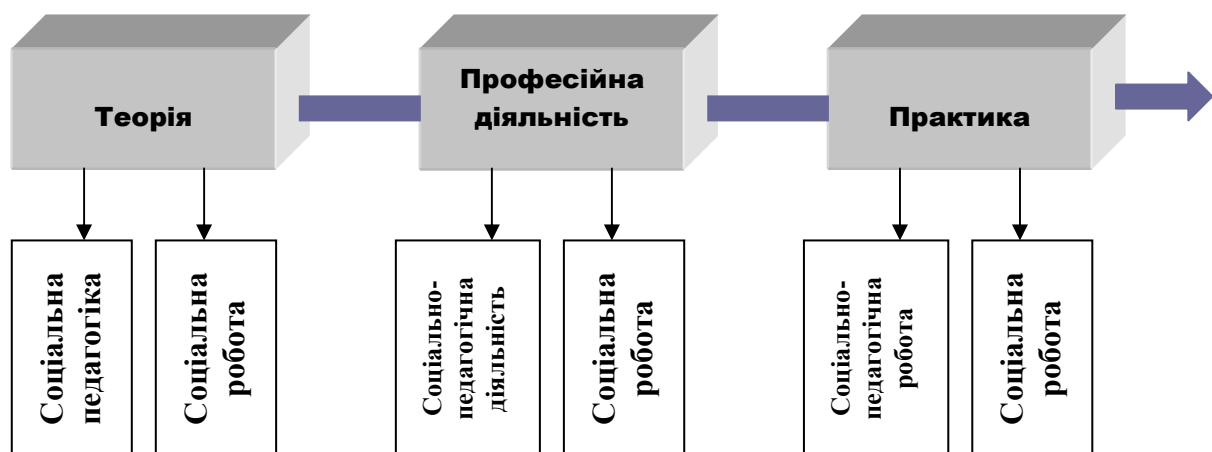

Рис. 1.2. Структурно-логічна схема взаємозв'язку основних понять дослідження

Як видно з рис. 1.2, саме в площині прикладної спрямованості соціальна педагогіка і соціальна робота як системи наукових знань мають різну ступінь термінологічної диференціації як на рівні професійної діяльності, так і на рівні безпосередньої практичної роботи. Цілком очевидно, що запровадження окремих понять для визначення таких рівнів у цих суміжних соціальних науках дає більш широкі можливості для точної та повнішої характеристики соціальної педагогіки у теоретичному та прикладному аспектах порівняно з соціальною роботою, а також розмежування базових понять цих наук.

Не можна не зважати на те, що значна кількість дослідників [35; 43; 158; 252; 482; 500; 504; 538] цілком справедливо вказує на окремі спільні ознаки соціальної роботи, з однієї сторони, та соціально-педагогічної діяльності (роботи) – з іншої. Відтак, з метою порівняння їх у діяльнісно-практичній площині, перш за все, слід визначити індикатори для проведення такого аналізу. На нашу думку, такими індикаторами можуть бути окремі компоненти структури соціально-педагогічної діяльності (роботи) та соціальної роботи як окремих видів професійної діяльності, що мають чітко визначену мету, об'єкт та суб'єкт. При цьому заслуговує уваги підхід Г.М.Попович, яка у якості індикаторів для з'ясування специфіки соціальної роботи та соціально-педагогічної діяльності (роботи) пропонує виокремлювати основні наукові поняття, які вживаються для їх характеристики, та функції цих видів діяльності [353, с. 11-12]. Результати такого порівняльного аналізу подано в табл. 1.1.

Представлені в ній результати дослідження дають можливість констатувати, що існують точки перетину соціально-педагогічної діяльності (роботи) та соціальної роботи, які знаходяться в окремих об'єктах, суб'єктах, функціях і поняттях. Проте існують відмінності в меті, спрямуванні та результатах цих видів діяльності, що, в свою чергу, обумовлює певну

специфіку у змісті, напрямках та технологіях соціально-педагогічної діяльності (роботи) та соціальної роботи.

Означені підходи дозволяють зробити висновок про те, що соціально-педагогічна діяльність, соціально-педагогічна робота, з однієї сторони, та соціальна робота, з іншої сторони, як різновиди соціальної та професійної діяльностей функціонують у системі соціальної дійсності, представлені такими підсистемами як суспільство – людина, соціальне середовище – особистість, людина – людина, людина – соціальна група, людина – соціальні інститути.

Необхідність та затребуваність соціально-педагогічної діяльності сьогодні обумовлена безперервними процесами розвитку та протиріччями, що виникають у цих підсистемах. Виходячи з проведеного нами аналізу та предмету нашого дослідження можна прогнозувати, що в подальшому соціально-педагогічна діяльність буде розвиватися в напрямку її змістовно-технологічної спеціалізації у відповідності зі специфікою об'єктів, суб'єктів та умов діяльності.

Порівняльна характеристика соціально-педагогічної діяльності(роботи) та соціальної роботи

	Мета	Основні поняття	Об'єкти	Суб'єкти	Функції
Соціально-педагогічна діяльність (робота)	Створення сприятливих соціокультурних умов для соціалізації особистості	Соціалізація Соціальне виховання Соціальне середовище Адаптація Розвиток Корекція Соціальна профілактика Соціальна реабілітація Соціальна підтримка Соціальний супровід	Діти Молодь Сім'я Дитячі та молодіжні групи	Міністерство освіти і науки України Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту Загальноосвітні заклади Вищі заклади освіти Позашкільні заклади Соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді Будинки дитини Заклади державної системи опіки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування Центри соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями Центри для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді Центри соціально-психологічної допомоги Центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх Служби у справах неповнолітніх Клуби за місцем проживання Неурядові організації Соціальні педагоги, психологи, соціальні працівники, реабілітологи Волонтери	Виховна Діагностична Прогностична Охоронно-захисна Комунікативна Організаційна Попереджувально-профілактична Корекційно-реабілітаційна Соціально-терапевтична

<p>Соціальна робота</p>	<p>Соціальний захист особистості, допомога у складних життєвих ситуаціях</p>	<p>Соціальна політика Соціальний захист Соціальне забезпечення Соціальне обслуговування Соціальний патронаж Соціальна профілактика Соціальна реабілітація</p>	<p>Діти Молодь Люди зрілого віку Особи похилого віку Сім'я</p>	<p>Міністерство праці та соціального захисту Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту Управління праці і соціального захисту населення Соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді Територіальні центри обслуговування пенсіонерів та самотніх непрацездатних громадян Центри зайнятості Будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів Центри соціально-трудової та професійної реабілітації інвалідів Соціальні працівники, психологи, реабілітологи, волонтери Неурядові організації</p>	<p>Діагностична Прогностична Правозахисна Комунікативна Організаційна Активізаційна Соціально-медична Соціально-побутова Корекційно-реабілітаційна Попереджувально-профілактична</p>
--------------------------------	--	---	--	--	--

1.2. Громада як соціалізуючий фактор у життєвому просторі дітей та учнівської молоді

Соціальне становлення особистості відбувається за умови її участі в діяльності різних соціальних інститутів та спільнот, в тому числі такому соціальному утворенні як громада.

Термін “громада” є досить поширеним в іншомовній етимології. Два індоєвропейські корені у слові “community” (спільнота, громада), а саме „kom”, що означає „кожен”, і „moin”, що означає „обмін”, об’єднавшись, дали значення „той, що належить всім”. Латинське слово „communis” має значення „джерела”, тобто місця води, якою користується велика кількість осіб. Французи розуміють це слово як „communer” у значенні „зроби доступним кожному”. Отже, первинне значення слова „громада” – це місце, визначене не певним кордоном, а особливостями життя, подібністю чогось [548, с. 56]. Бути у громаді, або спільноті, означає мати щось спільне з іншими людьми. Ця спільність може бути дуже загальною і торкатися всіх аспектів життя або дуже специфічною.

Як зазначав український вчений О. Терлецький на початку ХХ століття, „чоловік не може жити одинцем і він живе громадою. Але живучи так, мусить подбати про організацію цієї громади, бо тільки у зорганізованій громаді може бути лад і порядок. Приклад цього можемо знайти не тільки в людському життю, оглядаючи зорганізовані громади людей, але це видно теж у звірів, птахів і, навіть, комах, які живуть громадами” [463, с. 17].

Слід зазначити, що термін „громада” походить із соціологічного тезаурусу і використовується з метою опису соціальних взаємин у межах груп населення або територіальних одиниць [571]. Чимало соціологів намагалися проаналізувати сутність громади, формулюючи численні дефініції.

Проведене нами вивчення різноманітних довідкових, наукових та інших інформаційних джерел, засвідчує, що сьогодні спостерігається полісемія у визначенні сутності та характеристики громади [47, 290; 348; 408; 442; 444]. Найбільш всеохоплюючим є визначення із Оксфордського тлумачного словника А.С.Хорнбі, в якому громада (community) розглядається як група людей, що об'єднана спільним походженням, расою, соціальним станом, релігійними переконаннями та місцем проживання – районом, населеним пунктом тощо, де розташована низка соціальних інститутів: сім'я, школа, церква, дозвіллеві організації [566, с. 233].

В соціології громада переважно розглядається як спільнота – об'єднання людей з метою соціальної взаємодії [34; 405; 441; 539]. При цьому зазначається, що в основу утворення й функціонування соціальних спільнот лежать різноманітні чинники, особливості та ознаки: суспільний поділ праці; сфера й характер діяльності; стабільність інтересів, потреб, цілей, завдань; походження; культура; менталітет. Термін “спільність” підкреслює асоціативний, сумісний, спільний характер життєдіяльності людей, які об'єднані на основі певних спільних рис і ознак, зв'язків, що обумовлює багатоманіття форм соціальних спільностей [405, с. 43].

Розвиваючи цей підхід, В.Е. Саакян зазначає, що громада – це групова соціальна спільнота, члени якої поділяють єдину територію, об'єднані повсякденними регулярними стосунками. Вона відрізняється від інших спільнот індивідуальністю та емоційністю внутрішніх зв'язків, що обумовлюється родовими, сусідськими та товарицькими взаємостосунками, культурою, замкнутістю системи [385, с. 21].

Сьогодні громада не є лише певною територією або скупченням мешканців. Вона існує завдяки соціальному перетину психологічних, побутово-економічних та юридичних засад [292, с. 20]. За твердженням Р.Шеффера та інших американських авторів, термін “місцева спільнота” означає групу людей у природному навколишньому середовищі з географічними, політичними і соціальними кордонами та досить розвинутим

спілкуванням один з одним. Таке спілкування може бути не завжди активним але воно має бути явним. Люди або групи взаємодіють на певній території для досягнення спільних цілей [24].

У спільноті всі її члени мають у чомусь спільні погляди, смаки, звички, вірування, настанови. Крім цих компонентів, спільноту також характеризують як свідомі, так і неусвідомлювані способи поведінки її членів. „До усвідомлюваних компонентів традиційної світобудови, представлених спільнотою, або усвідомлюваних лише частково, фрагментарно, відносять певні схильності, симпатії-антипатії, пристрасті. Усвідомленими компонентами є передусім спільні моральні орієнтири, норми, правила, звичаї, що мотивують поведінку людей” [477, с. 224].

Значна кількість дуже різних спільнот, що існують в реальному житті, є, перш за все, результатом різноманітних інтересів людей та форм їх задоволення. Дуже часто, виходячи з власних інтересів, особа може входити одночасно до різних спільнот.

Сьогодні в соціології існує кілька моделей спільноти. Перша модель – “часткова спільнота” – формується на основі згуртування індивідів із специфічними особистими інтересами. У ній об’єднуючим чинником є задоволення індивідуальних інтересів. При цьому спільнота відіграє роль своєрідного інструменту для задоволення і утвердження цих інтересів. Індивіди мають право вибирати ту спільноту, членами якої вони б хотіли бути [189, с. 79]. Саме модель “часткової спільноти” лежить в основі громад за інтересами.

Друга модель спільноти базується на концепції Мак-Айвера, яку він виклав у праці “Спільнота” (1917 рік). В основі цієї моделі спільноти лежить прагнення загального добробуту та задоволення інтересів всіх, причетних до неї. Характерним для таких спільнот є елемент суб’єктності, тобто здатності до самостійного (автономного) відтворення на власній соціокультурній основі різних способів, форм та засобів соціальної активності, спрямованої на

задоволення потреб людей [73, с. 108]. Така модель спільноти є характерною для етнічних, релігійних та територіальних громад.

Окрім зазначених підходів існує інша класифікація громад, згідно якої виокремлюють резидентні (географічні), ідентифікаційні (професійні, молодіжні, жіночі, релігійні тощо) громади та громади за інтересами [190].

У резидентній громаді люди взаємодіють одне з одним почасти випадково. Основною спільною ознакою цих громад є те, що вони утворені за місцем проживання. В ідентифікаційних громадах, на відміну від резидентних, формується певна система взаємозв'язків між людьми, яка ґрунтується на значимих для них спільних цінностях чи характеристиках, а проживання людей на різних територіях може не відігравати суттєвої ролі для функціонування таких громад.

Громади за інтересами найчастіше складаються з груп людей, які поділяють стурбованість з приводу певної проблеми. Такими громадами може бути об'єднання батьків дітей-інвалідів, молодих матерів, група самопомоги людей з ВІЛ- позитивним статусом тощо.

Варто зауважити, що люди можуть бути одночасно членами і резидентних, і ідентифікаційних громад, а іноді й громад за інтересами.

Аналіз розглянутих класифікацій громад дозволяє стверджувати, що громаду у значенні спільноти, як і багато інших категорій в суспільних науках, неможливо визначити однозначно. Громада – це завжди своєрідна соціологічна конструкція, яка має різні форми, розміри, місцезнаходження, а також, як правило, по-особливому структурована.

Існують соціологічні підходи, при яких громада розглядається як локальна соціальна система, що складається із сукупності елементів, які, знаходячись в певних зв'язках і взаємовідносинах, утворюють єдине ціле та здатні міняти свою структуру [405, с. 19]. Розглядаючи громаду саме з таких позицій, М. Стейсі зазначає, що однією із суттєвих характеристик громади є наявність у її складі взаємопов'язаних соціальних установ, що охоплюють всі

аспекти соціального життя (сімейного, релігійного, правового тощо), які існують у певній географічній місцевості [395].

Громада як асоціація не спрямовує свою діяльність на задоволення індивідуальних потреб своїх членів, на обов'язковому виконанні якогось завдання. Скоріш за все вона зосереджена сама на собі, на своєму об'єднанні, на своєму захисті, на згуртованості, на відчутті причетності до суспільних справ, обов'язку та відповідальності перед іншими людьми. "Громада - це група індивідів, які навчилися чесно спілкуватися одне з одним, чий стосунки йдуть глибше, ніж рівень холоднокровних масок, і які розвинули у себе почуття зобов'язаності, щоб разом радіти і сумувати, знаходити задоволення одне в одному, сприяти тому, щоб стан іншої особи став нашим власним станом... Стану справжньої громади не легко досягти і не легко його підтримати; загально визнаною метою громади є пошук способів, які допомагають жити з самим собою і з іншими в любові та мирі" [190].

П. Спікер вказує на суперечливе трактування громади в західній соціологічній літературі. Він пропонує розглядати громаду з чотирьох точок зору, паралельно аналізуючи ті індикатори, які запропоновані науковцями для характеристики громади. "1. Інколи ми називаємо громадою сукупність людей, які проживають в одній місцевості. Це визначення виглядає дещо сумнівним, якщо уявити собі сусідів, що підтримують лише поверхневі соціальні контакти. 2. Громаду можна розглядати як соціальну мережу, яка формується за допомогою взаємодій між людьми. Членство в такій громаді визначає характер соціальних контактів та інші види досвіду. 3. Сукупність людей можна назвати громадою, якщо вони мають спільну культуру. Це стосується мови та історії, релігії, спільного досвіду, норм та цінностей, а також способу життя. Крім того, цей термін вживається для визначення субкультур у межах домінуючої культури. 4. Вважається, що люди складають громаду, коли вони мають спільні інтереси. Однак можна мати спільні інтереси і не підтримувати соціальних контактів" [429, с. 29].

Американські науковці наголошують на тому, що “грумада – це група індивідів або сімей, члени якої поділяють певні цінності, мають спільні інтереси, або користуються послугами тих самих служб та організацій чи живуть в одній місцевості” [395].

Р. Уоррен, досліджуючи особливості функціонування громад в Америці, першим використав для їх характеристики системний підхід. Він зазначав, що до вивчення громад треба підходити з п’яти різних поглядів, беручи за основу один з них:

- структурний (політико-правовий погляд на громаду);
- соціально-психологічний (культурні зв’язки, цінності, взаємини);
- люди та територія (екологічний або демографічний погляд на громаду);
- процеси діяльності (підхід на основі аналізу різних видів діяльності в громаді);
- функціонування соціальної системи (розгляд громади як такої, що виконує функції відтворення і споживання, процесів соціалізації, соціального контролю, взаємодопомоги тощо).

Р.Уоррен також наголошує, що громада є перш за все організацією соціальних стосунків, які дають можливість людям брати участь у діяльності, яка необхідна для їх виживання та розвитку [542, с. 311].

Відтак, розглядаючи громаду з позиції системного підходу, важливо знати як межі громади, так і формальні та неформальні організації, які діють усередині громади, систему вертикальних та горизонтальних зв’язків між людьми, групами та організаціями в громаді.

Американський дослідник С. Пек ввів поняття і дав характеристику справжньої громади, визначаючи її як сукупність людей, що живуть разом у такий спосіб, який визнає і підтримує їхню “спільну єдність”. На його думку, такими характеристиками є включення кожного індивіда в життя громади, прийняття спільних рішень шляхом досягнення консенсусу, врахування

індивідуальних особливостей та сильних сторін кожного члена громади. У ролі лідера може бути кожен із членів громади [106, с. 42].

Оскільки в англійській моделі соціальної роботи громада є важливим полем професійної діяльності соціального працівника, в спеціальній літературі подається багато різних підходів щодо трактування та характеристики громади.

Так, англійський дослідник Р. Нісбет стверджує, що “громада – це всі форми взаємодій, які характеризуються високим рівнем особистої близькості, емоційною глибиною, моральною прихильністю, соціальною згодою, тривалістю в часі” [120, с. 156]. Запропонований підхід до визначення громади є досить неоднозначним, оскільки згідно перелічених автором характеристик, громадою можна вважати родину або дружній колектив людей.

Його співвітчизники С. Шонберг та Р. Розенбаум, досліджуючи дієздатність місцевих громад, зазначають, що вони є життєздатними лише тоді, коли жителі об’єднуються з метою впливу на різноманітні аспекти місцевого соціального порядку [198, с. 33]. Життєздатність таких громад обумовлюється кількома чинниками, головними серед яких є:

- завдання підтримання і поліпшення якості життя, збереження середовища, утримання в належному порядку спільної власності, озеленення, робота з дітьми та молоддю тощо;
- визначення лідерів, які володіють навичками громадської роботи і здатні повести за собою інших людей, щоб відстояти інтереси своєї спільноти;
- визначення бажаного майбутнього своєї спільноти, вплив на політику місцевої адміністрації щодо рішень, які є важливими для життя місцевої громади;
- задоволення потреб різних категорій членів своєї громади і попередження конфліктів інтересів серед них;

- наявність ініціативної групи, яка налагоджує конструктивні взаємовідносини з усіма життєзабезпечуючими службами (комунальними, освітніми, медичними тощо) на території місцевої спільноти.

Досить нетрадиційною є характеристика громади як специфічного соціокультурного та економічного простору, запропонована в роботах англійських авторів [561; 562]. Вони пропонують таку модель життєздатної громади (рис. 1.3.).

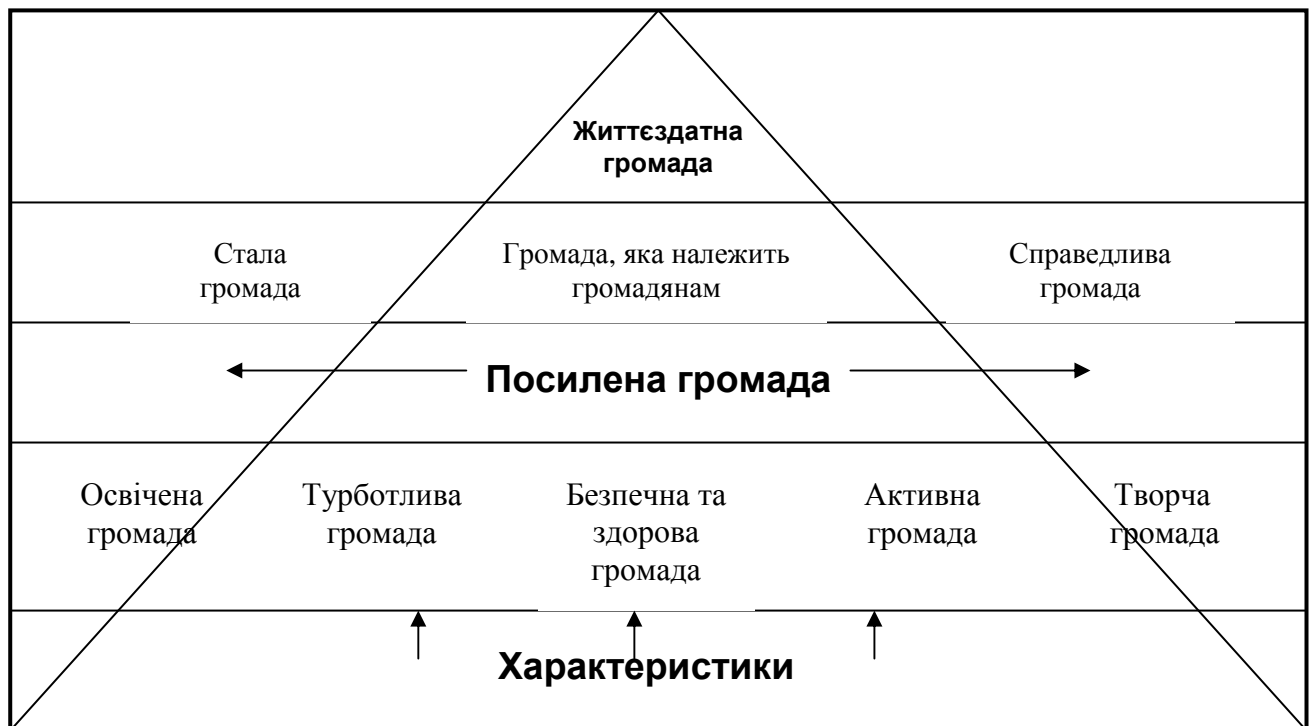

Рис. 1.3. Модель життєздатної громади

В *освіченій громаді* люди мають необхідні навички, щоб збирати інформацію про потреби її членів, вести переговори, організувати й планувати дії, контролювати всі життєво важливі події в громаді. Члени громади також знають як використовувати владу для вирішення проблемних питань, які стоять перед громадою. В такій громаді досить розвинене лідерство серед пересічних людей.

У *справедливій та чесній громаді* діяльність різних інституцій базується на принципах соціальної справедливості та рівних можливостях

для всіх. У такій громаді відсутня дискримінація за етнічною приналежністю, соціальним статусом та віросповіданням. Люди можуть вільно визначати свою індивідуальність та формувати культурні вподобання. Соціальні послуги в такій громаді надаються з урахуванням запитів різних соціальних груп.

Активну громаду характеризують такі особливості: наявність неформальної мережі підтримки членів громади, робота різноманітних ініціативних груп, значна кількість волонтерів із числа місцевих жителів. У такій громаді люди активно залучаються до вирішення місцевих проблем, а також виступають з різноманітними ініціативами та самостійно зорганізуються для їх впровадження.

Активна громада має потужні громадські організації, які співпрацюють з державними установами та місцевою владою. Представники громади беруть участь у роботі різних громадських комітетів при державних організаціях (громадські комісії, батьківські комітети, асоціації місцевих жителів тощо). Ініціативні групи, що існують в такій громаді, та громадські лідери впливають на політику місцевих органів влади та діяльність державних організацій. Активна громада має свої механізми контролю за громадським майном та коштами.

Одна з найважливіших характеристик сильної громади – це те, яким чином підтримують та допомагають її членам. Тому в *турботливій громаді* діяльність соціальних служб обумовлена, перш за все, потребами громади. Соціальні служби залучають членів громади до планування, розвитку та надання послуг. У турботливій громаді існує достатня мережа формальних та неформальних форм допомоги різним групам клієнтів.

Стимулом діяльності багатьох громад є реальна чи передбачувана загроза здоров'ю та безпеці громадян, які мешкають в громадах. Відтак, характеристики *безпечної та здорової громади* різноманітні, але всі вони включають наступні складові: контроль за забрудненням навколишнього

середовища, задовільна робота служб з утилізації відходів, активні дії щодо озеленення та прибирання території, добре налагоджена робота служб з охорони громадського порядку, відсутність небезпечних місць для життя та здоров'я членів громади, добрі умови для праці та відпочинку людей.

Характер, різноманітність культурних традицій є одним з компонентів розвитку громади та підставою визначати її як *творчу (креативну) громаду*. Елементами творчої громади, на думку британських дослідників, є знання людьми історії своєї громади, збереження її соціокультурних традицій, активна участь населення в різноманітних мистецьких гуртках та заходах, заняття спортом, свобода культурного та релігійного вираження.

Очевидно, що характеристики громади, запропоновані британськими фахівцями, дещо ідеалізовані. В реальному житті важко знайти таку громаду, яка б відповідала всім зазначеним вище критеріям. Проте, на нашу думку, цінність запропонованої моделі полягає в тому, що вона дає можливість практикам соціальної сфери та пересічним громадянам оцінити наскільки відповідають їх громади зазначеним критеріям. Використовуючи запропоновані характеристики, спеціалісти та громадські лідери можуть давати оцінку та визначати пріоритетні напрями розвитку вітчизняних громад.

Викладачі канадського Центру навчання з питань розвитку громади “The Four Worlds” подружжя Джуді та Майкл Боп, розглядаючи діяльність певних груп людей, спрямовану на покращання здоров'я і добробуту окремих осіб і сімей, а отже, і громад, в яких вони мешкають, пропонують терміном “громада” називати будь-яку групу людей, які встановлюють сталі взаємини між собою з метою вдосконалення самих себе та середовища, в якому вони живуть [106, с. 34].

Свою концепцію та модель громади ці автори представляють у вигляді сегментарного кола. В їх розумінні життя окремої особистості охоплює чотири сфери її життєдіяльності:

- *духовну сферу* – цінності, переконання, погляди, прагнення, ідеали;

- *фізичну сферу* – самопочуття, стан здоров'я на фізіологічному рівні;
- *емоційну (психологічна) сферу* – почуття, емоції, симпатії, захоплення тощо;
- *розумову сферу* – мислення, стереотипи, ерудиція, освіта тощо.

Всі ці сфери тісно взаємопов'язані, отже можуть взаємодіяти, здійснюючи чи то позитивний чи негативний вплив, залежно від благополуччя людини в кожній із них. На їх думку, дуже важливо, щоб людина рухалась шляхом гармонійного розвитку своєї особистості, тобто працювала над покращанням стану кожної з цих сфер.

Кожна окрема людина, особистість належить до своєї родини (або групи людей, яку вона вважає своєю родиною). Розглядаючи окремо кожну родину, також виокремлюють чотири сфери її існування:

- *культурне та духовне життя* – життєві цінності, погляди, традиції тощо;
- *фізичне середовище та економіка* – умови проживання, матеріальне забезпечення;
- *взаємини (емоційний рівень)* – задоволення потреб у любові, повазі, приналежності до громади тощо;
- *світоглядні позиції* – установки, стереотипи, традиції тощо.

Джуді та Майкл Боп зазначають, що працюючи в громаді, фахівцям необхідно пам'ятати, що громади складаються із сімей, а в сім'ях також існують певні взаємини, які можна трансформувати, аби створити здорові громади. Кожна родина також має соціальні зв'язки. Члени родини можуть відчувати підтримку, повагу й любов, або навпаки, – лише критику та неадекватну оцінку. Родини можуть ухвалювати рішення, поважаючи думку кожного з її членів, але може статися й так, що один із членів родини використовує свій вплив для того, щоб контролювати інших. Родина може забезпечувати здорове середовище, в якому задовольняються основні потреби всіх її членів і в якому вони почуваються у безпеці. Або ж навпаки, родинне середовище може бути небезпечним, а людина позбавлена

елементарних речей, зокрема, їжі та відпочинку. І нарешті, родини мають певні цінності та переконання, які впливають на їхню поведінку та стосунки і взаємодію з іншими членами громади.

Оскільки життя окремих сімей проходить у громадах, сім'ї відчувають на собі вплив громадської діяльності, яку Джуді та Майкл Боп також розглядають за чотирма напрямками:

- *культурний* – цінності людей певної громади, їх переконання, ідеали, цілі, пріоритети, мораль тощо, а не лише належність до певного етносу;
- *економічний* – стан і способи задоволення базових потреб членів громади;
- *соціальний* – взаємини між людьми, їх соціальна захищеність, впевненість у завтрашньому дні, участь людей в житті громади, відкритість новим ідеям, іншим громадам і т.д.;
- *політичний* – розподіл влади, система управління своїми справами та ресурсами.

Щоб створити повноцінну громаду, необхідно працювати за всіма зазначеними напрямками.

Громади складаються із значної кількості взаємозв'язків різних видів, що є частиною розвитку громади. Ці взаємозв'язки характеризують соціальний аспект життя у громаді і свідчать про те, наскільки люди у громаді відчувають, що про них турбуються, підтримують і цінують; як члени громади навчаються спілкуватися одне з одним, розв'язувати конфліктні ситуації, поважати старших і лідерів, доглядати дітей і надавати молоді можливість робити власний внесок у життя громади. Створення повноцінної громади залежить від того, наскільки вона є відкритою для нових ідей, для взаємодії з тими, хто має відмінні погляди, а також до сприйняття нових методів роботи у випадку, коли старі вже не спрацьовують.

Особливо важливим є економічний аспект життя громади. Він є визначальним і впливає на те, як люди у громаді взаємодіють одне з одним, зі світом природи та з іншими громадами для задоволення своїх основних

потреб. Саме економічні взаємозв'язки можуть забезпечити членам громади процвітання, впевненість у власних силах, дати відчуття власної гідності або, навпаки, призвести до злиднів, залежності від інших та руйнування довкілля.

Діяльність кожної громади має й політичний аспект. Йдеться про те, як громада ухвалює рішення, хто користується владою, а хто ні. Кожна громада має власну систему управління своїми справами та ресурсами, які необхідно використовувати на благо людей.

І нарешті, громади відрізняються між собою культурними аспектами. Культура громади може зазнавати впливу етнічних груп, які живуть в її межах. Однак самого лише розуміння того, що дана громада належить, наприклад, до татарської культури, недостатньо. Коли ми говоримо про культурні аспекти, мова має йти про переконання, цінності, мораль і цілі, якими керуються люди. Культурна основа громади може бути невидимою, однак її роль схожа на роль програмного забезпечення у комп'ютері. Ми не можемо „побачити” комп'ютерну програму, однак саме вона визначає, яким чином працюватиме комп'ютер. Подібним "програмним забезпеченням" для громади є цінності та переконання, які впливають на формування багатьох аспектів громадського життя. В багатьох громадах далеко не всі люди керуються однаковими цінностями, переконаннями та цілями. Тому, коли соціальні працівники розвивають мережу соціальних послуг у громаді, вони мають враховувати ці багатокультурні реалії.

Подружжя Боп розглядає три рівні – особа, родина, громада – як своєрідні підсистеми, зображуючи їх у вигляді різних за розміром, накладених одне на одне концентричних кіл, утворюючи таким чином певну модель громади, в якій добре видно взаємовплив та взаємозумовленість всіх складових громади у тріаді індивід– сім'я (родина) – громада (рис. 1.4.).

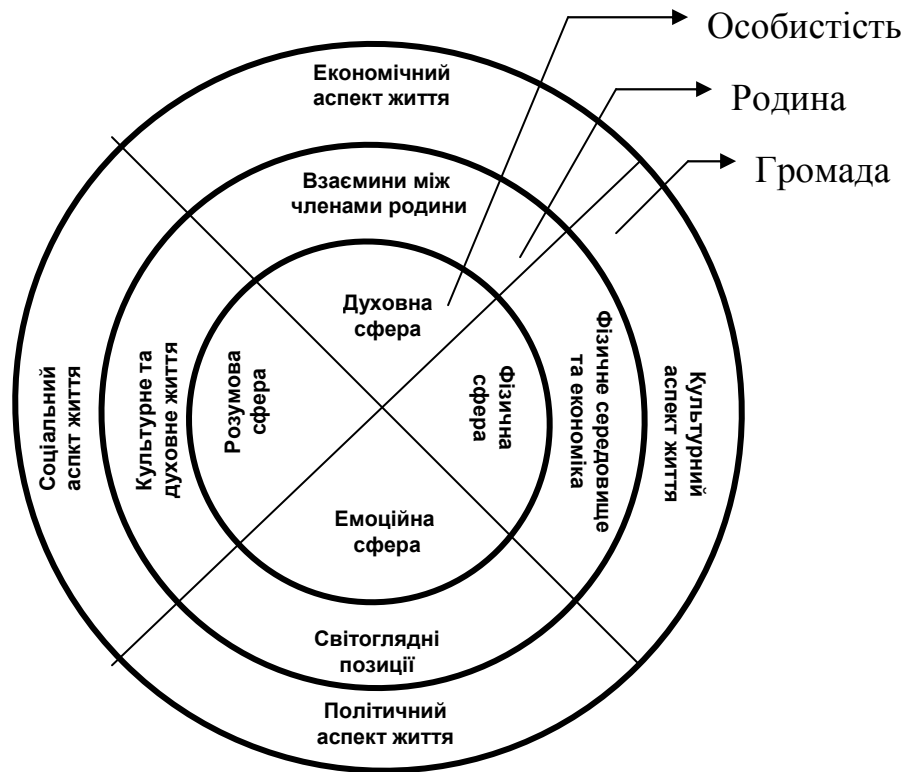

Рис. 1.4. Секторальна модель громади (за Джуді і Майкл Боп)

Дана модель показує, що, працюючи над вирішенням конкретної проблеми громади, важливо враховувати вплив усіх рівнів і секторів як на етапі виникнення проблеми, так і при її розв'язанні.

Аналіз конкретних проблем (людей, сімей, громад) в різних секторах і рівнях, а також їх розв'язання передбачають одержання підтримки та допомоги з боку конкретних осіб та організацій на цих рівнях, що дозволяє досягати більшої результативності та надійності у вирішенні цих проблем і подоланні їх наслідків [556].

На відміну від канадських науковців, англійський дослідник Д. Кларк у своїх роботах не приділяє належної уваги структурному підходу як методу, що забезпечує всебічний аналіз причин і шляхів вирішення проблем громади. Він вважає, що головним у громаді є психологічні зв'язки між її членами, які ґрунтуються на психологічній ідентифікації людей між собою [395, с.18].

Оригінальна інтерпретація механізму функціонування громади представлена в працях Е. Коена. Він стверджує, що громаду утворюють певні символи, цінності та ідеологічні переконання. При цьому межі такої громади можуть бути нечіткими й змінними, однак їхнє символічне значення відіграє вирішальну роль. Ці межі вважають такими, що пов'язані з поведінкою членів громади, а не з її географічними межами [395, с. 13].

Загалом проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що у зарубіжній літературі підходи до визначення громади можна умовно розподілити за групами, виходячи з трьох ознак громади:

- громада як група людей у певній географічній місцевості;
- громада як сукупність відносин та взаємовідносин;
- громада як спільнота, спроможна до колективних дій.

Слід зважити на дещо особливий англо-американській підхід, при якому термін „community”, що означає громада, пов'язаний із республіканським ідеалом прямої демократії і виражає, перш за все, соціально-психологічну спільність або прагнення до неї. Змістовим ядром цього поняття виступають специфічні соціальні зв'язки мікрорівня або рівня малої групи при детермінуючій ролі неформальних контактів [292, с. 20-21].

У вітчизняній історії термін “громада” має досить давні коріння. За часів Київської Русі її синонімами були поняття „верв”, „мир”, „село”. У західних землях функціонували як своєрідні громади православні братства. Але найбільш часто в українських письмових джерелах XV-XIX ст. згадується сільська громада з її звичаєвим правом та самобутніми традиціями щодо соціальної підтримки бідних і знедолених [15].

За радянських часів відбулося руйнування громад, оскільки традиції самоврядування та самоорганізації, які були основними ознаками громадського життя, не відповідали вимогам тоталітарного режиму в основу якого була покладена централізація влади.

Після радянського періоду вітчизняної історії лише в 90-х роках минулого століття почав зростати інтерес до громади як суб'єкта суспільних

відносин, що було зумовлено, перш за все, розбудовою громадянського суспільства. Це знайшло своє відображення у створенні відповідної законодавчої бази. В 1997 році був прийнятий Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні”, в якому визначена низка нових соціальних понять. У статті 1 цього закону територіальна громада – це жителі, об’єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об’єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр [307, с. 198].

Слід зазначити, що в кожній країні є свої особливості організації та діяльності територіальних спільнот. Вони мають різні назви: в Італії, Бельгії та Швеції – це комуна, в Німеччині – община, в Російській Федерації – муніципальне утворення, територіальна спільнота, у Франції – комуна, департамент, у Польщі – гміна [58, с. 17].

Існуюче законодавче визначення територіальної громади багатьма вітчизняними соціологами, політиками та правознавцями вважається дещо формальним, виходячи з того, що проста сукупність мешканців населеного пункту, не поєднаних жодними іншими інтересами, не може становити ефективну громаду. Мешканці населеного пункту, формально отримавши визначення “територіальної громади” за формою, навряд чи одразу ж зможуть стати нею за суттю. Громада повинна мати, крім спільного простору проживання, ще й цілий ряд інших спільних ознак і потреб: інфраструктуру, потребу в послугах певної якості та їх задоволення, відчувати свою визначальну роль у виробленні місцевої політики тощо. А все це набуває обрисів громади і починає працювати не відразу. Для цього потрібно, аби мешканці громади відчували свою організованість, тобто щоб у громаді функціонували певні інститути громадянського суспільства, такі як осередки політичних та громадських організацій, формальні чи неформальні об’єднання громадян за різними ознаками: соціальними, віковими, територіальними тощо [480, с. 3].

Досліджуючи особливості територіальної організації життя населення, М. І. Фащевський наголошує, що життєдіяльність людей завжди здійснюється на певній території, в певному місці проживання і стає середовищем для прояву процесів їх життєдіяльності. Відтак, територіальна спільність людей – це локальна система організації населення, яка характеризується певним видом стосунків і зв'язків між людьми, що знаходить своє вираження в певному способі їх життєдіяльності [497, с. 52]. Досить важливим, на нашу думку, є те, що дослідник робить акцент на взаємообумовленості складових територіальної спільності як системи і обґрунтовано доводить, що просторово-часові, соціально-економічні, духовно-моральні процеси цієї системи, обумовлюються її природними, соціальними, політичними умовами і, в залежності від особливостей взаємодії цих складових, можуть мати такі результати як кількісний та якісний розвиток соціуму (особистості), гармонізація соціальних стосунків і духовно-морального розвитку соціуму (особистості).

Громада є свого роду соціальним інститутом, побудованим на територіальній спільності та соціально-економічному базисі, що виступає регулятором суспільного життя населення.

Аналізуючи сутність територіальної громади як основи місцевого самоврядування, О. В. Батанов зазначає, що “територіальна громада – це складна “кумулятивна” форма суспільної організації, сукупність людей асоційованих на публічних засадах у межах певної території та об'єднана різноплановими ознаками системного характеру (демографічний, територіальний, правовий, політичний, економічний, професійний, мовний, релігійний тощо) [24, с. 57]. Як об'єднання громада не виключає право людини на індивідуальність, окреме житло та дозвілля, консолідує зусилля багатьох людей для досягнення усіма бажаного результату.

На думку польських науковців Я. Варди та В.Косовські, основними ознаками територіальних громад як людських спільнот є: приналежність до території з абсолютно визначеними межами; відокремленість місця

проживання, що дозволяє виділити його в окреме місто, селище, село; постійність проживання; відображення населеного пункту в адміністративно-територіальному устрої держави [59, с. 42].

Як бачимо, коли мова йде про територіальну громаду, то завжди постає питання про її межі. Згідно існуючого в нашій державі адміністративно-територіального устрою більшість дослідників з проблем місцевого самоврядування як різновид територіальної громади виокремлюють: село, селище, район, місто, мікрорайон у місті [24, с. 77].

Зараз в Україні в процесі підготовки нової адміністративної реформи активно почало вживатися поняття „місцева громада”. Це обумовлено тим, що в адміністративних межах окремих населених пунктів перебувають інші населені пункти, територіальні громади яких виступають, згідно з Конституцією України, самостійними суб'єктами місцевого самоврядування. У зв'язку з цим виникає проблема розмежування самоврядних прав різних територіальних громад, що співіснують у межах однієї адміністративно-територіальної одиниці. Виходячи з цього, місцеві громади розглядаються як „спільнота людей, що проживають на визначеній території й об'єднані певними економічними, соціальними, культурними зв'язками та самоусвідомлюють себе як цілісність й окремішність” [215, с. 13].

Іноді поняття „територіальна громада” та „місцева громада” вживаються як синонімічні. Це припустимо в тому випадку, коли до складу територіальної громади входить один населений пункт. Якщо ж мова йде про населений пункт (наприклад, село) як складову територіальної громади міста чи селища, то тоді такий окремий населений пункт разом з його жителями є не територіальною, а місцевою громадою. Тобто територіальна громада може розглядатися як сукупність місцевих громад.

Як зазначає І. Є. Кокарев, досить складно створити дієздатну громаду на території великого міста. Тому, на його думку, доцільно зосередитися на розвитку сусідських громад, які переважно створюються за місцем проживання людей і є складовою системи місцевого самоврядування,

частиною міста, фрагментом міської культури [198, с. 9]. В основу створення таких сусідських громад мають бути покладені спільні інтереси людей, що проживають близько один від одного, або окремі проблеми місцевого рівня, які створюють труднощі чи незручності для їх життєдіяльності.

Всебічне уявлення про особливості тієї чи іншої територіальної громади можна отримати на основі її соціального паспорту, до якого вносять такі показники:

- географічний (площа, природні особливості, екологічний стан);
- демографічний (чисельність населення, його віковий та гендерний склад);
- соціальний (соціальні групи, їх ознаки та спрямування);
- економічний (особливості ринку праці, зайнятість населення, рівень безробіття, кількість людей, що проживають за межею бідності);
- політичний (політична структура, недержавні організації, наявність лідерів, особливості протестних форм поведінки людей);
- освітньо-культурний (загальноосвітні заклади, вищі навчальні заклади, позанавчальні заклади, особливості організації дозвіллевої сфери);
- ризики (проблеми, небезпеки, що є в попередніх сферах) [370].

Цілком можна погодитися з думкою соціологів та політологів, котрі вважають, що в умовах сьогодення характеристика громади лише за територіальною ознакою є примітивно спрощеною. В громадянському суспільстві територіальна громада, за своєю сутністю, має становити таку спільність людей, яка спрямована на вирішення локальних проблем. Саме така місцева спільнота в результаті спільних взаємних комунікацій об'єктивно спроможна формувати спільні інтереси та реалізовувати їх на місцевому рівні. Для цього вона має бути здатною до саморозвитку, самоорганізації та саморегуляції, а при необхідності здійснити якісну трансформацію як самої себе, так і всього суспільного організму в цілому. Її багаторівневість детермінована диференційованістю за інтересами, потребами, духовно-ціннісними орієнтаціями кожного її члена і соціальних груп [69, с. 127].

З позицій синергетичного та соціокультурного підходів територіальна громада є відкритою самоорганізуючою соціальною системою, носієм певної соціокультурної специфіки. Як колективний суб'єкт діяльності вона складається, в свою чергу, з інших суб'єктів – індивідуальних (окремі активні жителі) і колективних (недержавні некомерційні громадські організації, сусідські групи та інші мікроструктури). Ці суб'єкти розглядаються в якості структурних елементів громади. Вони взаємодіють як між собою, так і з іншими суб'єктами, які діють на території громади (державні структури, влада, бізнес). В процесі взаємодії між ними може складатися та чи інша система взаємозв'язків – горизонтальних (суб'єкт-суб'єктних) або вертикальних (суб'єкт-об'єктних) – і взаємостосунків – рівноправних (партнерських) чи стосунків залежності та підпорядкування [73, с. 108].

Можна стверджувати, що територіальна громада виникає та змінюється в результаті використання її членами, котрі керуються тими чи іншими цінностями в межах певної системи їх взаємозв'язків, взаємодій та стосунків, різних способів, форм, засобів соціальної активності.

Результати нашої аналітико-пошукової роботи щодо теоретичного аналізу поняття „громада” дають підстави для певного узагальнення, яке доцільно представити у табл.1.2.

Таблиця 1.2

Ознаки громади як соціальної системи

Базові характеристики громади	Ознаки
Спільні географічні та соціокультурні ознаки	Територія Інтереси Віросповідання Цінності Етнічне походження

Стосунки членів громади	Члени громади взаємодіють між собою на різних рівнях: політичному, професійному, побутовому, дозвіллевому
Спільність дій	Члени громади усвідомлюють свої потреби та проблеми й об'єднуються для їх задоволення та розв'язання

Характеристика громади з позицій соціологічних та політико-правових підходів дає нам можливість підійти до визначення сутності громади у соціально-педагогічній теорії. Так, в площині соціальної роботи з дітьми та молоддю А.Й. Капська розглядає громаду як один із чинників соціального впливу на особистість, проміжну ланку між макросистемою суспільства в цілому та мікросистемою сімейної і особистісної підтримки [183, с. 202].

Беручи до уваги запропонований автором підхід, ми вважаємо доцільним розглядати громаду, в першу чергу, як різновид соціального середовища соціалізації особистості, що знаходить своє підтвердження в роботах науковців, котрі вивчають проблеми соціалізації та соціального виховання [3; 101; 168; 169; 203; 204; 221; 230; 233; 237; 264; 281; 287; 340; 341; 392; 477; 478; 547].

Принципово важливими для нашого дослідження є наукові підходи З.Варена, який виокремив визначальні функції громади: виробництво-споживання; соціалізація; соціальний контроль; соціальна участь; взаємопідтримка.

Ці функції, на думку автора, спрямовані на розвиток життєвого сценарію як самої громади, так і окремої особистості. Завдячуючи цим функціям, громада є тією сферою, де реалізуються всі життєво важливі потреби людини в соціумі: визначаються патерни соціально необхідної поведінки; здійснюється контроль за соціальним функціонуванням індивіда в соціумі через систему формальних принципів; здійснюється підтримка

індивіда через різні типи організацій: релігійні, громадські, спеціалізовані [503, с. 157].

В контексті нашого дослідження у фокусі уваги є соціалізуюча функція громади. Тому запропонований нами соціально-педагогічний підхід до характеристики громади, перш за все, базується на факторній моделі соціалізації А.В. Мудрика та теорії соціалізуючого середовища С.П.Іваненкова [168; 284].

Важливо підкреслити, що громада як соціальне середовище представляє собою конкретне поле соціальної діяльності і відносин, де формуються і реалізуються потреби і можливості особи, де кожна людина безпосередньо включається в процес життєдіяльності суспільства [132, с. 122]. Соціалізація індивіда в переважній більшості розглядається як процес входження у світ конкретних соціальних зв'язків та інтеграції особистості в різні типи соціальних спільностей через культуру, цінності, норми, на основі яких формуються соціально значимі риси особистості. Соціальність людини – це результат діяльності самого індивіда за допомогою діяльності оточуючих людей [168, с. 66].

Цінності, настанови, звичаї, закони та все інші компоненти соціуму, що створюють наші соціальні реальності, еволюційно розвиваються, взаємодіючи один з одним, покоління за поколінням, день за днем. Іншими словами, спільноти (зокрема громади) конструюють “лінзи”, крізь які їхні члени інтерпретують світ. З точки зору основних ідей соціально-конструктивістського світогляду буденний досвід кожного окремого “Я” виникає та існує в безперервному взаємному обміні з досвідом інших членів спільноти [477, с. 226-227].

Шведські вчені В.Чинаках, Я.Лерстедт, американець Г.Валер вважають, що провідним завданням соціалізації є формування в особистості життєвої компетентності, яка, на їх думку, розвивається в сферах навчання, роботи, культури, політики, навколишнього середовища, екології. В якості інструментів формування життєвої компетентності ці вчені виокремлюють

загальну освіту, професійну підготовку, виховання в сім'ї, в громаді, засоби масової інформації. В запропонованому переліку громада визначається як важливий чинник у соціальному становленні особистості [549, с. 19].

У теорії соціалізуючого середовища С.П. Іваненков виокремлює три найвагоміші фактори соціалізації: речовинно-предметний, соціально-інституціональний та інформаційний (засоби масової інформації) [168, с. 125-126]. На нашу думку, другий фактор є одним з найбільш значимих саме у територіальній громаді, оскільки тут поряд з традиційними соціальними інститутами – сім'єю, школою, медичними та правовими установами, – в умовах сьогодення важливу роль відіграють нові соціальні інституції. Мова йде про громадські організації, соціальні служби різного типу тощо, які мають забезпечувати необхідні умови для соціалізації особистості.

Розглядаючи громаду як соціалізуюче середовище, ми повністю приєднуємося до важливих методологічних висновків Н.М. Лавриченко про те, що соціалізацію індивіда можна розглядати як процес приєднання до соціальної групи, в нашому випадку, – до громади. Її наслідком є, насамперед, формування особистісних соціально-психологічних механізмів усвідомлення, співвіднесення та гармонізації індивідом власних намірів у системі інтересів соціальних груп. На рівні духовності індивіда ці механізми репрезентовані такими феноменами, як рефлексія (самоусвідомлення), моральність (міжособистісне усвідомлення), ідейність (соціально-групове усвідомлення), духовність (соціально-історичне усвідомлення). На рівні практичного буття індивіда дія цих механізмів виявляється як самовідчуття (індивідуальний рівень), поведінка (міжособистісний рівень), діяльність (соціально-груповий рівень) [221, с. 78].

Громада як конкретний соціум забезпечує процес соціалізації дитини власними ресурсами. Дитина спочатку може лише використовувати їх у своєму розвитку і в подальшому примножувати здобуту сукупність знань та навичок. Цілком зрозуміло, що соціальний простір, різновидом якого є громада, необхідно певним чином організувати, щоб забезпечити

особистості шлях для подальшого саморозвитку та вдосконалення. Отже, в громаді існує певне „поле” соціокультурних норм і правил, які в процесі соціалізації особистості оформлюються в її персональну ціннісно-нормативну систему [3, с. 19].

Чим більше розвинута громада в моральному, інтелектуальному, культурному та інших напрямках, тим більше можливостей отримує кожний її член для особистісного розвитку. І навпаки, розвиток громади, в свою чергу, залежить від рівня розвитку осіб, які її складають. Тобто існує взаємообумовленість між рівнем розвитку громади та її конкретних представників [105, с. 53].

В той же час територіальну громаду як різновид соціального середовища не слід розглядати з точки зору соціальної педагогіки лише у вигляді певних соціокультурних ознак. Треба враховувати, які почуття, прагнення та інтереси стимулює громада як різновид соціального середовища у дитини, яке ставлення дитини до нього, до тих чи інших умов, що її оточують, оскільки активність дитини поширюється не на всі об'єкти, наявні в громаді.

Повертаючись до факторної моделі соціалізації, ми можемо говорити про функціонування громади на мікро- та мезорівнях соціального середовища.

За умови, що однією з провідних характеристик громади є територія, в залежності від типу поселення можна говорити про сільську, міську громаду та громаду мікрорайону великого міста як про мезорівень соціального середовища. За тією ж територіальною ознакою сусідську громаду можна визначати як мікрорівень соціального середовища.

Характеристика громади за спільністю інтересів (культурних, релігійних, професійних тощо) та взаємозв'язків її членів дає підстави також визначати громаду як мікрорівень соціального середовища. Прикладами такої громади можуть бути професійні колективи, об'єднання

дітей та молоді за інтересами, об'єднання батьків для спільного вирішення проблем своїх дітей.

У сучасній практиці соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю як професійна діяльність щодо реалізації різних напрямів соціальної політики, переважно, здійснюється в умовах *територіальної громади як соціальної системи мезорівня соціального середовища*. При цьому слід мати на увазі, що соціальна система в широкому розумінні складається із різних соціальних підсистем та інститутів, що регулюють стосунки між неоднорідними соціальними суб'єктами. Соціальна система в своїй сукупності передбачає: об'єднання індивідів та соціальних груп, що займають різні соціально-рольові позицію в єдину соціальну спільноту; забезпечення та підтримку в такій спільноті певного соціального порядку; наявність різних загальних та часткових інтересів при взаємодії членів спільноти; визнання інституціональної природи такої системи [110, с. 24].

Базуючись на цих характеристиках, ми вважаємо, що параметрами територіальної громади як соціальної системи, можуть бути:

- природньо-економічні особливості території;
- соціокультурні традиції населення;
- групи людей за гендерно-віковими характеристиками;
- заклади соціальної інфраструктури (навчальні та позашкільні заклади, соціальні служби, соціокультурні заклади, медичні установи тощо);
- органи місцевого самоврядування;
- неурядові організації.

Саме ці параметри вказують на особливості та відмінності між різними територіальними громадами, що, в свою чергу, обумовлює і особливості процесу соціалізації дітей та молоді, які проживають на їх території.

Слід вказати на об'єктивність процесу соціалізації, який має свою специфіку і відбувається як суб'єктивна діяльність і співдіяльність агентів та інституцій суспільного життя. Рушієм такої співдії є відповідні соціальні потреби, які мають системний характер і реалізуються як множина

індивідуальних та інституційних запитів [221, с. 19]. Це, в свою чергу, зумовлює особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в громадах різного типу, оскільки така робота, насамперед, спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її культурних і духовних потреб або відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини.

Зазначимо, що вивчення особливостей соціальних проблем та потреб дітей і молоді в громадах різного типу, з однієї сторони, сприятиме уніфікації напрямів соціально-педагогічної роботи в громаді (соціальна профілактика негативних явищ, соціальна підтримка дітей, що залишилися без батьківського піклування, формування здорового способу життя неповнолітніх тощо), а, з іншої, дозволить врахувати місцеві умови, соціальні запити конкретних громад, що, в свою чергу, вимагає диференціації та індивідуалізації видів соціальної допомоги та соціальних послуг в межах різних територіальних громад.

Проведений нами аналіз різноманітних підходів до розуміння сутності поняття „громада” у зарубіжній та вітчизняній літературі, запропоновані підходи до характеристики громади в площині соціально-педагогічної теорії та практики дозволяють зробити такі висновки:

1. В сучасній соціологічній, політичній та правовій літературі, наукових працях з проблем соціальної роботи та соціальної педагогіки спостерігається різне трактування терміну “громада”. Розглядаючи змістове наповнення цього терміну, переважна більшість вчених виокремлює певні типові характеристики громади: спільні ознаки, що пов’язують людей між собою (територія, інтереси, проблеми, релігія, національність тощо); мережа взаємовідносин (члени громади взаємодіють між собою на політичному, професійному, побутовому, дозвіллевому рівнях); спільність дій (члени громади усвідомлюють проблеми громади і об’єднують свої зусилля задля їх вирішення).

2. Можна виокремити три підходи до визначення змісту та сутності громади. При соціологічному підході громада розглядається як спільнота або соціальна система. Для політико-правового підходу є характерним розуміння громади як суб'єкта місцевого самоврядування. При соціально-педагогічному підході територіальна громада виступає фактором соціалізації особистості. При цьому вона розглядається як соціальна система мезорівня соціального середовища.

3. Громада є особливим соціалізуючим простором, який характеризується особливими соціокультурними умовами та відповідними агентами соціалізації, що обумовлюють особливості соціального становлення та розвитку особистості.

4. Провідними функціями громади як різновиду соціального середовища є: ціннісно-орієнтована функція, що забезпечує прийняття членом громади суспільних цінностей на основі чого формується особистісна система цінностей; культурологічна функція, що передбачає формування особистісної культури на основі практичного й вибіркового засвоєння кожним членом громади соціокультурних традицій спільноти; нормативно-правова функція, що базується на закріпленні у поведінці особистості соціальних норм (зразків), схвалених спільнотою; функція соціального контролю, суть якої полягає у виробленні системи групових реакцій на поведінку члена громади у вигляді санкцій (покарання чи заохочення), що є адекватними соціальним цінностям суспільства; інтегративна функція, що має на меті згуртувати людей шляхом опанування ними моделей поведінки, в основі яких лежить усвідомлення потреб та поважання прав інших людей, об'єднання їх зусиль для суспільно-корисної діяльності.

5. Територіальну громаду як соціальну систему характеризують такі складові: природньо-економічні особливості місцезнаходження; соціокультурні традиції населення; групи людей за гендерно-віковими характеристиками; сукупність закладів соціальної інфраструктури (навчальні та позашкільні заклади, соціальні служби, соціокультурні

заклади, медичні установи тощо); органи місцевого самоврядування; неурядові організації.

1.3. Історична ретроспектива становлення та розвитку соціально-педагогічної роботи в громаді на теренах України

В історичних працях термін „громада” застосовується для позначення самоврядної виробничої групи людей, що здійснює певні соціальні функції. За свідченнями історичних джерел, первісні громади утворилися на південноукраїнських землях Київської Русі. „Соціальність тут зводилась до того, що зв'язки в громаді, її єдність здійснювалися на основі згоди людей, їх волі та інтересів. За природою це були об'єднання, в яких концентрувалися воля та бажання людей. Відповідно тут переважала особиста свобода. А громада була певним волевиявленням індивідуальних свобод, спиралася на них, а не панувала над ними” [71, с. 39].

За часів Київської Русі за своїм господарським спрямуванням це були землеробські громади. В письмових джерелах вони згадуються як верв, мир, село [107, с. 21]. „Український народ вирізняється між народами тим, що дух його не терпить касти, і що підкорявся він добровільно тільки громадському судові і громаду вважав за єдиний розумний образ життя”, – наголошував відомий український письменник П. Куліш [139, с. 40].

Існують історичні свідчення, що в 1530-1540-их роках українське міщанство, спираючись на досвід об'єднання зусиль для вирішення різних проблем, що існував у сільських громадах та цехових ремісничих групах, створило у Львові та Луцьку братства – національно-релігійні організації міщан, духовенства та селян. Організаційно вони, як і всі подібні утворення, будувалися на основі волевиявлення окремих осіб, що, на думку С.О.Войтовича та Л.І. Гурської, дає підстави говорити про них, як своєрідні громади [71; 113].

Існує також думка, що діяльність братств пов'язана з давніми звичаями „братчини”, коли у великорелігійні свята на громадських храмових трапезах збиралися гроші, частина яких йшла на добродійні цілі [351, с. 32].

Однією з провідних форм функціонування братств були зібрання, на яких обиралася старшина – „старші брати”, які відповідали за організаційну та фінансову діяльність братств. На зібраннях обговорювалися різноманітні питання просвітницької та філантропічної діяльності.

Як зазначає в своїх історичних розвідках М.Грушевський, „від свого часу брацькі сходи мали служити до поучування в вірі і освіті: полагодивши біжучі справи, братчики мали займатися читанням добрих книг і поважними розмовами; мали слідити за добрим життєм своїх членів” [109, с. 226].

Свою головну мету братчики бачили у збереженні етнічної самобутності українського народу. Провідним засобом для її досягнення вони вважали культурно-просвітницьку діяльність. Тому однією з найважливіших турбот українських братств була шкільна справа. У кінці XVI ст. Львівське братство заснувало власну братську школу. Про надмірно суворі, якщо взагалі реалістичні правила, якими у своїй діяльності керувалися ця та інші братські школи України, свідчить статут, так званий „Порядок шкільний”. Вчитель мав бути „набожним, мудрим, скромним, стриманим, а не пиякою, гулякою, хабарником” [454, с. 93]. На початку XVIIст. численні братські школи вже існували по всій Україні.

Педагогічні погляди діячів братських шкіл були проникнуті гуманістичними ідеями, що відбилосся в організації навчального та виховного процесів. Ставлення вчителя до учня засновувалося на визнанні успіхів останнього. В уставі Львівської братської школи відзначено, що „учити дидакал и любити мает дети вси заровно, яко сынов богатых, так и сирот убогих. ... Который больше умет сидити будет выше бы и барзо нищ был” [179, с. 308].

Вчителі братських шкіл приділяли значну увагу моральному вихованню своїх учнів. В цьому значна роль відводилася позашкільним учнівським

організаціям, які відомі під назвою „младенческих” братств. Функції цих братств полягали не лише в тому, щоб привчати дітей до самостійності, виконання свого обов’язку, але й виховувати в молоді добрі наміри, бажання служити своєму народові, підтримувати бідних та немічних [187, с. 14].

Культурно-освітня діяльність братств не була єдиним напрямом їх соціальної роботи з дітьми, молоддю та дорослими. Велику увагу братства приділяли соціальній підтримці найменш захищених верств суспільства – старих, інвалідів, бездомних, сиріт. Характеризуючи діяльність Львівського братства, М. Грушевський відмічає, що „братчики хотіли гарної школи, поставили дім брацький, щоб у нім примістити і ту школу, і друкарню, і шпиталь для убогих і калік” [109, с. 226]. Братства також опікувались вдовами і сиротами померлих членів громади, підтримували шпиталі й надавали своїм членам безпроцентні позички [454, с. 92].

Намагаючись надати допомогу членам братської громади, братчики особливо дбали про те, щоб хтось із них „із нужди не пропав”. „Із братських кас надавали допомогу зубожілим міщанам, особливо як хтось потрапив у борги. Коли на кого „Бог пустив смертний час”, браття брали участь у його похоронах та наймали службу за його душу” [213, с. 85].

У створюваних братствами шпиталях (притулках для старих, бідних, немічних) запроваджувалося самоврядування. Обрані мешканцями цих закладів старости, опікувалися питаннями внутрішнього життя шпиталів. Вони, зокрема, складали кошториси, вирішували, як краще розпорядитися різними доходами. Братства відкривали особливі “старечі” шинки, доходи від яких йшли на утримання шпиталів.

Аналізуючи роботу братств щодо соціальної підтримки населення, можна констатувати, що вона далеко виходила за межі філантропічної діяльності, і значною мірою була втіленням гуманістичних поглядів українців на немічність, старість, убогство. Залучення до діяльності братств широких верств населення перетворило їх на загальнонаціональну інституцію – православну громаду, що брала активну участь у суспільно-

політичному і культурно-національному житті України наприкінці XVI початку XVII століття [113, с. 162-164].

Подані в узагальненому і досить стислому вигляді свідчення істориків дозволяють зробити висновок про те, що братства, як своєрідні громади, здійснювали окремі види соціально-педагогічної роботи з дітьми, молоддю та дорослими в сучасному розумінні цього поняття, що були спрямовані, в першу чергу, на освіту членів громади та допомогу у складних життєвих ситуаціях.

Найчастіше в українських письмових джерелах XV-XIX ст. згадується селянська громада з її звичаєвим правом та самобутніми традиціями соціальної підтримки бідних і знедолених. Сільська громада, зберігаючи певну спадкоємність з давньоруською общиною, відігравала роль станової організації селянства, що регулювала всі аспекти його життєдіяльності. Її характерною рисою була взаємодопомога, яка виявлялася у численних формах та обрядах життєвого циклу від народження людини до її поховання. Завдяки різноманітним формам інтенсивного повсякденного спілкування між членами громади, а також громадським зборам стосунки селян визначалися взаємною поінформованістю, довірою та гласністю. Навколо кожного члена громади створювалася певна громадська думка, яка характеризувала його моральні та трудові якості. Обов'язком кожного селянина перед громадою було подання відповідних внесків, розміри яких визначалися на сході і які використовувалися на будівництво доріг, храмів, шкіл, читалень, народних домів, допомогу нужденним тощо. Заснована на відповідальності членів громади "один за одного", взаємодопомога в громаді забезпечувала колективний захист честі й власності кожного члена громади.

„Громадонька”, – говорили ласкаво про сходку односельців, „шановна громадо”, – зверталися до убілених сивиною бувалих людей. „Панове громадо”, – розпочинав свій виступ на сільських зборах черговий промовець” [455, с. 17]. Прислів'ями „Громадою до діла, бо це – велика сила”, „Що громада забажає, то і пан не поламає”, „Громада – великий чоловік, на котрій

стоїть цілий світ” , „До громади за порадою, до громади за розрадою” українці виражали усвідомлення беззаперечної користі громадського об’єднання.

Приналежність до громади набувалася через народження в громаді та заміжжя. Крім того, громада користувалася правом надавати громадянство окремим особам. Членами громади вважалися також священники і вчителі. Приналежність дітей до громади визначалася по батьківській лінії, а незаконнонароджених – по материнській. Діти набували громадянство в тій громаді, в якій на час їх повноліття батько був громадянином. Існував цілий комплекс звичаїв та обрядів, які були пов’язані з прилученням дитини до громади або виражали общинне санкціонування тих чи інших дій селян. Наприклад, родини та хрестини відзначалися за обов’язковою участю численного кола не тільки близьких родичів чи приятелів, але й представників громади. Своєрідне общинне визнання весільного акту виявлялося в особах громадських старост [491, с. 146].

Громада посідала головне місце у формуванні морально-етичного клімату в селі, у дотримуванні традиційних звичаїв та обрядів, за допомогою яких контролювалася поведінка кожного односельця. Вона мала турбуватися, щоб ночами люди не вешталися по селі, щоб батьки та опікуни посиляли своїх дітей до школи і в церкву, щоб належно виконували свої обов’язки вчителі. Мали бути шановані неділі та свята. Танці у свята могли починатися після вечірнього богослужіння. На забавах мав бути спокій і порядок, за що ніс відповідальність господар двору, на якому проходила забава. Штрафи за порушення цих приписів йшли у фонд убогих громади.

Найвищою владою в громаді була громадська рада. Вона діяла шляхом ухвалення постанов з найважливіших справ громади і контролювала їх виконання. Так, чіткі вимоги ставилися до громадської старшини в питанні запобігання пияцтву. Корчми і шинки, як правило, розташовували ближче до окраїни села. Вони мали закриватися о десятій годині вечора. За дозвіл продовжити роботу їх власники повинні були сплачувати кожного разу певну

суму, що йшла у громадський фонд. За появу в нетверезому стані в публічному місці винний підлягав арешту і штрафувався. З метою запобігання пияцтву створювалися „братства тверезості“ [490, с. 87]. Громада також користувалася правом видалення осіб, котрі своїм способом життя викликали порушення певних публічних норм.

В багатьох історичних джерелах зазначається, що сільська громада також опікувалася і школою. Вона оплачувала вчителів і, в окремих селах, двірський маєток. Для керівництва шкільним фондом обиралася шкільна рада, що вела нагляд за вчителями і організацією навчального процесу. До складу ради входили представники церкви, переважно священик, представники школи – директор або найстарший за віком вчитель і представники громади, котрі вибиралися громадською радою у кількості від двох до п'яти осіб. Вимагалось, щоб раз на місяць вчителі звітували перед шкільною радою про стан справ у школі, відвідування учнями занять. За невідвідування чи інші порушення, що їх допускали учні, представники ради могли накласти стягнення на батьків чи опікунів [490].

Громадська думка була одним з найпотужніших механізмів регулювання стосунків між дітьми та дорослими. Молодь виховувалась у дусі поваги до батьків, до старших за віком. У конфліктах дітей та батьків громада частіше віддавала перевагу останнім. Але якщо діти серйозно порушували усталені морально-етичні норми, то часто покарання зазнавали і їхні батьки – за брак виховання. Громада дбала, щоб молодь зростала у дусі пошани до свого роду, рідного села. Дуже поцінювалися повчання та напучування молоді „сільськими філософами” – найбільш грамотними та начитаними людьми села [221, с. 278-279].

Громада несла відповідальність за всіх її членів, особливо за сиріт, вдів, старців та немічних. Так, у більшості сіл створювалися сирітські ради чи призначався сирітський суддя, які мали дбати про сиріт та вдів. В окремих громадах навіть створювався фонд убогих та сиріт, з якого виділялися кошти на допомогу нужденним. Не останнє слово громада мала й при призначенні

опікунів для сиріт. Основним критерієм для визначення опікунства вважалися не лише родинні зв'язки, а й вміння вести господарство, щоб зберігати і примножувати спадок сиріт. Якщо, на думку громади, опікун не справлявся зі своїми обов'язками, сирітська рада порушувала питання про заміну опікуна [93].

Кожна громада мала свою касу та певний запас збіжжя. Вони поповнювалися за рахунок внесків більш заможних селян чи різних видів стягнень. Оскільки в громаді панувало звичаєве право, то дрібні суперечки між селянами часто розв'язував староста, котрий міг призначити одній із сторін сплату штрафу до громадської каси. Ця каса також поповнювалася і за рахунок штрафів, які накладалися на шинкарів, що продавали горілку парубкам до визначеного громадою віку (в окремих громадах цей вік коливався від 18 до 22 років). За рішенням громадської ради біля церкви могла встановлюватися скринька для збору пожертв у фонд убогих [490, с. 88].

Для одиноких літніх та хворих людей в окремих громадах організовували притулки убогим у вільній сільській хаті. Допомогу таким людям надавали по-черзі переважно дівчата та молодиці.

Коли громада або староста з метою лікування зверталися за допомогою до лікаря, кошти за це лікування сплачувала громада. Громада мала опікуватися й особами, котрі захворіли на її території аж до часу видужання, але при цьому в її обов'язок входило повідомити громаду, до якої належав хворий. Повернення грошей за лікування здійснювалося при посередництві староства [490, с. 53].

Не забувала громада про своїх бідних односельців під час великих релігійних свят. Звичай збирати продукти під час освячення паски для нужденних був започаткований саме в сільських громадах. На свято Миколая з громадських фондів виділялися гроші на придбання одягу та солодоців для дітей -сиріт.

Однією з найбільших колективних форм взаємодопомоги при виконанні нагальних і трудомістких робіт у сільській громаді була толока (поміч, клака), яка збереглася і до сьогодні. Народна толока ґрунтувалася на етичних засадах співжиття в громаді, її основним принципом була щира безкоштовна допомога погорільцям, забудовникам тощо.

Серед традиційних форм взаємодії членів громади між собою і з членами сусідніх громад були храмові свята або празники. Кожна громада мала такий празник – день посвяти діючої церкви. До цього свята готувалися всі односельці як до своєї форми громадського огляду та гостинності. Тому громада дбала, щоб у цей день біля кожного двору була особлива чистота та порядок. В окремих громадах для бідних сімей виділялися кошти на те, щоб привести до порядку оселю та дворище. Ці традиції продовжують зберігатися до нашого часу. Більше того, можна навіть говорити про те, що вони дали життя таким новим формам соціальної роботи в умовах територіальної громади як День міста, День довкілля, Свято вулиці тощо.

Сільську громаду можна вважати колискою сучасних молодіжних організацій, бо саме тут діяли своєрідні громади в громаді. Як засвідчує О.Воропай, „колись в Україні існували по наших селах та дрібних містечках дівочі та парубочі громади. На чолі дівочої громади стояла старша дівка – та, яка вела порядок між дівчатами, називали її отаманшею. На чолі парубочої громади був старший парубок – отаман” [82, с. 54]. Такі громади організовувалися за статево-віковою ознакою і діяли в межах чітко визначених етичних та правових норм громадського життя своїх сіл. Молодіжні громади регулювали стосунки між сільською молоддю, захищали інтереси та честь своїх членів і виступали організаторами власного дозвілля та загальносільських урочистостей. Парубки та дівчата брали участь у колядуваннях. Частина отриманих від цього коштів віддавали сільському старості для нужд церкви та бідних, а на решту влаштовували вечорниці та святкування особливих днів: Катерини (для дівчат) та Андрія (для парубків). „Обов’язками дівочої громади були ще такі: квітчати церкву перед великими

святами, впорядковувати самітні гробки на цвинтарі і перед поминанням мертвих, допомагати працею старим та немічним у селі” [82, с. 56].

Розглядаючи питання соціальної підтримки дітей у сільській громаді, не можна залишити поза увагою благодійну діяльність церкви. Православна церква в Україні, була визнана соціальним інститутом, що забезпечував допомогу бідним та нужденним ще за князювання Володимира, який постановив разом з митрополитом Львом віддавати десятину частину з доходів церкви на допомогу бідним, сиротам, немічним та іншим категоріям нужденних [С.Р. Зверева, с. 16].

ВСТАВКА ЗІ СТАТТІ ДАШИ

Благодійна діяльність церкви щодо соціальної підтримки дітей у сільських та міських громадах зумовлювалася такими чинниками: філософією православ'я; історичними традиціями, що формувалися протягом століть, і передбачали участь релігійних діячів у процесі навчання та виховання неповнолітніх; законодавчими актами, що покладали на церкву обов'язки щодо опікування сиротами, немічними, скривдженими.

Наприклад, на початку ХХ ст. в Україні при церквах та монастирях існувало близько 20 притулків та гуртожитків для дітей, позбавлених батьківського піклування [Кар., с. 97].

Таким чином, можна говорити про те, що *тривалий час сільська громада була своєрідним інститутом соціальної підтримки незахищених верств населення, діяльність якого базувалася на традиціях колективного співжиття та милосердя, притаманних ментальності українців.*

З кінця 50-х років ХІХ ст. в Україні набуває розвитку національно-визвольний рух у вигляді напівлегальних культурно-освітніх організацій (гуртків), які називалися „Громадами”. Вони об'єднували прогресивних представників української інтелігенції. Діяльність таких громад проявилася найвиразніше через видавничу, просвітницьку роботу серед народу, зокрема, в читанні лекцій, організації курсів, гуртків.

Створення громадських організацій збіглося в часі з важливою історичною подією – скасуванням кріпацтва, що додатково спонукало національно свідому молодь до активної діяльності заради просвіти народу. Тому „головне завдання своєї діяльності молоді люди вбачали в тому, щоб сприяти всіма чесними засобами моральному і матеріальному розвитку народу” [344, с. 42]. Члени осередків „Громади”, в якій у різні періоди її існування працювали відомі педагоги, діячі культури та науки, зокрема М.Драгоманов, П.Косач, О. Русов, С. Русова, П.Чубинський, М.Старицький та інші, в першу чергу зосереджували зусилля на відкритті різних шкіл для народу та сільських дітей (недільних, публічних тощо), підготовці вчителів до роботи в таких школах. Так, П.Чубинський зазначав, „що школа потребує вчителя, покликання якого – праця серед народу. Він повинен бути і радником, і чесним навчителем, і захисником селянина. На першому плані в них мають бути не гроші та чини, а бажання забезпечувати благо найменшому братові” [344, с. 51].

Громадівці були переконані у необхідності культурного розвитку українського народу, тому вони поширювали серед народу разом із загальноосвітніми знаннями відомості про українську культуру, історію, мову. Лише за вісім місяців 1861 року громадівцями було видано та розповсюджено більше як 12 тисяч примірників популярних видань українською мовою.

Ще однією формою соціально-просвітницької роботи громадівців була організація благодійних спектаклів. Кошти, зібрані за квитки на ці спектаклі, витрачалися на допомогу дітям із малозабезпечених родин, сиротам у недільних школах, розвиток громадівських починань.

Діяльність „Громади” у другій половині XIX ст. як організації, що діяла в багатьох містах України, стала своєрідним запалювальним кристалом для створення наприкінці XIX – початку XX ст. інших громадських організацій, діяльність яких була спрямована на соціальну підтримку різних категорій населення в межах територіальних громад.

Важливу роль у соціально-культурному розвитку сільських громад відіграло товариство „Просвіта”. Засноване у 1868 році групою львівських студентів під проводом А. Вахнянина та О. Огоновського, воно ставило своєю метою підвищення культурного та освітнього рівнів селянства. Роботі товариства допомагали сільські вчителі та працівники притулків для бідних. Завдяки активній діяльності членів „Просвіти“ по всій Східній Галичині було створено мережу бібліотек та читалень. При них створювалися хори, театральні групи, спортивні об'єднання та кооперативи [107, с. 42].

Наприклад, у селі Бондарівці, що на Галичині, така читальня була заснована у 1920-1921 роках. У 1925-1927 роках всією громадою будували будинок читальні. Члени читальні влаштовували сценічні вистави, концерти для цілої околиці, курси агрономії, самоосвіти, крою та шиття. У цьому ж селі за ініціативи свідомих громадян у 1924 році було засноване спортивне товариство „Луг“, що об'єднувало молодь села [490, с. 156-157].

Окрім освітньо-мистецьких заходів, у багатьох читальнях відбувалися засідання читальної ради, на яких обговорювалися питання щодо наведення належного порядку на подвір'ях односельців, про допомогу самотнім та хворим, виховання в родині поваги дітей до старших. Як засвідчує О.М. Герман, в окремих селах на Поділлі в читальнях організовувалися спеціальні вистави для дітей та молоді, де показувалося як підтримувати розмову в колі незнайомих людей, як звертатися до крамарів, урядників тощо [87, с. 74].

У більшості товариств „Просвіти” діяльність соціально-педагогічного спрямування була основною. Так, товариство рівненської „Просвіти” виконувало такі завдання у сільських громадах та містах:

- заснування шкіл для дорослих і дітей, курсів, дитячих притулків, бюро праці та інших просвітницьких і добродійних закладів;
- відкриття книгозбірень-читалень, улаштування загально-просвітницьких курсів, концертів, вистав, співочих гуртків;
- турбота про здоров'я та фізичне виховання молодого покоління шляхом заснування гімнастичних гуртків, мандрівок [350, с. 72].

У 1914 році на території Східної та Західної України в товаристві „Просвіта“ налічувалося сімдесят регіональних осередків, близько трьох тисяч читалень та бібліотек. Було створено дев'ятсот сімдесят чотири молодіжні групи, які організували культурно-просвітницьку та спортивну роботу серед сільської молоді [107, с. 45]. Товариство сприяло тому, щоб у селах та містах активно діяли молодіжні секції та гуртки таких організацій як „Пласт“, „Сокіл“, „Якор“, „Діточний клуб“, „Юнацьке товариство“ [107, с.74].

У другій половині 20-х років минулого століття на Волині розпочинається будівництво „Народних домів“, які, у більшості випадків, будувалися на громадські кошти. Траплялося, що заможні сільські громади знаходили все необхідне для їх будівництва чи відновлювали для цього власними силами старі занедбані будівлі. Так, у селі Корчеві Кременецького повіту, не маючи коштів на будівництво, селяни взяли в оренду клуню, привели її в належний стан, поміняли двері та вікна, побілили й пофарбували, відремонтували дах. Чоловіки змайстрували стільці, столи, сцену, жінки принесли рушники. На зібрані гроші купили книжки, часописи, театральні декорації. Незабаром в цьому приміщенні розгорнули свою роботу аматорські гуртки, хор, театральна студія. Тут проводили культосвітню роботу і для дітей, організовуючи для них ігри, забави, свята. При цьому „Народному домі“ створилося неформальне товариство „Нова громада“, метою якого було „поборювання зла, усякої неправди“, а члени громади зобов'язувалися не пити, не палити, бути в усьому зразковими громадянами [388, с.154].

Досить цікавим є досвід створення вакаційних осель (канікулярних домів) у селах Галичини для міських дітей із бідних сімей наприкінці ХІХ–середині ХХ ст. Ініціатива відкриття вакаційних осель для дітей у Галичині належить єврейським громадам, які у 90-х роках ХІХ ст. відкрили такі оселі в селах Корчин і Микулиничі у Карпатах. Це починання було запозичено Товариством жінок під покровом Пречистої Діви Марії у Львові, яке у 1905

році ініціювало заснування Товариства вакаційних осель з метою організації літнього відпочинку міських дітей із бідних українських родин. Цю акцію підтримав митрополит Андрій Шептицький, котрий віддав новоствореному товариству будинок у селі Миловання тодішнього Товмацького повіту на Івано-Франківщині. Монахині взяли на себе безкоштовно ведення господарства у Милованській вакаційній оселі. Для ведення виховної роботи сюди добровільно приїздили учениці вчительської семінарії. Товариство вакаційних осель організовувало відпочинок для дітей із незаможних родин у різних селах Галичини впродовж 1905-1939 років [453]. До спортивних змагань, театральних вистав, організованих прогулянок, роботі у різноманітних гуртках залучалися й діти із тих сіл, де працювали вакаційні оселі. Досить часто сільські громади допомагали представникам Товариства у їх облаштуванні та забезпеченні харчуванням.

У діяльності Товариства вакаційних осель досить чітко простежується багато елементів соціально-педагогічної діяльності. Це, зокрема, і волонтерська робота монахинь та майбутніх учителів, турбота про здоров'я та розвиток бідних дітей, об'єднання можливостей різних установ для забезпечення літнього відпочинку дітей.

Розглядаючи досвід організації соціально-педагогічної роботи в Україні, неможливо залишити поза увагою педагогічну діяльність В.О.Сухомлинського у селі Павлиш на Кіровоградщині. Відомий педагог наголошував, що „у сільській місцевості школа – головне вогнище культури і знань. Ми вбачаємо своє дуже важливе виховне завдання в тому, щоб процес розвитку й поглиблення знань включався в громадське життя села” [458, с. 486]. Одним із напрямів роботи зі старшокласниками В.О.Сухомлинський вважав підготовку їх до громадської просвітницької роботи. У селі налічувалося близько 2 тисяч хат, які були поділені на 180 осередків культури. Центр осередку культури – хата одного з колгоспників. Сюди збиралися жителі села, до яких приходили 3-4 старшокласника для проведення вечорів наукових знань, художньої літератури [458, с.487].

Велике значення надавав В.О. Сухомлинський роботі з сім'ями, тому протягом багатьох років у селі працювала батьківська школа, заняття в якій проводилися два рази на місяць у кожній групі. Тут вчили батьків і матерів, як зміцнювати і берегти здоров'я дитини, розвивати її розумові здібності й мову, запобігти нервовим захворюванням, виховувати любов до праці і до навчання. В своїх працях відомий педагог зазначав, що цю роботу педагогічний колектив вважав найпотрібнішою, найважливішою серед усіх інших справ [459, с. 445].

У своїй педагогічній діяльності велику увагу В.О. Сухомлинський приділяв підтримці дітей з обмеженими функціональними можливостями. „Там, де ці вихованці полишені на стихію, де дитина відчуває себе скривдженою, не може бути нормального учнівського колективу”, – зазначав він. Тому в батьківській школі працювала окрема група для батьків, діти яких мали вади в розумовому розвитку [459, с. 446].

Розглядаючи сім'ю як першооснову формування особистості, В.О.Сухомлинський зазначав, що саме вона має бути, в першу чергу, сприятливим середовищем для розвитку вихованців. Якщо ж дитина зазнає небажаного впливу домашнього середовища, якщо вже з батьками не можна нічого зробити, щоб вони стали кращими, дуже важливо зробити так, щоб ці вихованці якомога довше перебували у сфері впливу школи. Зло сімейної обстановки повинно долатися добром, яке утверджується в житті шкільного колективу [459, с. 555-556].

Традиційною в Павлівській школі була робота по благоустрою місцевості, яка набула характеру колективної праці всіх сільських жителів. Обмін саджанцями плодкових дерев між учнями школи та висаджування їх у своїх дворах, садіння кожною дитиною в першу весну свого шкільного життя яблуні матері, яблуні батька та догляд за ними, озеленення села, закладання громадських садів та виноградників, проведення тижня саду – такі форми соціально-педагогічної роботи були започатковані В.О.Сухомлинським разом з педагогічним колективом та учнями школи [459, с. 86-87].

Аналізуючи досвід роботи Павлиської школи, очолюваної В.О.Сухомлинським, з позицій сьогоденної соціально-педагогічної науки, можна говорити про те, що відомий педагог реалізував на практиці модель школи як центру соціально-культурної роботи з населенням у сільській громаді.

У 60-80 роки ХХ ст. в Україні, що входила до складу СРСР, з боку держави були проведені перші кроки щодо організації соціально-педагогічної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями за місцем проживання. Основними складовими системи цієї роботи стали державні заклади (школи, позашкільні, культурно-освітні, спортивні заклади тощо), а також сім'я та громадськість. Саме у 60-і роки минулого століття з метою створення умов для організації змістовного дозвілля дітей та молоді почали працювати кімнати школярів при житлово-експлуатаційних конторах. Разом з цим, переважно у мікрорайонах великих міст, почали створюватися підліткові клуби за місцем проживання, які стали осередками соціально-педагогічної роботи з дітьми та сім'ями у межах мікрорайону.

Новим етапом розвитку соціально-педагогічної роботи за місцем проживання вважають створення у Москві у 1989 році Тимчасового науково-дослідного колективу "Школа-мікрорайон". У його складі діяла Донецька територіальна група (науковий керівник Сидоров В.М.), яка працювала на базі шкіл № 57, № 95 міста Макіївки та школи № 11 міста Донецька. Ці школи працювали в режимі повного дня. За кожним з педагогів було закріплено декілька будинків, що знаходилися недалеко один від одного і мали спільний двір. В них проживали діти та молодь різного віку, які навчалися в школах, професійно-технічних училищах, вищих навчальних закладах. Шкільні педагоги організовували індивідуальну та групову роботу з дітьми тих будинків, які були за ними закріплені: залучали їх до участі в шкільних гуртках та секціях, організовували роботу клубів вихідного дня для дітей та дорослих, проводили дворові свята, акції тощо. Педагоги також надавали необхідну соціально-педагогічну допомогу сім'ям своїх підопічних.

Поряд з багатьма позитивними моментами, цей досвід він мав низку недоліків. Робота школи як провідного організатора соціально-педагогічної діяльності дітей та дорослих у мікрорайоні призвела до перевантаження педагогічних колективів, виконанню не властивих для них суспільних функцій. Необґрунтована абсолютизація діяльності школи у межах територіальної громади часто призводила до відокремлення роботи в соціумі інших суспільних інститутів. Наодинці школа виявилася неспроможною вирішити всі проблеми соціалізації дітей та дорослих у відкритому соціумі.

Ще однією спробою скоординованих виховних зусиль за місцем проживання стала діяльність добровільного товариства мікрорайону “ДОМ”, яке діяло у 80-х роках ХХ ст. на території південно-східної частини міста Макіївка. Основна мета діяльності “ДОМ” полягала у посиленні в мікрорайоні виховної роботи, спрямованої на розвиток дітей, молоді та дорослих. Провідними завданнями товариства були: сприяння організації та проведенню особистісно значущої діяльності для дітей та дорослих у сфері їх вільного часу; надання психолого-педагогічної допомоги жителям мікрорайону у вирішенні їх життєвих труднощів; координація дій виховних інститутів мікрорайону – школи, позашкільних закладів різних відомств [288, с. 409].

Соціально-економічні зміни, які відбулися в Україні на початку 90-х років минулого століття, курс держави на побудову громадянського суспільства сприяли переосмисленню змісту соціально-педагогічної роботи. У 1993 році в країні було започатковано створення соціальних служб для молоді, які „становлять значну та організовану частину молодіжної інфраструктури, що здійснює соціальну роботу з різними категоріями дітей і молоді, зокрема надає їм соціальні послуги та необхідну допомогу, тобто перебуває з ними у безпосередньому контакті” [331, с. 105].

Для забезпечення різних напрямів соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у межах територіальних громад, починаючи з 1994 року, створено також різноманітні спеціалізовані соціальні служби: кризові центри,

центри соціальної реабілітації для дітей та молоді з обмеженими функціональними можливостями, центри сім'ї „Родинний дім“, клубні об'єднання за місцем проживання тощо.

Значний вплив на активізацію соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю на локальному рівні мали кардинальні зміни в дитячому та молодіжному русі, які були пов'язані з припиненням діяльності піонерської та комсомольської організацій.

На початку 90-х років минулого століття в Україні відновила свою роботу Національна скаутська організація „Пласт“, утворюються інші потужні дитячі та молодіжні організації, які організують свої осередки у різних територіальних громадах. Серед них можна виокремити Асоціацію гайдів України, Всеукраїнську дитячу спілку „Екологічна варта“, Українське дитяче-юнацьке товариство „Січ“, Спілку української молоді, Спілку дитячих та юнацьких організацій м. Києва (СПОК) та багато інших.

Своєрідним каталізатором розвитку вітчизняного дитячого та молодіжного руху став Закон України „Про дитячі та молодіжні громадські організації“ [153, с. 103-105], який визначив правове поле діяльності дитячих громадських організацій, в тому числі щодо діяльності, яка спрямована на реалізацію та захист прав і свобод, творчих здібностей, задоволення інтересів та соціальне становлення як повноправних членів суспільства громадян віком від 6 до 18 років. Опираючись на створене правове поле, молодіжні організації здійснюють діяльність, спрямовану на задоволення та захист законних соціальних, економічних, творчих та інших спільних інтересів громадян віком від 14 до 28 років. Цей закон сприяв створення та розвитку дитячих та молодіжних об'єднань в сільських та міських територіальних громадах, появі та розвитку там нових форм та методів соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю.

Із середини 90-х років минулого століття активними суб'єктами соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю стали

неурядові організації, які почали працювати відповідно до Законів України „Про об'єднання громадян” та „Про благодійництво та благодійні організації” [153]. Зараз громадські організації та благодійні фонди ініціюють та впроваджують різноманітні соціальні програми та проекти саме у територіальних громадах, взаємодіючи з державними організаціями.

Створення низки різноманітних соціальних служб, активізація громадського руху в соціально-педагогічній практиці наприкінці ХХ ст. потребували залучення значної кількості людей до вирішення різноманітних питань в інтересах дітей та молоді. Це спонукало до розвитку волонтерського руху.

У незалежній Україні розвиток волонтерського руху розпочався на початку 90-х років з виникнення Телефонів Довіри, які залучили до своєї роботи добровольців (доброчинний Телефон Довіри в Одесі) [335]. У середині 90-х років минулого століття активне залучення волонтерів до участі у різноманітних соціальних проектах та програмах розпочали працівники соціальних служб для молоді. Однією з найбільш масових форм підготовки дітей та молоді до волонтерської роботи стали Школи волонтерів, які вперше були започатковані Київською міською соціальною службою для молоді.

Некомерційний сектор з перших днів свого становлення, реалізуючи соціальні проекти, також робив велику ставку на добровольців. З цією метою вивчався досвід роботи з волонтерами в зарубіжних країнах. Громадськими організаціями розроблялися та впроваджувалися різноманітні тренінги та програми щодо залучення волонтерів. Важливою подією у розвитку волонтерського руху в Україні стало створення у 1998 році Всеукраїнського громадського центру „Волонтер” [75]. Основою центру є 24 місцеві осередки, які створено за територіальним принципом. Центр здійснює роботу з волонтерами в територіальних громадах за трьома напрямками: „Я і довкілля” – вирішення екологічних проблем, вивчення та збереження

історичних пам'яток, природоохоронна та культурна діяльність; „Я і люди” – вирішення проблем інтеграції у суспільство та адаптації до умов сучасного життя різних категорій дітей та молоді, сприяння розвитку їх лідерських якостей; „Я і міжнародне товариство” – сприяння інтеграції України у міжнародне товариство під час реалізації спільних міжнародних проектів та програм.

Проведений ретроспективний аналіз розвитку соціально-педагогічної роботи в громаді засвідчує, що у нас існує багатий історичний досвід в цій площині, який формувався протягом кількох століть. Більшість традицій та форм соціально-педагогічної роботи в громаді збереглися й донині з окремими відозмінами та вдосконаленнями. Відтак, діяльність фахівців соціальної сфери, які реалізують різноманітні соціальні програми у територіальних громадах, має, перш за все, базуватися на знанні історичних витоків добродійної, соціально-просвітницької та соціально-культурної роботи.

1.4. Генеза соціальної роботи з дітьми і молоддю в громадах зарубіжних країн

Соціальна робота як різновид професійної діяльності в зарубіжних країнах бере свої початки у ХІХ столітті. Саме в той час загострення соціальних проблем у Європі спричинило широке поширення суспільної благодійності, яка характеризувалася тим, що допомогу нужденним надавали люди, які об'єднувалися між собою на волонтерських засадах у невеликі групи, а пізніше – у добровільні об'єднання. Кульмінацією суспільної благодійності став рух сеттльмент-центрів, який виник в Англії і пізніше поширився у США. Його засновником вважають протестантського священника С. Барнета, який у 1884 році відкрив у бідній частині Лондона благодійний заклад Тойнбі-Хол, що став центром соціальної допомоги для місцевого населення. Цей заклад існував за рахунок приватних

пожертвувань. Тойнбі-Холл дав поштовх до створення більше ніж 400 благодійних установ у англійських та американських містах: по аналогії з європейськими кварталами в колоніях їх стали називати сеттльментами [5, с. 19].

В переважній більшості з населенням в сеттльмент-центрах працювали студенти, які оселялися в найбідніших кварталах Лондона, а пізніше і в бідних міських районах по всій Великобританії, щоб на собі відчуті всі незручності бідності і проводити соціальну роботу на місцях. Вони були провідниками освіти, різних видів культурної діяльності, помічниками місцевих жителів у вирішенні радикальних соціальних проблем.

Першим американським сеттльментом була сусідська гільдія, заснована у 1886 році С. Койтом. У 1896 р. в США було вже 44 сеттльмента, а в 1911 – майже 400 [180, с. 200-201]. Місцеві центри в переважній більшості створювалися в тих кварталах чи районах міст, де проживали головним чином емігранти. Найбільш відомий сеттльмент – дом емігрантів Хулл-Хаус у Чикаго – було засновано Д. Адамс та Е. Стар у 1889 році. В цьому домі працювали денні ясла, клуб для хлопчиків, невеличкий театр та кілька гуртків. Окрім цього тут „проводилася просвітницька робота з дорослими та дітьми, яких намагалися „окультурити” шляхом відвідування виставок, читання лекцій, концертних вечорів тощо. Влітку соціальними працівниками Хулл-Хаус за містом організовувався табір з метою оздоровлення дітей із бідних сімей” [100, с. 16-17].

Протягом перших десятиліть працівники сеттльментів перетворювали громади в політичну силу. Саме завдяки їх активній діяльності були прийняті закони про дитячу працю, громадське здоров'я, дитячі садочки, були засновані служби тимчасових нянь, створені ігрові майданчики для дітей, різноманітні гуртки для самоосвіти дорослих [180, с. 201.]. Програми діяльності сеттльмент-центрів носили здебільшого прикладний характер і, переважно, були спрямовані на допомогу в отриманні роботи, надання

медичних послуг, організацію дозвілля та впровадження різних форм неформальної освіти серед членів громади.

Відомий російський теоретик та практик соціальної педагогіки С.Т.Шацький, оцінюючи досвід роботи сеттльментів, підкреслював, що „вони пробуджували серед населення ініціативу до роботи щодо поліпшення умов свого життя. Це, в свою чергу, підіймає серед інертних і знедолених енергію, гордість, самоповагу як стимул підтримання своєї особистості, її смислу та цінності життя” [412, с.52].

Американський педагог Д. Дьюї в середині ХХ ст. у своїх працях обгрунтував, що школа також може бути сеттльментом, якщо вона функціонує як центр соціально-культурного життя району. Використання шкільного приміщення як соціального центру – це вже само по собі цінно, оскільки робота в школі за таких умов носить не лише академічний характер, а забезпечує залучення та взаємодію дітей, батьків та інших членів громади, сприяючи їх участі у процесах співпраці та соціокультурного розвитку [142, с. 37-38]. Така робота міцно пов’язує школу з соціумом, підвищує її рейтинг в свідомості громадян.

Наведені факти свідчать про те, що саме в сеттльментах зародилися окремі напрями та форми соціально-педагогічної роботи на рівні громади, а самі сеттльменти стали прабатьками багатьох сучасних інституцій, які функціонують у територіальних та етнічних громадах різних країн.

Одними з найпоширеніших серед них є громадські центри (Community Centers), які активно діють в громадах США, Канади, Великобританії, Німеччини, Швейцарії та інших європейських країн. Зміст та форми їх роботи обумовлені потребами різних груп населення громади. Пріоритетними напрямками діяльності в таких центрах є освітній, дозвіллевий та оздоровчий. Зазвичай вони зорієнтовані на роботу з різними віковими групами. Так, наприклад, в одному із найбільш відомих громадських центрів Великобританії Бартон-Хілл, який працює на базі громади при Бристольському університеті, для жителів пропонують різноманітні програми

та форми проведення дозвілля. Для дітей створено клуби „Зустрінемося після школи”, де працюють різноманітні гуртки, клуб юних винахідників, клуб вирішення соціальних проблем. Особливою популярністю у молоді користується молодіжне кафе, де проходять дискусії та різноманітні вечірки. Багато років успішно діє програма для дітей і дорослих „Подорожуй з нами”. Кілька разів на рік у центрі організуються невеликі подорожі та прогулянки на природу, в замки, музеї, тури до Франції.

Для дітей віком від 8 років та їх батьків два рази на тиждень відкрито сімейний ігровий центр. За один день його в середньому відвідують близько 90 осіб. Для дітей тут проводяться різноманітні розвиваючі програми [61, с. 107]. В той час, коли діти захоплено бавляться в „кімнаті ляльок”, ігротеці, переглядають відео в дитячому кінозалі, батьки спілкуються за чашкою кави в іншому приміщенні з психологами, дитячими лікарями, педагогами, а також обмінюються власним батьківським досвідом. В центрі працює клуб для юнаків, клуб для дівчат, „Школа для мам”.

Для дітей з обмеженими функціональними можливостями на базі громадського центру Бартон-Хілл працює „Відкрита школа”. Розглядаючи долю кожної дитини як майбутнього громадянина, адміністрація центру за підтримки муніципалітету запрошує до роботи в цій школі найкращих педагогів, психологів, реабілітологів. Це дає можливість дітям-інвалідам адаптуватися до соціального середовища, використовуючи потенціал своїх фізичних та розумових можливостей [61, с. 111].

Поряд з фахівцями в центрі працює багато волонтерів. Серед них студенти університету та жителі мікрорайону, де розташовано центр. Люди визнають, що в центрі вони переживають почуття приналежності до своєї громади, знаходять можливості для самореалізації та соціальну підтримку.

Одним з найстаріших громадських центрів у США є центр Верхнього Іст-Сайду Манхеттена, відомий під назвою “Клуб на 92-вулиці”, заснований в 1874 році. Тут діють два гімнастичні зали, басейн, дитячі та ігрові спортивні майданчики, клуб здоров’я, служба для самотніх. Надання

соціальних і культурних послуг (різноманітні курси для дорослих, розважальні програми для дітей та підлітків, проведення лекцій, концерти, консультації для батьків), спрямованих на задоволення різноманітних потреб як окремої особистості, так і цілих родин, вигідно вирізняє цей центр серед інших соціальних інституцій громади [332, с. 29].

Окрім громадських центрів традиційною соціальною інституцією в громадах є також сімейні центри. Зазвичай вони створюються на муніципальному рівні з метою зміцнення стосунків між дорослими та дітьми, створення між ними атмосфери взаєморозуміння та підтримки, розв'язання конфліктів у родині. В цих центрах проводяться спеціальні тренінги та заняття для батьків, організовуються різноманітні форми сімейного проведення дозвілля, можуть надавати послуги психологи, психотерапевти, медичні працівники, юристи.

Так, „Сімейний центр Юліуса Тандлера” у Відні, працює з дітьми та батьками, які пережили певні кризові ситуації. До його структури входить служба психологічної допомоги, соціально-педагогічна експертиза, служба допомоги сім'ї [193, с. 110].

В Угорщині створено систему консультаційних пунктів з питань психології та педагогіки виховання дітей та підлітків [193, с. 115].

Досить відомим у Німеччині є центр сімейного дозвілля „Стара ковзанка” у м. Берліні. Він почав працювати в серпні 1997 року, однак завдяки зусиллям його працівників дуже скоро перетворився на улюблене місце проведення часу не лише дітей, а й дорослих. Відвідувачі центру можуть отримати послуги спортивного, оздоровчого, освітнього, розважального характеру. На території закладу розміщуються майданчики для катання на ковзанах, роликах, велосипедах. У великому кафе можна взяти участь в ігровій програмі, подивитися самодіяльний концерт чи спектакль.

Різноманітні соціально-культурні заходи в центрі розраховані на задоволення потреб найвибагливішої сім'ї: консультаційні бюро,

психологічні тренінги, материнські групи, сімейні вечори відпочинку, зустрічі з педагогами у майстер-класах – все спрямовано на подолання відчуженості між батьками та дітьми, зміцнення родин [332, с. 99-100].

З метою надання соціально-педагогічної допомоги підліткам в кризових ситуаціях за ініціативи громадськості спочатку у Відні, а пізніше в інших містах країни, були відкриті інформаційні центри. Головна мета їх діяльності – допомогти молодим людям в критичній ситуації та застерегти від небажаних вчинків. Тут практикуються індивідуальні та групові форми роботи з молоддю, які проводять психологи, соціальні працівники, юристи, представники місцевих поліцейських відділень.

На початку 80-х років у деяких регіонах Великої Британії почали з'являтися Центри Розвитку Громадського Виховання, які активно залучали до спільної діяльності не лише формальні інституції, а й неформальні молодіжні організації. Так, наприклад, всесвітньо відомі британські молодіжні організації „Національне Молодіжне Бюро” (National Youth Agency), „Винагорода Герцога Единбурзького” (The Duke of Edinburgh's Award), „Молодіжний та Громадський Центр у Бредфорді на Ейвоні” (Bradford on Avon Youth & Community Centre) та низка інших подібних структур почали свою діяльність у межах місцевих громад.

„Служба громадського виховання” (Community Education Service), створена у Великій Британії у 70-х роках, і до сьогодні об'єднує цілу низку закладів та організацій, метою діяльності яких є сприяння соціалізації підростаючого покоління через систему соціально-культурних заходів.

Орієнтуючись на дозвілєву соціалізацію, Служба Громадського Виховання відводить пріоритетну роль молодіжним організаціям, центрам та клубам. У тісній співпраці з громадою фахівці таких молодіжних організацій проводять соціально-педагогічну та соціально-виховну роботу з молодими британцями за різними напрямками і в різних сферах дозвілля. Це, зокрема, діяльність, що спрямована залучити молодь до регулярної активності: спортивні секції, що включають більшість доступних видів спорту; клуби за

інтересами (літературні, історичні, арт-студії, колекціонування різних предметів, театральні студії, музичні ансамблі, творчі майстерні); еко-культурні програми (клуби та гуртки юних фермерів, об'єднання захисників природи, парків, водоймищ); бізнес-проекти (створення цілком легітимних комерційних фірм); організація підприємницької діяльності, як своєрідної економічної гри для молоді та підлітків; спілкування як форма проведення дозвілля (вечори, зустрічі, бесіди, форуми, ігри) [98].

Варто зауважити, що у Великобританії визначені певні державні стандарти соціального працівника, який спеціалізується для роботи: з дітьми та молоддю; з правопорушниками та ув'язненими; з хворими (в системі охорони здоров'я); з інвалідами; з людьми похилого віку; в системі соціального захисту; з громадою. [197, с. 73].

Особливе значення у Великобританії приділяється такому напряму як догляд в громаді, що передбачає надання комплексної допомоги вразливим групам населення за місцем проживання, зокрема цілісної низки соціальних послуг, організацію неформального догляду. Розвиток догляду в громаді пов'язаний з деінституалізацією, яка розпочалася у 70-х роках ХХ ст. Цей процес ґрунтувався на постулаті про те, що люди літнього віку, діти-сироти, люди з функціональними обмеженнями та проблемами психічного здоров'я можуть отримати необхідні їм послуги за місцем проживання у спеціальних службах у громаді.

Закриття значної кількості психіатричних лікарень, інтернатів для дітей-сиріт та інших подібних закладів потребувало створення спеціальної мережі соціальних служб та центрів у громаді, залучення громадських та волонтерських організацій до надання послуг для інтеграції дітей-сиріт, осіб з функціональними обмеженнями у громаду.

Сьогодні британська система догляду в громаді представляє складний комплекс взаємостосунків між державним, неприбутковим, комерційним секторами та приватними ініціативами. Догляд в громаді реалізується шляхом впровадження різноманітних соціальних проектів та програм,

спрямованих на забезпечення різнопланових потреб вразливих груп громади [49].

Однією з найбільш поширених соціальних інституцій, що організовує роботу з дітьми та молоддю в громадах Великої Британії є молодіжні служби. Молодіжні служби у Великій Британії (Youth Service) входять до складу Агенції служб для дітей. Моніторинг їх діяльності здійснює відповідна комісія (Learning Communities Scrutiny Commission), яка має своїх представників з питань молоді та освіти у кожній громаді (Learning Communities). Головна мета молодіжних служб полягає в сприянні особистісному й соціальному розвитку дітей та молоді віком від 11 до 25 років, забезпеченні їм можливостей розкрити повною мірою свій потенціал як повноправних і активних членів суспільства.

У своїй роботі молодіжні служби Великої Британії керуються такими національними документами: Державні стандарти діяльності служб для молоді (2001 р.), Державні стандарти соціальних послуг (2002 р.). Ці документи визначають базові принципи роботи з молоддю:

- турбота про емоційний стан молодих людей;
- надання послуг, які відповідають запитам та проблемам молоді;
- забезпечення участі молоді у прийнятті рішень;
- повага до цінностей та субкультури молодих людей;
- добровільне залучення молоді до діяльності служб;
- надання послуг всім молодим людям, незалежно від стану їх фізичного здоров'я, соціального статусу та національності;
- прийняття молодих людей незалежно від ситуації, в якій вони опинилися;
- посилення ролі молоді в житті громади.

Молодіжні служби планують свою діяльність виходячи з потреб молоді кожної конкретної громади. Ці потреби визначаються шляхом проведення індивідуальних бесід з молоддю, місцевих локальних досліджень. Працівники молодіжних служб використовують у своїй роботі наступну

шкалу потреб: потреби низького рівня; потреби середнього рівня; важливі потреби; негайні потреби.

На основі проведеного вивчення потреб у службах створюється матриця потреб молоді місцевої громади (міста, району міста) та аналізуються ресурси, наявні в службах і громаді для того, щоб задовольнити потреби молоді. Найбільша кількість ресурсів спрямовується на вирішення тих потреб і проблем, які є найбільш актуальними.

На основі матриці потреб і проблем у службах розробляються програми для молоді. Варто зазначити, що в громадах Великої Британії впроваджується досить велика кількість різноманітних програм, які не дублюються за змістом та формами реалізації. Всі програми для молодих людей, що реалізуються у різних молодіжних центрах та службах Великої Британії мають, стандарти якості, які оцінюють:

- врахування у програмах різноманітних потреб молодих людей;
- надання підтримки молоді з функціональними обмеженнями для забезпечення доступу до програми;
- виконання програми з урахуванням вікових особливостей цільової групи;
- безпека молодих людей, попередження поганого поведіння з ними у центрах служб;
- наявність ресурсів для запровадження програми у центрі;
- доступ молодих людей до інформації про програми як в електронному форматі, так і на паперових носіях;
- визнання досягнень молодих людей;
- винагородження внеску та прогресу молодих людей;
- підвищення кваліфікації персоналу служб до відповідного стандарту.

Діяльність молодіжних служб у Великій Британії базується на мультидисциплінарному підході та принципах партнерства. Робота в громаді у Великій Британії розглядається як кооперація зусиль всіх організацій громади з метою задоволення потреб клієнта та вирішення соціальних

місцевих проблем. Відтак, постійними партнерами молодіжних служб є служба освіти (Education Welfare Service), школи, поліція (команда по роботі з неповнолітніми правопорушниками, команда боротьби з наркотиками), неурядові організації.

Кожна молодіжна служба має банк даних про організації та установи, які працюють з молоддю в громаді та послуги, що надаються в цих організаціях. Збір такої інформації є обов'язковим компонентом діяльності менеджера соціальних послуг служби. Якщо у центрі для молоді чи відділенні молодіжної служби немає можливості надати відповідну послугу, працівник має вдаватися до методу переадресації і надати клієнту інформацію про те, де він може отримати необхідну послугу в межах громади.

У службах працюють фахівці, які мають кваліфікацію молодіжного працівника в громаді (youth community worker). Відповідну освіту здобувають в університеті протягом трьох років. Ті, хто мають диплом психолога чи соціального працівника повинні провчитися додатково ще рік, щоб здобути кваліфікацію молодіжного працівника (youth worker). У кожній службі також є працівник, який відповідає за збір інформації щодо проблем підлітків, кількості та видів наданих послуг, різних форм роботи з дітьми та молоддю в громаді. Відповідно до останніх загальнонаціональних вимог, всі бази даних та форми звітів служби готуються в електронному вигляді.

У Великій Британії діяльність молодіжної служби оцінюється за такими загальнонаціональними критеріями:

- кількість молодих людей місцевої громади, які скористалися послугами служби;
- відсоток молодих людей, які брали активну участь у різних програмах;
- відсоток молодих людей, які досягли позитивних змін;
- відповідність наданих послуг запитам клієнтів;
- кількість випадків переадресації клієнтів;
- міра задоволеності клієнтів наданими послугами.

З метою більш детальної характеристики розглянемо особливості діяльності молодіжної служби на прикладі громади міста Бері, що знаходиться поблизу Манчестера. Досвід роботи цієї служби безпосередньо вивчався нами під час ознайомчого візиту до Великобританії у травні 2006 року. Кількість жителів цього міста складає близько 160 тис., з яких 16, 486 тис. становлять молоді люди віком 13-19 років. До структури молодіжної служби міста Бері належать: адміністрація (керівник служби, старший менеджер у справах молоді), центральний колектив фахівців (4 особи); шість районних відділень служби (Youth center); команди фахівців з інших організацій (multi agency teams).

Основним принципом організації роботи молодіжної служби Бері є залучення молоді до прийняття рішень. У 2000 році молоді люди Бері за участю працівників молодіжної служби підготували Хартію прав, яка є одним із базових документів для різних соціальних служб міста. При Раді міста існує комітет молоді, який співпрацює з місцевою Виконавчою комісією (Executive panel) та Наглядовою комісією (Scrutiny panel) муніципалітету, що дозволяє тінейджерам працювати разом з адміністрацією молодіжної служби. Члени молодіжного комітету обираються із числа членів районних молодіжних груп усіх шести мікрорайонів Бері.

Місцеві органи влади та молодіжна служба приділяють велику увагу розвитку шкільних рад. Усі середні й більшість початкових шкіл мають такі ради. Молодіжна служба підтримує їх роботу шляхом проведення навчань для шкільних лідерів. Щорічно у кожному із шести районів міста проводяться молодіжні форуми, на яких обговорюються проблеми дітей і молоді району, визначаються ті проблеми, які мають вирішуватися Комітетом молоді та молодіжною службою Бері.

Зазначимо, що неурядові організації організують власні форуми для дітей та молоді з метою залучення їх до волонтерської роботи на користь громади. Такі форуми дають дуже багато інформації для молодіжної служби.

Перш за все, це дає можливість надавати дітям та молоді послуги, які базуються на їх реальних потребах.

Районні відділення молодіжної служби Бері представлені молодіжними центрами, кожен із яких має не тільки свою назву, але й власні програми роботи з дітьми та молоддю. Базуючись на державних стандартах щодо діяльності молодіжних служб, у якому принцип участі дітей та молоді у прийнятті рішень визначено базовим у роботі з молоддю, молодіжні служби у 2002 році провели опитування серед молодих людей міста. Мета опитування – вивчення думки молоді стосовно облаштування молодіжних центрів. Молоді люди вказали на необхідність у такому центрі спортивного залу, кімнати для навчання, комп'ютерів та кухні. Враховуючи ці побажання молоді було обладнано всі шість молодіжних центрів Бері. В кожному центрі є просторий зал із тренажерами, великими ігровими столами, спортивним інвентарем. Дизайн приміщення також розробляють молоді люди. Вони добирають кольори, розмальовують стіни, роблять різні прикраси для приміщення.

Так, наприклад, в одному із молодіжних центрів Бері є невеличка музична студія, в якій підлітки записують свої авторські музичні твори. Три рази на тиждень у центрі проходять молодіжні вечірки. Для того, щоб взяти участь у вечірці, підлітки платять 50 пенсів. Молоді люди самі визначають, на що вони будуть витратити кошти від вечірок: придбання нової апаратури, спортивне знаряддя, канцтовари, нові музичні диски тощо. Увечері в центрі працює соковий бар. Підлітки-бармени готують там безалкогольні коктейлі для учасників вечірок.

В цьому центрі діє кілька програм для дітей та молодих людей мікрорайону, серед яких програма для дітей, які виключені з освітнього процесу, програма допомоги дітям у виконанні домашніх завдань, програма з формування впевненості у собі та розвитку особистісного потенціалу, програма формування необхідних життєвих навичок, програма для молодих матерів.

В іншому молодіжному центрі Бері „Shatl” переважно проходить робота з молодими людьми, які схильні до протиправної поведінки. У цьому центрі також чотири вечори на тиждень працює соковий бар, є спортивний зал, де можна пограти у теніс та покататися на скейті, комп’ютерна кімната для підлітків. На базі центру діє міська служба пробації, яка організовує роботу із підлітками, що відбувають альтернативні форми покарань. У центрі працюють соціальний працівник, четверо молодіжних працівників, які в минулому були поліцейськими, медична сестра. В цьому центрі є спеціально обладнаний великий автобус, який щоденно чергує в місцях, де перебуває значна частина молоді. До центру можуть телефонувати працівники інших служб та мешканці міста і повідомляти про випадки скоєння підлітками протиправних вчинків. Бригада працівників центру на автобусі виїздить на ці виклики, вирішує проблему на місці або привозить підлітків до центру з метою з’ясування причин їх девіантної поведінки.

„Elton center” один із найбільших і найновіших молодіжних центрів Бері. У ньому є дві великі зали, що дає можливість проводити вечірні заходи для значної кількості молодих людей. В цьому центрі функціонує молодіжна рада, яка бере участь у плануванні роботи центру. У другій половині дня у центрі працює кілька творчих майстерень для молоді: розпис футболок, іспанські танці, гра на бразильських барабанах, ландшафтний дизайн тощо. На базі цього ж центру підліткам пропонується кілька навчальних програм „Як підвищити самооцінку”, „Як стримувати свою агресію”, „Як подолати страхи” та інші. Два рази на тиждень у центрі для підлітків проводяться заняття підготовки до туристичних походів. У спеціально обладнаному залі підлітки навчаються долати перешкоди, лазити по скелях тощо. Наприкінці навчання вони розробляють маршрут свого дводенного чи триденного походу (залежно від віку) і самостійно, без участі дорослих, проходять його та отримують відповідну відзнаку.

Варто зауважити, що підлітки з обмеженими функціональними можливостями на рівних беруть участь у різних заходах та програмах

центрів. Всі центри обладнані таким чином, щоб забезпечити відповідні умови для перебування у центрі таких молодих людей.

У кожному з центрів до роботи з дітьми та молоддю залучають волонтерів. Зазвичай, це педагоги шкіл, батьки та інші члени громади. Слід зазначити, що до відбору волонтерів підходять дуже ретельно. Волонтер заповнює необхідні картки. Люди, які мали кримінальне минуле чи проблеми із законом не допускається до волонтерської роботи з дітьми та молоддю.

Приміщення молодіжних центрів використовуються не лише для роботи з молоддю. В окремі дні на базі центрів працюють різні клуби для людей похилого віку, курси по вивченню англійської мови для представників національних меншин, навчальні курси для дорослих.

Значна частина часу у діяльності молодіжної служби Бері припадає на вуличну роботу. Працівники молодіжних центрів та центральної молодіжної служби проводять багато різних форм роботи безпосередньо у місцях, де збираються молоді люди: у парках, на шкільних подвір'ях, стадіонах. Дуже часто молодіжні працівники проводять вечірki на вулиці, запрошують сім'ї з дітьми, молодь. На таких вуличних заходах на розкладних столиках розміщують різні настільні ігри, організують конкурси, спортивні змагання, міні-концерти та вуличні дискотеки. Молодіжні служби постійно працюють над тим, щоб згуртувати громаду, зокрема батьків та дітей, підвищити рівень їх толерантності та знизити показники маргинальності в громаді.

Окрім молодіжних центрів як районних осередків молодіжної служби, у Бері також функціонують спеціальні центри для учнівської молоді. Одним із таких є центр сексуального та репродуктивного здоров'я підлітків, який працює за підтримки національної організації охорони здоров'я у партнерстві з молодіжною службою Бері. В центрі молодим людям надають консультативні послуги з питань організації раціонального харчування, зміцнення здоров'я, розповідають про наслідки ризикованої поведінки. У центрі також можна пройти безкоштовне медичне обстеження, тест на

вагітність. На кожного з клієнтів заповнюється картка, яка містить дані про його сім'ю та стан здоров'я. Послугами центру можуть користуватися не лише молоді люди. Безкоштовні консультації надаються також батькам. Працівники центру проводять заняття для медичних шкільних сестер щодо організації сексуальної просвіти серед молоді з метою відстрочення підлітками раннього статевого життя. Якщо в центр за допомогою направляють вагітну дівчину, то з нею працює бригада спеціалістів з підліткової вагітності (соціальний працівник, медична сестра), які допомагають їй вирішити конфліктні ситуації з батьками, правильно організувати своє життя під час вагітності та підготуватися до народження дитини.

Одним із напрямів роботи молодіжної служби Бері є інформування жителів громади про всі послуги, які надаються в місті дітям, батькам та молоді. З цією метою молодіжна служба щорічно випускає каталоги послуг, які розповсюджуються у школах, молодіжних центрах, лікарнях та інших організаціях [574].

Розвиток місцевих громад є специфічним видом професійної діяльності у США, функціональні завдання спеціаліста з розвитку громади є досить складними та багатограними. Насамперед це: ідентифікація проблем місцевої громади; визначення комбінації ресурсів, яка відповідатиме потребам розвитку в даній ситуації; розвиток соціальних мереж та зв'язків між людьми і організаціями; стимулювання людей до активної участі у житті своєї громади.

В процесі фахової підготовки спеціалісти з розвитку громад спеціалізуються за окремими напрямками: соціальний розвиток, розробка та оцінка програм розвитку місцевих громад; організація громади; освіта в місцевих громадах; робота з дітьми та молоддю в громаді [24, с. 42-44].

Однією із особливих сфер соціальної роботи у США прийнято вважати сільський соціум. Враховуючи характер соціального середовища з його унікальними рисами, такими як консерватизм, ізоляція, відсутність

кваліфікованих фахівців, у США існує загальна точка зору, що сільські соціальні працівники повинні бути практиками загального профілю. Вони працюють з різними категоріями населення – дітьми, сім'ями, людьми літнього віку, інвалідами – у відносно ізольованих невеликих місцевих та окружних закладах і мають вирішувати безліч складних проблем. Спеціалізовані служби, поширені у міських районах, тут, звичайно, відсутні. Тому для максимального задоволення потреб клієнтів сільський соціальний працівник повинен володіти вміннями і навичками роботи із соціальними системами різних рівнів, різними групами та верствами населення, оцінювання потреб клієнтів, використання наявних у громаді ресурсів для задоволення цих потреб [409].

Ще однією інституцією, яка дуже поширена в громадах зарубіжних країн, є культурно-дозвіллі центри (рекреаційні центри, центри дозвілля, громадські кампуси, “сонячні центри”). Особливо активно діють такі центри в містах Франції, де інтенсивно розвивається такий напрям соціальної роботи як соціально-культурна анімація. Соціокультурна діяльність у цих центрах спрямована на те, щоб стимулювати саморозвиток людей через оволодіння різними видами творчості: ліплення, живопису, мистецтва пантоміми, театру, співу тощо. Для проведення такої роботи у Франції готують спеціальних фахівців – аніматорів, які активно співпрацюють з соціальними працівниками, активістами та волонтерами в громаді [346, с. 81].

З метою організації позаурочної діяльності дітей в муніципальних бюджетах Франції були виділені кошти для посади координатора з позашкільної роботи в кварталі, окрузі. Він приймає на роботу аніматорів, координує їх діяльність в центрах канікул і дозвілля, клубах за місцем проживання, культурних центрах, які функціонують на території окремих міських районів [514, с. 107].

Різноманітні форми роботи з дітьми та молоддю існують в кантонах Швейцарії. В пунктах молодіжних зустрічей і молодіжних центрів юнаки та дівчата проводять свій вільний час. Соціальні працівники та волонтери,

члени громади, пропонують їм заняття та розваги під час дозвілля, організують дискотеки та інші культурні заходи. Водночас проводяться різноманітні консультації з різних питань, які цікавлять молодь [506, с. 218].

В багатьох містах Швейцарії діють „робінзонівські ігрові майданчики”, де діти під керівництвом дорослих будують хатинки, майструють, організують спортивні ігри з перешкодами тощо.

„Дитячі майданчики” та аналогічні проекти активно впроваджуються і в інших громадах Європи та США. Результатом таких проектів є нові парки та ігрові майданчики, місцеві клуби та консультативні пункти для підлітків. Особливістю таких проектів є залучення жителів громади до визначення потреб дітей та молоді. Наприклад, у м. Сіетлі (США) діти за допомогою дорослих підготували опитувальник для своїх ровесників, в якому просили визначити саме чисте, саме цікаве, саме небезпечне, саме приємне місце у своїй громаді. В процесі цього дослідження діти висловили свої побажання щодо організації дозвілля та бажаних видів і місць його проведення. Це дало можливість членам громади за підтримки мера міста відкрити нові підліткові клуби, обладнати дворові спортивні майданчики, пішохідні переходи [117, с. 61].

Ще одним досить поширеним соціальним інститутом в громадах є різноманітні клуби. Вони виникли на початку ХХ ст. як клуби мікрорайонів і особливого поширення набули у місцях, де найчастіше виникають соціальні конфлікти. Такі клуби мають низку загальних характерних рис: виникають в однорідних кварталах міста, де існують міцні традиції та зв'язки між членами громади; мають на меті створення умов для самовираження особистості; зміст і програми таких клубів визначаються самим життям, вимогами щоденної реальності.

Одним із різновидів клубів мікрорайону є місцеві юнацькі клуби: хоббі-клуби, фан-клуби, спортивні клуби, дансинг-клуби, клуби меломанів, рокер-клуби, мистецькі клуби, клуби тінейджерів, комп'ютерні клуби, екологічні клуби тощо. Участь молоді в їх роботі обумовлена не лише спільністю

інтересів. Не останню роль в цьому відіграє можливість самоідентифікації особистості, а також самопрезентації відповідно до особистісних критеріїв. Юнацькі клуби є саме тим місцем, де культивуються компоненти певних молодіжних субкультур: специфічний набір ціннісних орієнтації та норм поведінки, сленг, музичні уподобання, надання переваги певним джерелам інформації, особливості одягу та зовнішності. Тому не випадково досить часто такі клуби облаштовуються у напівпідвальних приміщеннях, ангарах, вагончиках, трейлерах тощо.

Так, у Брукліні (Нью-Йорк, США) місцевий відділ дитячого музею відкрив у спорожнілому гаражі в Бедфорд-Стайвесанті (районі, що характеризувався високим рівнем злочинності підлітків) клуб для молоді з метою організації занять спортом, проведення дозвілля, благоустрою мікрорайону [332, с. 44].

У одному з районів Берліну Хеллерсдорф всі підвальні приміщення новобудов були надані для проведення в них роботи з молоддю. Різні громадські організації та соціальні служби таким чином отримали приміщення для організації клубної роботи. Ці клуби стали не лише місцем зустрічі молодих людей, а й своєрідним педагогічним приміщенням. Вони використовуються для індивідуальних консультацій та групової роботи. Велика увага при цьому приділяється самоорганізації молодих людей, починаючи з оформлення приміщень та закінчуючи організацією та проведенням різних заходів. В клубах заборонено приймати наркотики та вживати алкогольні напої. Спеціалісти, які працюють в клубах Хеллерсдорфу, вважають, що клубна робота – це робота з молоддю без бар'єрів, своєрідна система виховання [362, с. 114-116].

Матеріальну підтримку клубам надають муніципальні органи, соціальні агенції, фонди, фундації, члени громади. Тому матеріальна база цих клубів дуже різниться між собою. Такі клуби мають різну історію, зміст та форми роботи. Багато з них існують під опікою церкви на кошти прихожан [194, с. 21-22].

Окрім організації соціально-культурної діяльності в громаді у зарубіжних країнах одним із пріоритетних напрямів роботи з дітьми та молоддю є залучення їх до добровільної діяльності.

В 1997 році програма громадського служіння молоді була включена як розділ до „Національного напрямку освітнього планування та розвитку” Міністерства освіти Аргентини. В 1999 році в країні була затверджена Національна програма „Школа і громада”, яка дозволила ввести спеціальний штат по підготовці учнів 12-18 років до добровільної роботи. Вона містить два підрозділи: „Розвиток програм втручання в життя громади” та „Навчання молодих лідерів”. Ця програма базується на таких основних принципах:

- ніяка школа не може бути ізольована від суспільства;
- взаємодія школи з громадою підсилює ефективність освіти школярів і сприяє розвитку громади;
- зв'язок школи та громади сприяє тому, що учні краще розуміють життя своєї спільноти через служіння їй.

Школи, які досягли високих результатів у волонтерській роботі та взаємодії з громадою, отримують президентську винагороду та фінансову підтримку місцевих органів влади [465, с. 21].

Волонтерські програми розвитку громади та активної участі в добровільній діяльності поширені в Китаї завдяки технології „друг допомагає другу”. Молоді люди добровільно можуть надавати такі види допомоги як освітня, допомога в самообслуговуванні, ремонт та відновлення техніки, допомога в пересуванні тощо. В 2003 році в країні було більше двох мільйонів таких пар друзів.

В Китаї також активно працює Асоціація молодих добровольців, яка має свої представництва в 34 провінціях. Місцеві асоціації залучають молодь до волонтерської діяльності, навчають та оцінюють її діяльність, заохочують кращих добровольців. Це робиться для того, щоб надати допомогу вразливим соціальним групам та слаборозвинутим провінціям, змінити підходи в системі соціального обслуговування.

Волонтерську діяльність молоді Канади координує Національний Молодіжний Корпус. Більше 20 років він пропонує молодим канадцам у віці 17-21 рік альтернативний освітній досвід. Вони живуть групами і працюють в різних громадах як волонтери в проектах, що реалізують громадські організації і залучаються до соціального та культурного життя цих громад. Водночас учасники проекту поглиблюють свої знання в одній з шести областей дослідження „Навички роботи”, „Друга мова”, „Навколишнє середовище”, „Соціокультурні дії”, „Активне дозвілля”, „Здорова їжа”, „Благополуччя”.

Кожна група складається з 11 учасників приблизно одного віку і рівної кількості юнаків та дівчат (70% учасників – англомовні, 30% – говорять французькою). Щорічно більше 650 молодих людей беруть участь в 54 волонтерських проектах у провінціях Канади. При цьому кількість заявок на участь складає більше 5000. На сьогодні Корпус є однією з відомих молодіжних організацій Канади, яка планує за підтримки уряду та місцевих громад залучати все більше молоді до участі у добровільних проектах [465, с. 27].

Окрім організації добровільної діяльності в громадах, у зарубіжних країнах одним із важливих напрямів роботи з дітьми та молоддю є також створення умов для їх неформальної освіти.

Наприклад, в Данії, щоб реалізувати цей напрям, кожен муніципалітет має організувати принаймні одну молодіжну школу волонтерів (Ungdomsskole) для осіб віком 14-18 років. Мета діяльності таких місцевих шкіл полягає в тому, щоб запропонувати молодим людям альтернативну та додаткову форму освіти, розширити їх інформаційне поле, сформувати навички соціальної компетентності, підготувати до дорослого життя. Принцип роботи цих шкіл базується на ідеях датчанина Н. Грундтвіга, який вважав, що кожен має право брати участь в соціокультурному житті і впливати на нього [570, с.36].

Додаткові освітні та навчальні програми в цих школах адаптовані до місцевих потреб і побажань молоді. Крім цих програм у волонтерських школах організують і дозвілля молоді. Кожен муніципалітет зобов'язаний повідомляти всіх молодих людей про програми та план роботи волонтерської школи. Тому щороку кожний датчанин віком 14-18 років отримує програму найближчого Ungdomsskole. Варто зауважити, що участь молодих людей у цих школах є їх добровільним вибором.

Існує чотири типи таких програм, які може запропонувати молодіжна волонтерська школа, якщо в них буде потреба. По-перше, це освітні програми (курси мов, комп'ютерні уроки, курси психології, уроки водіння мопеда, курси журналістики тощо), по закінченню яких слухачі отримують свідоцтво. По-друге, це розвиваючі програми (курси живопису, шиття, парусного спорту, боді-білдінгу, аеробіки, танців, самозахисту, драми, кулінарії тощо). Результатом участі в розвиваючих програмах є концертні та розважальні акції, які влаштовують молоді люди для жителів своєї та інших громад. Наприклад, під час занять у молодіжній школі містечка Ішоджа, пригороду Копенгагену, п'ятдесят молодих людей готували мюзикл по проблемі СНІДу, який був пізніше виконаний з успіхом у тридцяти містах країни.

У волонтерських молодіжних школах пропонують програми для молодих інвалідів, з урахуванням стану їх здоров'я. Такі школи забезпечують і спеціальну освіту для етнічної молоді, зокрема створюють умови для вивчення датської мови та історії датського суспільства [570, с. 38-40].

Місцеві громади Данії розглядають участь молоді в таких школах як механізм їх соціокультурної соціалізації та профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі, шляхом включення молоді до соціально затребуваних видів діяльності.

Досить цікавий досвід організації неформальної освіти молоді в громаді накопичено у Швеції. Така освіта реалізується у формі навчальних гуртків, які виявилися ефективними не лише в розповсюдженні знань, а й у

формуванні громадянської активності жителів країни. Майже кожен громадянин Швеції хоча б раз був учасником навчального гуртка [363, с. 208].

Витоки цих гуртків – у минулому скандинавських країн. За оцінкою дослідників, ця форма самоосвіти дорослих стала активно використовуватися більше ста років тому. На сьогодні в Швеції існує понад 60 000 тисяч навчальних гуртків, в яких можна вивчати практично любе питання. Це можуть бути теми, пов'язані з вивченням культури певної країни, кулінарії, фен-шуй, способів саморегуляції, ефективної комунікації в родині тощо. Самі шведи вважають цю форму самоосвіти дуже ефективною та недорогою.

Основними мотивами, які спонукають молодь до участі у цих гуртках, є довіра, взаємоповага, можливість висловити свою точку зору, неформальне спілкування під час перерв на каву.

Робота шведських гуртків побудована на таких принципах.

1. Рівність учасників гуртка і відсутність традиційної ієрархії “викладач-учні”. Це означає, що не тільки керівник гуртка несе відповідальність за підготовку матеріалів до занять та дотримання організаційних моментів, а всі члени гуртка розподіляють відповідальність між собою.
2. Наявність неформальної та дружньої атмосфери.
3. Відсутність змагальності між учасниками, співробітництво в досягненні спільної мети.
4. Навчання в гуртку організовано та сплановано з самого початку (теми занять погоджено з усіма учасниками) [63, с. 21].

До складу навчальних гуртків, як правило, входить 7-12 осіб, включаючи лідера. Навчання в гуртку здійснюється протягом 8-10 зустрічей, які проходять регулярно один раз на тиждень. Тривалість зустрічей визначається учасниками гуртка, але, зазвичай, не менше півтори та не більше трьох годин. Основними формами роботи у шведських навчальних гуртках є дискусія, мозковий штурм, індивідуальні роздуми, робота в групах, бесіда.

Особливістю шведського навчального гуртка є обов'язкова наявність лідера. Він може обиратися із членів гуртка і не бути професіоналом у визначеній для вивчення темі. Такий варіант можливий, коли в учасників є певний досвід участі в гуртках. Інший підхід полягає в тому, що лідер вже відомий, оскільки він заявляє тему і набирає для цього групу учасників. Ці лідери готуються спеціально: вони проходять тренінги для лідерів гуртків і спеціалізуються на певних темах. В обох випадках лідер не має бути експертом в обраній темі. У нього повинні бути навички роботи з групою. Лідер проводить заняття, налагоджує взаємодію між учасниками, допомагає їм за бажанням підготувати і провести окремі заняття.

Сьогодні для проведення таких гуртків у більшості міст та сіл Швеції створено спеціальні офіси, виділяються окремі приміщення органами місцевої влади. Але й зараз, як і на початку зародження руху навчальних гуртків, їх також дуже часто проводять вдома у когось із учасників, що сприяє згуртованості членів громади, особливо у невеликих населених пунктах.

Варто зауважити, що участь у таких гуртках не є безкоштовною. Близько 70% відсотків утримання цих гуртків бере на себе муніципальна влада, а решту видатків сплачують учасники. Ці кошти використовуються для аренди приміщення, підготовку навчальних матеріалів для занять, покупку продуктів для кавових пауз та платню лідеру гуртка (це не завжди є обов'язковою статтею видатків).

Велику роль в організації соціально-педагогічної роботи в громаді у зарубіжних країнах відіграють неурядові організації. Однією з таких потужних організацій є NIPPA (Northern Ireland Pre-School Provision Association) – найбільша громадська організація Північної Ірландії, яка була заснована в 1965 році. Вона опікується проблемами надання послуг батькам у створенні найбільш сприятливих умов для повноцінного розвитку дитини на різних етапах її життєдіяльності.

З метою розв'язання проблем у громадах щодо підтримки батьків і дітей раннього віку в NIPPA створено штат висококваліфікованих працівників, організовано робочі групи для батьків, працюють тренери й координатори, які пропонують кілька спеціалізованих навчальних курсів, фінансову та адміністративну підтримку, направлену на прийняття низки рішень, включаючи повне страхове забезпечення; існує служба інформації, яка забезпечує інформаційну підтримку; діє благодійний фонд, консультаційна служба, яка займається питаннями стратегії, а також служба, що підтримує сільські райони [52].

На організацію покладено відповідальність за роботу з місцевими волонтерськими, державними й громадськими організаціями, що надають послуги батькам у галузі освіти та набутті знань і навичок щодо догляду за дітьми на різних вікових етапах.

Організація має 18 філій, які практично охоплюють всю територію країни. Робота філій включає весь спектр послуг, що надаються організацією, з урахуванням особливостей місцевих громад. По кожному з напрямків діяльності філії розробляються окремі проекти та програми.

Соціально-педагогічну роботу в громадах Північної Ірландії координує створений в NIPPA Громадський фонд (The Community Fund). Кожен з напрямів діяльності організації має свою специфіку, виходячи з особливостей тієї чи іншої соціальної групи та тих проблем, що є для неї характерними. Для забезпечення того чи іншого напрямку роботи створюються спеціальні програми, в яких відображаються цілі, завдання, зміст і форми соціально-педагогічної роботи в громаді.

У 2003 р. організацією NIPPA було розроблено план діяльності на 2003 – 2008 рр., у якому сформульовано стратегічні пріоритети роботи в секторі підтримки молодих сімей і дітей раннього віку, визначено головні завдання й перспективи. Серед таких завдань – зміцнення й розширення фінансування сектору, підвищення якості послуг, залучення партнерів, розширення пошуку шляхів європейського й міжнародного співробітництва, а також створення

нових соціальних проектів і програм роботи з молодю сім'єю (Lucky Family), дітьми раннього віку (Early Start), громадою (Community Development Project) [52].

У межах організації NIPPA діють кілька глобальних проектів, спрямованих на поліпшення якості послуг у громадах, що надаються службами з питань підтримки раннього дитинства й освіти батьків щодо формування в них навичок усвідомленого батьківства, які сприяють повноцінному розвитку дитини на різних вікових етапах. Один з них – „Sure Start” (Упевнений Старт). Мета проекту – покращання здоров'я й добробуту молодих сімей і дітей. Проект базується на таких принципах: батьків необхідно підтримувати як перших і основних вихователів своїх дітей; слід визнавати їх компетентність у розвитку своїх дітей; програми підтримки повинні спиратися на позитивний потенціал та досвід сімей і громад, а не на принципи втручання в сім'ю.

У межах проекту „Sure Start” реалізується низка програм, що мають певні цілі. „Life Start” (Життєвий старт) – програма для батьків і дітей від народження до п'яти років, передбачає відвідування сімей і спрямована на підтримку батьків. В рамках програми батьків забезпечують необхідною інформацією щодо фізичного, інтелектуального, емоційного й соціального розвитку дитини. Професійно підготовлені консультанти з питань співпраці з сім'єю відвідують закріплені за ними сім'ї кожного місяця, забезпечують їх необхідною літературою й проводять консультації з усіх питань, що цікавлять батьків. Серед інформаційних джерел, що надаються батькам, – щомісячна брошура „Підростаюча дитина”, посібники й література з образотворчого мистецтва, розвивальних ігор, аудіокасети з дитячим римуванням. Такий підхід мав великий успіх при залученні батьків до участі в проекті у межах громади.

Група „Play and Development” (Гра й розвиток) збирається двічі на тиждень, заняття триває дві години. Ця група користується величезною популярністю. Головним методом роботи є індивідуальний підхід до кожної

дитини з метою з'ясування рівня її можливостей і специфічних потреб. Через маленький вік дітей (1,5 – 3 роки) батьки зацікавлені в тому, щоб спочатку відвідувати заняття разом зі своїми дітьми, і тільки після адаптації малюків вони залишають їх з персоналом.

„Family Support” (Підтримка сім'ї) – програма, яка передбачає відвідування сім'ї вдома, і згідно з якою пропонується практична допомога та моральна підтримка родинам і громаді. Співробітники служби відвідують сім'ї щотижня й надають допомогу з питань догляду за дитиною, здоров'я та гігієни, ведення домашнього господарства, консультують з питань сімейного бюджету, приготування їжі й харчування, дбаючи таким чином про здоров'я й добробут сім'ї. Кожний візит триває приблизно 1,5-2 години, а допомога надається протягом періоду, необхідного кожній окремій сім'ї [52].

Організація NIPPA також реалізує на території Північної Ірландії проект Downpatrick, який передбачає координацію роботи існуючих служб підтримки молодій сім'ї в регіонах; залучення батьків і участь сімей у розв'язанні проблем, що існують у межах громади.

З метою надання послуг сім'ям, які проживають у сільських громадах і не можуть відвідувати курси, тренінги та заняття з питань виховання та навчання дітей від народження до п'яти років, співробітники служб NIPPA чи спеціально навчені волонтери відвідують такі сім'ї двічі на тиждень і надають усю необхідну інформацію з різних питань, що цікавлять батьків: фізичний, психоемоційний, інтелектуальний, соціальний розвиток дитини раннього віку, корекція небажаної поведінки, а також допомагають сформувати їм практичні навички спілкування з дитиною, організації гри, активного навчання тощо.

Діяльність NIPPA, яка спрямована на створення сприятливих умов виховання дитини в сім'ї, – одному з головних агентів соціалізації особистості, – є яскравим прикладом ефективної соціально-педагогічної роботи неурядової організації в громаді.

Ще однією нетрадиційною формою соціально-педагогічної роботи є клуби дошкільників, які почали працювати у сільських гмінах Польщі з 2003 року. Їх створенню передувала нагальна потреба розвитку дітей дошкільного віку, оскільки, згідно статистичних даних, в 2002 році лише 14% польських дітей у сільській місцевості відвідували дитячі садки. Батьки та представники органів освіти виходили з того, що якщо питання розвитку та освіти цих дітей не буде вирішено, то вони в майбутньому будуть приречені на погані робочі місця в об'єднаній Європі, бо, як зазначав відомий педагог Ян Амос Коменський: “Яким буде початок, таким буде майбутнє”.

Педагоги та науковці Польщі за підтримки неурядової організації “Фонд розвитку дітей” розробили програму “Там, де немає дитячого садка” й з успіхом реалізують її у восьми сільських гмінах. В першу чергу, в кожній гміні були вибрані приміщення для проведення занять з малюками: шкільні бібліотеки, окремі кімнати в початковій школі, кімнати в гмінних бібліотеках та будинках культури. Ремонт і впорядкування кімнат виконали батьки дітей, які відвідують заняття у клубі дошкільника.

Оскільки дітей одного віку в селах не дуже багато, то заняття проводяться у різновікових групах дітей віком 3-5 років у кількості 8-12 осіб три рази на тиждень по три години. Особливістю цих занять є те, що батьки, за бажанням, можуть бути присутніми в кімнаті під час занять і, навіть, допомагати дітям виконувати окремі завдання. Заняття у клубах дошкільника носять здебільшого розвиваючий характер і включають такі види діяльності як малювання, ліплення, аплікації, танці, спів, розвиваючі ігри тощо. Для проведення занять залучаються особи, які мають педагогічну освіту чи пройшли спеціальну підготовку на курсах по роботі з дітьми дошкільного віку. Всі необхідні матеріали для проведення занять купуються за кошти батьків. Місцеві гміни знайшли можливість виплачувати заробітну плату вихователям з фондів, призначених на культуру та профілактику. В кожному селі робота клубу дошкільника обумовлена потребами місцевої громади та її фінансовими можливостями. Представники органів місцевого

самоврядування (війт, уповноважений з питань освіти в гміні) виступають у ролі своєрідного з'єднувального ланцюжка між батьками та вихователями, вирішуючи питання освіти наймолодших членів громади.

Вивчення досвіду соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в громадах зарубіжних країн дає нам підстави говорити про існування специфічних форм такої роботи, що були ініційовані жителями окремих громад і стали традиційними для проведення. Як приклад, можна навести організацію „кірмісу” – ярмарки іграшок в громаді Кіттенкампе, невеличкого селища Середньої Саксонії в Німеччині [517, с. 129].

Напередодні ярмарку завозяться дитячі атракціони, встановлюються торгові намети, споруджується сцена для артистів і керівництва громади, яке бажає в святковий день усім учасникам гарного настрою та веселого свята. Жителі селища прикрашають вікна та підвіконня кульками, стрічками та різноманітними фігурками. Але основне дійство відбувається на галявині біля школи. З самого ранку сюди йдуть діти та їх батьки з мішками іграшок. Їх розкладають на килимках і починається торгівля та обмін іграшками. Деякі іграшки та книги колись коштували дуже дорого і не кожний мав можливість їх придбати. А на ярмарку вони розкупуваються дітьми та дорослими за символічну плату.

На такому ярмарку діти пізнають своє соціокультурне оточення, включаються в суспільні відносини, опановують основи толерантності. Тут зустрічаються люди різного віку, соціального статусу, фізичних можливостей, інваліди та переселенці. Керівництво громади Кіттенкампа вважає, що саме такі заходи стримують процес роз'єднання людей, кризу міжпоколінних стосунків [517, с. 130].

Варто зауважити, що в Німеччині Законом допомоги дітям та молоді передбачено, що всі форми громадської ініціативи та активності можуть розраховувати на державну підтримку. Згідно цього Закону, всі пропозиції громадськості мають бути організовані безпосередньо в соціальному оточенні дітей та молоді, зокрема за місцем проживання. Класичні неурядові

організації – церква, молодіжні та благодійні організації – складають основу недержавної допомоги дітям та молоді і отримують державні асигнування на реалізацію своїх проектів у різних громадах [398, с. 11].

Досить часто ініціаторами нових видів соціальних послуг в громадах виступають батьки. Так, маленька громада Міхельсбергу (Німеччина) багато років чекала на відкриття другого дитячого садка. Члени правління громади виправдовувалися нестачею коштів та приміщення. Коли терпець батьків увірвався, вони самі взялися за вирішення цієї проблеми: зняли приміщення, зібрали кошти на оплату спеціаліста та організували службу турботи про дітей на громадських засадах, в якій працюють по-черзі батьки у вільний від роботи час. Так в Міхельсбергу з'явився ще один нетрадиційний дитячий садок.

В містечку Руммельсбург зал засідань міської ратуші використовувався нечасто. Батьки звернулися з проханням до представників місцевої громади надавати його у другій половині дня по вівторках та четвергах для дітей, яким потрібна допомога у приготуванні домашніх завдань. У ці дні шкільні педагоги проводять консультації для учнів та й самі діти допомагають один одному [398, с. 12].

В контексті нашого дослідження не можна залишити поза увагою досвід соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в країнах ближнього зарубіжжя. Наприклад, в Російській Федерації ця робота організовується і координується на муніципальному рівні і функціонує як система, що керується принципами соціальної взаємодії між органами влади та місцевої спільноти з метою створення різних соціальних інститутів.

З 1996 року в Росії діють молодіжні муніципальні соціальні центри. Особливістю таких центрів в містах, як правило, є наближеність їх до місць компактного проживання населення. В контексті соціально-педагогічного підходу молодіжні центри пропонують молодим людям не стільки план заходів (хоча й його), скільки можливість знаходитися в цьому, призначеному для молоді, місці. Молоді люди разом зі спеціалістом мають

можливість визначитися, чого хочуть вони самі: гарного проведення часу, пізнавальних або навчальних програм чи просто спілкування [88, с. 110].

В наукових роботах російських вчених обгрунтована модель системи соціально-педагогічної підтримки дитинства на муніципальному рівні [92; 140; 166; 427; 435]. В межах такої моделі функціонують різноманітні установи та служби, діяльність яких обумовлюється конкретними проблемами та потребами певного міста. Найбільш поширеними серед них є центри соціально-трудової адаптації, центри сімейного виховання, центри допомоги сім'ї та дітям, кризові центри для дітей, центри невідкладної соціально-педагогічної допомоги, соціально-реабілітаційні центри для неповнолітніх, реабілітаційні центри для дітей і підлітків з обмеженими функціональними можливостями [9; 55; 79; 81; 186; 541].

Досить цікавим є досвід організації та діяльності соціального готелю в м. Митищі (Підмосков'я), створеного за ініціативи працівників дитячого будинку при підтримці органів міської влади. Цей готель було відкрито з метою допомоги випускникам дитячого будинку міста в адаптації до нових умов соціокультурного середовища. Він розмістився у двох переобладнаних трикімнатних квартирах звичайного житлового будинку. В цьому готелі одночасно можуть проживати 15 молодих людей до того часу, поки при допомозі соціального педагога не підшукають собі постійного для проживання місця в гуртожитку навчального закладу або підприємства. У готелі працює також два вихователі та директор, який виконує функції психолога. Персонал готелю допомагає молодим людям у пошуках роботи, влаштуванні в професійно-технічні училища, підготовці до вступу у вищі навчальні заклади, оволодінні необхідними навичками соціальної компетентності для налагодження самостійного життя. Як показує досвід, соціальний супровід молодих людей, які перебувають в готелі, здійснюється не більше півтора року.

Найбільш поширеною інституцією соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Росії залишаються клуби за місцем проживання. Вони

поділяються на однопрофільні (спортивні, туристичні, художні тощо) та багатопрофільні [375, с. 89]. Окремі клуби в процесі свого розвитку перетворилися на своєрідні клубні об'єднання, центри та соціально-педагогічні комплекси. Так, одним із найбільших в Москві є соціально-виробничий педагогічний комплекс „Лужніки”, більше відомий як „Форпост культури ім. С. Шацького”. Починаючи з 1971 року, він пройшов шлях від дворового клубу до міжвідомчого клубного центру. Головними напрямками його діяльності є соціально-культурна, дозвіллева та соціально-виховна робота з дітьми, молоддю та дорослими.

Тут підлітки можуть знайти собі заняття за уподобаннями в дитячій театральній студії „Вулик”, фото-кіностудії, спортивному клубі „Гепард”, танцювальній студії, клубі кінологів „Такса”, музичному і туристичному клубах, юнацькому соціальному агентстві.

На благодійних засадах працює клуб для людей похилого віку „Светьолка”, який було створено у важкі часи перебудови. Спочатку до клубу приходили люди похилого віку лише за гуманітарною допомогою та благодійним обідом. Але пізніше вони стали збиратися в клубі, щоб поспілкуватися, провести свята, скористатися послугами перукаря.

У центрі працюють також клуби для батьків та дітей „Аристотель”, „Різдво”. Перший з них – громадсько-педагогічний та естетичний клуб „Аристотель” – проводить заняття з дітьми від 3 до 14 років, використовуючи підходи вальдорфської педагогіки. Тут діти разом з батьками беруть участь в організації свят та підготовці театральних вистав, опановують народні ремесла [240, с. 89-90].

Сімейний клуб „Різдво” провідну мету своєї діяльності вбачає у відродженні культури сім'ї у світлі християнських традицій. Тут допомагають молодим сім'ям підготуватися до народження дитини, оволодіти навичками усвідомленого батьківства, методиками фізичного, інтелектуального та духовного розвитку дітей.

Досить цікавою формою роботи є також організація та проведення дворових свят, які ініціюють батьки та діти за підтримки працівників клубів та місцевої влади.

Багаторічна плідна робота центру у мікрорайоні „Лужніки” обумовлена тим, що тут нічого не нав’язується зверху, а вся діяльність базується на реалізації місцевих ініціатив та соціального замовлення, яке формує населення. Десятиліття творчих пошуків та знахідок дають підстави директору-розпоряднику центру Ю.К.Березкіну стверджувати, що „Форпост – це не клуб, не організація дозвілля, а окрема спільнота людей, які реалізують свою суспільно важливу ініціативу, обираючи для себе найбільш цікаві форми” [240, с. 86].

Досить інноваційною формою роботи з населенням є Громадські клуби в Білорусі. Громадський клуб – це форма добровільного співробітництва інститутів громадянського суспільства та громадян, в межах якої здійснюється діяльність, спрямована на вирішення пріоритетних місцевих проблем у взаємодії з державними органами та установами [111, с. 88]. Саме Громадські клуби першими в Білорусі почали впроваджувати в роботі з населенням технологію оцінки громадою своїх потреб – процес спільного визначення членами спільноти місцевих проблем, їх пріоритизацію та організацію спільного вирішення.

Волонтери клубу активно використовують методику „від дверей до дверей”, інформуючи жителів про різні події, які відбуваються в громаді, запрошують їх до участі у громадських зборах, акціях підтримки малозабезпечених та інвалідів, благоустрою території, культурно-мистецьких заходах.

Таким чином, вивчення зарубіжного досвіду соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в громаді, дозволяє зробити висновок про функціонування в громадах зарубіжних країн низки різноманітних соціальних інституцій, які надають відповідні послуги дітям та молоді.

Окрім цього, члени громади запроваджують інноваційні служби, соціальні послуги та форми роботи, відповідно до потреб та проблем дітей і молоді своєї громади. Активну участь членів громади можна розглядати як інтегрально-стимулюючий компонент взаємозв'язків місцевої громади та різноманітних структур державного та неурядового секторів, що здійснює вплив на соціокультурне життя громади, ідентифікацію потреб та ефективне вирішення проблем її жителів, зокрема дітей та молоді.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТА УЧНІВСЬКОЮ МОЛОДДЮ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

2.1. Сучасні підходи до організації соціально-педагогічної роботи в громаді

Зараз в Україні соціально-педагогічна робота в громаді як один із видів професійної соціально-педагогічної діяльності перебуває в фазі свого становлення. Вивчається та узагальнюється досвід організації цієї роботи, здійснюються перші спроби її теоретико-методологічного обґрунтування .

У більшості праць вітчизняних науковців [60; 157; 183; 270; 431; 434] соціально-педагогічна робота значною мірою розглядається з позиції інтерпретації зарубіжного досвіду соціальної роботи, яка включає окремі елементи педагогічної діяльності, в тому числі деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю на рівні громади. На нашу думку, зараз такий підхід до вивчення цього питання є повністю виправданим саме через його недостатню дослідженість та відсутність значимого вітчизняного досвіду роботи в громаді. Саме тому для визначення змісту та особливостей організації соціально-педагогічної роботи в громаді дуже важливо проаналізувати та узагальнити існуючі концепції та підходи щодо організації такої роботи в громадах, які визначено в роботах зарубіжних авторів [234; 245; 524; 557; 569; 571; 572]. Вивчення та узагальнення багаторічного досвіду діяльності соціальних працівників у Великобританії, США, Німеччині, Канаді та інших країнах, результати якого будуть представлені в нашому дослідженні, стане основою для обґрунтування концептуальних засад соціально-педагогічної

роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальних громадах України, з урахуванням сучасних тенденцій суспільного розвитку.

У міжнародній практиці робота в громаді розглядається, в першу чергу, як невід’ємна складова професійної діяльності соціальних працівників щодо розв’язання певних проблем громади. Саме такий підхід представлено в новій дефініції соціальної роботи, яка, за визначенням Міжнародної федерації соціальних працівників, включає ті види діяльності, що традиційно вважалися властивими роботі в громаді: вирішення соціальних проблем на рівні взаємодії людини та її середовища, сприяння змінам в житті громад, допомога людям в отриманні послуг та ресурсів за місцем проживання [515, с. 67-68].

У численних роботах зарубіжних авторів саме поняття „робота в громаді” (community work) трактується одночасно як робота в територіальній громаді і як робота в мікросоціальному середовищі. Якщо в першому випадку очевидно, про яку громаду йдеться, то мікросоціальним середовищем, на думку зарубіжних фахівців, може бути сусідська спільнота, група людей, об’єднаних спільними інтересами і, навіть, видами діяльності. Таке сутнісно розширене визначення дефініції „соціальна робота в громаді” у теорії зарубіжної соціальної роботи дозволяє теоретикам та практичним працівникам досить широко трактувати зміст цієї роботи.

Позиції, близькі до вищевикладених, розділяють британські фахівці, підкреслюючи, що робота в громаді – це процес розвитку колективного та індивідуального досвіду, який відбувається у територіальних громадах і громадах за інтересами. При цьому головну мету такого процесу вони вбачають у роботі з членами громади, які перебувають у не вигідному соціальному становищі, задля колективного з’ясування ними своїх потреб та прав, визначення та досягнення цілей окремими членами громади демократичним шляхом, поважаючи при цьому потреби та права інших [557; 558; 559, 561; 567] .

Відомий теоретик в галузі соціальної політики та соціальної роботи М.Пейн наголошує, що громада як рівень соціальної роботи, є особливо привабливою з огляду на можливості поєднання формальних та неформальних видів допомоги членам громади. Виходячи з цього, соціальна робота у громаді має спрямовуватись на те, щоб посилити почуття приналежності громадян до тієї чи іншої соціальної спільноти шляхом стимулювання зв'язків і контактів між організаціями, групами й індивідами всередині конкретної територіальної громади. Окрім цього, актуальними, на його думку, є завдання надання допомоги у вирішенні проблем, які виникають у груп та окремих осіб усередині громад. М. Пейн виокремлює такі напрямки соціальної роботи в громаді:

- координація діяльності різних агенцій, які працюють в громаді;
- створення можливостей для членів громади брати активну участь у житті громади, у виробленні та реалізації тих рішень, які впливають на їх благополуччя;
- соціальне планування на рівні громади, яке передбачає вивчення як соціальних умов з метою їх покращання, так і потреб членів громади з метою їх задоволення;
- розвиток системи допомоги в громаді, орієнтованої на створення добровільних груп для надання необхідних соціальних послуг із залученням як фахівців, так і членів громади, а також організація груп самопомоги [329, с. 58-59].

Провідний британський фахівець з великим досвідом реалізації соціальних програм та автор книг із соціальної роботи А. Твелветріз вважає, що робота в громаді – це, насамперед, процес допомоги в організації колективних дій членів громади з метою поліпшення їх життя [572].

Поділяючи й уточнюючи ці позиції, Г. Чейнен визначає роботу в громаді „як активізацію безоплатної, самомотивованої діяльності мешканців, що відображає або стосується сумісного життя чи умов мешканців цієї

місцевості; вона також може містити в собі діяльність органів влади або інших дійових осіб, що мобілізує або включає такі дії з боку мешканців” [524, с.30].

Розглядаючи питання організації соціальної роботи в громаді, М. Майо зазначає, що вона може бути скоординована на двох рівнях:

- базова або робота за місцем проживання (з окремими людьми, сім'ями та групами, а також самостійна діяльність окремих мешканців);
- робота місцевих агенцій або між агенціями (діяльність організована органами влади та /або іншими структурами) [245].

Важливим в цьому підході є те, що автор виокремлює як складову роботи в громаді, не лише індивідуальну роботу з клієнтами за місцем проживання, але й розглядає, як і Г.Чейнен, одним із її компонентів діяльність у громаді різних соціальних інституцій.

Коли мова йде про діяльність практичного соціального працівника в громаді, наголошують англійці Т.Берн и К.Педфілд, дуже важливо чітко означити для них відповідні функції. Тому ці автори вважають, що фахівці, які працюють у громаді, мають бути орієнтовані на виконання наступних завдань:

- стимулювати людей до спільної діяльності з метою розвитку громади;
- сприяти розвитку різних форм взаємодопомоги між членами громади (догляд за хворими, малими дітьми, робота в общинних центрах тощо);
- допомагати населенню визначати потреби громади, стимулювати членів громади до активної участі у вирішенні цих проблем;
- підтримувати і розвивати зв'язки з державними та громадськими організаціями, які функціонують на території громади;
- підтримувати ініціативні групи громадян, сприяти їх розвитку;
- співпрацювати з представниками місцевих засобів інформації [559].

Слід зазначити, що організація громади як напрямок соціальної роботи, сформувалась значно пізніше від індивідуальної та групової соціальної роботи. Американські вчені визначають організаційну складову діяльності в

громаді як “метод втручання, з допомогою якого індивіди, групи та організації залучаються до цілеспрямованих організованих дій для вирішення соціальних проблем” [557, с. 27].

Соціальна робота в громадах у США має більш повне змістове наповнення і включає елементи соціальної політики. Вона отримала назву „макропрактики соціальної роботи” [395, с.22]. За визначенням американських авторів, вона реалізується через участь соціальних працівників у діяльності щодо:

- розвитку місцевої спільноти шляхом стимулювання, координації індивідуальних і групових дій щодо вирішення наявних проблем;
- соціального планування, формування політики і стратегії різних організацій з питань соціального захисту, освіти та охорони здоров'я;
- організації публічних соціальних акцій та суспільних кампаній, спрямованих на зміну існуючої законодавчої та організаційної практики, що стоїть на заваді реалізації основних громадянських прав соціально незахищених груп населення, тощо [409].

Канадська модель організації соціальної роботи в громаді має свої особливості, які проявляються в тому, що ця робота визначається як локальний рівень практичної соціальної роботи і передбачає надання соціальних послуг членам різних територіальних і громадських об'єднань, орієнтованих, в першу чергу, на потреби членів таких громад [268, с. 182].

Представник німецької школи соціальної роботи І. Нойфельд значно розширює змістове наповнення соціальної роботи в громаді, характеризує її не лише як метод, але й як принцип соціальної діяльності, який, на відміну від індивідуалізованих підходів, спрямовує соціальну роботу на досягнення певних суспільних змін. На його думку, соціальна робота в громаді інтегрує різні методи не лише з арсеналу соціальних працівників та соціальних педагогів, але й окремі політичні методи. Посилаючись на досвід роботи німецьких соціальних служб, І. Нойфельд зазначає, що головною метою вдосконалення соціальної роботи в громаді залишається кооперація

діяльності регіональних фахівців та активізація різних груп населення (дітей, молоді, літніх людей, домогосподарок тощо). В центрі соціальної роботи в громаді повинні бути проблеми повсякденного життя людей та залучення їх до солідарних дій [306, с. 143-44].

Позиції, близькі до викладених, розділяє російський вчений М.В. Ромм, характеризуючи роботу в громаді як різновид методів соціальної роботи. Він підкреслює, що вона базується на взаємодії соціальних служб і соціальних працівників, а також соціальних педагогів з представниками різних соціальних груп на місцевому чи регіональному рівнях. При цьому до пріоритетних завдань роботи в громаді М.В. Ромм відносить: розвиток соціальних зв'язків у громаді та організацію системи взаємодопомоги й координації дій спільноти; підтримку та розвиток громадських ініціатив, спрямованих на зміну ситуації; розробку, впровадження та оцінку ефективності соціальних програм і планів діяльності організацій, робота яких пов'язана з питаннями соціального добробуту населення на локальному рівні. Реалізація цих завдань має бути спрямована на досягнення мети – активізації розвитку громади і покращання моделі її життєдіяльності [378, с. 32].

Його співвітчизниці Т.Ф. Золотарева та М.Р. Мінгалієва визначають соціальну роботу в громаді як метод, що дозволяє розширити масштаб соціальної допомоги населенню в місцевих кварталах, громадах. На їх думку, частіше всього вона інтегрує всі інші методи, коли перед соціальним працівником стоїть завдання досягти того, щоб клієнт розумів тісний взаємозв'язок особистих і суспільних проблем [164, с. 19].

Як засіб соціально-педагогічного задоволення інтересів, потреб та очікувань людей розглядає соціально-педагогічну роботу в громаді Л.Є.Нікітіна. Вона наголошує, що це метод, який має бути спрямований на визначення суті проблем, аналіз причин, розробку планів, стратегій, пошук ресурсів, виявлення та залучення до соціальної роботи громадських лідерів, розвиток взаємодії між членами громади [299, с. 28].

Відомий російський теоретик І.Г. Зайнишев розглядає соціальну роботу в громаді як професійну допомогу індивідам, групам, колективам, що проживають на одній території. Провідною метою такої роботи, на його думку, є кооперація зусиль фахівців соціальної сфери, які працюють в місцевій громаді, та активізація різних груп населення. Досягнення цієї мети можливо за таких умов: використання комплексу методів соціальної діагностики, соціального прогнозування, соціального планування мікросоціального середовища; розвитку системи місцевого самоврядування та добровільної діяльності в громаді [436, с. 40].

Результати проведеного аналізу засвідчують, що вітчизняні та зарубіжні науковці виділяють два підходи до розуміння соціальної роботи в громаді. *При першому підході вона розглядається як метод, а при другому – як рівень соціальної роботи.*

Перший підхід значною мірою базується на класифікації Мері Річмонд, яка запропонувала три класичні методи соціальної роботи у своїй праці „Соціальні діагнози”: індивідуальний, груповий та метод роботи в громаді. Розвиток і дієвість цих методів, на її думку, визначається соціальним станом суспільства. Вона наголошувала, що „соціальний діагноз ... можна описати більш точно, коли є можливість охарактеризувати особистість відносно інших людей, від котрих вона залежить і котрі залежать від неї, а також відносно соціальних інституцій громади” [234, с. 90].

Представники другого підходу (В.Г. Бочарова, М.П. Гур'янова, Т.Є.Демідова, Є.І. Холостова) виходять з того, що, залежно від напрямів та змісту соціальної роботи, вона може бути реалізована на державному, регіональному, місцевому та індивідуальному рівнях.

Зміст соціальної роботи на державному рівні обумовлюється законодавчою базою та соціальною політикою держави, розробкою та впровадженням системи соціального захисту населення в межах країни. Уже згадані автори відмічають, що саме на регіональному рівні відбувається реалізація законодавчих та нормативних актів у соціальній сфері з

урахуванням різноманітних особливостей певного регіону: економічних, природничих, етнонаціональних тощо.

На місцевому рівні соціальної роботи можна найбільш повно врахувати особливості соціальних проблем, що характерні для даного соціуму, а також визначити організації та фахівців, які можуть брати участь у їх вирішенні.

Індивідуальний рівень соціальної роботи – це безпосередня робота з конкретною особою чи групою осіб, які звернулися за допомогою до певних соціальних служб [436, с. 21].

Слід зазначити, що соціальна робота в громаді за такого підходу розглядається окремими авторами як локальний (місцевий) рівень соціальної роботи (Т.Є.Демидова, Т.В.Семигіна, Н.М. Платонова, Є.І. Холостова) або як робота в мікросоціальному середовищі (В.Г.Бочарова, М.П. Гур'янова, Є.Г.Студенова, М.В. Фірсов).

Так, Н.М. Платонова зазначає, що соціальна робота на мезорівні (місцевому рівні) спрямована на створення спеціалізованих соціальних служб для різних груп населення щодо вирішення їх подібних соціальних чи особистісних проблем; організацію комплексних служб підтримки найбільш вразливих верств населення (зокрема дітей і молоді); розробці комплексних соціальних програм щодо вирішення соціальних проблем окремих цільових груп.

Інший російський науковець Б.В. Купріянов, виокремлює соціально-адміністративний рівень соціальної роботи. Об'єктом роботи на цьому рівні є громади індивідів, що об'єднані спільністю території, а суб'єктами – заклади соціального обслуговування, діяльність яких спрямована на вдосконалення функціонування громади. На думку автора, з якою ми повністю погоджуємося, соціальна робота на цьому рівні здійснюється через активізацію неформальних інститутів допомоги, розвиток соціальної відповідальності в громаді.

З позиції уже сформованих підходів до соціальної роботи на місцевому рівні діяльність фахівців соціальної сфери в громаді можна розглядати як певний процес впливу зі сторони з метою вирішення соціальних проблем та поліпшення якості послуг, які надаються членам громади.

Ми поділяємо погляди цих науковців і в нашому дослідженні будемо виходити з того, що роботу в громаді слід розглядати як локальний рівень соціально-педагогічної роботи, яка здійснюється з використанням відповідних форм та методів. Акцент у роботі соціальних педагогів, соціальних працівників та інших фахівців соціальної сфери має бути зроблено на роз'яснювальній роботі та створенні структур, здатних розширити можливості громади. При цьому стосунки між членами громади та організаціями соціальної сфери мають будуватися за принципом „знизу – догори” на відміну від професійної бюрократичної ієрархії „згори-донизу”. У соціальній роботі на рівні громади основними є самодіяльність та добровільна співпраця з тими, чий інтереси чи потреби не задовольняються.

Аналізуючи досвід соціальної роботи в громадах різних країн, Майкл та Джуді Боп наголошують, що домінантою такої роботи є, насамперед, визначення проблем громади [556, с. 28]. При цьому вони виокремлюють два підходи у практиці соціальної роботи до розв'язання соціальних проблем у громаді: підхід на основі надання послуг і підхід на основі активізації громади до участі у вирішенні існуючих проблем.

Перший підхід найчастіше використовується урядовими та громадськими організаціями. При застосуванні підходу на основі надання послуг експерти або фахівці вивчають думку членів громади шляхом опитувань чи обстежень, аналізують отриману інформацію і приймають рішення про надання відповідних соціальних послуг, насамперед, виходячи з можливостей організації та наявних у ній ресурсів. При цьому думка членів громади про необхідність тих чи інших послуг практично не береться до уваги. Зазвичай, такі послуги є потрібними для благополуччя членів громади,

але вони не можуть задовольнити потреби більшості її членів, бо інколи просто бракує ресурсів, щоб це зробити.

Особливість підходу, що має забезпечити активізацію громади полягає в тому, що саме пересічні громадяни визначають свої власні потреби, виробляють рішення і працюють над їх виконанням. Дуже важливо, що при цьому саме члени громади вчаться, як співпрацювати ефективно, здійснювати планування, залучати та розподіляти ресурси, оцінювати результати соціальних змін. Вони можуть отримувати допомогу та підтримку від фахівців соціальної сфери, але саме члени громади, а не фахівці соціальної сфери, контролюють процес вирішення проблем громади.

Порівняльний аналіз підходів до розв'язання соціальних проблем у громаді, запропонованих подружжям Боп, можна представити в узагальненому вигляді в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

**Підходи до вирішення соціальних проблем у громаді
(за Майклом та Джуді Боп)**

Основні ознаки підходів	Підхід на основі надання послуг	Підхід на основі розвитку громади
Суб'єкти, які визначають проблему	Уряд, державні та неурядові організації, фахівці соціальної сфери	Члени громади
Спосіб вирішення проблем	Діяльність організацій та фахівців	Дії членів громади
Основні механізми проведення змін	Освіта, вдосконалення та впровадження нових послуг, різних видів допомоги, створення нових служб	Створення ініціативних груп, проведення економічних та організаційних змін у житті громади
Роль професійних працівників	Основна у процесі підготовки та прийняття рішень щодо способів вирішення	Допоміжна (соціальні працівники залучаються у якості консультантів)

	проблеми	
Відповідальні за прийняття рішень та їх реалізацію	Представники уряду та організацій, фахівці на місцях	Місцеві лідери
Контроль за ресурсами з боку громади	Низький	Високий
Активність громади	Низька	Висока

Сьогодні в Україні соціальна робота в територіальних громадах орієнтована в основному на розв'язання проблемних питань в соціальній сфері шляхом надання різноманітних соціальних послуг дітям, сім'ям та молоді з використанням елементів обох підходів, представлених у табл. 2.1.

На нашу думку, *вітчизняна модель соціально-педагогічної роботи в громаді має бути універсальною й базуватися на поєднанні окремих елементів обох підходів, описаних вище.* При цьому базовим принципом організації соціально-педагогічної роботи в громаді має бути принцип активізації шляхом розширення повноважень користувачів соціальних послуг, залучення членів громади до проведення соціальних змін у мікрорайоні чи всій громаді.

Активізація громади як процес її розвитку принесе найкращі результати, коли у своїй діяльності її члени будуть керуватися переконаннями, що вони в змозі змінити ситуацію. При цьому соціальні зміни максимально відповідатимуть потребам громади в тому випадку, коли громадяни, на життя яких вони можуть більше всього вплинути, беруть участь в розробці, здійсненні та оцінці цих змін. Активізація громади дозволяє членам громади, незалежно від віку, досвіду та соціального статусу спільними зусиллями досягати визначених цілей. Джерелом активізації громади є також усвідомлення людьми своїх можливостей, що є передумовою їх активної участі у вирішенні різноманітних проблем [358, с. 31].

Методи роботи фахівців соціальної сфери щодо активізації громад за кордоном постійно розвиваються та вдосконалюються. Це відбувається, за твердженням І. Бултона, в рамках певних принципів, які розроблялись та утверджувались протягом тривалого періоду часу [51; 358]. До таких принципів він відносить:

1. Забезпечення соціальної справедливості, що має на меті протидію нерівноправ'ю й утиску членів громади за расовими, статевими, віковими, релігійними, класовими та іншими соціальними ознаками.
2. Члени громади мають вирішувати проблеми, з якими вони стикаються, використовуючи свої навички, досвід та знання.
3. Кожна особа наділена певними правами, включаючи право бути почутим, право розібратися в проблемах, з якими він/вона стикається і право зробити певні кроки для вирішення цих проблем. Кожен має право брати участь у змінах, які впливають на його/її життя. У кожного повинно бути право голосу і кожен повинен брати участь в житті спільноти. На цьому правовому полі ґрунтується принцип активізації громади. Кожна особистість має право на свій світогляд і самовизначення і ніхто не може нав'язувати їй стереотипи. Дуже часто громадянам доводиться боротися з неправильним розумінням своєї ситуації, з неточним і образливим представленням своєї громади і культури.
4. Коріння несправедливості криються в соціальній політиці, соціальній та економічній ситуації, тому особисті проблеми людей можуть розглядатися в контексті загальних проблем громади. У кожної людини є свої особисті проблеми. Усвідомлення цього може пригнічувати і бентежити особистість, у якої навіть може з'явитися відчуття провини. Активізація громади дозволяє особі звільнитися від цього негативного настрою, зрозуміти свої особисті проблеми в ширшому соціальному контексті і здійснити певні дії разом з іншими людьми для їх вирішення.

5. Колективна робота, співпраця робить людей сильнішими. Людина, якій не вистачає сили і впливу, щоб самотужки вирішувати проблему, може добитися цього в спільній роботі з іншими людьми, які знаходяться в такій же ситуації. Тобто активізація громади має на меті об'єднання людей для обміну досвідом, а також задля спільного вирішення проблем за допомогою наявних ресурсів і власних умінь. Пошук спільних ідей може додати окремій людині волі та сили в боротьбі зі складнішими проблемами.

6. Працівники соціальної сфери, які сприяють активізації громади, не є лідерами, а посередниками. Їх завдання – надихнути людей і зробити так, щоб вони самі ухвалювали рішення і відчували відповідальність за результати своєї діяльності. Вклад кожної людини в процес соціальних змін по-своєму необхідний, і дуже важливо, щоб фахівці соціальної сфери не були наділені особливим статусом або привілеями.

Необхідною умовою активізації громади є розвиток ініціативності її членів, їх участь у плануванні та впровадженні змін. За твердженням подружжя Боп, участь в житті громади – це активне залучення умів, сердець та енергії людей у процес їхнього власного зцілення та розвитку. З огляду на природу самого розвитку, очевидним є твердження: якщо немає значущої й ефективної участі, немає й розвитку. Участь для розвитку – це те саме, що рух для танцю або утворення звуків для музики. Якщо не буде звуку, не буде й музики. Якщо не буде участі людей, не буде й розвитку громади [556].

Відповідно до міжнародних стандартів, участь членів громади в її діяльності передбачає, що за певною особою визначають потенційну здатність мати особисті погляди та приймати рішення стосовно питань, які мають значення для її життя, і що вона має змогу це робити як член певної суспільної групи. Участь у житті громади також означає, що особа усвідомлює цю можливість, має доступ до засобів, необхідних для її діяльності (інформація, відповідна підготовка), відчуває задоволення від того, що її внесок, зокрема щодо прийняття рішень, отримає визнання [32].

Для організації соціально-педагогічної роботи працівникам соціальної

сфери, насамперед, необхідно проаналізувати, чому люди різного віку не прагнуть змін у житті своєї громади. У різних наукових працях виокремлюють такі типові причини пасивності громадян:

- вони не дуже переймаються тим, що відбувається навколо них, тому не замислюються про наслідки певних подій, які можуть очікувати їх особисто, їх близьких та громаду в майбутньому;
- члени громади вважають, що існуючі проблеми мають вирішувати відповідні органи та фахівці, оскільки, на їх думку, кожний має займатися своєю справою;
- у людей виникає почуття, що все вже вирішено і нічого не можна змінити (міф фатальності соціальних процесів);
- в громаді відсутні особи, які можуть зорганізувати інших до спільних дій [520].

Існує багато підходів щодо участі громадськості у прийнятті рішень на рівні громади. Найбільш відомим серед інших є так звана „драбина участі громадян”, запропонована Ш. Арнштейном у 1969 році, яка в останні десятиріччя була значно доповнена та модифікована зарубіжними науковцями. На основі аналізу особливостей розвитку різних громад виокремлено такі види участі громадян у житті своєї громади.

1. *Пасивна участь* людей має місце тоді, коли рішення щодо вирішення окремих проблем в громаді вже прийняті і людей лише інформують про те, що буде здійснено та залучають їх до виконання цих рішень.

2. Різновидом участі громадян у житті громад є їх *залучення до підготовки та надання інформації*. Досить часто з метою вивчення ситуації в громаді представники влади, державних та неурядових організацій проводять опитування з метою вивчення думки людей щодо певних аспектів життя та існуючих проблем в громаді. Результати цих опитувань можуть бути покладені в основу розробки програм діяльності різних організацій. В цьому виді участі члени громади виступають лише в ролі інформаторів і не долучаються до безпосередньої участі в плануванні та впровадженні змін.

3. *Участь заради матеріальних стимулів* має місце тоді, коли члени громади працюють за гроші, продукти чи інші матеріальні винагороди. Коли матеріальна підтримка перестає надаватися, вони, переважно, припиняють свою участь або значно зменшують свою активність.

4. *Функціональна участь* членів громади у її житті передбачає формування груп, в яких обговорюються, аналізуються та приймаються певні рішення щодо необхідних в громаді змін. В цьому виді участі громадяни усвідомлюють свою роль та відповідальність за зміни, активно залучають інших членів громади до участі в намічених заходах та контролюють процес впровадження запланованих змін.

5. Дуже важливим видом участі громадян у житті громади є *самообілізація*, коли члени громади виступають з різними ініціативами та самостійно їх впроваджують. У разі потреби, члени громади можуть звертатися за консультаціями та підтримкою до певних фахівців чи соціальних інституцій але, як правило, вони беруть на себе всю відповідальність за реалізацію намічених ініціатив.

Очевидно, що в процесі організації соціально-педагогічної роботи на рівні громади ми можемо простежувати всі зазначені види участі членів громади. Але найвагоміші результати активізації громади можуть бути досягнуті при функціональній участі членів громади та їх самообілізації.

Ефективною формою соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в зарубіжних країнах зарекомендувала себе практика молодіжної участі [224]. Поштовхом до її розвитку стали Конвенція ООН про права дитини та прийнята в середині 90-х років минулого століття Європейська Хартія участі молоді в муніципальному та регіональному житті, яка була покладена в основу розробки багатьох законодавчих актів щодо регулювання соціальної сфери в країнах Європи. В цих документах обґрунтовано принципи та шляхи залучення дітей та молоді до діяльності місцевих громад.

В 2000 році за підтримки ЮНІСЕФ було проведене опитування дітей та

молодих людей Європи та Центральної Азії „Голоси молодих”, під час якого вивчалось питання про те, наскільки враховує місцева влада їх думку та потреби. Як показало опитування, тільки 15% респондентів вважали, що їх думка враховується під час прийняття рішень, що стосуються інтересів дітей та молоді. Серед пріоритетних питань, при вирішенні яких треба зважати на думку дітей та молоді, респонденти зазначили питання шкільної освіти, організації дозвілля та поліпшення умов життя неповнолітніх [493, с. 11].

Зараз у зарубіжній практиці соціально-педагогічної роботи участь дітей та молоді у прийнятті рішень на різних рівнях організації цієї роботи розглядається як необхідна умова стабілізації соціальних процесів. Один з основоположників теорії дитячої та молодіжної участі в соціальному житті Роджер А.Харт визначив таку „участь як процес сумісного прийняття рішень, що впливають на життя людини та громади, в якій вона живе... Тому суспільство, до якого нам потрібно прагнути, – це таке суспільство, в якому діти вчаться бути компетентними, турботливими громадянами шляхом участі в громадських процесах разом з компетентними, турботливими дорослими” [563].

Теоретики та практики соціально-педагогічної роботи виокремлюють такі види участі дітей та молоді: участь у житті сім’ї, у навчальному закладі, місцевої громади, у діяльності громадської організації, об’єднань тощо, у житті держави. Дорослим варто включати дітей та молодь до вирішення проблем через усі види участі. Це дасть змогу комплексно та гармонійно залучати дітей до участі, зважаючи на їх вік, знання, досвід, бажання [200, с. 8]

Відсутність сприяння участі дітей та молоді у процесах прийняття рішень може призвести до таких соціальних явищ як формування світу молодих людей, які не вміють висловлювати власні думки та погляди, улагоджувати суперечності, вступати в конструктивний діалог чи нести відповідальність за самих себе, свої сім’ї, свої громади та за суспільство в цілому.

Британські фахівці розглядають участь молоді в житті громади як один із самих ефективних методів соціальної роботи з молоддю. У Великобританії цей метод відомий як модель соціальної дії, що базується на цілому ряді принципів. Насамперед, модель соціальної дії передбачає: визначення соціальними працівниками разом з молодими людьми ситуації, що склалася в мікрорайоні чи громаді; наступному плануванні дій, спрямованих на зміну ситуації; впровадженні змін з наступною оцінкою ефективності отриманих результатів. Досить важливим при цьому є те, що молоді люди вчаться бути відповідальними за свої рішення, отримують певний досвід на шляху формування власної життєвої позиції та мають можливість долучитися до процесу розвитку своєї громади.

Участь молоді у житті громади дає чимало переваг як самим молодим людям, так і громаді. Молодь отримує нові знання та вміння щодо суспільних процесів, чітко розуміє процедуру ухвалення та впровадження рішень, розвиває свій лідерський потенціал, знаходить нові шляхи для самореалізації, розширює мережу соціальних контактів. В результаті участі молоді в житті громади зростає кількість волонтерів, виникають молодіжні ініціативи, розвивається партнерство молоді з дорослими [495, с. 6-7].

Канадські фахівці з розвитку громад Майкл та Джуді Боп зазначають, що під час активізації громадян шляхом залучення їх до життя громади необхідно зважати на можливі зовнішні, внутрішні та професійні перешкоди в організації цього процесу [556].

Зовнішні перешкоди обумовлені тим, що дуже часто керівники установ та організацій одноосібно вирішують, які види ресурсів, необхідні для розв'язання проблемних питань розвитку громади, мають бути їй надані. За спостереженнями подружжя Боп, на місцевому рівні чимало соціальних проектів організовано в такий спосіб, який дуже нагадує нерівноправні взаємостосунки між країнами, що розвиваються, та їхніми інвесторами. Проекти, які одержують зовнішнє фінансування або розроблені тими організаціями, які допомагають їх реалізовувати, часто ставлять метою

пристосувати громаду до планів донора стосовно цієї громади. Таке часто буває у сфері розвитку охорони здоров'я, ініціатив щодо зайнятості населення тощо. Більше того, проекти здебільшого організуються в такий спосіб, щоб сконцентрувати ухвалення рішень, владу та контроль за діяльністю і ресурсами проекту в руках членів керівної ради, штатних і залучених фахівців.

Очевидним результатом такої участі влади у діяльності громади є те, що люди, чиє життя має поліпшитися внаслідок реалізації проекту, не беруть безпосередньої участі в плануванні необхідних громаді заходів. У кращому випадку представників громади запрошують надати свої міркування щодо планів уже укладених провідниками проекту. При цьому члени громади найчастіше залишаються пасивними потенційними одержувачами тих вигод, які може дати реалізація проекту.

Внутрішні перешкоди, що заважають активізації громади, існують усередині самої громади і до них найчастіше відносять такі:

- ті, хто перебувають при владі, часто без участі громади вирішують чії ідеї та зусилля варті уваги;
- деякі групи або членів громади виключають із процесу підготовки та проведення змін з огляду на їх вік, національність, культуру, релігію, економічний чи соціальний статус;
- деякі члени чи групи осіб в громаді не погоджуються брати участь у заходах щодо розвитку громади, оскільки вважають, що вони не матимуть із цього ніякого зиску;
- рівень особистого добробуту та самоповаги багатьох членів громади настільки низький, що вони не спроможні брати активну участь у будь-яких соціальних процесах. Ця перешкода майже завжди характерна для „бідних” громад;
- міжособистісні конфлікти, заздрощі, суперництво та розбрат, які виникають не лише між окремими індивідами, а й цілими родинами та організаціями, можуть заблокувати участь у громадських справах

багатьох членів громади і створити такий негативний та конфліктний клімат навколо зусиль, спрямованих на вирішення проблеми, що чимало людей будуть триматися осторонь.

Усі ці, а також інші, пов'язані з ними, перешкоди можуть існувати як одночасно, так і в будь-якому поєднанні.

Слід мати на увазі, що оскільки заходи щодо активізації громади переважно здійснюють окремі фахівці, то в їхній діяльності бувають деякі помилки, які можна віднести до *професійних перешкод*.

Фахівці соціальної сфери повинні ставитись до членів громади, з якими вони працюють, з повагою і вірою в їхні сили. Тоді більшість членів спільноти будуть відчувати себе підбадьореними і спроможними реалізувати задуми громади, співпрацюючи з соціальними працівниками. Якщо ж, навпаки, фахівці поводитимуться так, ніби тільки вони розуміють по-справжньому, що треба робити для розв'язання проблем громади і тільки вони мають необхідні для цього знання, вміння та ресурси, це призведе до того, що багато членів громади відчують себе меншовартісними (неспроможними і недієздатними) внаслідок спілкування з ними.

Перелічені вище перешкоди та обставини найчастіше створюють умови, за яких процеси розвитку громади залежать лише від експертів і ресурсів. При цьому члени громади дивляться на фахівців (представників влади та соціальних служб тощо) як на людей, котрим платять за те, щоб вони розв'язали певні проблеми громади. Питання ж розвитку громади сприймаються її членами як „їхня робота” замість „нашої відповідальності”, а участь членів громади в соціальних змінах блокується зсередини. Щоб уникати таких ситуацій, соціальним працівникам треба рішуче боротися зі спокусою поставити себе в положення того, хто все знає і вирішує. Надмірну любов до свого експертного чи професійного статусу треба виявляти в ролі фахівця, який служить своїй справі. Це спонукатиме фахівців виконувати адміністративні функції, залишаючись у тіні, більше працювати

безпосередньо з членами громади, заохочуючи їх до активних дій, навчання тощо.

Трактуючи по-різному зміст соціальної роботи в громаді, всі дослідники одноставно відносять до визначальних чинників її результативності наявність громадських ініціатив. При цьому, на думку української дослідниці Т.В. Семигіної, слід виділяти поняття „місцевих” або „громадських ініціатив” (community initiatives), для яких характерна різна ступінь спонтанності та формалізованості. Узагальнюючи підходи зарубіжних дослідників, Т.В.Семигіна пропонує таку їх класифікацію:

„місцеве життя“ або „сусідська модель” (neighborhood life), що характеризується спонтанними ініціативами, обумовленими нагальними потребами членів громади;

- „дії всередині громади” (community action), що також зароджуються спонтанно, але мають більш організований характер, як наприклад, обладнання дитячого майданчика або створення ради мікрорайону;
- „розвиток громади” (community development) передбачає співробітництво ентузіастів та фахівців щодо активізації різних сторін місцевого життя, наприклад, створення підліткового центру в мікрорайоні міста;
- „місцева/громадська політика” (community policy), що представляє комплекс програм щодо залучення членів громади для досягнення певних цілей, наприклад, створення неформальної системи індивідуального догляду за інвалідами членами громади [395, с. 16-17].

Вивчення досліджень зарубіжних та вітчизняних науковців з питань змісту та організації соціальної роботи в громаді дає нам підстави зробити такі найбільш загальні висновки.

1. Робота в громаді є локальним рівнем соціальної роботи, що проводиться з використанням різноманітних підходів, форм та методів сучасної соціальної практики.

2. Соціальна робота в громаді забезпечується в основному діяльністю державних та неурядових організацій шляхом надання соціальних послуг населенню.
3. Діяльність соціальних працівників у громаді має бути, перш за все, спрямована на розвиток співпраці, партнерських стосунків між різними соціальними інституціями територіальної громади, органами влади та членами громади.
4. Основним напрямком підвищення ефективності соціальної роботи в громаді є активізація громадян, стимулювання їх до різних ініціатив, насамперед, до визначення та вирішення проблем спільноти на місцевому рівні.

Ми вважаємо що ці положення можуть бути базовими і для організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді. Це уможлиблює перехід до обґрунтування концептуальних засад організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальній громаді в наступному параграфі нашого дослідження.

2. 2. Концептуальні засади організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальній громаді

Перш ніж перейти до обґрунтування концептуальних засад організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальній громаді, ми вважаємо необхідним передусім розглянути ті методологічні парадигми, на яких базуватимуться теоретичні підходи та основні положення нашого дослідження.

Оскільки в першому розділі роботи ми обґрунтовували, що територіальна громада є різновидом соціальної системи, – історично сформованого характеру взаємодії людей та соціального середовища, – вважаємо правомірним для визначення концептуальних засад організації

соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальній громаді застосувати системний аналіз.

Як показують дослідження, на теперішній час системний аналіз, який базується на положеннях, розроблених в межах теорії систем, є найдосконалішою методологією розв'язання складних завдань і проблем у соціальній сфері. При цьому об'єктом аналізу стають всі рівні й багатофункціональні зв'язки складних соціальних систем. Окрім цього „для соціальних систем динаміка у всій її різноманітності й поліймовірності виглядає як єдиний універсальний і багаторівневий процес самоорганізації, де у різних формах і на різних рівнях соціальної системи розгортаються одні й ті ж (аналогічні) структурно-організаційні закономірності” [318, с. 25].

Головна ідея системного аналізу полягає в тому, що жодна дія не може розглядатися ізольовано від іншої, а кожне рішення має свої наслідки для всієї системи [239, с. 72]. Отож, використовуючи системний підхід можна запобігти ситуації, коли рішення в одній сфері перетворюється на проблему для іншої. Ці принципи системного підходу дуже важливі для визначення концептуальних засад соціально-педагогічної роботи як складної багатофункціональної системи, зокрема і для обґрунтування особливостей організації такої роботи з дітьми та учнівською молоддю на локальному рівні, тобто на рівні територіальної громади. Зазначимо, що саме такий підхід є об'єктивно необхідною потребою соціуму, в нашому випадку, територіальної громади. При цьому організація соціально-педагогічної роботи у територіальній громаді повинна мати не епізодичний, а системний характер. Виходячи з того, що в територіальній громаді управління діяльністю всіх служб та закладів, що проводять соціально-педагогічну роботу з дітьми та молоддю, знаходиться в основному в руках місцевих органів виконавчої влади, використання системного підходу в організації такої роботи дозволить більш ефективно впливати на соціальну ситуацію, в тому числі шляхом створення нових чи реорганізацією змісту діяльності уже існуючих закладів соціального профілю, ефективно перерозподіляти кошти

для вирішення проблем дітей та молоді в межах територіальної громади, раціонально використовувати фінансові, матеріально-технічні, кадрові та інші ресурси.

В нашій роботі базовими для обґрунтування соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді як складної багаторівневої відкритої системи стали основні положення загальної теорії систем та системного аналізу В.П.Беха [40], М.С.Кагана [181], Е.Г.Юдіна [543], а також дослідження С.С.Гіля [89], Л.О. Гнусаревої [92], Г.О.Лукс [239], Л.Я.Оліфіренко [310] з проблеми використання системного підходу до організації соціально-педагогічної діяльності на муніципальному рівні.

Головним поняттям системного підходу є поняття системи. У сьогоденній науці, незважаючи на надзвичайну важливість, воно досі залишається не повною мірою визначеним. Традиційно під системою розуміють сукупність елементів, які знаходяться у взаємозв'язку між собою та утворюють певну цілісність, єдність [543, с. 174]. При обґрунтуванні та побудові системи соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді нами були використані найбільш важливі характеристики системи як інтегрального утворення:

- наявність мети функціонування системи;
- ієрархічність, багаторівневність побудови, коли кожний компонент системи, в свою чергу, може розглядатися як система, а сама система є компонентом іншої системи більш високого рівня;
- зміст кожної підсистеми (яка розглядається як компонент більшої та відносно цілісної системи) є специфічним, оскільки обумовлений необхідністю виконання конкретних спеціальних завдань;
- наявність прямих та зворотних зв'язків між підсистемами, які забезпечують взаємообмін інформацією в межах всієї системи;
- обумовленість функціонування системи шляхом функціонування її окремих елементів та структурою;

- доцільність взаємодії системи з середовищем, в якому вона функціонує, і у взаємостосунках з яким вона проявляє свою цілісність [89; 318; 530; 543].

Слід зауважити, що деякі характеристики є важливими з точки зору внутрішньої побудови системи, а інші визначають умови її функціонування. Разом вони забезпечують необхідність та можливість побудови цілісної системи.

Враховуючи особливості об'єкту, предмету та мети нашого дослідження, для теоретичного обґрунтування системи соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальній громаді нам необхідно:

- виокремити необхідну сукупність підсистем, що утворюють систему;
- розглянути елементи кожної підсистеми та їх ієрархію;
- визначити механізми взаємозв'язків між елементами підсистем та самими підсистемами.

При розробці системи організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальній громаді нами також визначено низку базових характеристик, притаманних саме цій системі:

- відкритість системи, що передбачає включення до неї нових компонентів у разі необхідності;
- універсальність зв'язків між компонентами системи;
- дотримання балансу прав, можливостей та відповідальності між суб'єктами системи та органами управління для забезпечення ефективної організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в межах системи, яка проектується.

Запропоновану нами систему соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальній громаді мають, на наш погляд, утворювати три підсистеми:

1. Члени громади.
2. Заклади соціальної інфраструктури для дітей та молоді.
3. Органи місцевого самоврядування.

Компонентами першої підсистеми є діти, молодь, батьки та інші дорослі члени громади.

До компонентів другої підсистеми в нашому дослідженні віднесено:

I. Заклади освітньої сфери:

- дошкільні заклади;
- загальноосвітні заклади (загальноосвітні школи, ліцеї, гімназії, школи-інтернати різного типу);
- професійно-технічні училища;
- позашкільні освітньо-виховні заклади.

II. Заклади та організації соціально-педагогічного спрямування:

- соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді ;
- заклади соціального спрямування (центри соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями; соціальні гуртожитки; центри соціально-психологічної допомоги; центри для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді; центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх);
- притулки для неповнолітніх;
- клуби за місцем проживання;
- неурядові організації соціально-педагогічного спрямування.

Очевидно, що складові виокремлених нами компонентів другої підсистеми не можуть бути повною мірою представлені в кожній територіальній громаді, що обумовлюється низкою причин:

- типом громади (велике промислове місто, мале місто, село, селище);
- чисельністю дітей та учнівської молоді;
- потребою громади у відповідних організаціях соціально-педагогічного спрямування;
- матеріальними можливостями громади щодо забезпечення їх діяльності;
- рівнем ініціативності членів громади.

Оскільки зміст, напрями та форми соціально-педагогічної роботи, що здійснюються соціальними інституціями у територіальній громаді, будуть предметом нашого вивчення в наступному розділі роботи, ми обмежимося лише основними, на наш погляд, концептуально важливими характеристиками складових другої підсистеми.

Організацію соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді заклади та організації соціально-педагогічного спрямування здійснюють на засадах соціального обслуговування як „комплексу заходів по наданню соціальної допомоги та створенню необхідних умов, що забезпечують права особистості, можливості для саморозвитку, збереження здоров'я та підтримку життєдіяльності, подолання кризових ситуацій [468, с. 39]. Саме тому, як це визначають деякі автори [102; 104; 468; 518], в основу діяльності компонентів другої підсистеми покладено *сервісний підхід*, який передбачає надання широкого спектру соціальних послуг дітям та молоді, типологія яких буде детально розглянута нами в наступному параграфі.

Повертаючись до питання системи соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді, дамо характеристику третьої підсистеми, яка представлена органами місцевого самоврядування та виконавчої влади. Її складають такі компоненти:

- рада міста, району в місті, району;
- сільські та селищні ради;
- виконавчі органи ради (служби у справах неповнолітніх; управління (відділи) освіти; управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту).

В межах чинного законодавства України (Закони України „Про місцеві державні адміністрації”, „Про місцеве самоврядування в Україні”, „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю”, „Про охорону дитинства”) органи місцевого самоврядування у територіальній громаді реалізують державну соціальну політику щодо дітей і молоді, виконують управлінсько-

координаційну функцію в системі соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю на локальному рівні. Місцевими органами виконавчої влади:

- забезпечуються заходи щодо реалізації державної політики в галузі освіти, охорони дитинства, сім'ї та молоді, їх соціального захисту в умовах громади;
- розробляються інструктивні документи щодо соціальної підтримки дітей та молоді на місцевому рівні;
- проводиться діагностика стану проблем дітей та молоді місцевої громади;
- приймаються рішення щодо їх вирішення суб'єктами соціально-педагогічної роботи в громаді;
- здійснюється науково-методичне, інформаційне та фінансове забезпечення організацій та установ, що проводять соціально-педагогічну роботу з дітьми та молоддю в умовах територіальної громади;
- проводиться контроль за виконанням рішень органів місцевого самоврядування суб'єктами соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю.

В умовах міських громад зазначені повноваження здійснюють міські державні адміністрації, в складі яких працюють служби у справах неповнолітніх, управління (відділи) освіти, управління (відділи) у справах сім'ї та молоді. У сільських громадах управлінсько-координаційна функція забезпечується діяльністю сільських (селищних) рад.

Виокремлення трьох підсистем у системі соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді, їх характеристика ще не дають загальної картини функціонування самої системи. За твердженням одного з основоположників системного підходу Е.Г. Юдіна, щоб побудувати цілісну систему, необхідно одночасно вирішити ряд завдань, які нерідко відносяться до різних площин. При цьому всі площини мають бути ув'язані в певний цілісний організм [543, с. 165].

У сучасній практиці соціально-педагогічної роботи в громаді переважає суб'єктно-об'єктний взаємозв'язок між соціальними інституціями та членами громади. Це проявляється в тому, що діти, молодь, інші члени громади є учасниками соціальних програм та споживачами окремих соціальних послуг, які визначаються органами місцевої адміністрації. Через соціальні програми забезпечуються відповідні напрями соціально-педагогічної роботи різних державних організацій, що функціонують у громаді. При цьому ефективність соціально-педагогічної роботи цих організацій та установ з дітьми та молоддю переважно оцінюється кількісними показниками (кількість проведених заходів, сума використаних коштів на соціальні програми, кількість клієнтів, які скористалися послугами тощо). Ми вважаємо, що ніякою мірою суб'єктно-об'єктний взаємозв'язок між організаціями соціальної інфраструктури та членами громади не можна однозначно оцінити як неефективний чи неприйнятний. Він може мати місце в сучасній соціально-педагогічній практиці. Проте при домінуванні такого зв'язку між виділеними нами компонентами зазначених підсистем залишаються поза увагою окремі типові потреби та проблеми різних груп дітей та молоді, ініціативи членів громади, можливості використання резервів громади.

З метою вдосконалення суб'єктно-об'єктного взаємозв'язку в якості зв'язуючої ланки між виокремленими підсистемами ми вважаємо за доцільне розглядати *механізм участі* членів громади у низці послідовних етапів діяльності різних соціальних інституцій територіальної громади, які здійснюють соціально-педагогічну роботу з дітьми та учнівською молоддю.

Перш за все зауважимо, що в основу діяльності складових другої та третьої підсистеми, фахівців соціальної сфери має бути покладена *діагностика потребово-проблемного поля членів громади*. Враховуючи, що зміст дефініції потреба обумовлюється різними підходами в теоретичних концепціях суспільних наук, зазначимо, що в якості вихідного положення використовуватимемо соціологічне трактування потреби як нужди в чомусь

необхідному для підтримки життєдіяльності організму; розвитку людської особи, соціальної групи; внутрішньої спонуки активності [352, с. 13]. Педагогічне значення потреб обумовлено їх важливою роллю у розвитку особистості. В психолого-педагогічній науці визначено сукупність потреб дитини, що забезпечують сприятливі умови для її соціалізації. Серед них фізичні (потреби в домівці, їжі, захисті, свіжому повітрі, руховій активності, відпочинку, комфортному фізичному стані тощо); освітні (потреби у пізнавальній діяльності через гру, навчання, знайомство з культурними цінностями, доступ до засобів масової інформації), емоційні (потреба у батьківській любові та турботі, прихильності друзів, любові рідних, задоволенні інтересів тощо), соціальні (потреба у сім'ї, друзях, членстві у спільноті тощо) ; самореалізації (потреба у самовираженні через зовнішність, діяльність; визнанні оточуючими досягнень особистості тощо).

Досить часто, коли ці базові потреби дітей та молоді не задовольняються, виникають проблеми, на вирішення яких спрямовуються дії фахівців соціальної сфери. Переважно такі проблеми визначаються як соціальні, під якими розуміють:

- умови в громаді, які спричиняють матеріальне та моральне незадоволення певної частини осіб;
- відмінності між тим, що задекларовано в законодавчих документах, місцевих соціальних програмах, й реальними умовами життя членів громади;
- погіршення середовища, де живуть члени громади, через забруднення, погану екологію, високий рівень безробіття, злочинності тощо [349].

Діагностика проблемно-потребового поля членів громади, на нашу думку, має проходити за двома напрямками:

- *визначення самими дітьми і молодими людьми потреб, пов'язаними з особливостями їх соціокультурної адаптації та самореалізації;*

- визначення відповідних потреб і проблем дітей та молоді дорослими членами громади (батьками, фахівцями соціальної сфери, педагогами, іншими дорослими тощо).

Порівняння отриманих результатів дозволить більш об'єктивно підійти до вибору форм та методів соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю на рівні громади, різновидів соціальної допомоги та соціальних послуг, шляхів активізації громади в інтересах дітей та учнівської молоді.

Зараз у практиці соціально-педагогічної роботи виокремлюють два підходи щодо визначення потреб і проблем членів громади. *Перший підхід* полягає у тому, що визначення потреб громади здійснюється фахівцями соціальної сфери (соціальними працівниками, психологами, соціальними педагогами, представниками неурядових організацій тощо). В основі цього підходу лежить такий різновид участі членів громади як залучення до надання інформації, оскільки вони виступають, зазвичай, як джерело необхідних даних для тих, хто організує та проводить опитування. Визначення проблемно-потребового поля членів громади найчастіше проводять за допомогою таких соціологічних методів, як спостереження, інтерв'ю, анкетування, аналіз документів тощо. Базуючись на підходах Т.В.Семигіної [395], ми розробили наступну класифікацію діагностичного інструментарію для визначення потреб і проблем у громаді. Окремі з запропонованих методів були використані нами в процесі дослідно-педагогічної роботи (див. 4.1; 4.2).

Таблиця 2.2

Методи оцінки потреб громади

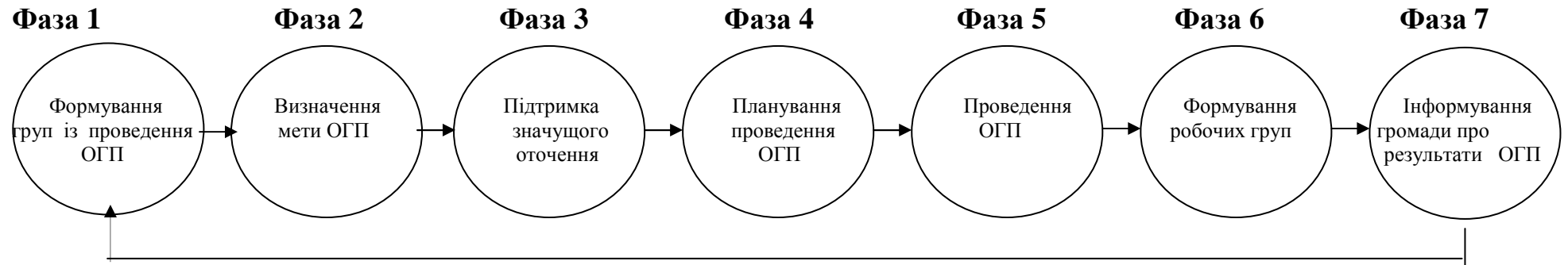
Методи	Техніка проведення оцінювання	Переваги	Недоліки
Опитування всіх членів громади	Інтерв'ю з членами громади	Дає широкий погляд на існуючі потреби і проблеми	Вимагає багато часу і витрат

Опитування надавачів послуг	Інтерв'ю з обраною цільовою групою	Інформація отримана безпосередньо від членів цільової групи	Можливі труднощі з визначенням місця перебування членів цільової групи. Вимагає часу і коштів
Опитування ключових осіб	Інтерв'ю з лідерами, впливовими членами громади	Ознайомлення з поглядами лідерів громади	Лідери можуть представляти думку окремої частини членів громади, але не її більшості
Оцінка соціальних індикаторів (показників)	Аналіз чисельності населення, зайнятості, рівня доходів членів громади тощо	Дані є доступними й загалом характеризують соціально-демографічний стан членів громади	Показники не є деталізованими
Аналіз документів	Вивчення адміністративних документів	Надають інформацію щодо основних проблем і турбот членів громад	Можуть бути суб'єктивними та важко доступними
Вивчення інформації від інших організацій	Аналіз даних і документів державних та інших місцевих організацій	Можуть надати нову інформацію, яку важко отримати з інших джерел	Не завжди є доступними

Після аналізу отриманих результатів фахівці приймають рішення щодо розробки певних проектів, програм, надання необхідних, на їх думку, соціальних послуг для задоволення існуючих потреб і розв'язання проблем членів громади, враховуючи, насамперед, можливості організації, яку вони представляють, та наявні ресурси. При цьому думка членів громади про необхідність тих чи інших заходів, послуг тощо до уваги практично не береться.

Другий підхід – це *оцінка громадою своїх потреб (ОГП)* – група методів і підходів, що дозволяють людям визначати проблеми громади, аналізувати їх та приймати рішення, які впливають на їх життя в громаді. Цей

підхід базується на тому, що основним суб'єктом визначення потреб і проблем є сама громада. Особливість цього підходу полягає в тому, що самі пересічні члени громади (діти, молодь, дорослі) визначають власні потреби, аналізують їх, намічають шляхи вирішення і працюють, щоб їх реалізувати. Звичайно, вони можуть отримувати допомогу та підтримку фахівців соціальної сфери, але самі члени громади, а не фахівці, контролюють процес визначення та вирішення певної проблеми. Схема проведення оцінки громадою своїх потреб [32, с. 28] представлена на рис. 2.1.

Е т а п и

Фаза 1	Фаза 2	Фаза 3	Фаза 4	Фаза 5	Фаза 6	Фаза 7
<ul style="list-style-type: none"> € Навчання методам ОГП 	<ul style="list-style-type: none"> € Визначення очікуваного результату від ОГП € Визначення меж громади 	<ul style="list-style-type: none"> € Зустрічі з представниками влади та активістами громад € Інформування населення про ОГП 	<ul style="list-style-type: none"> € Визначення інформації, необхідної для ОГП € Визначення потенційних учасників ОГП € Визначення необхідних ресурсів € Розподіл ролей і груп при проведенні ОГП 	<ul style="list-style-type: none"> € Проведення ОГП у групах, сформованих з представників місцевих громад € Огляд і узагальнення можливих вторинних джерел інформації € Систематизація результатів € Пріоритизація проблем на зборах представників місцевих громад 	<ul style="list-style-type: none"> € Формування ініціативних груп з розробки та подальшого виконання планів по рішенню проблем місцевої громади 	<ul style="list-style-type: none"> € Інформування населення через ЗМІ, зустрічі/зібрання

Результати

Фаза 1	Фаза 2	Фаза 3	Фаза 4	Фаза 5	Фаза 6	Фаза 7
Сформовано групу зацікавлених людей, знайомих із методами ОГП	Визначено мету ОГП	Отримано згоду місцевої влади на проведення ОГП у громаді. Населення знає про майбутню ОГП	Сплановано процес ОГП і створено всі необхідні умови для проведення ОГП	Виявлені та визначені проблеми за пріоритетністю	Сформовані ініціативні групи	Представники місцевої громади поінформовані про результати ОГП

Рис. 2.1. Фази проведення оцінки громадою своїх потреб (ОГП)

Вочевидь обидва означені підходи можуть мати місце в практиці соціально-педагогічної роботи в громаді. Надання пріоритету певному підходу в кожній конкретній ситуації залежить, перш за все, від того, які види участі членів громади (пасивна, надання інформації, функціональна, самообілізація) планують задіяти фахівці соціальної сфери для вирішення потреб та проблем різних цільових груп громади.

Таблиця 2.3

Основні відмінності підходів до діагностики проблемно-потребового поля членів громади

Ознаки підходів	Перший підхід	Другий підхід
Суб'єкти, які визначають проблему	Зовнішній експерт (уряд, державні та громадські організації, спеціалісти)	Члени громади
Роль фахівців соціальної сфери	Основна	Допоміжна
Активність членів громади	Низька	Висока
Методи збору інформації	Спостереження, інтерв'ю, анкетування, фокус-група, аналіз документів	Інтерв'ю, анкетування, інтерактивні методи роботи з представниками громади

Визначені проблеми та потреби є передумовою залучення членів громади до їх вирішення та задоволення шляхом стимулювання ініціатив громадськості в інтересах дітей та молоді. В результаті теоретичного аналізу та практичної роботи нами визначено три різновиди таких ініціатив:

- ініціативи, які висувають дорослі члени громади (батьки, фахівці соціальної сфери, які працюють в освітніх закладах чи організаціях соціально-педагогічного спрямування, представники громадськості);

- дитячі та молодіжні ініціативи;

- ініціативи змішаного типу.

В контексті соціально-педагогічної роботи з дітьми в територіальній громаді найбільш значимими є дитячі та молодіжні ініціативи. Поняття „ініціатива”, „ініціативність” вживається в роботах вітчизняних авторів з позиції самоорганізації підлітків та молодих людей в умовах різних об'єднань [25; 172]. На думку С.С.Гіля, вона є сутнісною характеристикою підлітків і необхідним компонентом в досягненні завдань їх соціалізації [88, с.57].

С.В. Тетерський, вживаючи термін соціальні ініціативи, розглядає діяльність різних груп дітей та дорослих, об'єднаних ідеєю соціальної активності, турботи про навколишній світ і перетворення його засобами соціальних проектів [466]. Отже, ініціатива може бути представлена як: особистісна характеристика людини; форма вияву актуальних потреб; спосіб взаємодії з соціальним середовищем; спосіб самовираження особистості.

Ми приймаємо всі чотири трактування ініціативи, акцентуючи увагу на ініціативі як суб'єктивно можливому і громадськосзначимому існуванні особистості чи представників певної громади.

Для того, щоб ініціатива локального рівня (рівня членів громади) могла бути реалізована на практиці, необхідно дотримуватись певної кількості умов. Перш за все, це *створення ініціативної групи, яка зацікавлена у реалізації ініціативи на місцевому рівні*. Ініціативна група може мати різні модифікації якісного та вікового складу. На підставі нашого багаторічного практичного досвіду організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у різних громадах, ми виокремлюємо такі різновиди складу ініціативних груп:

- члени громади (діти, молодь, дорослі), які є авторами ініціативи;
- члени громади, які є авторами ініціативи, та інші члени громади, які її активно підтримують;
- фахівці соціальної сфери та члени громади;
- члени громади та представники неурядових організацій, які діють на теренах громади;

- члени громади, фахівці соціальної сфери, які працюють у територіальній громаді, представники неурядових організацій.

При цьому ми підкреслюємо, що ініціатива, перш за все, має походити від членів самої громади та обумовлюватися їх потребами та проблемами. *Проте, за умови низького рівня активності членів громади, соціальні педагоги, соціальні працівники та інші фахівці соціальної сфери мають стимулювати членів громади до прийняття певних рішень та впровадження ініціатив, спрямованих на поліпшення ситуації дітей і молоді місцевої громади.*

Аби кожна ініціатива була втіленою в життя, необхідне її відповідне оформлення. Залежно від масштабності ініціативи це може бути план дій по зміні ситуації, соціальна програма чи соціальний проект. *Оформлення ініціативи у певну оптимальну форму* дає можливість чітко визначити мету, до якої мають прагнути громада та члени ініціативної групи, виокремити конкретні завдання та визначити необхідні ресурси, які забезпечать їх реалізацію.

Кожна ідея, ініціатива, пропозиція потребують обґрунтування, аргументованих пояснень, формулювання конкретних цілей та завдань, опис видів діяльності логічно викладених та відповідно оформлених. Все це є складовими проектної діяльності як невід'ємної частини реалізації соціальних ініціатив на різних рівнях (державному, регіональному, локальному), в тому числі й у територіальній громаді. У нашому дослідженні соціальне проектування як різновид проектної діяльності – це конструювання індивідом, групою чи організацією дій, спрямованих на досягнення соціально значимої мети та локалізованих за місцем, часом та ресурсами [238, с. 7]. Результатом такого конструювання є соціальна програма або проект. В теоретичних джерелах [220; 301; 302; 320; 343] програма, переважно, розглядається як комплекс заходів чи видів діяльності, сукупність проектів, спрямованих на зміну ситуації. Програма передбачає скоординованість та

взаємодоповнюваність діяльності різних служб та організацій, які розташовані в громаді.

Проект існує у двох формах: як складова частина програми, що є певною формою конкретизації та змістового наповнення пріоритетних напрямів розвитку соціокультурного життя представників певної громади; як самостійний варіант вирішення локальної проблеми, адресований конкретній цільовій аудиторії, сукупність скоординованих дій із певними точками відліку та закінчення з метою досягнення певних цілей з встановленими строками, витратами та параметрами виконання [239, с. 42].

Британський фахівець А.Твелтвріз наголошує, що при плануванні проектів та програм у громаді доцільно зважати на кілька аспектів:

- хто саме хоче їх впровадити;
- чиї потреби вони задовольнятимуть;
- чи пробував хтось застосувати подібний підхід і якими були результати;
- наскільки великі шанси, що програма буде успішною;
- яких ресурсів вона потребує, кого необхідно залучити до реалізації;
- де можна знайти підтримку [572].

Отже, проект дозволяє рухатися від ідей до дії, певним чином структуруючи етапи цього процесу. Він завжди реалізується в певному соціальному, територіальному та часовому просторах, тому сприяє змінам у соціальному середовищі як результату колективної діяльності у територіальній громаді.

Це означає, що проект має кілька характерних особливостей. По-перше, у нього завжди є мета, оскільки чітко визначені цілі – це запорука отримання конкретних результатів. Проекти обмежені у часі та просторі, оскільки у них завжди є початок і кінець. Проект зазвичай реалізується в певному місці (закладі чи організації, громаді, регіоні тощо) та контексті. Кожний проект є по-своєму унікальним, так як виникає з нових ідей, які мають на меті специфічне вирішення проблеми на певному рівні. Класифікація та типологія

проектів досить різноманітні. На підставі аналізу літератури з проблеми соціального проектування [184; 220; 239; 301; 302; 320; 343] узагальнена типологія проектів подана нами в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Типологія проектів

Критерії	Приклади
Характер запланованих змін	Інноваційні Підтримуючі
Соціальна спрямованість	Освітні Культурно - дозвіллеві Науково-технічні Оздоровчі Інформаційні Правозахисні Просвітницькі
Джерела фінансування	Інвестиційні Спонсорські Бюджетні Благодійні
Масштабність	Мікропроекти Малі проекти Мегапроекти
Термін реалізації	Короткотривалі Середньотривалі Довготривалі

Всі означені види проектів можуть бути реалізовані в різних територіальних громадах, перш за все, як соціальні. Соціальний проект – сконструйоване соціальне нововведення, метою якого є створення, модернізація чи підтримка в середовищі матеріальної або духовної цінності, яке має просторово-часові та ресурсні обмеження і вплив якого на людей визнається позитивним за своїм соціальним значенням [343, с. 39]. Це також

„різновид соціальної творчості, оскільки його стратегічна мета полягає у забезпеченні оптимальної спільності організованих колективних зусиль з досвідом об'єктивних умов та життєдіяльності різних соціальних груп” [220, с. 11].

Щоб забезпечити створення та реалізацію соціального проекту в територіальній громаді, необхідно виконати комплекс робіт: інформаційних, аналітичних, організаційних, правових, фінансових, кадрових, матеріально-технічних, експертних, прогнозних тощо [302, с. 49].

Все це має місце в „життєвому циклі” проекту – періоді часу з моменту його появи до остаточної реалізації. Життєвий цикл проекту можна розділити на мікро-цикли: аналіз ситуації; розроблення концепції проекту; планування проекту; його реалізація; корекція проекту по підсумкам моніторингу; оцінка результатів та підведення підсумків проекту.

Аналіз ситуації у територіальній громаді проводиться з метою виявлення соціальних проблем як протиріччя між існуючим та таким, що має бути чи бажаним, яке викликає напруження в громаді. Залежно від того, хто проводив такий аналіз, ініціативна група членів громади, спеціалісти соціальної сфери чи незалежні експерти за дорученням органів місцевого самоврядування кількість соціальних проблем може коливатися у діапазоні від однієї до кількох, що, в свою чергу, потребує визначення тих проблем, вирішення яких є нагальним для окремих цільових груп громади.

Це дає можливість безпосередньо перейти до процесу проектування, а саме до розробки концепції соціального проекту – основних положень, поданих у певній системі сукупності кінцевих цілей проекту та можливих шляхів їх досягнення.

Зазвичай, у концепції проекту обґрунтовуються його актуальність, мета і завдання, зміст можливої діяльності, правові, економічні, організаційні засади проекту, очікувані довгострокові результати.

Актуальність проекту визначається тим, наскільки значимі для людей, організацій певної громади ті проблеми, на вирішення яких спрямований проект. Тому необхідно точно визначитися:

- чия це проблема (яких цільових груп та соціальних інституцій громади вона стосується перш за все);
- які її масштаби (проблема всієї територіальної громади чи її окремого мікрорайону);
- які ризики існують для громади, якщо проблема не буде вирішена найближчим часом.

Визначивши, на вирішення якої проблеми спрямований проект, потрібно сформулювати його мету і завдання. Визначення цілей базується на теоретичних засадах формулювання цілей будь-якої діяльності. Згідно з ними, ціль (або мета) є ідеальним уявленням про результат майбутньої діяльності. Тобто, ціль не є абсолютним передбаченням практичного результату, не отожднюється з ним повною мірою. Ціль лише відображає міркування розробників проекту щодо того, яким в ідеалі мав би бути результат діяльності [249, с. 8]. Своєї конкретності мета набуває в завданнях, оскільки в них визначаються практичні дії, які треба здійснити фахівцям соціальної сфери, членам громади, органам місцевого самоврядування, тощо, щоб вирішити проблему.

Мета та завдання проекту є базисом для опису змісту наміченої діяльності суб'єктів соціально-педагогічної роботи, членів ініціативної групи, членів громади в правовому, економічному та організаційному аспектах. Для реалізації окремих проектів необхідне визначення правового поля діяльності. Наприклад, якщо проект реалізує громадська організація, яка планує надавати послуги окремій групі клієнтів, вона має планувати зміст своєї роботи на основі Закону України „Про соціальні послуги”. Якщо результатом проекту має бути створення нової громадської організації, необхідно базуватися на положеннях Закону України „Про об'єднання громадян”. Визначення необхідного правового поля діяльності дасть

можливість уникнути конфлікту інтересів під час реалізації проекту між різними представниками територіальної громади.

Фінансове обґрунтування проекту містить базові розрахунки необхідних коштів. Необхідно з'ясувати, чи потребуватимуться кошти на оплату приміщення, користування телефоном, комунальними послугами, електронною поштою; яке обладнання необхідне для вирішення завдань проекту; які кошти треба витратити на видання друкованих матеріалів, проведення семінарів, тренінгів, навчання тощо. Тобто, кожен вид діяльності в межах проекту має бути обрахований і відповідати реальним цінам.

Однією з необхідних умов втілення відповідно оформленої ініціативи (план змін, проект, програма) в життя є пошук партнерів з метою *підтримки як самої ініціативи, так і ініціативної групи*. Така підтримка в умовах громади також може поділятися на кілька різновидів:

- підтримка ініціативи лише членами громади;
- підтримка ініціативи на рівні органів місцевої влади;
- підтримка ініціативи окремими соціальними інститутами, які діють у територіальній громаді;
- підтримка ініціативи неурядовими організаціями.

Орієнтація фахівців соціальної сфери, ініціативної групи та членів громади на певний вид підтримки обумовлюється такими основними чинниками: пошук відповідних ресурсів для реалізації окремої ініціативи; наявність на території громади державної установи чи громадської організації, які працюють у напрямку вирішення проблем, визначених як пріоритетні, членами громади, фахівцями соціальної сфери на локальному рівні.

В процесі соціально-педагогічної роботи органи місцевого самоврядування, різноманітні соціальні інституції територіальної громади, ініціативні групи, переважно, не можуть діяти ізольовано одне від одного. Вони не завжди мають достатній ресурсний потенціал для того, аби задовольнити потреби чи вирішити проблеми різних соціальних груп

місцевої спільноти. Тому налагодження партнерства у територіальній громаді між різними суб'єктами соціально-педагогічної роботи, є однією з необхідних умов організації такої роботи на місцевому рівні.

Партнерство – це особливий вид відносин, при котрому люди чи організації об'єднують свої ресурси для виконання певної діяльності. Можна говорити про те, що партнерство налагоджується тоді, коли необхідно зробити певну справу, яку хтось не може виконати самостійно [355, с.32]. У більшості теоретичних джерел партнерство визначається як конструктивна взаємодія інститутів держави та місцевого самоврядування, бізнесу й громадських організацій з метою ефективного вирішення актуальних проблем, створення сприятливого соціального клімату та забезпечення суспільної згоди [212, с.43].

У територіальній громаді виокремлюють три сектори влади:

- владу (органи державної влади та місцевого самоврядування, бюджетні установи та організації, засновані на підставі закону чи в межах повноважень державних органів);

- бізнес (система підприємств, господарських товариств та індивідуальних підприємців, що займаються діяльністю, пов'язаною з отриманням прибутку);

- громадськість (організації, що утворюються за власною ініціативою засновників, незалежно від волі органів влади чи посадових осіб, без мети одержання прибутку та його перерозподілу між учасниками організації) [479,с. 5].

Окремі автори [68; 70; 160; 399; 546] зазначають, що між трьома зазначеними секторами влади існує і четвертий. Це засоби масової інформації, які формують певну суспільну думку членів громади про окрему діяльність цих секторів та їх взаємодію на рівні громади. Разом з цим засоби масової інформації виступають у ролі посередника та ініціатора партнерства між представниками цих секторів на місцевому рівні.

Оскільки вони діють в одному територіальному просторі, то досить часто між представниками цих секторів встановлюються певні взаємостосунки, які називають міжсекторною взаємодією. Коли мова йде про організацію соціально-педагогічної роботи в громаді, такий вид взаємодії є однією з необхідних умов ефективного вирішення проблем на місцевому рівні. Перш за все, вона обумовлена тим, що представники кожного з цих секторів мають як свої сильні, так і слабкі сторони, які можуть бути частково чи повністю компенсовані в процесі партнерства.

Налагодження взаємодії „сприяє формуванню ознак стабільної, комплексної соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді, характеризується прагненням до втручання у її найбільш гострі соціальні проблеми. Особливостями взаємодії з партнерськими організаціями є напрацювання моделей соціальної роботи для вирішення адресних соціальних проблем” [532, с .68].

Важлива роль партнерства в організації соціально-педагогічної роботи на рівні громади обумовлена тим, що:

- взаємодія та партнерство є інструментами розвитку територіальної громади, відображають динаміку участі організованих груп населення, які через ідеї громадськості або благодійної діяльності опікуються інтересами, потребами представників своєї громади;

- за умови ресурсних обмежень для вирішення великого кола соціальних проблем, взаємодія між різними державними та неурядовими організаціями дозволяє розвивати адресні технології допомоги різним категоріям клієнтів;

- наявність у громаді реальної практики співпраці між владою, бізнесом та громадськими організаціями мінімізує протистояння інтересів громадян та влади особливо з питань соціального самопочуття дітей, молоді, різних категорій сімей, які перебувають у кризовому стані і потребують особливої уваги.

Залежно від того, на якому рівні соціальної активності знаходяться представники трьох секторів територіальної громади, вони можуть реалізувати свою взаємодію в таких формах як:

- інформаційний обмін;
- спільні благодійні акції;
- реалізація програм соціально-культурної інтервенції;
- підтримка соціальних ініціатив;
- фінансування соціальної сфери [8, с.32].

Щоб налагодити партнерство як форму ефективного співробітництва сторін, необхідно дотримуватися таких правил [161; 355].

1. Побудова та підтримання партнерства може займати багато часу, тому доцільно обрати кілька пріоритетних партнерів, а не працювати за усіма.
2. Наявність важливих для організацій-партнерів стратегічних цілей, досягнення яких поодиноці утруднюється, але можливе при налагодженні партнерства.
3. Узгодження очікувань шляхом заключення усної чи письмової угоди сторін про те, які проміжні та кінцеві результати взаємодії вони прогнозують отримати, і, які функції кожний з партнерів готовий виконувати в цьому процесі.
4. Спільне планування, коли сторони разом визначають мету, завдання, методи, ресурси та графік взаємодії.
5. Спільна оцінка діяльності, коли партнери разом співставляють та аналізують отримані результати з запланованими.
6. Сторони будують свою взаємодію на довірі, відкритості своїх дій, задумів та оцінок, оперативному та достатньому обміні інформацією.
7. Сторони беруть на себе відповідальність перед собою та партнерами за всі свої дії.

Реалізація цих правил у практичній взаємодії між різними учасниками партнерського процесу є досить складною справою, оскільки вона будується не лише на технологічних основах, а й засадах певних взаємостосунків, які

потребують узгодження на рівні цінностей та переконань потенційних партнерів.

Ініціаторами партнерства при вирішенні соціальних проблем дітей та учнівської молоді в місцевій громаді можуть бути:

- освітні заклади;
- соціальні служби різного типу, які функціонують у межах територіальної громади;
- ініціативні групи;
- органи місцевого самоврядування;
- неурядові організації.

Отже, партнерство у соціально-педагогічній роботі в умовах територіальної громади можна розглядати як форму соціальної взаємодії, в якій громадяни, соціальні групи, державні та недержавні організації включені в систему самоорганізації, яка має такі характеристики:

- наявність спільних цілей, досягнення яких не обмежує групових чи корпоративних інтересів сторін;
- вибір форми співробітництва, яка відповідає інтересам всіх партнерів;
- еволюція інституціональних механізмів та правових процедур, які забезпечують процес взаємодії партнерів у громаді;
- ротація партнерів при вирішенні різних соціальних питань.

Оскільки логіка нашого дослідження обумовлена використанням системного підходу до характеристики соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді, це пояснює необхідність застосування в нашій роботі методів структурно-функціонального підходу, що дасть нам можливість встановити взаємозв'язки як між самими суб'єктами соціально-педагогічної роботи у територіальній громаді, так і між членами громади (дітьми, молоддю, дорослими) у вертикально-горизонтальній площині.

Найбільш доцільним для вирішення цього завдання нам видається застосування методу моделювання, тому що кожна модель будується таким

чином, щоб дати не стільки відбиток, статичну картину об'єкта, а перш за все відображення процесів, що проходять в ній, тобто картину функціонування та розвитку [543, с. 223]. Отже, описану вище систему соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальній громаді можна представити у вигляді структурно-функціональної моделі, яка зображена на рис.2.3.

Основу функціонування запропонованої моделі складають принципи соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в громаді. Їх реалізація є передумовою ефективності системи, що забезпечує досягнення цілей всієї системи та її окремих суб'єктів. Базуючись на існуючих класифікаціях принципів соціально-педагогічної діяльності та соціальної роботи, [425; 432; 436 ; 437; 439] виокремлені нами принципи згруповано у три блоки.

Соціально-політичні принципи визначають основні вимоги до реалізації соціальної політики держави щодо дітей та молоді на місцевому рівні. До них ми відносимо:

- принцип гуманізму та соціальної справедливості (визнання цінності дитини як особистості; здійснення соціально-педагогічної діяльності щодо дітей та учнівської молоді на засадах альтруїзму, емпатії, толерантності);
- принцип реалізації прав дітей та молоді, гарантованих міжнародними та вітчизняними законодавчими документами (визнання дитини суб'єктом права; організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в громаді на основі базових положень законодавчих документів);
- принцип зв'язку змісту та форм соціально-педагогічної роботи з конкретними умовами життєдіяльності дітей та учнівської молоді в громаді (адресна організація допомоги та підтримки, обумовлена соціально-економічними, соціально-політичними та соціально-культурними умовами макро- та мікросередовища).

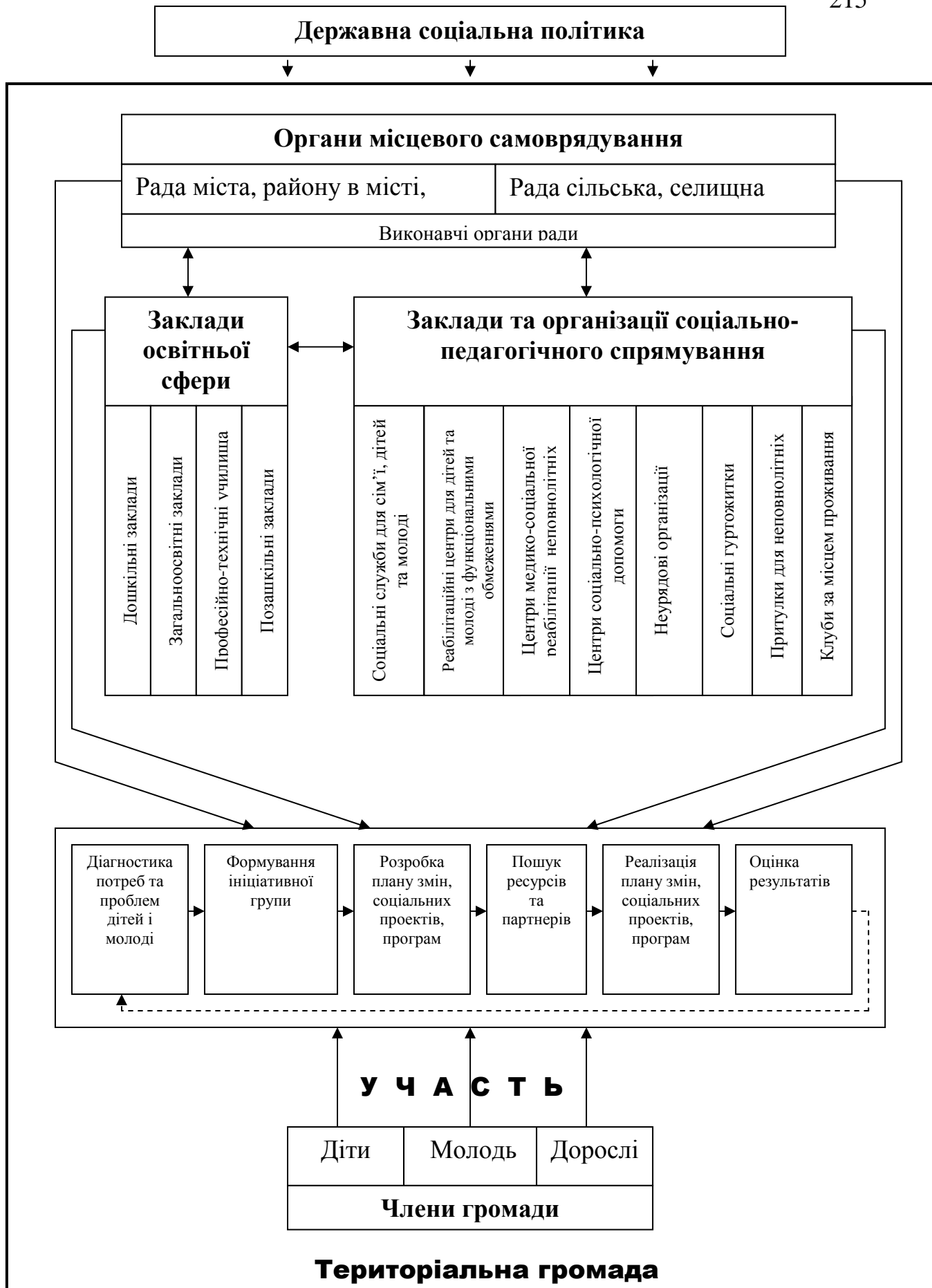

Рис. 2.3. Структурно-функціональна модель організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальній громаді

Організаційно-управлінські принципи забезпечують практичне втілення соціально-політичних принципів у системі соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді. Цей блок представлено такими принципами:

- принцип територіальності (розташування закладів та організацій соціально-педагогічного спрямування, надання ними соціальних послуг безпосередньо на території, де проживає переважна більшість дітей та молоді, чи в максимальній близькості до них);
- принцип максимізації ресурсів місцевої громади (визначення пріоритетних соціальних проблем дітей та молоді місцевої громади з метою оптимального використання бюджетних коштів, інших ресурсів громади для їх вирішення);
- принцип активізації мешканців громади (залучення різних представників громади до планування змін в інтересах дітей і молоді та їх впровадження на місцевому рівні шляхом створення ініціативних груп, координаційних рад, громадських комісій тощо; запровадження в практику соціально-педагогічної роботи таких форм участі членів громади як громадські слухання, громадські збори, рекламні кампанії в інтересах дітей і учнівської молоді тощо);
- вивчення якісних параметрів життєдіяльності дітей та учнівської молоді як соціальних груп місцевої громади (організація та проведення соціально-психологічних досліджень з метою визначення особливостей життєдіяльності, пріоритетних проблем та потреб дітей та учнівської молоді в кожній громаді);
- оптимальне врахування інтересів, потреб, можливостей та проблем дітей та молоді в соціокультурній адаптації та самореалізації в умовах громади (організація соціально-педагогічної роботи на основі запитів і можливостей дітей та молоді місцевої громади; стимулювання їх до

творчості, прийняття відповідальних рішень та формування навичок поведінки в складних життєвих ситуаціях);

- принцип міжвідомчої взаємодії (координація зусиль різних організацій, що функціонують у територіальній громаді, та вирішують близькі за змістом соціально-педагогічні завдання в інтересах дітей і молоді);
- принцип партнерства (включення в соціально-педагогічну роботу представників різних організацій, соціальних та професійних груп, які можуть сприяти вирішенню соціальних проблем дітей і учнівської молоді місцевої громади).

Діяльнісно-функціональні принципи визначають сукупність вимог до технологічного забезпечення соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю на місцевому рівні і включають:

- вчасне соціальне реагування на потреби та проблеми дітей і молоді (забезпечення виконання необхідних соціально-педагогічних заходів для вирішення соціальних проблем дітей і молоді територіальної громади в потрібний момент з урахуванням наявних ресурсів, неприпустимість відстрочення намічених заходів через нестачу коштів, спеціалістів тощо);
- пріоритизація соціальних проблем у сфері дитинства (визначення пріоритетних напрямів соціально-педагогічної роботи з дітьми і учнівською молоддю з метою акумуляції ресурсів територіальної громади та вирішення нагальних питань в організації життєдіяльності дітей та молоді місцевої спільноти);
- переадресація клієнтів до тих організацій територіальної громади, в яких вони можуть отримати необхідні послуги чи більш ефективно вирішити свої проблеми;
- інформування членів місцевої громади щодо якісних характеристик, особливостей життєдіяльності дітей і молоді (поширення інформації про потреби та проблеми дітей і учнівської молоді в засобах масової інформації, рекламних матеріалах соціальних служб та неурядових

організацій з метою формування певної громадської думки та залучення членів громади до процесу прийняття рішень та позитивних змін в інтересах дітей і учнівської молоді);

- забезпечення участі всіх членів громади у вирішенні проблем дітей і молоді (залучення до процесу соціально-педагогічної роботи різних представників громади, які можуть та прагнуть вирішувати місцеві проблеми в інтересах дітей і учнівської молоді, незалежно від їх соціального статусу, майнового стану, віку, національності, політичних та релігійних орієнтацій);
- різноманітність методів та форм соціально-педагогічної роботи (впровадження в закладах та організаціях територіальної громади широкого спектру технологій соціально-педагогічної діяльності, що, в свою чергу, забезпечить добір оптимальних методів та форм роботи відповідно запитів дітей та молоді кожної цільової групи, дасть можливість розробити адекватну програму соціально-педагогічної підтримки дітей і учнівської молоді);
- пріоритетність профілактичних заходів у соціально-педагогічній роботі з дітьми і учнівською молоддю (широке впровадження превентивних форм роботи з метою попередження факторів ризику, конфліктних та кризових ситуацій в дитячому та молодіжному середовищі).

Таким чином в параграфі схарактеризовано концептуальні засади соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді як от системний підхід до її організації, принципи здійснення такої роботи на місцевому рівні, активна участь членів громади у процесі прийняття рішень та їх реалізації в інтересах дітей і учнівської молоді, механізми взаємодії між органами місцевого самоврядування, різними закладами соціально-педагогічного спрямування та членами громади. Комплексне поєднання всіх цих компонентів, на нашу думку, є передумовою ефективності соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальній громаді.

Оскільки ми розглядаємо організацію соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в закладах соціально-педагогічного спрямування територіальної громади з позицій сервісного підходу, постає необхідність детальної характеристики соціальних послуг, які надаються в них дітям та учнівській молоді. Висвітленню цього питання ми присвячуємо наступний параграф нашої роботи.

2.3. Зміст і види соціальних послуг у соціально-педагогічній роботі з дітьми та учнівською молоддю

Зараз в Україні відбувається процес реформування системи соціальних послуг з метою імплементації міжнародних стандартів соціальних послуг як однієї з умов інтеграції нашої держави до Європейського співтовариства.

Відповідно до міжнародних стандартів система соціальних послуг різним категоріям населення, в тому числі дітям і молоді, має базуватися на ефективних економічних та організаційних механізмах, здатних забезпечувати гнучкість для реагування на нагальні потреби користувачів, відповідність індивідуальним потребам, наближеність соціальних послуг до клієнтів і базування в громаді, спроможність послуг покращити якість їх життя. Існуюча система соціальних послуг у країні є надмірно централізованою, схильною до інституалізації та концентрації в стаціонарних установах [206; 372].

Слід зазначити, що визначення соціальних послуг, їх типологія та види наразі залишаються предметом дискусії. На думку фахівців, поява самого терміну "соціальні послуги" в українському соціальному законодавстві подія досить новаторська, оскільки вживання терміну "соціальні послуги" більш характерне для західної соціальної політики та фахової літератури. В українській парадигмі, тим більше правовій, цей термін ще не має достатнього поширення [242; 323].

Окремі питання, що стосуються місця послуг у соціально-педагогічній діяльності, їх видів та змісту, висвітлені в роботах українських теоретиків і практиків соціальної сфери І.Д. Зверєвої [157], О.Л. Іванової [171], Т.В.Семигіної [396], К.С. Шендеровського [532]; працях російських науковців М.П. Гур'янової [114], Є.І. Холостової [517] та інших. Проте в теорії соціальної педагогіки залишаються невизначеними конкретні види соціальних послуг для дітей та молоді, що надаються в різних соціальних інституціях територіальної громади. Оскільки це питання є принципово важливим для характеристики сервісного підходу в роботі закладів та організацій соціально-педагогічного спрямування в умовах територіальної громади, зупинимося більш детально на його висвітленні.

У довідниковій літературі тлумачення поняття „послуга“ подається як:

- дія, вчинок, що дає користь, допомогу іншому;
- сприяння розвитку, піднесенню, поширенню чогось;
- робота, що виконується для задоволення чийх-небудь потреб;
- пропозиція, якою можна скористатися [62; 489].

У літературі з проблем соціальної роботи існують кілька визначень поняття „соціальні послуги“. Так, у короткому енциклопедичному словнику зазначається, що соціальні послуги – дії з надання клієнту соціальної служби допомоги у задоволенні його потреб [433, с.427].

Відомий український вчений І.Д.Зверєва характеризує соціальні послуги як комплекс дій держави, відповідних громадських і приватних організацій, спрямованих на створення і поліпшення умов життєдіяльності молоді, розширення можливостей її самореалізації; реалізації особистісних, політичних, соціальних і культурних прав молоді людини [157, с. 62].

На думку К.С. Шендеровського, соціальна послуга – це конкретний, порівняльний продукт роботи соціальних служб, індикатор втручання та допомоги щодо розуміння проблем дітей та молоді [532, с. 26].

У Законі України „Про соціальні послуги” вони визначаються як комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних,

реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги (далі – особи, що потребують соціальних послуг), з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя [151]. У цьому законі подається також визначення складних життєвих обставини як таких, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо).

Ми вважаємо, що запропоновані визначення значно обмежують кількість користувачів соціальних послуг, оскільки вони передбачають, що лише перебування в складній життєвій ситуації дає можливість людині отримати певні послуги. Очевидно, підґрунтям при розробці цього закону стали деякі теоретичні положення соціальної роботи, які передбачають, що така робота орієнтована, перш за все, на допомогу людині в кризовій ситуації. Якщо розглядати трактування соціальних послуг, що подане в законі, з точки зору соціально-педагогічної діяльності, то тут має місце протиріччя між визначенням, що є в тексті закону, та реальним станом справ. Зокрема, не враховується, що соціально-педагогічна діяльність передбачає, перш за все, створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її культурних і духовних потреб або відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини.

У загальноосвітніх закладах, соціальних службах різного типу, дозвіллевих і медичних закладах та інших соціальних інституціях територіальної громади в процесі соціально-педагогічної діяльності послуги надаються не лише тим, хто перебуває в тяжких життєвих ситуаціях, а всім,

хто бажає ними скористатися. Так, наприклад, гурткові заняття в клубі за місцем проживання можуть відвідувати всі діти мікрорайону. Тренінги з формування навичок усвідомленого батьківства, які проводять соціальні педагоги та психологи загальноосвітніх закладів, адресовані всім батькам. Послуги з професійної орієнтації та працевлаштування надаються як безробітним, так і тим, хто бажає змінити роботу чи вирішує питання професійного вибору.

Отже, залежно від потреб і проблем всі об'єкти соціально-педагогічної діяльності потребують тих чи інших соціальних послуг, а перебування осіб в складних життєвих ситуаціях лише підсилює необхідність їх отримання.

Базуючись на визначенні поняття „послуга”, виходячи із змісту та завдань соціально-педагогічної діяльності, ми розглядаємо *соціальні послуги як дії державних чи неурядових організацій, спрямовані на задоволення потреб та забезпечення прав, вирішення проблем або подолання складних життєвих обставин дітей і молоді. При необхідності та за певних умов соціальними послугами можуть скористатися окремі особи і соціальні групи.*

На нашу думку, потребує уточнення і певної систематизації питання типології та видів соціальних послуг. Відомий російський вчений М.Гур'янова у своїх працях, присвячених організації соціально-педагогічної роботи в сільських громадах, виокремлює такі групи послуг для населення: психолого-педагогічні, розвиваючі, оздоровчі, соціально-медичні, інформаційно-довідкові, освітні, юридичні, послуги профорієнтаційного характеру [114, с.169-170].

У класифікації, яка подається в енциклопедичному словнику з соціальної роботи, перелічуються матеріальні, психолого-педагогічні, побутові, соціально-медичні, консультативні та реабілітаційні послуги [433, с.427].

Оскільки базовим документом, який регламентує сьогодні діяльність працівників різних соціальних інституцій у сфері надання послуг є Закон України „Про соціальні послуги”, ми, окрім вищезазначених, більш детально зупинимося на класифікації, яка подається в ст. 5 цього закону. В цій статті виокремлені такі види соціальних послуг: соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні, послуги з працевлаштування, послуги з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями, інформаційні послуги, розповсюдження просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги); поширення об’єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг; формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно-пропагандистські послуги) [151].

Аналізуючи перелік цих послуг, можна помітити, що в ньому відсутня єдина класифікаційна ознака. У переліку чітко простежуються три підходи до класифікації соціальних послуг: видовий (психологічні, медичні, педагогічні, юридичні), об’єктний (послуги з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями) та діяльнісний (останній вид послуг). При цьому виникає питання про доцільність виокремлення послуг з професійної реабілітації особам з обмеженими фізичними можливостями в окрему групу, оскільки й інші категорії клієнтів можуть потребувати такого виду послуг.

Певні сумніви викликає й пояснення змісту окремих видів послуг. Так, згідно закону, що нами розглядається, „соціально-педагогічні послуги – виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, організація індивідуального, навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, заінтересованих осіб” [151]. В цьому формулюванні мова скоріше йде про зміст та напрями соціально-педагогічної діяльності, до того ж поняття „організація”,

„сприяння”, „залучення” характеризують загальні процесуальні аспекти, а не конкретні види діяльності та форми соціально-педагогічної роботи, якими може скористатися клієнт.

Не менше запитань викликає й пояснення змісту рекламно-пропагандистських послуг. На нашу думку, досить сумнівно, що вони можуть мати корисні „споживчі властивості”, а „формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем” є метою та результатом впровадження цих послуг в практичну соціально-педагогічну роботу, але аж ніяк не характеристикою змісту цих послуг.

Аналіз трактувань видів послуг, запропонованих в Законі України „Про соціальні послуги”, дає нам підстави зробити висновок про те, що в основу їх характеристики не було закладено єдиного концептуального підходу: одні послуги визначаються через конкретні види діяльності фахівців (консультування, діагностування, забезпечення продуктами харчування, надання натуральної чи грошової допомоги, оформлення правових документів тощо), інші розглядаються через зміст та напрями їх професійної діяльності (соціальне супроводження працевлаштованої особи, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, зацікавлених осіб).

Проведений аналіз існуючих класифікацій соціальних послуг дає нам можливість запропонувати окремі підходи, що сприятимуть більш чіткій систематизації видів та змісту послуг, які можуть надаватися в процесі соціально-педагогічної роботи у територіальній громаді дітям та учнівській молоді. В основу систематизації таких послуг, на нашу думку, доцільно закласти три базові компоненти:

- вид послуг;
- форми надання послуг;
- заклади та організації територіальної громади, у яких вони можуть надаватися.

Оскільки об'єктами соціально-педагогічної роботи в громаді є діти, молодь, а також сім'ї, одними з найбільш поширених видів послуг є *педагогічні*. Як різновиди цих послуг доцільно виокремити *освітні та розвиваючі* послуги. Освітні послуги можуть надаватися у формі індивідуальних і групових занять, навчальних курсів, семінарів, відеолекторіїв, соціально-психологічних тренінгів, просвітницьких бесід, майстер-класів тощо. До розвиваючих послуг можна віднести заняття в гуртках художньо-естетичного, спортивного, технічного спрямування, участь у культурологічних заходах, ігрових тощо. Соціальними інститутами територіальної громади, в яких надаються педагогічні послуги, є загальноосвітні заклади, соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді, позашкільні та спеціалізовані заклади, підліткові клуби за місцем проживання, громадські організації.

В організації соціально-педагогічної роботи значне місце займають *психологічні послуги*, які орієнтовані на формування у дітей та молоді впевненості та мотивації щодо подолання складних життєвих ситуацій, розвиток навичок самовдосконалення, зміну в свідомості людини уявлення про безвихідь її становища, відновлення психологічних сил організму. Як різновид цих послуг можна виокремити *діагностичні та корекційні послуги*. Психологічні послуги можуть надаватися у формі консультацій, психологічної діагностики, психокорекційних занять, психологічних тренінгів, зустрічей груп самопомоги, консультування по "телефону довіри" тощо. У територіальних громадах ці види послуг можуть надаватися за умови наявності там кваліфікованих спеціалістів у загальноосвітніх закладах різного типу, соціальній службі для сім'ї, дітей та молоді, дружній клініці для молоді, центрі соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями; соціальному центрі матері і дитини, центрі соціально-психологічної допомоги, центрі для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, притулках для неповнолітніх, центрах зайнятості тощо. Варто зауважити, що досить широкий спектр зазначених

вище психологічних послуг пропонують зараз і неурядові організації (благодійні фонди, громадські організації) відповідно до запитів їх цільових груп та пріоритетних напрямів діяльності організації. Вони залучають до цієї роботи фахівців у якості волонтерів або як спеціалістів за відповідну оплату.

Одним із пріоритетних напрямів соціально-педагогічної роботи у територіальних громадах є збереження та зміцнення здоров'я, формування здорового способу життя дітей та молоді. Тому як різновид соціальних послуг слід виокремити *медико-оздоровчі послуги*. Прикладами таких послуг можуть бути консультації спеціалістів; заняття з різних видів спорту та фізичної культури (аеробіки, шейпінгу тощо); організація та проведення туристичних маршрутів; оздоровчі програми для дітей; оздоровлення дітей в санаторіях, пансіонатах, таборах відпочинку; оздоровчі процедури (масаж, фізіотерапія, рефлексотерапія, фітотерапія, лікувальна гімнастика) тощо. В переважній більшості оздоровчі послуги в територіальних громадах надаються в загальноосвітніх закладах, спортивних клубах, центрах, клубах за місцем проживання. Медичні – в реабілітаційних центрах, медичних установах, центрах репродуктивного здоров'я, дружніх клініках для молоді тощо.

Однією з функцій соціально-педагогічної діяльності є охоронно-захисна. Інструментом її реалізації на практиці, насамперед, є *юридичні послуги*. До таких можна віднести: надання консультацій з питань чинного законодавства різним категоріям дітей, сімей та молоді; допомога клієнтам в оформленні необхідних юридичних документів; адвокатські послуги неповнолітнім; захист інтересів дітей та молоді щодо їх майнових прав; проведення юридичних процедур при влаштуванні дитини в прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу тощо.

Практики соціальної сфери зазначають, що деякі проблеми дітей та молоді є наслідком їх необізнаності в життєво важливих питаннях. Однією з причин цього є те, що в організації соціально-педагогічної роботи в громаді існує так званий „інформаційний вакуум”, коли клієнти не знають про

широкий спектр соціальних послуг, потенційними користувачами яких вони можуть бути. Відтак це обумовлює необхідність розвитку такого виду соціальних послуг, як *інформаційно-довідкові*. Ці послуги можуть надаватися у формі індивідуальних чи групових консультацій; консультування по телефону; безкоштовного забезпечення рекламно-інформаційною продукцією (буклети, пам'ятки, брошури, журнали), розміщення інформації в Інтернеті тощо. Державні та неурядові організації в територіальних громадах надають такі види послуг, виходячи з наявних у них ресурсів.

Як показало наше дослідження, нині досить ефективною в плані надання інформаційно-довідкових послуг є робота інформаційно-ресурсних центрів, які створюються за сприяння громадських організацій та соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. У них зібрані різноманітні публікації, відеоматеріали, інформація на електронних носіях з метою задоволення різноманітних запитів користувачів.

Таким чином, соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в державних і неурядових організаціях, які функціонують у територіальній громаді, забезпечується шляхом надання ними педагогічних, психологічних, медико-оздоровчих, юридичних та інформаційно-довідкових соціальних послуг.

Перелічений спектр соціальних послуг для різних цільових груп може забезпечити високу ефективність соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в громаді за умови їх високої якості. На жаль, зараз в Україні установи та організації соціальної сфери, які функціонують у територіальних громадах, не мають чітко виписаних та загальноприйнятих стандартів, які б дозволяли оцінювати якість соціальних послуг та їх ефективність. Здебільшого оцінювання якості послуг має формальний характер, оскільки, переважно, використовуються суб'єктивні критерії оцінки, які базуються на наявності чи відсутності скарг або нарікань клієнтів [322, с.16].

Оскільки питання якості соціальних послуг на теперішній час є досить актуальним, в окремих наукових джерелах існують спроби визначити певні уніфіковані критерії їх оцінки. Так, у моделі Максвела для визначення якості соціальних послуг закладено такі показники їх географічної та соціальної доступності, рівність в розподілі послуг між членами громади, відповідність потребам населення, економічність [173, с. 74]. Ці параметри, звичайно, можуть бути певними орієнтирами при оцінці якості послуг суб'єктами соціально-педагогічної діяльності, в першу чергу, соціальними педагогами та працівниками соціальної сфери, але безпосередньо для користувача послугами вони є дещо абстрактними та маловимірюваними.

Інші науковці основним критерієм якості соціальних послуг вважають міру задоволеності клієнта. Проте цей критерій містить ризик суб'єктивізму. Люди можуть користуватися одними і тими ж послугами, але їх оцінки щодо цих послуг, залежно від досвіду, особистісних якостей та важливості проблеми, не завжди однозначні, а часом, навіть, і полярні [415].

Заслуговують уваги критерії оцінки якості соціальних послуг, які пропонує Майк Лоен. На його думку:

- послуги мають приносити користь і схвалюватися самими користувачами;
- швидка реакція на потреби клієнтів і позитивна оцінка цієї реакції;
- позитивний вплив на покращення якості життя користувачів послуг: у клієнтів не повинно бути відчуття того, що їх „використовують”;
- обслуговування, в якому кожному приємно брати участь [236, с. 96-97].

Аналізуючи діяльність соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, вітчизняний практик соціальної роботи К.С. Шендеровський зазначає, що питання оцінки якості соціальних послуг залишається предметом постійних дискусій фахівців, оскільки критерії якості послуг безпосередньо пов'язані з оцінкою ефективності роботи самої соціальної служби. В контексті цього він пропонує оцінювати соціальні послуги за такими критеріями:

- чи надаються послуги відповідно до стандартів (уява як це потрібно робити);
- чи послуги мають бажаний вплив на клієнта;
- чи реалізується право клієнта на вибір послуги;
- чи відповідають послуги запитам клієнта [531, с. 37].

Аналіз викладених вище підходів став підґрунтям для виокремлення нами наступних критеріїв якості соціальних послуг для дітей та учнівської молоді в соціальних інституціях територіальної громади:

- відповідність послуг запитам дітей та учнівської молоді;
- доступність послуг (територіальна, матеріальна, інформаційна, часова);
- міра задоволеності клієнта наданими послугами (може визначатися за окремо розробленими критеріями) ;
- наявність у дітей та молоді позитивних результатів після користування послугою (це можуть бути зміни в поведінці, мотивації, уподобаннях, інтересах, ціннісних орієнтаціях; набуття нових умінь та знань, покращання життєвої ситуації тощо).

Отже розширення спектру соціальних послуг, поліпшення їх якості, залучення до планування та оцінки послуг членів громади, надання послуг як державними, так і неурядовими організаціями є однією з умов ефективності соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальній громаді.

2.4. Ресурсне забезпечення соціально-педагогічної роботи у територіальній громаді

Однією з необхідних умов здійснення соціально-педагогічної роботи в громаді є її ресурсне забезпечення. Цей вид діяльності неможливо уявити поза зв'язком із необхідними для її проведення ресурсами. Ресурсний

потенціал соціально-педагогічної роботи постійно видозмінюється, появляються нові види ресурсів, динамічно розвивається існуюча ресурсна база. Зазначимо, що практично всі об'єкти та явища, які оточують людей, являють собою ресурсний простір або ресурсну базу. Тому дуже важливо правильно визначитися в питаннях необхідності та спрямованості їх використання, особливо в умовах дефіциту ресурсів.

Питанню ресурсів соціальної роботи присвячено ряд праць вітчизняних та зарубіжних науковців [58; 274; 371; 381; 437]. Проте дотепер проблема ресурсного забезпечення соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді залишається значно менше дослідженою порівняно з іншими. Відтак, в цьому параграфі нами спочатку розглянуто наукові підходи до ресурсного забезпечення соціально-педагогічної роботи загалом, а потому більш детально ресурсне забезпечення соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю саме на рівні громади.

До ресурсів, в тому числі і соціально-педагогічної роботи, відносять любі джерела та передумови отримання необхідних людям матеріальних і духовних благ, які можна використати при існуючих технологіях та соціально-економічних відносинах. В широкому розумінні ресурси розглядають як запаси чого-небудь, які можна використовувати в разі потреби. В іншій інтерпретації вони трактуються як джерело та арсенал засобів і можливостей, до яких можна вдаватися в міру необхідності з метою виконання певних завдань чи вдосконалення діяльності [437, с.64].

Для соціально-педагогічної діяльності, де досить часто відбуваються складні взаємовідносини багатьох людей, необхідні ресурси різної природи. Так, у більшості випадків, щоб реалізувати намічені плани змін в інтересах дітей та молоді на рівні територіальної громади, потрібні, окрім ресурсів, якими володіє громада, також такі, що необхідно залучати зі сторони.

Слід зазначити, що для організації соціально-педагогічної роботи загалом і в громаді зокрема, дуже важливо чітко визначити її ресурсну складову. На сьогодні в теорії та практиці соціально-педагогічної роботи не

існує однозначного визначення її ресурсів. Так, В.М.Рамазанов під ресурсами соціальної роботи розуміє все те, що може бути використано для задоволення певних потреб чи вирішення конкретних проблем клієнта [437, с. 64]. Алісон Д.Мердок вважає, що до ресурсів можна віднести все, що сприймається індивідом як необхідне для його добробуту [542, с. 29]. Розглядаючи ресурси соціальної служби як об'єкти менеджменту соціальної роботи, український практик соціальної сфери К.С. Шендеровський пропонує розуміти під ресурсами сукупність витрат політичних, матеріальних, технологічних, фінансових, інформаційних, кадрових, особистісних, які застосовуються для досягнення мети [532, с.52].

Неоднозначним у теорії соціально-педагогічної роботи є визначення природи та видів її ресурсного забезпечення. У працях зарубіжних та вітчизняних авторів широко представлені різноманітні підходи до класифікації ресурсів.

Найчастіше доступні для використання в соціально-педагогічній роботі ресурси класифікують за такими основними групами:

- фінансові (кошти в національній та іноземній валюті, цінні папери – векселі, депозитні сертифікати, облігації тощо);
- матеріальні ресурси (приміщення, обладнання, транспортні засоби тощо);
- людські ресурси (штатні працівники, консультанти, волонтери, члени громадських організацій);
- інтелектуальні ресурси (твори, символіка та інша інтелектуальна власність, що охороняється чи не охороняється законом) [65, с. 5].

Коли мова йде про допомогу конкретній людині, зазначає С. Фолкман, доцільно брати до уваги ресурси особистості (здоров'я, витривалість, переконання, самоконтроль, психологічні характеристики тощо) та ресурси соціального середовища, представлені системою соціальної підтримки людини [191, с.138].

Розглядаючи ресурси з точки зору природи та джерел походження їх поділяють на внутрішні чи зовнішні щодо особи чи групи осіб; офіційні (формальні) чи неофіційні (неформальні); реально існуючі чи потенційні [437, с. 65].

Базуючись на такому принципі соціальної роботи як опора на потенційні можливості клієнта й беручи до уваги те, що одним з основних видів соціальної допомоги є вироблення в клієнта навичок самопомоги на основі внутрішніх резервів та певного соціального досвіду особистості, внутрішні ресурси можна розглядати як сукупність психологічних характеристик об'єкта (клієнта) та його когнітивних (знання) та операційних (уміння) компонентів. Виходячи з цього, до внутрішніх ресурсів соціально-педагогічної роботи відносять:

- особливості психічних пізнавальних процесів особистості (сприймання, уваги, пам'яті, мислення, мови, уяви);
- особливості прояву емоційно-вольових процесів та станів;
- особистісні характеристики (особливості характеру, темпераменту, потреби, інтереси, цінності, мотиви);
- освітній рівень людини;
- професійні та соціальні уміння й навички, якими вона володіє.

Спираючись на внутрішні ресурси як наявний потенціал об'єкта (клієнта), слід вважати визначальною активну роль самої людини в задоволенні її потреб чи подоланні проблем.

Розглядаючи соціально-педагогічну роботу як професійну діяльність, пов'язану з використанням психологічних, соціологічних, педагогічних, управлінських методів та прийомів, зовнішні ресурси розглядають як сукупність можливостей для розв'язання індивідуальних та соціальних проблем, які можуть бути залучені як суб'єктом, так і об'єктом цієї діяльності.

До фінансових ресурсів можна віднести всі види грошових надходжень для організації на здійснення соціально-педагогічної роботи. Серед них

бюджетні витрати на забезпечення діяльності різних соціальних служб, пенсії та інші види виплат, передбачені діючим законодавством для різних категорій населення, спонсорські поступлення на рахунки державних, громадських організацій та фізичних осіб. У свою чергу такі поступлення є різновидом офіційних матеріальних ресурсів. Прикладом неофіційних фінансових ресурсів можуть бути грошова допомога друзів, колег по роботі, спонсорів, яка безпосередньо передається людині, що потребує підтримки, або її близьким. До нефінансових ресурсів можна віднести приміщення, обладнання, книги, речі, ліки тощо [30, с. 18].

А. Лауфер розділяє ресурси, що знаходяться в розпорядженні соціальних служб, на людські, програмні та стратегічні. Ю.Фоа пропонує виділяти шість основних ресурсів в соціальній роботі: гроші, любов, інформацію, статус, послуги та товари [542, с. 26].

При визначенні видів ресурсів соціальної роботи, на думку Д. Томаса, варто підходити з позиції потреб громадян. З цієї точки зору доцільно поділяти ресурси на матеріальні послуги (виробництво, магазини, школи, сервісні заклади); засоби та форми організаційної й духовної підтримки (соціальні служби, громадські організації, церква); засоби міжособистісної підтримки та власна активність (самодопомога, взаємодопомога, підтримка членів родини, друзів та колег по роботі) [542, с. 27].

Досить новаторською і нетрадиційною є класифікація ресурсів українського практика соціальної роботи К.С. Шендеровського. Він виокремлює велике коло ресурсів, зокрема, політичні (мета, завдання діяльності), нормативно-правові, секторальні (державне – громадське – приватне), концептуальні (теорія), фінансові, адміністративно-управлінські, інституційні, етичні [532, с. 53].

Розглянуті підходи до класифікації ресурсів соціально-педагогічної роботи дають нам можливість виокремити серед них такі, які мають практичне значення й використовуються при формуванні ресурсної бази соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в

територіальній громаді. На сьогодні серед таких ресурсів найчастіше виокремлюються: *природні, фінансові, матеріальні, людські, інституційні, інформаційні, технологічні, часові.*

Одним з найбільш сталих видів ресурсів територіальної громади є природні ресурси. Кожна громада розташована на певній території, яка має свої особливості. Серед природних ресурсів територіальної громади можна виокремити наявність лісопаркової зони, водойм, певних корисних копалин, особливостей географічного місця розташування. Природні ресурси можуть бути активно задіяні членами громади при вирішенні проблем дозвілля людей, їх працевлаштування чи розвитку певних напрямів виробництва на території громади.

Фінансові ресурси територіальної громади можуть складати такі їх види:

- доходна частина місцевого бюджету;
- трансфери з Державного бюджету України;
- кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування, які виплачуються жителям відповідної адміністративно-територіальної одиниці;
- кошти підприємств, установ і організацій, які спрямовуються на реалізацію соціальних програм;
- кошти благодійних і релігійних організацій, які спрямовуються на вирішення соціальних проблем у громаді;
- приватні кошти громадян [381, с. 164].

За умови, що цих ресурсів недостатньо для вирішення певних соціальних проблем в громаді, можна залучати зовнішні фінансові ресурси у формі грантів чи спонсорських надходжень від представників інших громад.

Такі гранти можуть бути найрізноманітнішими:

- цільові (спрямовані на сприяння будь-якій події чи заходу, наприклад, реконструкція школи у сільській громаді);
- тематичні (призначені для підтримки ініціатив у будь-якій сфері соціально-значимої діяльності, наприклад, розвиток дитячої творчості

чи працевлаштування людей з обмеженими функціональними можливостями);

- іменні (ті, що виділяються підприємцем чи певною компанією) [4, с. 5].

Очевидним є той факт, що будь-яка діяльність не може здійснюватися без участі людей. Тому людські ресурси відіграють провідну роль у соціальній роботі на рівні громади. Серед різновидів таких ресурсів можна визначати спеціалістів соціальної сфери (штатних соціальних працівників, соціальних педагогів, психологів, педагогів тощо), які виступають у ролі соціальних організаторів, членів ініціативних груп, залучених консультантів та волонтерів.

Ініціативна група – це не просто громадська комісія, створена для розв’язання певної проблеми, що стосується всієї громади. Ініціативні групи насправді складаються з членів громади та професіоналів, що їх підтримують, і вони займаються проблемами, які стосуються всіх. Ключем до ефективного розвитку ініціативної групи є погляд на неї як на своєрідну „міні”-громаду. Створення ініціативної групи здійснюється за участю зацікавлених осіб. Кожна ініціативна група обирає для вирішення певні проблеми, аби стати ініціатором та учасником активних змін у громаді. У межах територіальної громади в залежності від її чисельності може бути від однієї до десятків ініціативних груп [106, с. 60].

Російський дослідник І.Є. Кокарев зазначає, що одним із важливих завдань ініціативної групи (він називає її кореневою) є не тільки вирішення місцевих проблем, але й нарощення соціального капіталу, який визначається як потенціал взаємної довіри та взаємодопомоги, що формується в міжособистісному просторі [485, с. 115].

Вперше поняття “соціальний капітал” було розглянуто П’єром Бурд’є. Він визначив соціальний капітал як сукупність вже існуючих або потенційних ресурсів, що передбачають існування системи в певній мірі інституціоналізованих відносин взаємного розпізнавання або визнання. Але найбільшого вжитку це поняття набуло у розширеному трактуванні Джеймса

Коулмена, за яким це потенціал взаємної довіри та взаємодопомоги, що формується у міжособистісних взаєминах: зобов'язання та очікування, інформаційні канали та соціальні норми. Джеймс Коулмен визначає соціальний капітал за аналогією з фізичним та людським капіталом, втіленим у знаряддях праці та навчанні, які підвищують індивідуальну продуктивність. Соціальний капітал міститься в таких елементах громадської організації як соціальні мережі, соціальні норми та довіра, що створюють умови для координації та кооперації заради взаємної вигоди. Соціальний капітал - це соціальний клей, який дозволяє мобілізувати додаткові ресурси взаємин на основі довіри людей один до одного [190].

Теорію соціального капіталу наприкінці ХХ століття досить продуктивно розвивав гарвардський політолог Роберт Путнем. Він характеризував соціальний капітал як спільні знання, інформацію та моделі взаємодії, які група людей застосовує в процесі будь-якої діяльності, мережі, норми та довіра, яка підтримує координацію та співробітництво для сумісної вигоди [520, с. 114]. Соціальний капітал громади складається з певних правил, яких дотримуються окремі особи чи організації, та соціальних стосунків, що створюють довіру та взаємність між громадянами чи організаціями. Соціальний капітал існує у формі міжособистісних відносин: приналежність до певних неформальних спільнот, до кола друзів; це сукупність всіх неформальних зв'язків, які можуть бути мобілізовані для вирішення того чи іншого завдання. Роберт Путнем зазначає, що під соціальним капіталом слід також розуміти мережу взаємостосунків між людьми, рівень розвитку „звичаєвого права”, рівень довіри в суспільстві, тобто все те, що дозволяє діяти спільно та більш ефективно, досягаючи намічених цілей. Він виокремлює два типи соціального капіталу – рівень залучення жителів у процеси, які відбуваються в громаді та рівень довіри між суб'єктами, які діють на певній території [там само, с. 116]. Один тип зближує людей, які вже знають один одного; інший тип об'єднує людей або групи людей, які не знали один одного раніше.

Якщо порівняти, що відрізняє успішну громаду від неуспішної та чому деякі громади поводяться з подібними економічними, соціальними та демографічними цінностями краще ніж інші, стане очевидно, що більш успішні громади мають більші рівні соціального капіталу.

Потужні громади мають сильні мережі сусідів та сімей, в той час як неуспішні громади часто характеризуються слабкими сімейними та родинними мережами. Успішні громади мають сильну громадську інфраструктуру, від громадських та волонтерських груп до релігійних організацій, місцевих соціальних служб, молодіжних клубів, асоціацій батьків /вчителів, ігрових груп тощо.

Багато речей працює на розбудову соціального капіталу. Британські науковці виокремлюють такі специфічні шляхи, за допомогою яких громади створюють свій соціальний капітал:

- 1.Покращення стану людей. Це значить допомагати їм розвивати впевненість у собі та необхідні навички.
- 2.Коллективні дії людей згуртовують їх для роботи над змінами у громаді.
3. Маленькі успіхи, які досягаються людьми, що діють разом, стимулюють їх до вирішення більш складних проблем та долучення до цього інших членів громади.
- 4.Розвиток широкої мережі партнерства між різними організаціями в громаді та поза нею.

Соціальний капітал зміцнює „живу тканину” громади і часто, як побічний продукт інших видів діяльності, сприяє розбудові поінформованості, довіри та міжособистісної солідарності.

Соціальний капітал створюється у випадку, коли люди навчаються довіряти один одному так, що можуть створювати надійні зв'язки і покладатися на певні стосунки взаємності, а не на вузькі ланцюжки спеціалізованих відносин, організованих за принципом „ти мені - я тобі”. Соціальний капітал у разі його інтенсивного використання не вичерпується, а за відсутності використання порівняно швидко зникає. На соціальний

капітал мало впливає нестача матеріальних ресурсів, а його потенціал до творення обмежується лише бажанням та активністю людей. Соціальний капітал неможливо збудувати в один момент, оскільки для налагодження взаємодії між людьми та організаціями громади необхідний певний час.

Отже, соціальний капітал за своєю суттю охоплює різних представників громади як суб'єктів соціального життя, мережу їхніх взаємозв'язків, цінності і норми, яких вони дотримуються, а також різні види діяльності, здійснювані ними з власної ініціативи в рамках сформованої мережі зв'язків та з дотриманням усталеної системи цінностей і норм [395, с. 19].

Все вищевикладене дозволяє нам говорити про те, що соціальний капітал також можна вважати ресурсом соціально-педагогічної роботи в громаді, оскільки рівень його розвитку певним чином обумовлює ефективність розв'язання соціально-педагогічних завдань в інтересах дітей та молоді місцевої громади.

Щоб вирішити різноманітні соціальні проблеми у межах територіальної громади та примножити її соціальний капітал, необхідна значна кількість добровольців – волонтерів. Волонтерська діяльність є невід'ємною частиною кожного суспільства. За кількісними та якісними показниками волонтерська діяльність відіграє важливу роль у прогресивному розвитку країн. Так „праця волонтерів у громадських організаціях США дорівнює праці 9 млн. штатних працівників, що становить 225 млрд. доларів. Вартість волонтерської праці у Великобританії було оцінено у 40 млрд. фунтів стерлінгів на рік – третій за величиною внесок у валовий внутрішній продукт країни. З 24 млн. жителів Канади віком від 15 років 7,5 займаються волонтерською діяльністю” [137, с. 8]. Ці приклади переконливо свідчать про важливу роль волонтерства в організації суспільно корисної діяльності як на національному, так і місцевому рівнях.

Важливість та необхідність волонтерської праці в останнє десятиріччя була визнана і в Україні, що знайшло своє підтвердження в законодавчих

документах. Так у Законі України „Про соціальні послуги” зазначається, що волонтер – особа, яка добровільно здійснює благодійну, неприбуткову та вмотивовану діяльність, що має суспільно-корисний характер.

У науковій літературі виділяють п'ять головних мотивів волонтерства: соціальні контакти, особистісний розвиток, набуття вмінь та навчання, виклик та досягнення, внесок у суспільство [75; 76; 241;247; 470; 544; 545].

Важлива роль волонтерства в організації соціально-педагогічної роботи на місцевому рівні обумовлена багатьма чинниками: по-перше, виконуючи ту чи іншу роботу, волонтер свідомо погоджується на відсутність грошової чи матеріальної нагороди, маючи підчас можливість отримати певний заробіток за свої послуги. По-друге, волонтер виконує роботу, яка має певну соціальну значимість і прямо чи опосередковано приносить користь як окремим членам, так і всій громаді. Нарешті, в процесі своєї роботи волонтер здійснює значимий громадський вчинок, який має позитивний приклад для інших членів громади.

Одна із особливостей волонтерської діяльності в умовах громади, полягає в тому, що вона існує в двох формах – контрольованій та неконтрольованій. Неконтрольоване волонтерство – це спонтанна допомога друзям, знайомим, сусідам, яка досить розвинена в багатьох культурах. Навпаки, контрольоване волонтерство домінує в організаціях громадського, приватного та державного секторів, і є більш організованим та врегульованим. З метою забезпечення ефективної роботи волонтерів у громаді в багатьох країнах створюються місцеві волонтерські центри для навчання та розподілу людей, які бажають працювати волонтерами.

Серед найбільш поширених в зарубіжній літературі виокремлюють наступні види волонтерства в громаді: альтруїстичне волонтерство, ринкове волонтерство, ідейне волонтерство, волонтерство на дозвіллі.

Альтруїстичне волонтерство розглядається як безкорисне діяння на благо інших, стійке прагнення віддавати свій час та зусилля, щоб допомогти комусь. Прикладом такого волонтерства є безкоштовне донорство в Британії.

У альтруїстичному волонтерстві людина згодна задовільняти потреби інших без винагороди.

У ринковому волонтерстві людина прагне задовільнити як потреби інших, так і свої власні. Суть ринкового волонтерства полягає в тому, що людина робить щось безкоштовно, але з прихованою думкою(мотивом) про те, що вона очікує щось в обмін пізніше. Наприклад, студенти-медики, які працюють волонтерами в лікарнях, отримують певні професійні навички.

У ідейному волонтерстві ідея (політична, релігійна, моральна або будь-яка інша) є причиною того, що людина безкоштовно віддає свої час та зусилля.

Волонтерство на дозвіллі ще називають взаємною допомогою на дозвіллі. Воно полягає в тому, що хтось бере на себе добровільно обов'язки секретаря певної неформальної групи, організатора різних неформальних заходів чи допомагає інвалідам, немічним людям на святах, пікніках, влаштовує для них екскурсії, організовує гуртки за інтересами тощо[573, с.4-5].

За приналежність до певної організаційної структури волонтерів України поділяють на дві умовні групи: волонтери, котрі працюють при різноманітних соціальних службах та волонтери громадських організацій. Слід зауважити, якщо представники першої групи в основному самоідентифікують себе з поняттям „волонтери”, то представники другої групи, як правило, не називають себе волонтерами, вони проводять соціальну роботу відповідно до обов'язків членів громадських організацій [77, с.9]. Варто наголосити, що в нашій країні саме підлітки та молодь складають переважну більшість серед інших груп волонтерів.

Залучаючи людей до волонтерської роботи в громаді, на думку С.Маккорлі та Р. Лінч, необхідно враховувати такі основні фактори.

Право власності. Йдеться про те, що волонтерам притаманне почуття особистої відповідальності за щось. Їхня робота має стосуватися чогось, про що вони можуть сказати: „Це моє”. Це може бути конкретна річ, подія або

територія. Сьогодні для залучення волонтерів у громаді особливо важливо давати їм окремі проекти, які б вони контролювали, оскільки чимало волонтерів не зацікавлені у тривалій роботі в програмі чи організації.

Відповідальність за досягнуті результати. Якщо волонтери відповідають за наслідки певної роботи, вони концентруються на тому, що роблять, отримують задоволення від процесу досягнення мети.

Оцінка результатів. Третім елементом у забезпеченні належної роботи волонтерів є необхідність вирішити: як та відповідно до чого оцінювати досягнуті результати. Якщо ми не знаємо, що робити, то визначення результатів втрачає свою мотиваційну цінність для волонтерів і буде неможливо визначити, наскільки добре волонтери виконують завдання [247, с.29-31].

Залучаючи волонтерів до різних видів соціально-педагогічної роботи в громаді, необхідно дбати про управління їхньою діяльністю (пояснювати цілі та завдання, визначати обов'язки, залучати до тих видів роботи, які є цікавими чи необхідними для волонтера, підтримувати їх діяльність, створювати сприятливий психологічний клімат).

Таким чином, можна виокремити такі основні критерії корисності волонтерської діяльності для місцевої громади:

- волонтерська діяльність робить певний економічний внесок у суспільне життя громади;
- волонтерська діяльність дає можливість членам громади реалізувати свої добродійні наміри та можливості;
- вона допомагає інтегрувати у життя громади людей різних соціальних груп;
- волонтерська діяльність посилює впевненість людей у собі, надає можливість розвитку нових умінь та навичок.

Кожна територіальна громада має низку соціальних інститутів, які надають соціальні послуги, забезпечують соціальні гарантії та соціальний захист населення. Перш ніж охарактеризувати інституційні ресурси громади,

коротко зупинимося на загальній характеристиці соціальних інститутів. У найширшому розумінні соціальні інститути – це специфічні соціальні утворення, що забезпечують відносну сталість зв'язків і відносин у межах соціальної організації суспільства, певні історично зумовлені форми організації та регулювання суспільного життя.

До найзагальніших ознак соціальних інститутів належать:

- виокремлення певного кола суб'єктів, які вступають у процесі діяльності у відносини, що набувають сталого характеру;
- певну більш-менш формалізовану організацію;
- наявність специфічних соціальних норм і правил, що регулюють поведінку людей у межах соціального інституту;
- наявність соціально-важливих функцій інституту, що інтегрують його в соціальну систему та забезпечують його участь в інтеграції цієї системи [451, с.11].

В сучасному суспільстві виокремлюють низку соціальних інститутів: економічні, що забезпечують виробництво та розподіл матеріальних благ, організацію праці, грошовий обіг тощо; політичні, пов'язані з виконанням функцій влади; соціальні (у вузькому розумінні), які регулюють поведінку в процесі взаємодії, соціальних стосунків, добровільних об'єднань; релігійні, що регламентують стосунки людей з представниками різних конфесій; відтворюючі (сім'я) [22, с. 170].

У територіальній громаді як різновиді соціальної системи, такі інститути виконують дві важливі функції:

- сприяють соціалізації та інтеграції нових поколінь в суспільство, тобто створюють необхідну для розвитку громади спадкоємність;
- забезпечують необхідний для кожної соціальної системи рівень соціального контролю за діяльністю та спрямованістю поведінки всіх членів спільноти, з метою збереження та підтримки впорядкованих суспільних стосунків.

Серед найпоширеніших інституційних ресурсів у територіальній громаді можна виокремити: загальноосвітні заклади; позашкільні заклади; заклади системи охорони здоров'я, культури, різноманітні соціальні служби (соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді, центри роботи з жінками, відділення соціальної допомоги, територіальні центри обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян, центри соціально-трудової та професійної реабілітації інвалідів; реабілітаційні центри для дітей та молоді з функціональними обмеженнями; центри зайнятості, центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх; соціальні гуртожитки, клуби за місцем проживання тощо).

Окрім перерахованих інституційних ресурсів, діяльність яких координується на державному та місцевому рівнях, слід ще назвати такі види ресурсів як церква та неурядові організації.

В Україні церква є одним з найстаріших інститутів підтримки соціально незахищених верств населення. З часів Київської Русі й дотепер церква організує віруючих на допомогу хворим, людям похилого віку, тим, хто перебуває в скруті; збирає пожертви від прихожан на придбання харчів, одягу, ліків для тих людей, які перебувають в складних життєвих ситуаціях; організовує благодійні обіди та притулки для осіб, що не мають постійного місця проживання; сиротинці для дітей, позбавлених батьківського піклування; недільні школи, табори відпочинку для дітей та молоді тощо. Зараз церква є одним з тих соціальних інститутів, який активно залучає людей до громадської роботи саме в місцевій громаді.

Соціальна робота в громаді тісно пов'язана з ініціацією створення громадських організацій та спрямована на налагодження активної співпраці між урядовим та неурядовим секторами. Згідно з чинним законодавством в Україні функціонує достатньо розгалужена система неурядових організацій, об'єднаних за різними цілями та функціями:

- громадські організації – це об'єднання громадян, створені для задоволення, представлення і захисту законних соціальних,

економічних, культурних, національних, вікових, творчих і інших інтересів своїх членів;

- благодійні фонди – недержавні організації, головною метою діяльності яких є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб;
- спілки (асоціації) – добровільні об'єднання юридичних осіб, що створені для представлення інтересів засновників та утримуються за рахунок їх внесків [361, с.122].

Діяльність цих організацій в межах територіальної громади: робить певний внесок в соціально-економічний розвиток територіальної громади; забезпечує рівновагу і баланс у співфункціонуванні трьох секторів – органів місцевого самоврядування, бізнесу і неурядових організацій; сприяє налагодженню співробітництва між ними; забезпечує формування альтернативної (недержавної) системи надання соціальних послуг членам територіальної громади; сприяє підвищенню громадянської активності членів територіальної громади; стимулює появу нових лідерів місцевої громади.

Організація та здійснення соціально-педагогічної роботи в межах зазначених соціальних інституцій неможлива без використання різноманітних технологій. Базуючись на класифікації та характеристиках соціальних технологій Ю.П. Сурміна, Н.В. Туленкова [456], технологій соціальної роботи Є.І.Холостової [436], П.Д.Павленка [468], технологій соціально-педагогічної діяльності Р.Х. Вайноли [432], Н.В. Заверико[148], ми вважаємо за можливе розглядати технологічні ресурси соціально-педагогічної роботи в громаді як сукупність форм, методів та прийомів, що застосовуються соціальними службами, закладами соціального обслуговування, громадськими організаціями та спеціалістами й волонтерами з метою задоволення потреб чи вирішення проблем членів місцевої громади. У практичній соціально-педагогічній роботі в громаді найчастіше застосовуються прикладні технології соціально-правового захисту, соціального обслуговування, соціальної профілактики, соціальної

реабілітації, соціального опікунства, патронажу, супроводу, рекламно-інформаційні технології [432; 436; 456; 468].

Наявність матеріальних засобів, технологій діяльності та спеціалістів і волонтерів ще не є достатньою умовою для здійснення соціально-педагогічної роботи в громаді. У вік бурхливого розвитку інформаційних технологій не можна не зважати на пріоритетні позиції інформаційного поля в забезпеченні високого рівня професійної діяльності. Як зазначено в багатьох працях вітчизняних і закордонних учених, важливими ознаками інформаційного ресурсу є те, що він може бути системоутворювальним і керівним чинником діяльності людини, суспільства й держави. Інформація як феномен – це тільки психічний відтінок дійсних явищ, процесів і об'єктів. Тобто, це ідеальний, не саморухомий образ, відірваний від свого носія і тому енергетично „мертвий”. Інформація зароджується винятково в суб'єкт-об'єктних відносинах і тому може бути „оживленою” тільки в діяльності людини [176, с. 63].

Організація інформаційного обміну є однією з передумов вирішення проблем на локальному рівні, оскільки якісна інформація відображає усе розмаїття життя громади. Завдяки інформації кожен громадянин має можливість відчувати свою власну долученість до громади. Шляхом вивчення відповідної інформації можна визначити стан розвитку та потреби громади, оскільки саме інформація часто спонукає людей до активної участі у різних заходах.

Законом України „Про науково-технічну інформацію” визначено, що основними видами інформації є статистична інформація, масова інформація, інформація про діяльність державних органів та органів місцевого і регіонального самоврядування; правова інформація, інформація про особу, інформація довідково-енциклопедичного характеру; соціологічна інформація [150, с. 23].

В той же час чинне законодавство про інформацію не дає повного, юридично закріпленого трактування інформаційних ресурсів. Найбільш

прийнятним варіантом термінологічного визначення інформаційних ресурсів для соціальної роботи в громаді є такий: „це окремі документи і масиви документів, результати інтелектуальної, творчої та інформаційної діяльності, бази та банки даних, всі види архівів, бібліотечні, музейні фонди та інші, що містять відомості та знання, зафіксовані на відповідних носіях інформації [176, с. 26].

Деталізуючи ці види інформаційних ресурсів на рівні практичної соціально-педагогічної роботи в громаді, можна серед основних виокремити такі:

- різноманітні документи органів місцевого самоврядування (звіти, накази, постанови);
- спеціальну літературу;
- інформацію засобів масової інформації про проблеми в громаді, діяльність органів місцевого самоврядування, державних та неурядових організацій;
- інформаційну мережу Інтернет (інформаційно-пошукові сервери, сайти урядових, громадських організацій, організацій донорів);
- рекламно-інформаційну продукцію різноманітних соціальних служб та неурядових організацій;
- усну інформацію спеціалістів та волонтерів.

Організуюючи соціально-педагогічну роботу в громаді, важливо також зважати на ресурс часу, оскільки саме від кількісних характеристик тривалості вирішення певних соціально-педагогічних проблем залежить як ініціативність людей, так і міра їх задоволеності певними послугами та змінами. Часовий ресурс в цілому складається з витрат часу, потрібних для реалізації кожного наміченого виду діяльності і має бути визначений на підставі міркувань, планів, розрахунків. Визначаючи загальний часовий ресурс, слід враховувати, що окремі види діяльності можуть виконуватися одночасно, а деякі можуть бути реалізовані лише послідовно [294, с. 44].

Відтак, якщо в громаді існують проблеми, які потребують нагального вирішення, очевидно, що ресурс часу в цьому випадку обумовлює необхідність пошуку таких ресурсів, які дадуть змогу фахівцям та членам ініціативної групи якомога скоріше вирішувати проблему. За умов наявності певного часового періоду для розв'язання намічених соціально-педагогічних завдань, зацікавлені особи можуть готувати пропозиції до певних проектів для різних державних і неурядових організацій чи поетапно проводити певні зміни в тривалому часовому періоді. Працюючи з ініціативною групою, варто пам'ятати, що коли вона береться за вирішення певної проблеми, важливо, щоб її активності не розтягнулися на дуже тривалий час, оскільки близький успіх окрилює людей та надихає їх на розв'язання наступних завдань.

Розглядаючи питання ресурсного забезпечення соціально-педагогічної роботи в громаді, варто зупинитися на характеристиці таких формувань як ресурсні центри. Наразі в Україні їх налічується більше тридцяти. Переважно вони розташовані в обласних центрах, проте в останні роки простежується тенденція до їх створення в малих містах. Аналіз різноманітних публікацій [10; 72; 147; 156; 393; 508; 523] дає нам підстави запропонувати таку класифікацію ресурсних центрів:

- ресурсні центри як недержавні неприбуткові організації;
- ресурсні центри, як спеціалізовані формування соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- ресурсні центри, створені в межах різних соціальних проектів.

Ресурсні центри як недержавні неприбуткові організації розпочали діяти в Україні з 1996 року. Сьогодні, в переважній більшості, вони існують за підтримки міжнародних донорських організацій та проектної діяльності. Головна мета їх роботи полягає у розвитку та інформаційно-консультативній допомозі громадським організаціям, які діють на локальному рівні. Такі ресурсні центри організовано за регіональним принципом: ресурсний центр „Гурт” (м. Київ), Західно-український ресурсний центр (м. Львів),

Чернівецький ресурсний центр (м. Чернівці), Волинський ресурсний центр (м. Рівне), Східноукраїнський ресурсний центр (м. Харків), Кіровоградський ресурсний центр та інші.

Ресурсні центри створюють бази даних про недержавні організації регіону; надають їм консультативні послуги, пов'язаних з різними напрямками діяльності громадських організацій; проводять навчання громадських активістів; розробляють програми залучення до громадського руху добровольців; організують тренінги з технології підготовки та впровадження соціальних проектів на локальному рівні; налагоджують співпрацю з засобами масової інформації для популяризації діяльності різних громадських організацій регіону; вносять законодавчі ініціативи до Верховної Ради в інтересах розвитку громадських організацій; розробляють та впроваджують спільні соціальні програми з місцевими державними організаціями; забезпечують створення єдиного інформаційного простору для третього сектору через мережу Інтернет; розробляють та видають навчально-методичну літературу для недержавних організацій.

Як бачимо, значна питома вага у роботі таких ресурсних центрів належить інформаційному забезпеченню діяльності регіональних громадських організацій та підтримці ініціативних груп.

Діяльність інформаційно-ресурсних центрів, що працюють як спеціалізовані формування соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, зосереджена на розвитку інформаційної бази шляхом накопичення літератури та інформації на електронних носіях з питань соціально-педагогічної роботи, наданні інформаційно-методичних послуг клієнтам, підготовці до друку інформаційно-методичних збірників щодо організації різних напрямів соціально-педагогічної роботи. Станом на червень 2006 року було створено 67 ресурсних центрів, що дозволяє забезпечити аналіз соціальної роботи в регіонах та впровадити інноваційні технології у практику діяльності центрів, організувати навчання працівників центрів та їх

спеціалізованих формувань, поширювати просвітницькі та культурно-освітні знання, вдосконалити ресурсне забезпечення соціальної роботи тощо [154].

Так, працівники інформаційно-ресурсного центру Київської міської служби для сім'ї, дітей та молоді готують інформаційно-методичні випуски, у яких вміщено нові законодавчі документи та інструкції, що стосуються питань соціальної роботи з різними цільовими групами, висвітлено зміст та технології роботи районних у місті Києві центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, особливості діяльності громадських організацій у сфері соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю. Це дає можливість спеціалістам та громадськості ознайомитися зі станом справ у сфері соціальної роботи з дітьми та молоддю, проаналізувати існуючий досвід такої роботи, ознайомитися з інноваціями у соціальній сфері з метою їх подальшого впровадження в практику соціальної роботи в своїх територіальних громадах.

Значна кількість ресурсних центрів за останні роки створена в межах різних міжнародних проектів в інтересах дітей та молоді. Однією з перших громадських організацій, яка започаткувала створення ресурсних центрів в Україні, була неконфесійна благодійна організація Християнський дитячий фонд. Перші ресурсні центри у містах Київ, Запоріжжя, Тернопіль було створено в межах проекту „Соціальна освіта в Україні” у 1997 році. Досвід їх роботи підтвердив ефективність такої форми консультативно-методичної підтримки практиків соціальної сфери (спеціалістів, волонтерів, представників громадських організацій). Тому в межах проекту „Покращення якості соціальних послуг дітям та сім'ям в громаді” продовжена їх робота, а у 2003 році відкриті нові ресурсні центри у містах Севастополь, Луцьк, Рівне, Луганськ. Автором дослідження разом із членами робочої групи проекту була розроблена концепція їх діяльності у територіальних громадах, зокрема визначені наступні функції таких ресурсних центрів:

- *інформаційна* – надання клієнтам інформації щодо змісту, напрямів, технологій, передового досвіду роботи з дітьми та сім'ями в громаді;

- *консультаційна* – надання консультацій з питань соціально-педагогічної та соціальної роботи;
- *посередницька* – сприяння налагодженню партнерства між суб'єктами соціально-педагогічної роботи в громаді;
- *рекламна* – інформування практиків соціальної сфери про конференції, семінари, тренінги, нові публікації та відеоматеріали з питань соціально-педагогічної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями у громаді;
- *організаційна* – підготовка та проведення круглих столів.

На сьогодні в семи ресурсних центрах, які діють в межах проектів Християнського дитячого фонду, зосереджені такі види інформаційних ресурсів: публікації з питань соціальної роботи (навчальні посібники, монографії, періодичні видання, збірники наукових праць, методичні розробки) загальною кількістю 11 985 екземплярів; відеоматеріали загальною кількістю 247 одиниць; матеріали на електронних носіях у кількості 418 одиниць.

Опитування клієнтів центрів, серед яких були соціальні педагоги, психологи, соціальні працівники, представники громадських організацій, студенти, засвідчує, що їх приваблюють:

- великий обсяг інформаційних джерел із різних галузей теорії та практики соціальної роботи – 89% користувачів;
- наявність відеоматеріалів – 37 %;
- кваліфіковані консультації працівників центрів – 46 %;
- можливість отримати інформацію про організації, які реалізують різні види соціальної роботи з дітьми, сім'ями та молоддю в громадах – 24% [159, с. 60].

З метою поширення інформації про нові технології соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю працівники ресурсних центрів у партнерстві з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центрами практичної психології та соціальної роботи, управліннями освіти організують та проводять круглі столи для практиків соціальної сфери, на

які запрошуються спеціалісти з різних районів регіону, в якому функціонує ресурсний центр. Це дає можливість спеціалістам підвищити свій професійний рівень та покращити якість різноманітних послуг для дітей та учнівської молоді в різних соціальних інституціях територіальної громади шляхом впровадження в практичну роботу нових методик, методів та форм.

У 2003 році в межах українсько-канадського проекту „Молодь за здоров'я – 2” вперше в Україні були створені ресурсні центри в малих містах та селищах: м. Березне Рівненської області у Західноукраїнському коледжі „Полісся”; м. Шпола Черкаської області у районному центрі соціальних служб для молоді; село Городище Березнівського у загальноосвітній школі; село Матусів Шполянського району Черкаської області у загальноосвітній школі №1.

Завдання цих ресурсних центрів полягають у створенні сучасних бібліотек з питань здорового способу життя; вивченні попиту щодо інформаційних матеріалів, потрібних населенню та спеціалістам; інформування населення про діяльність центрів. Центри також виконують функції навчальної бази для проведення тренінгів, семінарів тощо; виробничої бази для створення молоддю власноруч агітаційних матеріалів з пропаганди здоров'я. Крім того, у ресурсних центрах можна розгорнути будь-яку корисну діяльність для молоді, яка створюватиме альтернативу нездоровій поведінці. Матеріали, що накопичуються в центрах, призначені для використання не лише молоддю, а й медиками, освітянами, соціальними педагогами, батьками дітей і молодих людей [508, с. 42-44].

У цих ресурсних центрах двері відчинені для всіх, незалежно від віку, місця проживання, навчання або здібностей. Особливо значущу роль відіграють ресурсні центри в селі та невеликому місті, де вони стають практично безальтернативними місцями для зустрічей молоді, яка сповідує здоровий спосіб життя.

Вивчення та узагальнення досвіду роботи ресурсних центрів дозволяє говорити про них як своєрідний систематизований банк інформаційних та

технологічних ресурсів, які активно використовують практики соціальної сфери для здійснення різних напрямів соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальній громаді.

Таким чином, соціально-педагогічна робота з дітьми та учнівською молоддю у територіальних громадах може проводитися з використанням значної кількості різноманітних ресурсів (природні, фінансові, матеріальні, людські, інституційні, інформаційні, технологічні, часові). Наявні в територіальних громадах ресурси можуть бути доповнені залученими ресурсами. Використання сукупних ресурсів соціально-педагогічної роботи має бути комплексним. Планування соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю доцільно здійснювати таким чином, щоб одні види ресурсів органічно доповнювалися іншими. Це сприятиме отриманню максимально значимого соціального ефекту у вирішенні соціальних проблем дітей та учнівської молоді в територіальних громадах.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТА УЧНІВСЬКОЮ МОЛОДДЮ У РІЗНИХ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУЦІЯХ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

3.1. Соціально-педагогічна робота з дітьми та учнівською молоддю у загальноосвітніх закладах

Традиційним суб'єктом соціалізації дітей і молоді у територіальній громаді є школа. Цей загальноосвітній заклад досить детально та різнопланово описаний у психолого-педагогічній літературі. В переважній більшості праць основна увага приділяється характеристиці навчально-виховного процесу в школі. Проте з розвитком соціальної педагогіки школа все більше починає розглядатися як соціокультурний феномен, самоорганізуючий соціальний інститут, відкрита соціально-педагогічна система, посередник між сім'єю та громадою [22; 105; 207; 230; 231; 254; 299; 300; 309; 528; 535; 550].

Зараз у фокусі педагогічної науки, поряд з виховною та освітньою, є обґрунтування соціально-педагогічної місії школи як провідного інституту соціального виховання у макросередовищі. У сучасних умовах загальноосвітня школа не може функціонувати як автономна організація в територіальній громаді, оскільки як сам навчальний заклад, так і його співробітники та вихованці знаходяться під очевидним впливом конкретних економічних і соціокультурних умов, що, в свою чергу, дає можливість характеризувати школу і як „адаптер та транслятор впливу факторів соціалізації на особистість” [528, с. 25]. Потрясіння, яких зазнало українське суспільство в останні десятиріччя, призвели до погіршення соціально-економічного стану сімей, поширення безробіття, соціального сирітства, деформації суспільних цінностей, зниження рівня соціальної безпеки, лібералізації статевої моралі, поширення негативних явищ у середовищі

неповнолітніх (домінування культу сили, кримінальної субкультури, тютюнопаління, вживання алкогольних та наркотичних речовин, зниження віку „сексуального дебюту”) тощо. Саме тому, за переконанням науковців [19; 14; 22; 149; 163; 199; 330; 528], школа нині має виконувати нові соціально-педагогічні функції, що обумовлені змінами в соціумі, необхідністю впливу на соціокультурну ситуацію поза школою.

В соціально-педагогічній науці такі функції є ще недостатньо обґрунтованими та доконечно визначеними. Проведений нами аналіз існуючих наукових праць засвідчує, що проблема соціально-педагогічної роботи у загальноосвітніх закладах не була об’єктом спеціального вивчення до 90-х років минулого століття. У роботах І.Д. Зверєвої [157], Г.М.Лактіонової [223], Н.М. Лавриченко [221], С.О. Шевченко [530] саме в цей період лише починають розглядатися соціально-педагогічні завдання школи як агента соціалізації. У працях цих науковців соціально-педагогічна діяльність школи переважно орієнтована на забезпечення умов повноцінного розвитку дітей, їх правовий захист, формування здорового способу життя, педагогічне регулювання соціальної взаємодії дитини з оточуючим середовищем.

В нових умовах соціально-формуєча місія школи значно посилюється. В ситуації кризи дитинства, соціальної невлаштованості значної частини населення, сімейного неблагополуччя, агресивності соціального середовища школі необхідно значно актуалізувати, розширити та поглибити такі соціально-педагогічні функції як:

- соціально-адаптивну та соціально-стабілізуючу, що забезпечить включення дитини в реальні соціальні відносини та пом’якшить соціальну напруженість та соціальні конфлікти;
- соціально-перетворюючу, що забезпечить підготовку молодих людей до життя в умовах швидкозмінних ситуацій;
- соціально-захисну, пов’язану з турботою про дітей, яким сім’я та суспільство не змогли створити необхідних умов для розвитку та життя;

- здоров'язберігаючу, пов'язану з формуванням в особистості усвідомлення здоров'я як базової життєвої цінності [130, с. 39-40].

Розглядаючи проблему соціального виховання в школі, позиції, близькі до вищезазначених, поділяє М.В. Шакурова, зазначаючи, що соціально-педагогічними функціями навчального закладу зараз мають бути: соціально-виховна; охорони та зміцнення здоров'я учнів; соціально-педагогічна підтримка сім'ї; соціально-психологічна допомога дітям, батькам, педагогам; охоронно-захисна; соціально-культурна адаптація; соціально-педагогічна допомога в життєвому та професійному самовизначенні особистості [528, с. 65].

Свідченням актуальності організації соціально-педагогічної роботи в школі є відповідні інструкції Міністерства освіти та науки України. Так, в листі від 2 серпня 2001 року № 1/9-272 „Про особливості діяльності практичних психологів (соціальних педагогів) загальноосвітніх навчальних закладів” перед соціальними педагогами ставляться такі професійні завдання:

- формування гуманних стосунків між вихованцями, учнями та педагогами;
- охорона та захист прав та інтересів дітей ;
- вивчення особливостей особистості учня, соціальної ситуації розвитку та умов його життєдіяльності;
- вияв інтересів та потреб, проблем і труднощів дітей та підлітків;
- створення атмосфери психологічного комфорту для учнів у навчальній та позанавчальній діяльності;
- організація та координація різних видів позанавчальної діяльності дітей та підлітків;
- попередження конфліктів в учнівських колективах;
- допомога старшокласникам у професійному самовизначенні;
- орієнтація учнів на здоровий спосіб життя;
- профілактика правопорушень серед неповнолітніх, робота з учнями „групи ризику”;

- посередницька діяльність між вихованцями та адміністрацією, педагогами школи, батьками, різними соціальними інститутами;
- взаємодія з педагогами, психологом, батьками або опікунами для надання допомоги учням [30, с. 120-121].

Листом Міністерства освіти і науки України від 18 серпня 2003 р. № 1/9-385 визначені нормативи чисельності соціальних педагогів у навчальних закладах. Ним передбачено, що, починаючи з 2004 року, посади соціальних педагогів вводяться у штати загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти незалежно від наявності там посад практичних психологів. Ці фахівці, як і передбачено їхніми посадовими інструкціями, мають співпрацювати, оскільки їхні функції в навчальному закладі є взаємодоповнювальними (раніше навчальний заклад мав обирати для працевлаштування психолога або соціального педагога).

На підставі аналізу праць російських та вітчизняних науковців [18; 42; 289; 299; 309], розглянутих вище соціально-педагогічних функцій школи, професійних завдань соціального педагога ми виокремлюємо кілька функцій соціально-педагогічної роботи спеціаліста у середньому загальноосвітньому закладі.

Діагностична – вивчення та оцінювання особливостей діяльності особистості, мікроколективу (класу чи референтної групи), шкільного колективу в цілому, неформальних молодіжних об'єднань; спрямованості впливу мікросередовища, особливостей сім'ї та сімейного виховання, позитивних сил в громаді та джерел негативного впливу на дітей та підлітків.

Прогностична – прогнозування на основі спостережень та досліджень динаміки розвитку негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на особистість чи групу.

Консультативна – надання порад, рекомендацій учням, батькам, вчителям та іншим особам, які звертаються до соціального педагога.

Захисна – забезпечення дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків, представлення їх інтересів у різноманітних інстанціях (службі у справах неповнолітніх, міліції, суді тощо).

Профілактична – переконання учнів у доцільності дотримання певних норм та правил поведінки стосовно здоров'я та способу життя.

Організаторська – забезпечення змістовного дозвілля дітей та підлітків у школі та соціальному середовищі, залучення сім'ї та представників громадськості до соціально-педагогічного процесу в навчальному закладі.

Координаційно-посередницька – налагодження взаємодії між різними соціальними інституціями територіальної громади (медичних, позашкільних, культурних, спортивних закладів, служби у справах неповнолітніх, кримінальної міліції у справах неповнолітніх, неурядових організацій тощо), колективом педагогів та учнів з метою спільного вирішення проблем соціального становлення та розвитку особистості.

Функція фандрейзингу – пошук додаткових ресурсів для вирішення соціально-педагогічних завдань.

На основі цих функцій ми визначаємо зміст та напрямки соціально-педагогічної роботи фахівця в загальноосвітньому закладі:

- вивчення соціально-психологічних особливостей дітей та соціально-педагогічного впливу мікросередовища навчального закладу на вихованців шляхом спостереження, бесід, опитування експертів, інтерв'ювання, тестування, аналізу документів;
- організація соціально-педагогічної взаємодії з учнями, які потребують допомоги, що забезпечується підтримкою дітей із проблемних сімей, спонуканням учнів до самоорганізації та самостійності, сприянням у вирішенні проблем;
- захист прав та інтересів дітей, що здійснюється через дотримання положень міжнародних та вітчизняних нормативно-правових документів в умовах школи та сім'ї; турботу про дітей, які за певних причин виключені зі школи; захист прав дітей, що є представниками національних меншин; виявленні

- дітей, які незаконно зайняті на роботі в навчальний час і вирішення питання їх освіти; сприяння дітям та батькам в отриманні гарантованих їм пільг;
- соціально-психологічна допомога та підтримка дітей в кризових ситуаціях здійснюється шляхом з'ясування проблеми, обговорення шляхів її вирішення, розробки плану дій, допомоги в організації виходу з проблеми, координації зусиль найближчого оточення, створення груп підтримки;
 - виявлення дезадаптованих дітей, встановлення причин дезадаптації та надання необхідної допомоги;
 - забезпечення рівних можливостей для дітей з функціональними обмеженнями, які отримують середню освіту на базі загальноосвітнього закладу;
 - корекція стосунків, способів соціальної дії, посередництво в творчому розвитку особи і групи, які сприятимуть оволодінню підлітками новим досвідом, допомозі в розблокуванні позитивних емоцій, створенні ситуації успіху, зміні уявлень вихованця про своє "Я", підтримці ініціатив окремого учня чи групи, створенні умов для творчості;
 - стимулювання соціально-значимої діяльності дітей, як-от: залучення до діяльності дитячих та молодіжних організацій; волонтерської роботи в різних соціальних службах; акціях з благоустрою, екологічних акціях; підтримки соціальних ініціатив тощо;
 - вивчення особливостей життєдіяльності дітей в умовах сім'ї шляхом соціального інспектування та забезпечення, за необхідності, соціального патронажу та соціального супроводу сім'ї;
 - організація внутрішньошкільного моніторингу з метою своєчасного виявлення та вирішення соціально-педагогічних проблем дітей, батьків, педагогічного колективу;
 - соціально-педагогічне дослідження мікрорайону школи з метою його соціальної паспортизації, що дає можливість мати інформацію: про інші соціальні інститути, які надають послуги дітям та молоді; організації

потенційних спонсорів; місця стихійного групування підлітків; проблемні зони в мікрорайоні тощо.

Існуюча практика соціально-педагогічної діяльності загальноосвітньої школи вказує на необхідність створення в ній окремого структурного підрозділу – соціальної психолого-педагогічної служби у складі соціального педагога, психолога, медичного працівника закладу [165; 199; 282]. Мета діяльності такої служби полягає у забезпеченні доступної та своєчасної кваліфікованої соціально-психологічної допомоги дітям, батькам та педагогічному колективу. Працівники служби можуть надавати такі соціальні послуги:

- педагогічні (консультування батьків та дітей; послуги з організації дозвілля; просвітницькі послуги для батьків щодо формування навичок батьківської компетентності; послуги в організації домашнього навчання дітей-інвалідів; соціальний патронаж проблемних сімей; посередництво між учнями та батьками, учнями та педагогами тощо);
- психологічні (консультації з психологічних проблем; психотерапевтичні послуги; послуги з психодіагностики та психокорекції; соціально-психологічні тренінги; послуги з профорієнтації тощо);
- соціально-медичні послуги (інформування учнів щодо дотримання гігієнічних правил, організації раціонального харчування, попередження хвороб, які передаються статевим шляхом, шляхів передачі ВІЛ, наслідків вживання наркотичних речовин, алкоголю; сприяння у необхідному лікуванні дітей, які цього потребують, тощо);
- юридичні послуги (допомога в оформленні відповідних документів для визначення соціального статусу дітей, позбавлених батьківського піклування; послуги щодо отримання відповідних пільг для різних категорій дітей; представлення інтересів дітей в правоохоронних органах, послуги з правової просвіти неповнолітніх тощо).

Таким чином, „головне призначення соціальної психолого-педагогічної служби в школі – загальна гуманізація навчально-виховного процесу при дотриманні принципу педагогічної екології – взаємодія педагогів та батьків із

дитиною, яка базується на безоцінному ставленні до дитини незалежно від наявності в неї сильних та слабких сторін, на довірі, любові та емпатії до дитини, повазі її особистості, прав і свобод”[165, с. 508].

Актуальність соціально-педагогічної роботи в школі обумовлена також новими парадигмами соціального виховання, серед яких особливо важливими, є особистісно-соціальний та компетентнісний підходи до формування особистості.

Сутністю особистісно-соціальної концепції є інтеграція персоналізованих (особистісних) стосунків, в яких характер та інтенсивність розвитку дитини залежить від її особистісних якостей та системи соціально орієнтованих стосунків, формою організації яких є певні групи, що пов’язані з соціумом різними залежностями. Відтак, формування та розвиток особистості обумовлюється єдністю її індивідуальності (персоналізовані стосунки) та соціального становлення (система соціально значимих взаємозв’язків) [105, с. 15]. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю у контексті особистісно-орієнтованого підходу спрямована на розвиток в учнів морального, рефлексивного, творчого ставлення до власного життя у співвідношенні з життям інших людей.

Компетентнісний підхід до формування особистості є новим концептуальним орієнтиром зарубіжних та вітчизняних шкіл [163; 222; 450; 528; 555]. Саме набуття життєво важливих компетентностей вважається в багатьох освітніх системах одним із пріоритетних напрямів соціально-педагогічної роботи з дітьми в загальноосвітніх закладах. Серед основних компетентностей, на формування яких має бути спрямована соціально-педагогічна робота з дітьми в школі, мають стати:

- соціальні компетентності, пов’язані з оточенням, життям суспільства, соціальною діяльністю особистості (здатність до співпраці; вміння розв’язувати проблеми в різних життєвих ситуаціях; комунікативні навички та навички взаєморозуміння; вміння функціонувати в соціально

гетерогенних групах; активна участь у житті громади; вміння визначати особисті ролі в суспільстві тощо);

- мотиваційні компетентності, пов'язані з інтересами, індивідуальним вибором особистості (навички адаптуватися та бути мобільним; бажання змінити життя на краще; вміння робити власний вибір та встановлювати особисті цілі тощо);
- функціональні компетентності пов'язані з умінням оперувати знаннями та фактичним матеріалом (здатність ефективно використовувати мову та символи, знання й інформаційну грамотність у різних ситуаціях) [450, с. 24-26].

На думку Н.М. Лавриченко, „соціальну компетентність вихованців школи можна розглядати як мету і підсумок згармонізованого у його триєдності (навчання, виховання та соціалізація) педагогічного процесу, ... які полягають у цілеспрямованому передаванні молодій особі соціального досвіду науки, мистецтва суспільного життя – суспільних уявлень, ідеалів, норм, стандартів поведінки, життєвих мотивацій, формування готовності до здійснення життєво необхідної сукупності суспільних відносин, міжлюдських взаємин, соціальних ролей” [222, с. 13].

Саме компетентнісний підхід покладено сьогодні в основу соціально-педагогічної роботи в школі. З урахуванням його положень здійснюється розробка та реалізація різноманітних соціальних (поведінкових) програм. Прикладом найбільш фундаментальної із таких програм є курс “Культура життєвого самовизначення”, розроблений Християнським дитячим фондом за підтримки ЮНІСЕФ в Україні в рамках проекту “Впровадження в діяльність соціальних педагогів та практичних психологів середніх загальноосвітніх закладів інтегративної програми “Культура життєвого самовизначення” (2003-2004 рр.) [217; 218; 219]. Автор монографії брав безпосередню участь у розробці програми курсу, окремих занять та тренінгів для учнів, виступав у якості тренера під час семінарів з підготовки

соціальних педагогів та психологів до впровадження курсу в загальноосвітніх закладах, які відбувалися в різних територіальних громадах України.

Теоретичною основою курсу є філософсько-соціологічне розуміння культури як органічного поєднання багатьох сторін людської діяльності та форм соціальної поведінки людини, які обумовлені рівнем її виховання та освіти. В процесі історичного розвитку культури формуються і функціонують особливі типи категорій, завдяки яким визначається розуміння людини як суб'єкта діяльності, структури її спілкування, ставлення до інших людей та суспільства в цілому. До таких базових категорій відносять: добро, зло, віру, обов'язок, справедливість, свободу тощо, які фіксують досвід входження індивіда в систему соціальних відносин. Базовим компонентом культури особистості виступає її самовизначення – процес і результат свідомого вибору особистістю власної позиції, цілей і засобів поведінки в конкретних обставинах життя.

Основною самовизначення є орієнтація не на пізнання і володіння, а взаєморозуміння. Почути інших людей, осмислити їх цінності, порівняти різні позиції, дослухатися свого власного внутрішнього голосу, усвідомити сенс свого існування і визначити своє місце в культурі, а відповідно, в житті – така сьогодні логіка освіти як провідного соціалізуючого чинника.

Культура життєвого самовизначення – це активне визначення людиною своєї позиції відносно суспільної системи цінностей (моральних, соціальних, комунікативних, естетичних, професійних тощо), що дає їй змогу виявляти і утверджувати себе у різних життєвих ситуаціях.

Тому метою курсу “Культура життєвого самовизначення” є формування в учнів життєвих навичок соціальної компетентності – базису для адаптивної та позитивної поведінки, – які дозволяють людині адекватно виконувати норми і правила, прийняті в суспільстві, ефективно вирішувати проблеми повсякденного життя. В змісті курсу зроблено акцент на формуванні таких життєвих навичок, як комунікація (спілкування), прийняття рішень, критичне і

творче мислення, управління емоціями, стресами та конфліктними ситуаціями, розпізнавання та формування цінностей.

Різноманітність впливів навколишнього світу на становлення та розвиток особистості обумовили інтегративний характер курсу. В ньому синтезовані елементи практичної психології, етики, суспільствознавства, екології, гігієни. Провідною ідеєю курсу є формування ціннісних орієнтацій школяра в різних сферах його життєдіяльності. Тому у зміст курсу закладено чотири базові компоненти розвитку та становлення особистості:

- ставлення до себе (особистісне самовизначення);
- ставлення до інших (самовизначення в сфері комунікації);
- ставлення до діяльності (поведінкове та професійне самовизначення);
- ставлення до навколишнього світу (суспільне самовизначення).

В свою чергу, ці компоненти стали наскрізними тематичними блоками курсу, змістовне наповнення яких, враховуючи принцип послідовності, для кожного класу, обумовлюється рівнем розвитку учнів та їхнім соціальним досвідом.

Кожний тематичний блок курсу дає змогу забезпечити реалізацію конкретних завдань формування культури життєвого самовизначення учнів.

Головними завданнями тематичного блоку “Ставлення до себе” є визначення особистістю своїх внутрішніх та зовнішніх якостей, особистісних характеристик, особливостей власного емоційного світу, самооцінка та самоаналіз потреб, сильних і слабких якостей, поведінки та визначення власної позиції в системі життєвих цінностей.

Провідними завданнями тематичного блоку “Ставлення до інших” є формування в учнів навичок спілкування, толерантного ставлення та ефективної взаємодії з батьками, ровесниками і дорослими (представниками

іншої національності, віросповідання, статі тощо) без упереджень, стереотипів та конфліктів.

Завдання тематичного блоку “Ставлення до діяльності” передбачають формування в учнів навичок самоорганізації у навчальній та дозвіллевій діяльності, підготовку особистості до свідомого професійного вибору.

Основними завданнями тематичного блоку “Ставлення до навколишнього світу” є усвідомлення особистістю багатогранності світу, визначення себе як представника громади, громадянина суспільства та члена міжнародної спільноти.

Завдання тематичних блоків реалізуються на практиці шляхом використання інтерактивних форм навчання: тематичне малювання, бесіди, дискусії, мозкові штурми, обговорення ситуацій, ділові та рольові ігри, робота в парах, робота в мікро групах, анкетування, тестування, тренінг тощо.

Зважаючи на те, що сім'я є основним фактором соціалізації особистості, робота по реалізації окреслених завдань передбачає взаємодію з батьками, яка в курсі “Культура життєвого самовизначення” здійснюється через своєрідну форму - інформацію-звернення “Слово до батьків” - з тієї проблеми, яку діти обговорювали на заняттях. Обмін думками щодо змісту курсу, особливостей його проведення педагог може організовувати також і під час батьківських зборів. Підтримка зворотного зв'язку з батьками створить умови для забезпечення активної участі дорослих у формуванні навичок соціальної компетентності дітей, підвищення відповідальності за їх розвиток та виховання, підготовку до самостійного життя.

Інтегративний курс „Культура життєвого самовизначення” рекомендовано Міністерством освіти і науки України для широкого запровадження в практику навчально-виховної роботи шкіл. Зараз цей курс як факультатив викладається в середніх загальноосвітніх закладах та закладах інтернатного типу різних областей України як у міських, так і сільських громадах. Він дає можливість шкільним соціальним педагогам та психологам

реалізувати низку соціально-педагогічних завдань, визначених вимогами сучасного суспільного життя.

Одним із пріоритетних напрямів соціально-педагогічної роботи з дітьми в загальноосвітній школі є забезпечення „соціально-психологічної імунізації” щодо негативних явищ суспільного життя, яка здійснюється через комплекс профілактичних заходів [528, с. 237]. Профілактична робота з учнями спрямована на формування таких ціннісних орієнтацій, при яких всі можливі відхилення від нормативного уявлення щодо здорового способу життя втрачають свою значимість та привабливість, а результатом профілактичної роботи є набуття дитиною навичок самозахисту, попередження виникнення проблем.

Зараз спостерігається активний пошук нових технологій профілактичної роботи з дітьми та молоддю. Однією з таких технологій є метод „рівний-рівному”, активне запровадження якого в практику соціально-педагогічної роботи в школі почалося з 2000 року в рамках спільного проекту Міністерства освіти і науки України, Академії педагогічних наук України, ПРООН/ЮНЕЙДС „Сприяння просвітницькій роботі „рівний-рівному” серед молоді України щодо здорового способу життя”.

Метод „рівний-рівному” – це надання та поширення достовірної та соціально значимої інформації через довірче спілкування на рівних у межах організованої (тренінги, акції тощо) та неформальної роботи (спонтанне спілкування з однолітками), яку проводять спеціально підготовлені підлітків-інструктори [357, с. 147]. Цей метод базується на врахуванні таких особливостей підліткового віку як автономізація від дорослих, більший рівень довіри підлітків авторитетним одноліткам.

Зараз профілактичні програми з активним залучанням підлітків-інструкторів є досить популярними в багатьох країнах світу і називаються програми за методом „peer education” (в Україні вони відомі під назвою програми за методом „рівний - рівному” чи „ровесник - ровеснику”). Такі профілактичні програми базуються на твердженні про те, що підлітків-лідери,

які користуються повагою з боку їх однолітків, надаватимуть їм необхідну інформацію про здоровий спосіб життя та своєю поведінкою підкріплюватимуть власні переконання щодо недоцільності різноманітних видів негативної ризикованої поведінки.

Переваги цього методу профілактичної роботи з молоддю полягають в тому, що молоді люди знаходяться постійно з ровесниками, а дорослі-професіонали лише тимчасово; молоді люди розуміють, що означає бути молодим, а дорослі “намагаються зрозуміти”, пригадуючи себе в такому віці; молоді люди спілкуються за допомогою специфічних вербальних (сленг) та невербальних засобів і тому не завжди сприймають форми спілкування дорослих. Серед слабких сторін цього методу можна виокремити спотворення інформації під час її передачі іншим, недостатній життєвий досвід підлітків, обмеженість знань підлітків з певних питань, які цікавлять однолітків.

Метод „рівний-рівному” здебільшого розглядається як навчання молодих людей молодими, підлітків-підлітками. Молоді люди при цьому обмінюються інформацією, спростовують помилкові твердження, міфи щодо вживання психоактивних речовин. Проте цей метод не доцільно розглядати лише як передачу знань між однолітками. Він скоріше є одним із способів впливу на особистість з метою розвитку навичок прийняття самостійних рішень та уміння бути відповідальним за свої вчинки.

Завдання просвітницької роботи за методом „рівний-рівному” в загальноосвітній школі полягають у створенні соціально-педагогічних умов, сприятливих для позитивних змін у знаннях, уміннях, навичках, вчинках, поведінці дітей, загалом у їх ставленні до здорового способу життя; створенні організаційних умов для активної просвітницької роботи через надання повноважень самим неповнолітнім; виявленні в шкільному середовищі позитивних лідерів та їх навчанні [364, с. 115].

Впровадження технології „рівний-рівному” відбувається у декілька етапів: підготовка педагогів-тренерів з числа соціальних педагогів та психологів до впровадження методу в загальноосвітній школі; навчання ними

підлітків-інструкторів для роботи серед однолітків; організаційний та методичний супровід дорослими проведення підлітками-інструкторами занять, акцій тощо; моніторинг цієї діяльності; корекція просвітницької діяльності, враховуючи результати моніторингу; організація навчання нової групи підлітків-інструкторів.

У програмі „Сприяння просвітницькій роботі „рівний-рівному” серед молоді України щодо здорового способу життя” підготовка підлітків-інструкторів здійснюється з використанням кількох тематичних модулів тренінг-курсу для підлітків: модуль „Спілкуємось та діємо” (розроблений та апробований автором) націлений на формування у підлітків навичок ефективної комунікації, що має стати підґрунтям для активної позиції та здорового способу життя; модуль „Твоє життя – твій вибір” спрямований на формування у підлітків відповідального ставлення до власних вчинків і власного здоров’я, вміння правильно оцінювати ситуації ризику, приймати конструктивного рішення та протистояти тиску інших); модуль „Знаємо та реалізуємо свої права” націлений на усвідомлення підлітками своїх прав, обов’язків, відповідальності за власні дії, на стимулювання дітей до реалізації своїх прав [357, с. 29].

Зараз цей метод та означені модулі використовуються в соціально-педагогічній роботі психологами, соціальними педагогами близько в шести тисячах загальноосвітніх закладах різного типу.

Ще одним прикладом формування здорового способу життя засобами методу „рівний-рівному” в загальноосвітніх закладах територіальної громади є проект Християнського дитячого фонду „Впровадження програм профілактики ВІЛ/СНІДу та пропаганди здорового способу життя на базі місцевих громад м. Луцька” (2003-2004 рр.). В рамках цього проекту була підготовлена група підлітків-інструкторів із числа лідерів загальноосвітніх шкіл міста, які вже кілька років поспіль проводять у школах тренінги для своїх ровесників за тренінг- курсом „Сходинок до здоров’я”.

Як зазначає одна з перших ініціаторів впровадження цього методу в роботі з неповнолітніми на теренах України Н.В Зимівець, „участь підлітків у просвітницькій діяльності „рівний-рівному” формує життєві навички ефективного спілкування (які відпрацьовуються на формальному (проведення занять) і неформальному (особистісному) рівнях); усвідомлення власної індивідуальності; розуміння та поваги індивідуальності інших людей; самостійного прийняття рішень, самоконтролю власної поведінки; культури проведення вільного часу” [162, с. 58-59].

Отже, соціально-педагогічна місія школи як традиційного соціального інституту громади сьогодні полягає у формуванні необхідного адаптаційного потенціалу дитини, забезпеченні прав дитини та її соціальному захисті, створенні відповідних умов для її самореалізації, мінімізації негативних впливів соціуму на особистість шляхом використання всіх сприятливих соціалізуючих факторів соціального середовища.

3. 2. Організація соціально-педагогічної роботи в системі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

Серед організацій соціального сервісу в Україні провідна роль належить центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді – спеціалізованим закладам, на які державою покладено надання різних видів соціальних послуг та допомоги цим цільовим групам населення.

У світовій практиці розрізняють кілька моделей соціальних служб: функціональні служби; служби, орієнтовані на певну групу клієнтів; служби територіального охоплення [429]. Функціональні соціальні служби працюють у сферах охорони здоров'я, соціального забезпечення, освіти тощо. Саме це й обумовлює так звані „функціональні відмінності”, тобто відмінності, які базуються на розподілі праці. Соціальні служби, що орієнтовані на певну групу клієнтів, надають послуги лише окремим цільовим групам – людям

похилого віку, безробітним, безпритульним тощо. Соціальні служби територіального охоплення розгортають свою діяльність на певній території, якою може бути регіон, район чи територіальна громада.

Така діяльність обумовлюється двома основними факторами: наявністю достатньої економічної бази для забезпечення роботи територіальної служби; типом території, на якій вона розташована, що впливає на вирішення проблем централізації чи децентралізації служби, надання їй стаціонарного чи мобільного характеру [425, с. 98].

Згідно цієї класифікації центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді відносять до соціальних служб територіального охоплення, що підтверджують дослідження та роботи І. Д. Звереві [157], О.А. Кузьменка [216], С. В. Толстоухові [482; 483], К.С. Шендеровського [531; 533].

Територіальний підхід до створення та функціонування соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в Україні дає можливість:

- залучити спеціалістів певного профілю та необхідної кваліфікації;
- створити можливості для клієнтів певної територіальної одиниці користуватися послугами спеціалістів;
- чітко виокремити конкретні соціальні проблеми дітей, сімей та молоді певної громади та об'єднати її ресурси для їх вирішення;
- посилити відповідальність керівників та виконавців за кінцевий результат діяльності [527, с. 50].

Зараз в Україні функціонує розгалужена система соціальних служб. У своєму становленні та розвитку вона, як зазначає С. В. Толстоухова, пройшла кілька етапів [481].

Робота по створенню центрів соціальних служб для молоді розпочалася у 1992 році. Це було обумовлено низкою чинників: набуттям Україною незалежності, соціально-економічною перебудовою в країні, руйнацією централізованої системи діяльності піонерської та комсомольської організацій, стрімким поширенням негативних явищ у молодіжному середовищі. Все це вказувало на необхідність створення такої соціальної

інституції, яка б цілеспрямовано відповідала за організацію соціальної роботи з дітьми та молоддю.

Саме тому перші 48 соціальних служб для молоді були створені у 1992 році в найбільш криміногенних східних регіонах України (Дніпропетровській, Донецькій, Луганській, Харківській областях).

Юридично створення центрів соціальних служб для молоді було закріплено Законом України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” (05.02.1993, № 2998-XII). У статті 6 цього закону зазначалося, що для підтримки соціального становлення та розвитку молоді утворюються центри соціальних служб для молоді та їх спеціалізовані формування.

На виконання цього Закону Кабінет Міністрів України постановою від 13 серпня 1993 року № 648 "Про соціальні служби для молоді" затвердив Типове положення про соціальні служби для молоді, згідно з яким соціальні служби для молоді отримали статус спеціальних структур, що надають соціальні послуги та соціальну допомогу молоді віком від 15 до 28 років. Постановою колегії Міністерства України у справах молоді та спорту від 30 грудня 1994 року за № 32-а було затверджено Комплексну програму розвитку соціальних служб для молоді на 1994–1997 роки, яка передбачала план їх розвитку та поширення в Україні [307] .

За період з 1992 по 1994 роки були створені обласні, Український державний, міські (у містах республіканського значення) центри соціальних служб для молоді, деякі районні та районні у містах центри соціальних служб для молоді.

У 1995-1997 роках була продовжена робота щодо розширення мережі центрів соціальних служб для молоді, а також формувалася та вдосконалювалася нормативно-правова база їх діяльності. Центри соціальних служб стали активними суб'єктами реалізації соціальної політики, діяльність яких відповідає визначеним законодавством принципам, та має адекватні форми і методи урегулювання соціальних процесів.

Безвідносно до конкретного суспільства пріоритетними напрямками соціальної політики завжди є забезпечення соціальних гарантій щодо здоров'я, освіти та зайнятості населення; організація соціального обслуговування; подолання кризових явищ і соціальних проблем молоді, жінок, пенсіонерів та інших цільових груп; організація ефективного управління людськими ресурсами тощо [481]. У ракурсі розв'язання нагальних питань соціальної політики центри соціальних служб зарекомендували себе як первинні інституції, спроможні відповідно реагувати на зміни в суспільстві та здійснювати оперативне втручання з метою підтримки та допомоги тим верствам населення, які того потребують. Одночасно, діяльність центрів соціальних служб для молоді (надалі ЦССМ) все більше починає набувати системних ознак, що вказують на їх здатність виконувати функції по організації, координації та узгодженню різних напрямів соціально-педагогічної діяльності, її складових елементів, а також формувати та підтримувати оптимальне співвідношення між ними відповідно до соціального контексту регіональної та місцевої політики.

Цей період створення мережі центрів соціальних служб характеризується активним пошуком і розробкою специфічних для соціальної роботи методів і форм, організаційною розбудовою та зміцненням мережі ЦССМ, що знаходить своє відображення у постанові Кабінету Міністрів України "Про розвиток мережі центрів соціальних служб для молоді" (17жовтня 1995 року, № 839) [308].

У 1998-2001 роках розробляється нова модель діяльності ЦССМ, яка окреслюється єдиними організаційно-правовими стандарти їх роботи. Так, 21 січня 1998 року постановою Кабінету Міністрів України "Про подальший розвиток мережі центрів соціальних служб для молоді та підвищення ефективності їх діяльності" № 63 було затверджено Типове положення про соціальні служби для молоді, яке визначило основні завдання організаційної розбудови ЦССМ і план розвитку їх мережі в Україні.

Розбудова нової моделі системи центрів ССМ припадає на 2001-2004 роки. На цьому етапі здійснюються конкретні організаційно-правові заходи щодо реформування системи ЦССМ. У грудні 2000 року Державний комітет України з молодіжної політики, спорту і туризму затвердив Програму організаційного розвитку системи ЦССМ на 2001 рік. У ній вперше офіційно було дано визначення моделі центру соціальних служб для молоді. Створення системи центрів соціальних служб для молоді за цією моделлю відбувалося шляхом модернізації нормативно-правової бази їх діяльності, встановлення єдиних стандартів і нормативів щодо здійснення практичної соціальної роботи, її ресурсного забезпечення: організаційного, кадрового, фінансового, матеріально-технічного, науково-методичного, нормативно-правового, інформаційно-аналітичного тощо. Цьому сприяло прийняття Закону України „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” від 21 червня 2001 року №2558-III, наказу Державного комітету України у справах сім’ї та молоді „Про затвердження соціальних стандартів і нормативів здійснення соціальної роботи з дітьми, молоддю та різними категоріями сімей центрами соціальних служб для молоді від 4 вересня 2002 року № 709, наказу Державного центру соціальних служб для молоді „Про затвердження Примірних положень про спеціалізовані служби центрів ССМ (4 вересня 2002 року № 80) [308].

З метою організації соціальної роботи у сільській місцевості, відповідно до ст. 13 Закону України „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю”, у 2003 році почали створюватися центри соціальних служб для молоді у містах районного значення, селищах і селах.

Відповідно до постанов Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2004 року № 1125 „Про утворення Державної соціальної служби для сім’ї, дітей та молоді” та від 27 серпня 2004 року № 1126 „Про заходи щодо вдосконалення соціальної роботи із сім’ями, дітьми та молоддю” на базі Державного центру соціальних служб для молоді 1 січня 2005 року було створено Державну соціальну службу для сім’ї, дітей та молоді як урядовий

орган державного управління, а центри соціальних служб для молоді перейменовано в центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Основними функціями Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді визначено:

- забезпечення розвитку та діяльності республіканського (АР Крим), обласних, районних, міських, районних у містах, сільських і селищних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та їх спеціалізованих формувань;
- забезпечення соціального супроводу дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей, сімей, що перебувають у кризових ситуаціях, матерів, які мають намір відмовитися від новонароджених дітей;
- надання психологічних, соціально-педагогічних, інформаційних, юридичних, соціально-медичних, соціально-економічних послуг особам віком від 15 до 28 років, узятим під варту, а також тим, котрі звільнилися з місць позбавлення волі, їх соціальний патронаж;
- розробка та впровадження в практику діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді програми підготовки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, до самостійного життя, їх соціальної та психологічної адаптації;
- впровадження заходів щодо формування здорового способу життя молоді (профілактика наркоманії, ВІЛ/СНІД);
- розробка, виробництво та розповсюдження соціальної реклами [156].

Зараз система центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (надалі ЦСССДМ) функціонує на *державному* (Державна служба для сім'ї, дітей та молоді), *регіональному* (регіональні ЦСССДМ відповідно до територіально-адміністративного поділу України) та *місцевому* рівнях (районні, міські, селищні, сільські, районні у містах ЦСССДМ). Дані про кількість цих служб представлено в табл. 3.1 .

Таблиця 3.1

**Кількість центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за станом
на 15 червня 2006 року**

Області	Центри СССДМ						
	регіональні	районні	філії районних	селищні	сільські	міські	районні у містах
АР Крим	2	8	-	-	-	11	2
Вінницька	1	27	-	2	3	5	-
Волинська	1	16	-	1	2	4	-
Дніпропетровська	1	22	-	4	5	13	9
Донецька	1	17	9	-	-	28	7
Житомирська	1	23	7	1	2	5	-
Закарпатська	1	12	-	-	-	1	-
Запорізька	1	20	5	-	-	5	-
Івано-Франківська	1	14	3	-	-	5	-
Київська та м. Київ	2	24	-	-	-	11	10
Кіровоградська	1	20	1	4	10	4	-
Луганська	1	17	-	-	1	12	4
Львівська	1	20	-	-	-	8	-
Миколаївська	1	19	-	1	1	5	-
Одеська	1	25	12	2	25	6	-
Полтавська	1	25	3	1	1	5	-
Рівненська	1	16	45	6	230	5	-
Сумська	1	18	-	-	1	7	-
Тернопільська	1	17	6	-	1	1	-
Харківська	1	27	23	1	1	7	9
Херсонська	1	18	3	-	1	4	-
Хмельницька	1	20	-	2	20	6	-
Черкаська	1	20	-	-	2	6	-
Чернівецька	1	11	-	-	-	1	-
Чернігівська	1	22	-	-	-	3	-

Всього	27	478	117	25	306	168	41
--------	----	-----	-----	----	-----	-----	----

Як бачимо з табл. 3.1, соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю у більшості територіальних громад, особливо міських, здійснюється центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Зараз систему центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді українські науковці (І.Д. Зверева, А.Й. Капська, О.А. Кузьменко, Г.М.Лактіонова, С.В. Толстоухова) і практики соціальної роботи (І.М.Пінчук, К.С. Шендеровський та інші) характеризують як *поліфункціональну*, оскільки при центрах діють різні спеціалізовані формування:

- служба соціальної підтримки сімей;
- служба по роботі з споживачами ін'єкційних наркотиків;
- мобільний консультаційний пункт соціальної роботи в сільській та гірській місцевостях, віддалених районах міст;
- школа волонтерів центру соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді;
- студентська соціальна служба;
- служба „Телефон довіри”;
- інформаційно-ресурсний центр центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- консультаційний пункт центру соціальних служб для молоді у пологових стаціонарах, будинках дитини.

Завдяки роботі таких формувань, ЦСССДМ мають змогу надавати широкий спектр послуг різним категоріям дітей, сімей та молоді.

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді здійснюють також організаційно-методичне забезпечення діяльності закладів соціального спрямування, які створюються місцевим органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування, у разі їх необхідності, для територіальної громади. До таких закладів соціального спрямування належать:

- центр соціально-психологічної допомоги;
- соціальний гуртожиток;

- соціальний центр матері та дитини;
- центр соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями;
- центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді.

Схема організаційної структури системи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в Україні представлена нами на рис. 3.1.

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, керуючись рекомендаціями Державної соціальної служби, свою роботу на місцях організують за такими напрямками:

- соціальний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- соціальний супровід прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу;
- соціальний супровід матерів, які мають намір відмовитися від новонародженої дитини;
- профілактика ВІЛ/СНІДу та наркозалежної поведінки серед підлітків та молоді;
- організація інформаційно-просвітницької роботи через мережу мобільно-консультативних пунктів;
- здійснення соціальної роботи на вулиці;
- підтримка фізичного та психічного стану дітей та молоді з функціональними обмеженнями, адаптація та інтеграція їх у суспільство;
- соціальний патронаж молоді, що відбуває або відбула покарання у формі обмеження або позбавлення волі на певний строк;
- проведення соціально-профілактичної роботи щодо формування у підлітків та молоді основ здорового способу життя;
- соціальна підтримка дітей та сімей, які живуть з ВІЛ;
- реалізація програм соціальної адаптації та підготовки до самостійного життя дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування з

- числа учнів старших класів та випускників інтернатних закладів;
- розробка та поширення соціальної реклами.

Очевидно, що в кожній громаді є свої пріоритетні проблеми соціально-педагогічної роботи і неможливо на місцях забезпечувати

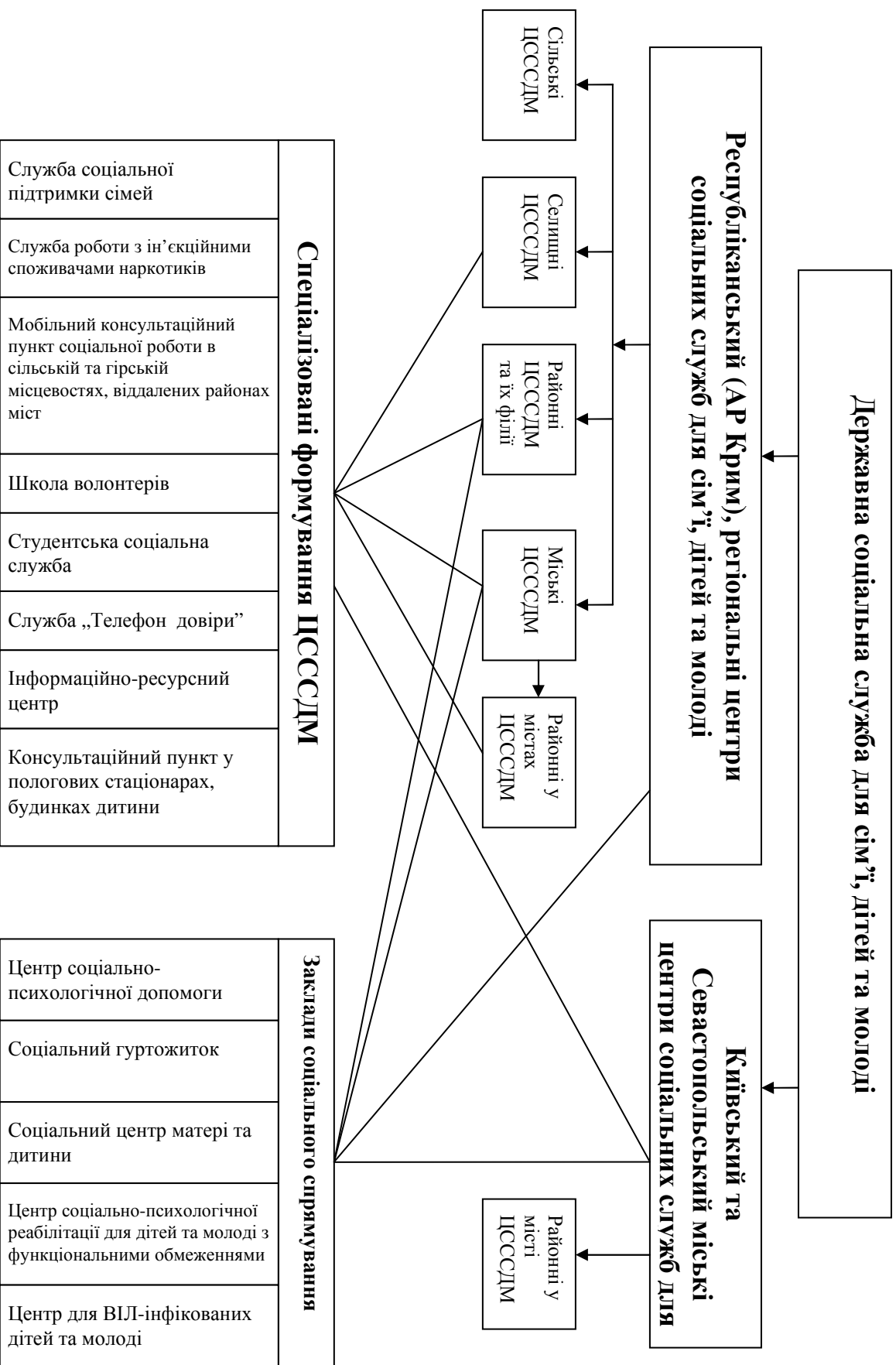

Рис. 3.1. Організаційна структура системи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

одночасно на досить високому рівні всі перераховані вище напрями діяльності центрів.

З метою вивчення особливостей діяльності ЦСССДМ у різних типах громад в процесі нашої експериментальної роботи ми застосували такий різновид методу опитування як поштове анкетування керівників центрів усіх регіонів України. Для забезпечення валідності експериментальних даних до опитування в основному були залучені керівники центрів, розташованих у малих (до 50 тис. населення) та середніх (50-250 тис. населення) містах, селищах та селах.

Всього в опитуванні взяло участь 173 особи, з них 125 керівників центрів, які розташовані в містах та 48 керівників селищних та сільських центрів.

Перш за все, нас цікавило, які напрями соціально-педагогічної роботи, на думку керівників ЦСССДМ, є найбільш та найменш пріоритетними в територіальних громадах, де розташовано центри. Аналіз результатів відповідей респондентів представлено на рис. 3.2. та 3.3.

Серед пріоритетних напрямів соціально-педагогічної роботи для сільських та селищних ЦСССДМ в порядку їх важливості є соціальний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах (95,8 %); проведення соціально-профілактичної роботи щодо формування у підлітків та молоді основ здорового способу життя (95,8 %); профілактика ВІЛ/СНІДу та наркозалежної поведінки серед підлітків та молоді (75 %); підтримка фізичного та психічного стану дітей та молоді з функціональними обмеженнями, адаптація та інтеграція їх у суспільство (56,2%).

Майже такі ж пріоритетні напрями соціально-педагогічної роботи визначені міськими ЦСССДМ. Так, на важливість роботи щодо соціального супроводу сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, вказали 94,4 % респондентів; на проведення соціально-профілактичної роботи щодо формування у підлітків та молоді основ здорового способу життя – 92,8 %, а

профілактики ВІЛ/СНІДу та наркозалежної поведінки серед підлітків та молоді – 68 % опитаних.

Слід зазначити, що керівники центрів, розташованих у містах, вказують на важливість такого напрямку як організація інформаційно-просвітницької роботи через мережу мобільно-консультативних пунктів (57,2%). Це свідчить про те, що центрами проводиться певна робота з метою наближення відповідних послуг до клієнтів, зокрема тих, які територіально знаходяться не досить близько від місця розташування центрів.

Аналізуючи відповіді респондентів, ми також звернули увагу на те, що на вибір центрами пріоритетних напрямів роботи впливала наявність в територіальних громадах або поблизу них установ певного типу. Так, реалізацію програм соціальної адаптації та підготовки до самостійного життя дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування з числа учнів старших класів та випускників інтернатних закладів як важливий напрям соціально-педагогічної роботи відзначали керівники саме тих центрів, в населених пунктах яких або поблизу них знаходяться школи-інтернати.

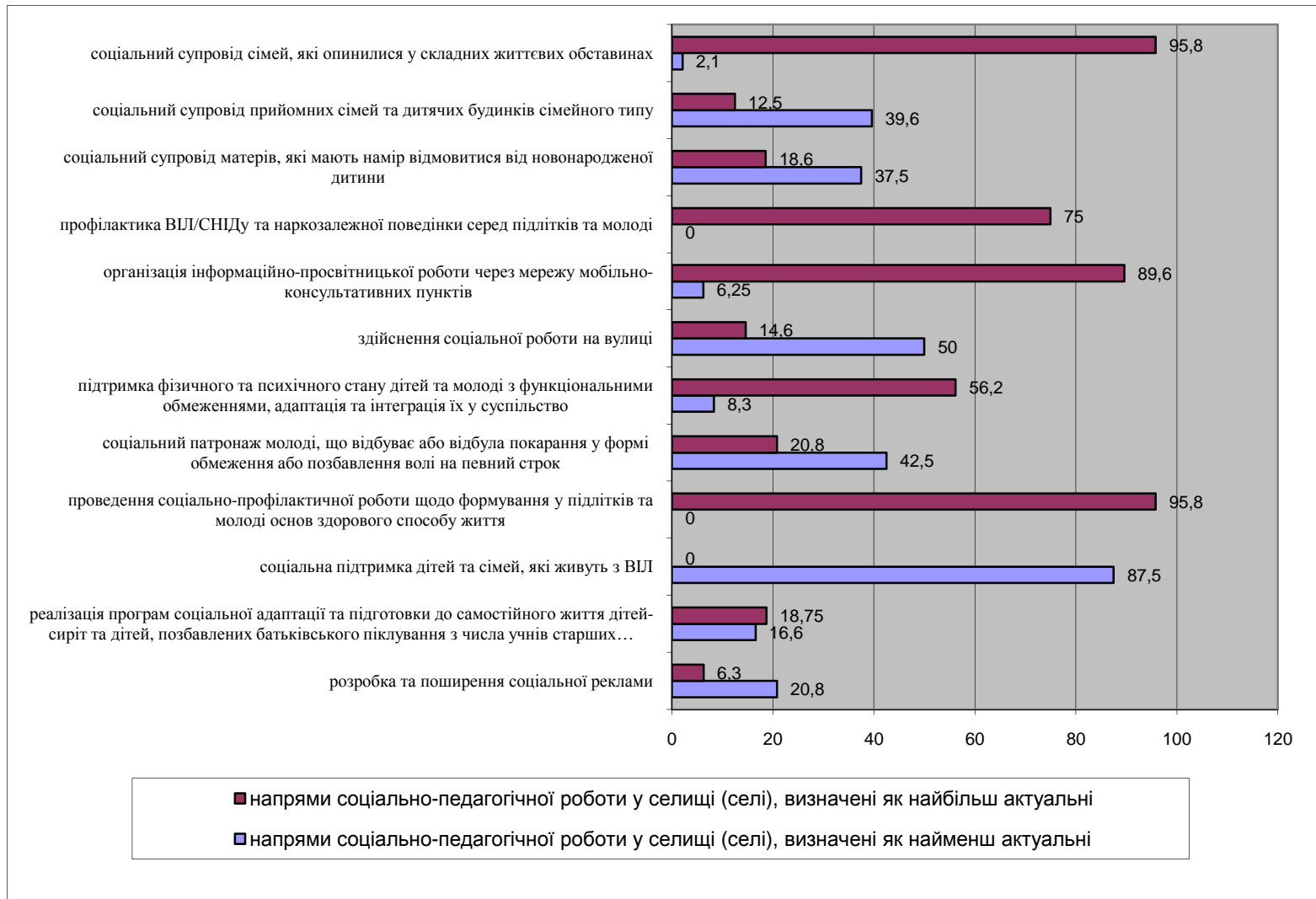

Рис. 3.2. Розподіл відповідей респондентів на запитання „Які п'ять найбільш та три найменш актуальних напрями соціально-педагогічної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями у вашому селищі (селі)?”

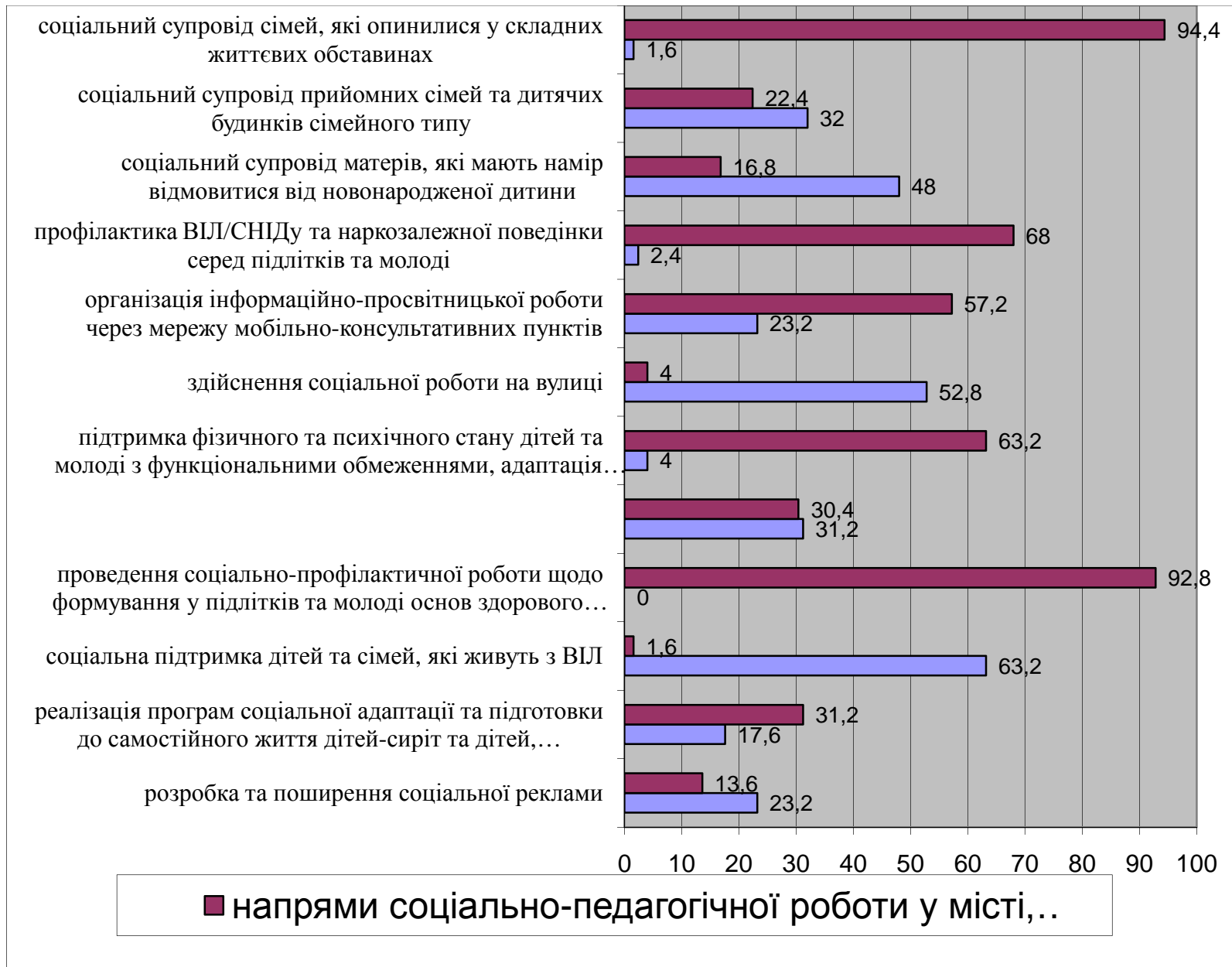

Рис. 3. 3. Розподіл відповідей респондентів на запитання „Які п’ять найбільш та три найменш актуальних напрями соціально-педагогічної роботи з дітьми, молоддю та сім’ями у вашому місті?”

Соціальний патронаж молоді, що відбуває або відбула покарання у формі обмеження або позбавлення волі на певний строк, як напрям соціально-педагогічної роботи є більш актуальним для тих ЦСССДМ, які розташовані в регіоні, де є заклади пенітенціарної системи.

Це підтверджує раніше сформульоване твердження про те, що пріоритетність різних напрямів соціально-педагогічної роботи залежить від наявності чи відсутності в територіальних громадах певних закладів соціальної інфраструктури для дітей та молоді.

Отже, сьогодні в соціально-педагогічній роботі ЦСССДМ, які розташовані в містах, селищах та селах, пріоритетними є одні й ті ж напрями. Зокрема, актуальність соціально-педагогічної роботи з сім'ями їхніми обумовлена соціально-економічними та соціально-педагогічними проблемами, зниженням виховного потенціалу сім'ї, що, в свою чергу, не дає їй можливості створити сприятливе мікросередовище для розвитку дітей.

Організація профілактичної роботи з дітьми та молоддю, формування у них здорового способу життя стає все більш пріоритетною у зв'язку із зростанням кількості неповнолітніх, які вживають різні види наркотичних речовин (алкоголь, тютюн, наркотики). На жаль, за останні роки відсоток вживання неповнолітніми таких речовин збільшується не тільки у містах, а й у сільській місцевості [155; 445; 509; 510].

Дуже близькими були відповіді керівників сільських, селищних та міських ЦСССДМ щодо найменш актуальних напрямів соціально-педагогічної роботи у зазначених населених пунктах. Так, серед найменш актуальних вони одностайно називають соціальну підтримку дітей та сімей, які живуть з ВІЛ (87, 5% керівників сільських та 63, 2 % керівників міських ЦСССДМ) та соціальну роботу на вулиці (відповідно 50% та 52,8%). Що стосується першого напрямку роботи, то цілком закономірно, що проблема соціальної підтримки людей, які живуть з ВІЛ, є більш актуальною для обласних міст та великих промислових центрів, так як там більший

відсоток ВІЛ-інфікованих.

Очевидно, що в сільській місцевості, де невелика кількість населення та люди досить добре знають одне одного, організація вуличної соціальної роботи може дійсно бути недоцільною. Що ж стосується ЦСССДМ, розташованих у містах, то налагодження такої роботи на сьогодні є досить важливою у зв'язку із збільшенням дитячої бездоглядності та необхідності організації змістовного дозвілля дітей та молоді.

Керівники сільських та селищних центрів, на відміну від керівників центрів, розташованих у містах, як неактуальний напрям роботи називають соціальний патронаж молоді, що відбуває або відбула покарання у формі обмеження або позбавлення волі на певний строк. Це пояснюється тим, що кількість таких молодих людей є дуже малою в селах та селищах, а умови для адаптації та соціального контролю з боку громади тут більш сприятливі, ніж у місті.

Більше третини опитаних представників обох груп респондентів вважає зовсім не важливим для соціально-педагогічної роботи в їх громадах соціальний супровід прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу. Це цілком закономірно, оскільки такі форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у сім'ю, лише починають впроваджуватися в практику соціальної роботи служб у справах неповнолітніх та ЦСССДМ на місцевому рівні.

Аналіз відповідей респондентів щодо важливих та не дуже актуальних напрямів соціально-педагогічної роботи в центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді дозволяє зробити висновок про *необхідність самостійно визначати кожним центром відповідні пріоритетні напрями соціально-педагогічної роботи, які будуть спрямовані на розв'язання проблем дітей та молоді в конкретній територіальній громаді.*

В процесі дослідження ми зробили аналіз видів та кількості соціальних послуг, які надаються ЦСССДМ клієнтам, на основі результатів опитування керівників центрів. Перелік послуг для опитувальника було визначено на

підставі наказу Державного комітету України у справах сім'ї та молоді „Про затвердження соціальних стандартів і нормативів здійснення соціальної роботи з дітьми, молоддю та різними категоріями сімей центрами соціальних служб для молоді від 4 червня 2002 року № 709, який був базовим документом для організації роботи ЦСССДМ на час опитування.

Як показав аналіз, найбільш поширеними видами послуг, які надаються ЦСССДМ, що розташовані у містах, є консультативні, інформаційні та просвітницькі послуги (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Розподіл відповідей респондентів на запитання „Які види соціальних послуг надаються у Вашому центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та його спеціалізованих формуваннях?”
(опитано 125 представників ЦСССДМ, розташованих у містах)

	Назва послуги	Кількість виборів	%
Психологічні	Консультування клієнтів з психологічних проблем	123	98,4
	Психодіагностика клієнта	53	42,4
	Допомога у психологічній адаптації	45	36,0
	Надання методичних порад батькам або особам, які їх замінюють	112	89,5
	Психокорекційна робота з клієнтом	39	31,2
	Організація прикладних психологічних досліджень	5	4,0
Соціально-педагогічні	Консультування клієнтів з соціально-педагогічних питань	119	95,2
	Просвітницькі послуги щодо розвитку дитини	103	82,4
	Послуги з організації соціально-позитивної діяльності дітей та молоді	54	43,2
	Соціальне інспектування неблагополучних сімей	112	89,6
	Соціально-педагогічний патронаж неблагополучних, прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу	93	74,4

	Послуги з формування здорового способу життя	121	96,8
	Представлення інтересів клієнта в інших установах та закладах	60	48
Соціально-медичні	Інформування підлітків та молоді про вплив та наслідки вживання тютюну, алкогольних виробів, токсичних та наркотичних речовин	122	97,8
	Інформування клієнтів про шляхи ураження венеричними хворобами	116	92,8
	Інформування клієнтів про шляхи інфікування ВІЛ та засоби його попередження	120	96,0
	Інформування споживачів ін'єкційних наркотичних речовин про засоби уникнення інфікування ВІЛ, заходи, що потрібно взяти при передозуванні та абсцесах	21	16,8
	Проведення занять/ процедур для дітей та молоді з функціональними обмеженнями	28	22,4
Соціально-економічні	Пошук донорів для надання гуманітарної допомоги клієнтам	95	76,0
	Розподіл та видача гуманітарної допомоги клієнтам	71	56,8
	Супровід клієнтів, які повернулися з місць позбавлення волі під час оформлення документів для отримання паспорту або реєстрації	102	68,0
	Організація громадських робіт серед молоді	16	12,8
	Організація трудових об'єднань молоді	4	3,2
	Інформування клієнтів з питань працевлаштування	112	89,6
Юридичні	Консультації з правових питань	94	75,2
	Допомога в оформленні документів, укладанні договорів тощо	95	76,0
Інформаційні	Розповсюдження довідникових брошур, інших інформаційних видань	119	79,3
	Надання клієнтам інформації про графіки роботи закладів соціального спрямування, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування	39	31,3
	Надання клієнтам інформації про послуги, які можна отримати в центрах СССДМ	121	96,8
	Підготовка та розміщення роликів рекламної інформації в ефірах телеканалів	6	4,8
	Підготовка та розміщення соціальної реклами в транспорті та інших місцях громадського призначення	33	26,4
	Розробка та видання інформаційно-рекламних	68	54,4

буклетів, листівок, пам'яток, плакатів		
--	--	--

Як видно з табл. 3.2, досить значна кількість послуг надається сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах. Серед найменш поширених такі послуги як інформування споживачів ін'єкційних наркотичних речовин про засоби уникнення інфікування ВІЛ, заходи, яких потрібно вжити при передозуванні та абсцесах; проведення занять/процедур для дітей та молоді з функціональними обмеженнями; організація громадських робіт серед молоді; послуги щодо організації соціально-позитивної діяльності дітей та молоді.

На відміну від ЦСССДМ, розташованих в містах, у сільських та селищних ЦСССДМ значно вужчим є спектр психологічних, юридичних послуг та послуг з реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями, що можна пояснити браком відповідних фахівців (табл.3.3).

Так, як і в ЦСССДМ, розташованих у містах, у значній кількості сільських та селищних ЦСССДМ, значна увага приділяється соціальному інспектуванню та патронажу неблагополучних сімей і досить мало – організації соціально-позитивної діяльності дітей та молоді.

Таблиця 3.3

Розподіл відповідей респондентів на питання „Які види соціальних послуг надаються у Вашому центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та його спеціалізованих формуваннях?”
(опитано 48 представників ЦСССДМ, розташованих у селищах, селах)

	Назва послуги	Кількість виборів	%
Психологічні	Консультавання клієнтів з психологічних проблем	42	87,5
	Психодіагностика клієнта	20	41,7
	Допомога у психологічній адаптації	9	18,8
	Надання методичних порад батькам або особам, які їх замінюють	43	89,6
	Психокорекційна робота з клієнтом	17	35,4

	Організація прикладних психологічних досліджень	-	-
Соціально-педагогічні	Консультування клієнтів з соціально-педагогічних питань	45	93,8
	Просвітницькі послуги щодо розвитку дитини	42	87,5
	Послуги з організації соціально-позитивної діяльності дітей та молоді	20	41,7
	Соціальне інспектування неблагополучних сімей	45	93,8
	Соціально-педагогічний патронаж неблагополучних, прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу	32	66,7
	Послуги з формування здорового способу життя	45	93,8
	Представлення інтересів клієнта інших установах та закладах	34	70,8
Соціально-медичні	Інформування підлітків та молоді про вплив та наслідки вживання тютюну, алкогольних виробів, токсичних та наркотичних речовин	48	100
	Інформування клієнтів про шляхи ураження венеричними хворобами	46	95,8
	Інформування клієнтів про шляхи інфікування ВІЛ та засоби його попередження	44	91,7
	Інформування споживачів ін'єкційних наркотичних речовин про засоби уникнення інфікування ВІЛ, заходи, що потрібно вжити при передозуванні та абсцесах	8	16,7
	Проведення занять/ процедур для дітей та молоді з функціональними обмеженнями	5	10,4
Соціально-економічні	Пошук донорів для надання гуманітарної допомоги клієнтам	33	68,8
	Розподіл та видача гуманітарної допомоги клієнтам	28	58,3
	Супровід клієнтів, які повернулися з місць позбавлення волі під час оформлення документів для отримання паспорту або реєстрації	32	66,7
	Організація громадських робіт серед молоді	5	10,1
	Організація трудових об'єднань молоді	2	4,2
	Інформування клієнтів з питань працевлаштування	42	87,5
Юридичні	Консультації з правових питань	38	79,2
	Допомога в оформленні документів, укладанні договорів тощо	36	75,0
Інфор	Розповсюдження довідникових брошур, інших інформаційних видань	43	89,6
	Надання клієнтам інформації про графіки роботи	32	66,7

закладів соціального спрямування, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування		
Надання клієнтам інформації про послуги, які можна отримати в центрах ЦСССДМ	45	93,8
Підготовка та розміщення роликів рекламної інформації в ефірах телеканалів	1	2,1
Підготовка та розміщення соціальної реклами в транспорті та інших місцях громадського призначення	14	29,2
Розробка та видання інформаційно-рекламних буклетів, листівок, пам'яток, плакатів	22	45,8

Аналіз показників що характеризують види послуг, які надаються ЦСССДМ у містах, селищах та селах, дозволяє зробити висновок, що, серед інших переважають психологічні, педагогічні та інформаційні послуги. Більшість послуг спрямована на забезпечення таких напрямів роботи як соціально-педагогічна робота з сім'ями, профілактика негативних явищ серед дітей та молоді. Варто більше уваги приділити послугам з організації соціально-позитивної діяльності дітей та молоді, організації громадських робіт серед молоді. Забезпечення ЦСССДМ таких різновидів послуг буде сприяти формуванню позитивно спрямованої поведінки дітей та учнівської молоді, стимулюватиме їх брати активну участь у житті своєї громади.

Результати проведеного дослідження також вказують на необхідність перегляду переліку нині існуючих соціальних послуг, що зараз надаються ЦСССДМ, з метою його доповнення, а також конкретизації та уточнення їх окремих видів.

У реформуванні системи соціальних послуг важлива роль належить безпосередньо суб'єктам, які здійснюють планування послуг, та визначають їх види для окремих цільових груп певної територіальної громади. Щоб вивчити це питання, під час опитування ми також з'ясували, чим керуються в ЦСССДМ та їх спеціалізованих формуваннях, а також в закладах соціального спрямування при плануванні соціальних послуг.

Аналіз результатів опитування показує, що для сільських та селищних ЦСССДМ основними орієнтирами при плануванні соціальних послуг є рекомендації Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді (79, 2 %) та запити і потреби клієнтів (72, 9 %). Врахування рекомендацій органів місцевого самоврядування при плануванні послуг є досить незначним, оскільки лише 20, 8% опитаних вказали, що брали їх до уваги (рис. 3.4.) .

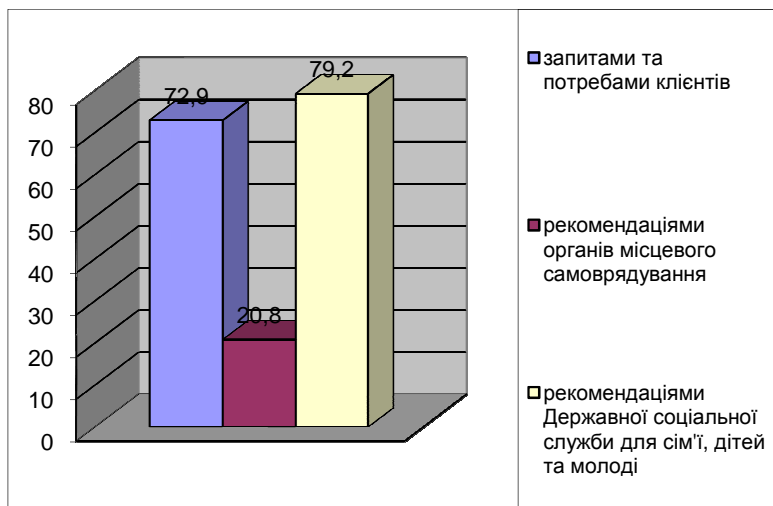

Рис. 3.4. Розподіл відповідей респондентів на запитання „Чим ви найчастіше керуетесь при визначенні видів та змісту соціальних послуг для різних цільових груп дітей, сімей та молоді у вашому селищі (селі) ?” , %

У центрах ЦСССДМ, що розташовані у містах, при плануванні соціальних послуг керуються тими ж орієнтирами, які використовують працівники сільських та селищних ЦСССДМ (рис. 3.5.).

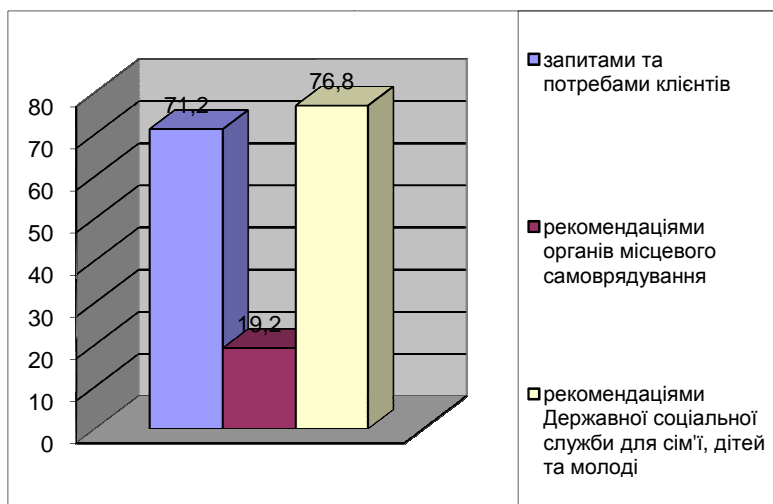

Рис. 3.5. Розподіл відповідей респондентів на запитання „Чим ви найчастіше керуетесь при визначенні видів та змісту соціальних послуг для різних цільових груп дітей, сімей та молоді у вашому місті ?” , %

На рис.3.4 і 3.5 сума відсотків перевищує 100%, оскільки респонденти мали змогу вказувати декілька варіантів відповідей.

Як видно з рис. 3.5, пріоритетними в організації соціально-педагогічної роботи в міських центрах ЦСССДМ є у рекомендації щодо надання необхідних послуг Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді (76, 8 %). Окрім цього беруться до уваги й запити та потреби клієнтів (71, 2%).

Аналіз отриманих результатів вказує на те, що зараз має місце централізація у плануванні соціально-педагогічної роботи в ЦСССДМ різного типу. Послуги, які надаються, здебільшого, плануються на „виконання рекомендацій згори”, а тому не завжди відповідають потребам і проблемам дітей та молоді, які існують у певних громадах. Слід зазначити, що існує певна автономність (відокремленість) ЦСССДМ при плануванні послуг від місцевих органів самоврядування та виконавчої влади.

Досить несподіваними для нас виявилися результати дослідження з питань впровадження нових видів соціальних послуг в діяльність ЦСССДМ. Респонденти виявили певну пасивність чи навіть байдужість щодо необхідності оновлення чи розширення спектру таких послуг. Так, 73 % представників сільських та селищних центрів зазначили, що в цьому немає необхідності і лише 27 % із них вказали, що їх клієнти потребують додаткових послуг (рис. 3.6.).

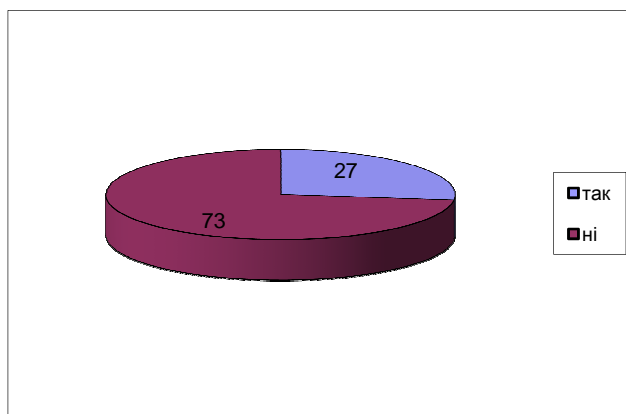

Рис.3.6. Розподіл відповідей респондентів на запитання „Чи є потреба впровадження нових видів соціальних послуг для дітей та молоді селища (села) у вашому центрі та його спеціалізованих формуваннях?“, %

Достовірність таких оцінок викликає певні сумніви хоча б з огляду на те, що сільські та селищні ЦСССДМ створені та функціонують не більше двох років, тому, очевидно, що за такий короткий період вони не змогли впровадити в практику всі ті види соціальних послуг, які необхідні для дітей та учнівської молоді їх територіальних громад.

Аналогічна оцінка характерна і для відповідей керівників ЦСССДМ, розташованих у містах (рис. 3.7). Вони також вважають, що не потрібно займатися впровадженням в соціально-педагогічну роботу їх центрів нових видів послуг (72,8 %) і лише близько третини опитаних (26,4 %) вказує на необхідність впровадження нових послуг.

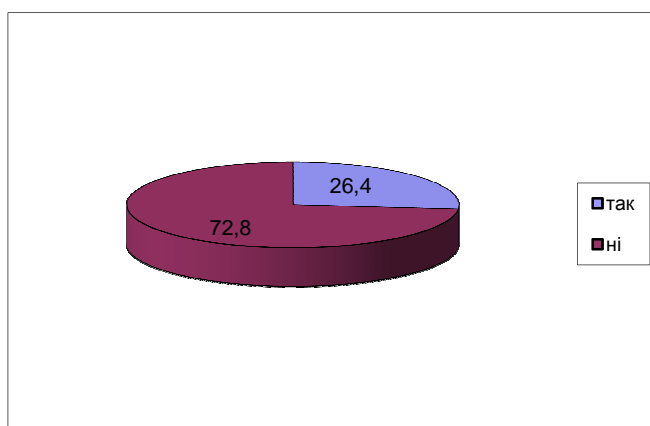

Рис. 3.7. Розподіл відповідей респондентів на запитання „Чи є потреба впровадження нових видів соціальних послуг для дітей та молоді міста у вашому центрі та його спеціалізованих формуваннях?“, %

Скоріше за все, такі відповіді респондентів можна пояснити тим, що керівники центрів не працюють безпосередньо з клієнтами, а виконують переважно управлінські функції. *Однією з причин інертності щодо запровадження нових видів соціальних послуг для дітей та молоді є відсутність в центрах моніторингу надання послуг і оцінки їх ефективності, цілеспрямованої роботи щодо вивчення запитів клієнтів.*

Серед нових послуг, які доцільно впроваджувати в роботі ЦСССДМ, респонденти називали підтримку обдарованих дітей та молоді, створення та організацію роботи груп самопомоги, розширення переліку послуг з соціокультурної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями, а також послуг, пов'язаних із формуванням окремих умінь та навичок учнівської молоді.

Зазначимо, що значна кількість респондентів вказувала на те, що центри обмежені у наданні фінансової допомоги і зазначали, що досить часто їх клієнти потребують саме матеріальної підтримки як певного виду економічних та побутових послуг.

Разом з тим варто зауважити, що у ЦСССДМ при плануванні та впровадженні послуг, домінуючим є не клієнтоорієнтований, а ресурсний підхід, при якому планування послуг здійснюється відповідно до напрямів роботи, виходячи з ресурсних можливостей організації (наявність приміщення, кадрів, коштів тощо).

При клієнтоорієнтованому підході організаційна робота проводиться, в першу чергу, в напрямку впровадження послуг, необхідних клієнтам, тому зусилля соціальних служб спрямовуються на пошук ресурсів, щоб забезпечити надання цих послуг.

Нині діяльність ЦСССДМ спрямована на розв'язання значної кількості соціальних проблем, які не завжди можна успішно вирішити лише силами працівників центрів. Тому більшість центрів активно залучають до соціально-педагогічної роботи волонтерів. Проте, це зазвичай, діти та молодь, тобто саме ті цільові групи, на які спрямована робота центрів.

Зазначимо, що в практиці соціальної роботи зарубіжних країн спостерігається зовсім інша тенденція, оскільки до роботи з дітьми та молоддю активно залучаються люди середнього та старшого віку, які мають певний життєвий досвід та відповідні ресурси для того, щоб допомагати вирішувати окремі проблеми дітей та молоді своєї громади.

В процесі опитування ми з'ясували думку керівників центрів щодо впливу на рівень ефективності соціально-педагогічної роботи в містах, селищах та селах залучення громадськості до вирішення місцевих проблем.

Як показало опитування, спостерігаються окремі відмінності у відповідях керівників міських та селищних (сільських) ЦСССДМ. Так, майже 85% керівників центрів, розташованих у містах, зазначили, що активне залучення членів громади сприятиме підвищенню ефективності соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю (рис. 3.8.).

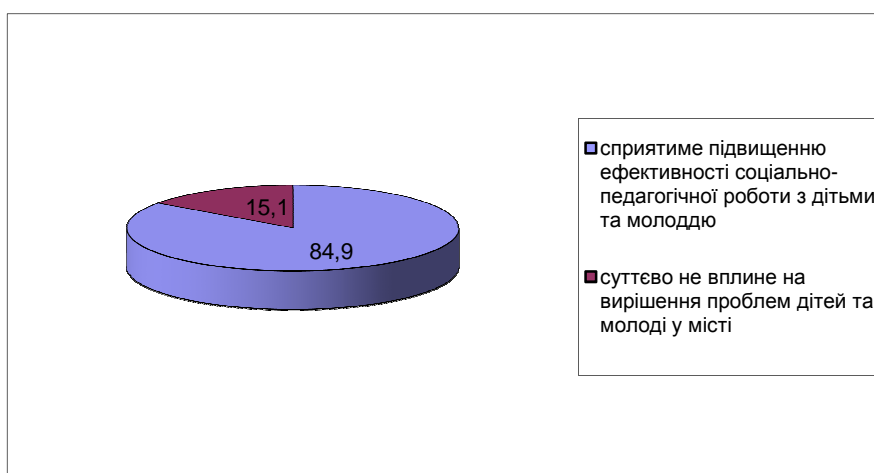

Рис. 3.8. Розподіл відповідей респондентів на запитання „Яким чином активне залучення громадян вашого міста до вирішення соціальних проблем дітей та молоді може вплинути на зміну ситуації ? ”

Представники сільських та селищних центрів виявили менше оптимізму при відповіді на це запитання, оскільки лише 71% опитаних дали позитивну відповідь (рис. 3.9.).

Разом з тим, отримані дані свідчать, що керівники центрів усвідомлюють необхідність активізації громад заради благополуччя дітей та молоді. Залишається лише розгорнути цю роботу на місцях і зробити її необхідною складовою діяльності центрів. Це, в свою чергу, потребує ознайомлення працівників центрів з технологіями активізації громади, які досить ефективно використовуються в зарубіжній практиці соціальної роботи.

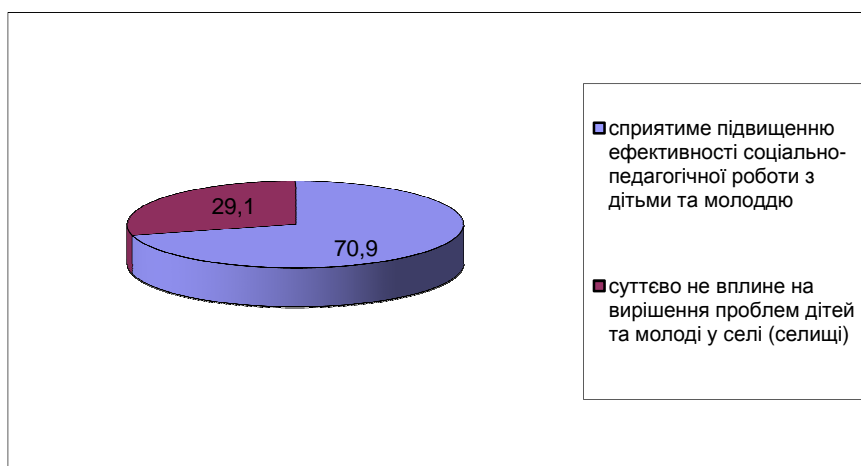

Рис. 3.9. Розподіл відповідей респондентів на запитання „Яким чином активне залучення громадян вашого селища (села) до вирішення соціальних проблем дітей та молоді може вплинути на зміну ситуації ? ”

Оскільки одними із базових в організації соціально-педагогічної роботи в громаді є принципи партнерства та міжвідомчої взаємодії, ми досліджували, яким чином вони реалізуються у діяльності ЦСССДМ в умовах територіальних громад різного типу. Сільські та селищні ЦСССДМ здійснюють різні напрями соціально-педагогічної роботи у своїх громадах у партнерстві із загальноосвітніми школами, службою у справах неповнолітніх, медичними закладами, міліцією та неурядовими організаціями. Як бачимо з рис. 3.10., в основному, партнерами ЦСССДМ є загальноосвітні заклади

(81,3 %), служби у справах неповнолітніх (58,3 %) та медичні заклади (47,9 %), тобто ті соціальні інституції, які, переважно, є у кожній сільській громаді.

Варто зауважити, що близько третини опитаних своїми партнерами визначають неурядові організації. При цьому найчастіше респонденти називали Товариство Червоного Хреста, релігійні організації і лише близько 12% опитаних назвали партнерами громадські організації районного рівня та 7 % – громадські організації, які функціонують у межах їх територіальної громади.

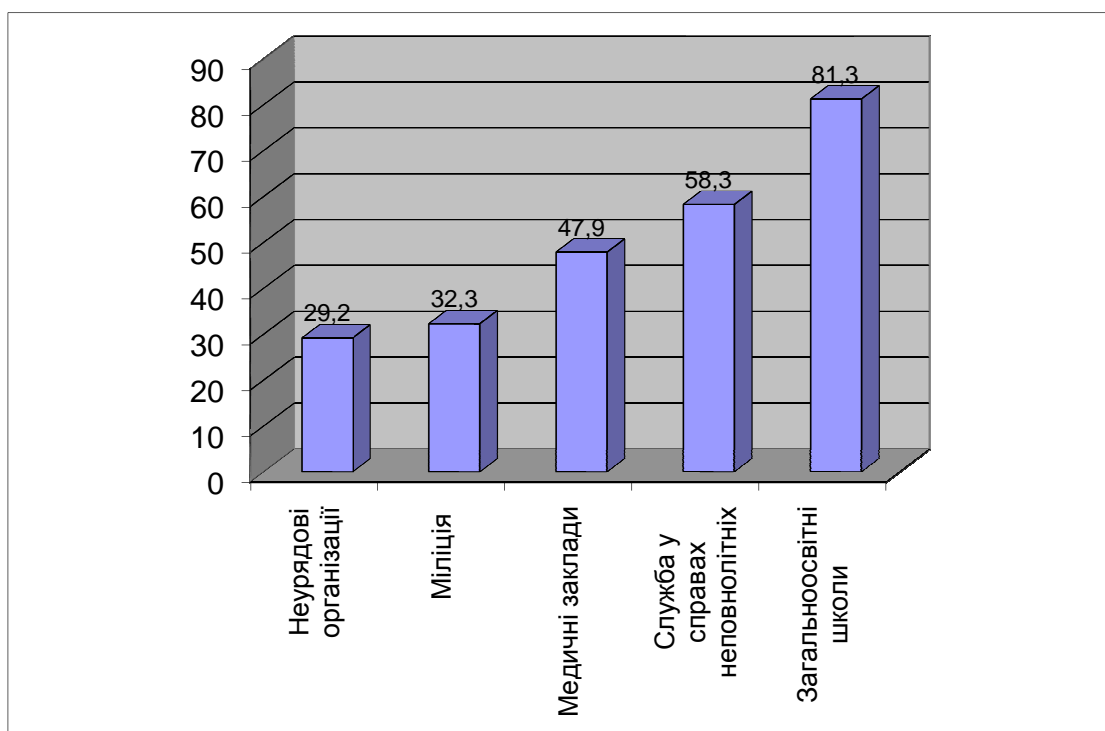

Рис. 3.10. Розподіл відповідей респондентів на запитання „Вкажіть трьох основних партнерів у вашому селищі (селі), з якими ви, переважно, забезпечуєте різні напрями соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю?”

Керівники ЦСССДМ, що розташовані у містах, вказали на більш повний перелік партнерів (рис. 3.11). На відміну від сільських ЦСССДМ, самим важливим партнером ЦСССДМ, розташованих у містах, є неурядові

організації. Такий феномен ми пояснюємо тим, що за останні роки відмічається тенденція до зростання кількості неурядових організацій соціального спрямування. Оскільки ЦСССДМ – це інститути реалізації державної соціальної політики на місцевому рівні, то очевидно, що громадські організації намагаються активно заручитися підтримкою відповідних державних структур.

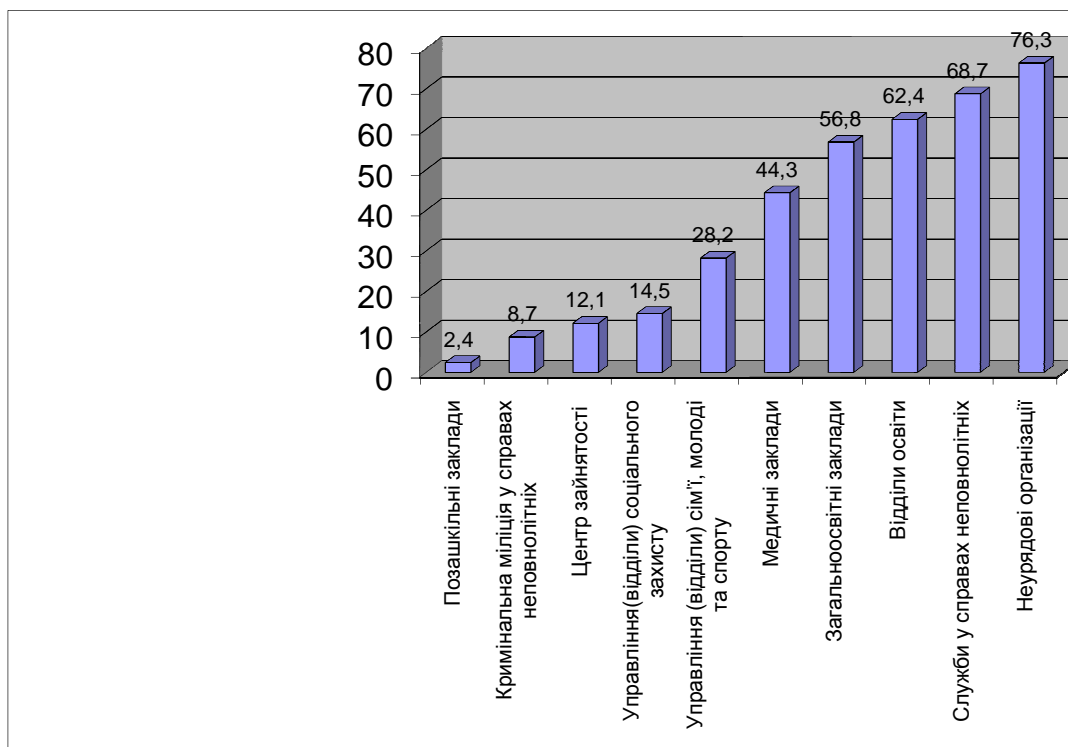

Рис. 3.11. Розподіл відповідей респондентів на запитання „Вкажіть трьох основних партнерів у вашому місті, з якими ви, переважно, забезпечуєте різні напрями соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю?”

Окрім цього, неурядові організації мають певні матеріальні ресурси для реалізації окремих соціальних програм та надання послуг, які не передбачені бюджетом ЦСССДМ. Саме це, в більшості випадків, спонукає центри та неурядові організації до партнерської взаємодії.

Порівнюючи результати відповідей керівників ЦСССДМ, розташованих у селищах (селах) та містах, варто звернути увагу на те, що служби у справах неповнолітніх займають другу позицію серед важливих

партнерів ЦСССДМ у сільських і міських громадах. Такі результати опитування не є випадковими, а цілком закономірні. Зараз серед першочергових заходів щодо захисту прав дітей є реалізація права дитини на сім'ю, сімейне виховання та здоровий розвиток [308, с. 5]. Саме на служби у справах неповнолітніх, які представляють органи виконавчої влади, та ЦСССДМ покладається реалізація цих завдань у територіальних громадах.

Слід зазначити, що з метою забезпечення чіткої взаємодії між ними, Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту видано наказ від 14 червня 2006 року про „Порядок взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах”. Відповідно цього наказу служби у справах неповнолітніх: повідомляють центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про виявлення сімей з дітьми, у яких є випадки насильства, жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення тощо; порушують питання про вилучення дитини із сім'ї при безпосередній загрозі її життю і здоров'ю, а у разі потреби – про призначення опікуна (піклувальника), тимчасове влаштування дитини в прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, інтернатний заклад; вживають заходів щодо захисту житлових та майнових прав дітей; здійснюють спільно з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді соціальне інспектування сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Окрім цього, сьогодні на служби у справах неповнолітніх та ЦСССДМ покладено державою ще одне важливе завдання – створення та соціальний супровід сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу). Служби у справах неповнолітніх створюють банк даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і, співпрацюючи, з соціальними працівниками ЦСССДМ, організують та проводять навчання для кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі, забезпечують відповідні правові процедури щодо влаштування дитини у прийомну сім'ю чи дитячий

будинки сімейного типу. Подальший соціальний супровід дітей, які виховуються у прийомних сім'ях чи дитячих будинках сімейного типу, здійснюється спеціалістами ЦСССДМ.

Результати нашого дослідження соціально-педагогічної роботи в центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді дають підстави констатувати, що в Україні створена та розвивається багатofункціональна розгалужена система таких центрів та спеціалізованих формувань. Їх основне завдання полягає у реалізації соціальної політики та національних, регіональних і місцевих програм щодо захисту прав дітей та молоді, з урахуванням особливостей та можливостей територіальної громади. В сучасних умовах ЦСССДМ необхідно надавати більшої самостійності у визначенні пріоритетних напрямів соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальних громадах.

3.3. Соціально-педагогічна підтримка різних категорій дітей та молоді в закладах соціального спрямування

На сучасному етапі суспільного розвитку в соціально-педагогічній роботі з дітьми та молоддю в Україні простежуються такі домінуючі тенденції як модернізація і впровадження нових технологій соціально-педагогічної роботи, розширення мережі закладів соціального спрямування (до червня 2006 року – спеціалізовані соціальні служби).

Збільшення кількості та створення нових типів закладів соціального спрямування у територіальних громадах обумовлено, насамперед, невпинним зростанням кількості дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема бездоглядних та безпритульних дітей; ВІЛ-інфікованих дітей; неповнолітніх, які мають різні види хімічної залежності; дітей, які зазнали різних видів насилля; дітей з обмеженими функціональними можливостями [122; 141; 359; 401; 402; 445; 446; 471]. Такі діти потребують спеціальних видів допомоги та соціальної підтримки у спеціалізованих

зкладах, що орієнтовані на роботу з окремими цільовими групами дітей та молоді.

В ході нашого дослідження ми здійснили контент-аналіз Типових положень різних закладів соціального спрямування [472; 473; 474; 475; 476], вивчали досвід їх діяльності у територіальних громадах, брали участь в експертних групах, що розробляли рекомендацій щодо вдосконалення роботи у закладах соціального спрямування. Все це дало нам можливість вивчити та узагальнити особливості організації соціально-педагогічної роботи з різними цільовими групами дітей і молоді та виокремити соціальні послуги, що надаються у закладах соціального спрямування різного типу.

Однією з гострих сучасних соціальних проблем є стан здоров'я дітей та молоді. За даними Міністерства охорони здоров'я України, у 2004 році поширеність захворювань у дітей віком до 14 років становила 1790, 9 випадків на 1000 дітей проти 1745, 9 випадків у 2003 р.; захворюваність дітей віком 14-18 років – відповідно 1307, 39 випадків проти 1277, 21 у 2003 році. На рівень захворюваності. Стабільно високими є показники дитячої інвалідності. На кінець 2004 року в Україні було майже 136 тис. дітей-інвалідів [308, с. 51-52]. Дотепер повною мірою не вирішеними залишаються питання участі інвалідів у житті місцевих громад, доступу їх до соціальної інфраструктури, здобуття освіти, працевлаштування тощо.

Зростання кількості дітей з обмеженими функціональними можливостями все більше актуалізує необхідність впровадження в практику соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю соціальної моделі підтримки осіб з обмеженою дієздатністю. Стрижнем такої моделі має стати взаємозв'язок, взаємодія молодих людей з обмеженими можливостями з соціумом, а не відхилення чи ігнорування їх із-за проблем здоров'я та розвитку. Обмежена дієздатність окремих дітей та молодих людей має сприйматися як наслідок того, що соціальні умови звужують можливості самореалізації інвалідів. Діти та молодь з обмеженими функціональними можливостями мають розглядатися не як аномальна, а особлива група

людей. Щоб забезпечити це, необхідна інтеграція людей з обмеженими можливостями в суспільство через створення їм умов для максимально можливої самореалізації, а не шляхом пристосування інвалідів до норм та правил життя здорових людей. Суспільство має адаптувати існуючі в ньому стандарти до потреб людей з обмеженими можливостями, для того, аби вони не почували себе заручниками обставин та обмеженої дієздатності.

В межах соціальної моделі допомога дітям та молоді з обмеженими функціональними можливостями передбачає: розширення сфери їх соціальних контактів; створення умов для довільного переміщення; забезпечення різних видів консультування; навчання дітей з обмеженими можливостями у загальноосвітніх школах; допомогу в професійному самовизначенні та працевлаштуванні; розвиток потенційних можливостей інвалідів; створення мережі громадських організацій, які здійснюють різні види соціальної реабілітації та захищають інтереси дітей-інвалідів в суспільстві; залучення волонтерів до роботи з дітьми та молоддю з обмеженими функціональними можливостями.

Розвиваючи соціальну модель підтримки дітей та молоді з обмеженими функціональними можливостями, необхідно виходити з того, що інтеграція їх у суспільство – це цілеспрямований процес передачі суспільством соціального досвіду з урахуванням особливостей і потреб різних категорій інвалідів при їхній активній участі, а також забезпечення адекватних для цього умов. Це сприятиме, як показує досвід, залученню інвалідів до всіх соціальних систем, структур, соціумів і зв'язків, призначених для здорових дітей та молоді, активній участі в основних напрямках діяльності життя суспільства у відповідності до віку і статі, що підготує їх до повноцінного життя, найбільш повної самореалізації і розкриття себе як особистості [273, с.67].

Ми поділяємо думку тих вчених [170; 428; 553], котрі стверджують, що ефективна інтеграція дітей та молоді у суспільство можлива за умови створення інноваційного освітньо-реабілітаційного, корекційно-

розвиваючого середовища, яке системно поєднує в собі медичні, психологічні, педагогічні та соціальні аспекти, сприяє саморегуляції поведінки, самореабілітації, розвитку та саморозвитку особистості.

Одним із важливих шляхів інтеграції дітей та молоді у суспільне життя є їх соціокультурна реабілітація в закладах соціального спрямування: центрах ранньої соціальної реабілітації, центрах соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями; спеціалізованих реабілітаційних центрах, центрах профорієнтації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями [28; 170; 177; 243; 354; 430; 507; 553]. В основу діяльності цих центрів покладено такі принципи:

- дитина з обмеженими можливостями здоров'я – це рівноправний член суспільства;
- вона повинна мати рівні з іншими можливості, а суспільство, держава та сім'я мають їх забезпечити;
- дитина з обмеженими можливостями здоров'я має жити і розвиватись в природному середовищі, в своїй сім'ї;
- реабілітаційні послуги дітям мають надаватися за місцем проживання, в її громаді;
- формування життєвої компетентності дитини-інваліда неможливе без відповідного суспільного оточення, без спілкування з однолітками, без колективу.

Основна мета соціокультурного реабілітаційного процесу, який здійснюється у центрах соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями, полягає в формуванні у них навичок життєвої компетентності, створенні умов для опанування необхідними знаннями та вміннями, розвитку особистісного потенціалу, життєво важливих навичок та способів діяльності, необхідних для адаптації в соціумі. За станом на червень 2006 року в Україні працювало 36 центрів соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями [154].

Аналіз праць з проблеми реабілітації дітей з функціональними обмеженнями [23; 95; 133; 174; 428; 430], вивчення та узагальнення досвіду роботи центрів соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями у різних громадах дає нам можливість виокремити основні напрями соціально-педагогічної роботи, які реалізуються в таких закладах:

- діагностика та корекція соціально-психологічного стану дітей та молоді з обмеженими функціональними можливостями;
- лікувально-оздоровча робота з дітьми та молоддю;
- соціально-побутове обстеження родин, що мають дітей із функціональними обмеженнями;
- формування у дітей та молоді навичок соціальної компетентності;
- розвиток потенційних творчих можливостей дітей та молоді;
- профорієнтаційна робота з молодими інвалідами;
- організація культурно-дозвілєвої діяльності дітей та молоді з функціональними обмеженнями;
- соціально-педагогічна робота з батьками та родичами дітей з обмеженими функціональними можливостями.

У більшості таких центрів працюють мультидисциплінарні команди фахівців: соціальний педагог, логопед-дефектолог, психолог, реабілітолог, соціальний працівник. Щоб створити умови для взаємодії дітей та молоді з функціональними обмеженнями з їх фізично здоровими ровесниками, фахівці залучають до роботи у центрах волонтерів з числа школярів та студентів. Вони допомагають працівникам центрів у підготовці та проведенні різних заходів, працюють у змішаних групах, супроводжують дітей під час поїздок на концерти, екскурсії, беруть участь у клубах спілкування тощо.

Мультидисциплінарний підхід в роботі центрів соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями дає можливість забезпечити надання клієнтам комплексу

соціальних послуг та здійснювати різні форми соціально-педагогічної роботи, зокрема:

- послуги з побутової реабілітації дітей з функціональними обмеженнями (навчання елементам самообслуговування та норм елементарної поведінки в різних мікросоціумах);
- психологічне консультування дітей та молоді з особистісних проблем;
- послуги з психологічної корекції;
- лікувально-оздоровчі заняття в облаштованих кімнатах, басейнах тощо;
- консультування батьків, родичів дітей та молоді з функціональними обмеженнями з юридичних, правових, психолого-педагогічних питань;
- соціально-психологічні тренінги для дітей та молоді;
- ігротеки для дітей із функціональними обмеженнями;
- навчальні програми та курси для дітей і молоді з функціональними обмеженнями;
- групи тимчасового перебування дітей із функціональними обмеженнями;
- гуртки та творчі майстерні для дітей і молоді з функціональними обмеженнями;
- прокат реабілітаційного обладнання;
- бібліотечне обслуговування батьків та дітей із функціональними обмеженнями;
- групи психологічної підтримки для батьків;
- відвідування дітьми культурно-масових заходів у театрах, клубах, кінотеатрах тощо;
- виставки творчих робіт дітей із функціональними обмеженнями;
- екскурсії, свята, фестивалі, конкурси;
- клуби спілкування та клуби за інтересами для дітей та молоді з функціональними обмеженнями;
- оздоровчі літні табори для дітей із функціональними обмеженнями та їхніх батьків;

- спільні оздоровчі зміни дітей і молоді з функціональними обмеженнями та їх ровесників.

Кожний центр соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями самостійно визначає необхідні види соціальних послуг та форми роботи із зазначеного переліку, враховуючи особливості дітей та молоді, які в ньому перебувають. Найвагоміший результат дає комплексна робота з дітьми за різними напрямками соціальної реабілітації, включаючи роботу з сім'ями дітей-інвалідів. Це є необхідною умовою формування соціальних компетентностей дітей та молоді з функціональними обмеженнями як умови їх інтеграції у життя громади.

В останні роки ще однією гострою соціальною проблемою стала дитяча бездоглядність та безпритульність, що є проявами соціального сирітства. Ця соціальна проблема обумовлена значною мірою кризою сімейних взаємин, погіршенням матеріального стану населення, послабленням виховної функції сім'ї. На вулицю потрапляють передусім діти, чиї батьки ведуть асоціальний спосіб життя. Це ускладнює ситуацію, оскільки такі діти часто не прагнуть позбутися шкідливих звичок, змінити стиль життя, до якого вже звикли.

Офіційної статистики щодо кількості бездоглядних і безпритульних дітей в Україні, які соціалізуються переважно в умовах вулиці, немає. За даними Міністерства внутрішніх справ України, загалом за підсумками 2003 року працівниками міліції до органів внутрішніх справ доставлено 24 тис. неповнолітніх за бродяжництво та 10 тис. за жебрацтво [359, с. 17]. З метою соціальної підтримки таких категорій дітей за останні роки почали створюватися центри соціально-психологічної допомоги. До таких центрів приймаються неповнолітні, які опинилися у складних життєвих обставинах: такі, що залишилися без піклування батьків, постійного місця проживання, засобів для існування; діти з кризових сімей; діти, які втратили сімейні, родинні та інші позитивні соціальні зв'язки; неповнолітні, які стали жертвами насилля в сім'ї чи державних закладах системи опіки тощо. За

станом на червень 2006 року в Україні діяли 22 центри соціально-психологічної допомоги [154].

Прийняття дітей до центрів соціально-психологічної допомоги здійснюється на підставі направлення служби у справах неповнолітніх за місцем проживання дитини, за клопотаннями органів опіки та піклування, управління освітою, у справах сім'ї та молоді, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кримінальної міліції у справах неповнолітніх, притулків, батьків. Дитина також може самостійно звертатися за допомогою до центру цілодобово та перебувати там протягом часу, необхідного для реабілітації, але не більше, ніж 9 місяців у разі стаціонарного перебування та 12 місяців – у разі денного перебування. Строк перебування дитини у центрі визначається психолого-медико-педагогічною комісією за погодженням з відповідною службою у справах неповнолітніх.

При влаштуванні до центру відбувається медичний огляд дитини, проводяться санітарно-гігієнічні процедури, при необхідності надається перша медична допомога.

Група спеціалістів, яка працює в центрі (психолог, вихователі, соціальний педагог, соціальний працівник, медична сестра), розробляє індивідуальний план реабілітації дитини, в якому характеризується причини виникнення складної життєвої ситуації дитини, визначаються види необхідної допомоги та форми психокорекційної роботи.

На наступних етапах реабілітації дитини спеціалісти центру вирішують низку завдань: вивчення фізичного та психічного стану дитини, особливостей її поведінки; визначення ступеня дезадаптації дитини робота з наслідками психотравм та стресів; з'ясування місця проживання дитини та рідних; повідомлення осіб, які відповідають за виховання дитини про місце її перебування; збір чи відновлення необхідних документів дитини; розробка рекомендацій щодо організації процесу взаємодії з сім'єю та соціальним оточенням дитини тощо [123; 126; 297; 447; 457].

План індивідуальної реабілітації дитини містить комплекс завдань та заходів щодо реабілітації з урахуванням її вікових та особистісних особливостей, ступеня дезадаптації за такими напрямками:

- захист прав дитини та надання соціальної допомоги (сприяння органам опіки та піклування, службі у справах неповнолітніх у подальшому влаштуванні дитини; вирішенні правових, в тому числі житлових проблем; здійсненні соціального патронажу);
- побутова реабілітація дитини;
- організація медичного обстеження та, за необхідності, лікування;
- соціалізація та інтеграція дитини в соціум (відновлення втрачених та встановлення нових соціальних зв'язків);
- психологічна реабілітація та корекція (подолання деформацій поведінки, формування позитивної установки на навчання та працю, вирішення конфліктів з однолітками та дорослими);
- реабілітація у сфері навчальної діяльності (заходи щодо включення дезадаптованої дитини чи підлітка в систему навчання в масовій чи спеціалізованій школі; надання допомоги при підготовці домашніх занять; корегуюче навчання за індивідуальними програмами);
- відновлення зв'язків дитини з сім'єю (пошук батьків дитини або осіб, котрі їх замінюють, близьких родичів; допомога у відновленні внутрісімейних зв'язків; підготовка дитини до повернення в біологічну сім'ю чи влаштування в прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу) [152; 297].

Група спеціалістів, яка відповідає за складання та реалізацію плану індивідуальної реабілітації, забезпечує включення неповнолітніх у процес самообслуговування, навчальну, ігрову, трудову, пізнавальну, дозвілєву та інші діяльності в центрі та поза його межами.

Рішення про вибуття дитини з центру приймається службою у справах неповнолітніх на підставі висновку психолого-медико-педагогічної комісії. Після вибуття дитини з центру відповідна служба у справах неповнолітніх у

місячний строк інформує центр про подальше влаштування дитини, необхідність соціального супроводу дитини, сім'ї.

Центр соціально-педагогічної допомоги забезпечує дитині необхідну підтримку у складних життєвих обставинах. Перебування дитини в центрі дає можливість попередити глибоку соціальну дезадаптацію дітей та підлітків, провести відповідну роботу щодо пошуку мікросередовища, сприятливого для соціалізації дитини.

Окрім центрів соціально-психологічної допомоги соціально-педагогічна робота з безпритульними дітьми здійснюється у притулках для неповнолітніх. За станом на березень 2006 року в Україні функціонувало 96 притулків для неповнолітніх. У 2005 році близько 23, 6 тис. дітей отримали в них соціальну допомогу [154]. Створення цих установ передбачено Законом України „Про органи і служби у справах неповнолітніх”, а їх діяльність регулюється Постановою Кабінету Міністрів України „Про затвердження типового положення про притулок для неповнолітніх служби у справах неповнолітніх” від 9 червня 1999 року № 565.

До 1996 року в Україні не існувало аналогічних закладів. Створення притулків розпочалося в 1997 році й тривало протягом 1998-1999 років. Якщо кількість інших соціально-культурних закладів для дітей та молоді скорочувалася, то мережа притулків постійно зростала, що було зумовлено збільшенням кількості бездоглядних і безпритульних дітей в останнє десятиріччя.

Притулок для неповнолітніх – це заклад соціального захисту, створений для тимчасового перебування у ньому дітей віком від 3 до 18 років. Діти, які потрапляють до притулку, отримують необхідну медичну допомогу, забезпечуються одягом та харчуванням. Працівники притулків проводять роботу із встановлення особи неповнолітнього. Процес цей дуже часто ускладнюється тим, що діти не хочуть признаватися, звідки вони приїхали, обманюють, називають зовсім інші міста, райони, тому що не прагнуть повертатися назад у свою сім'ю чи інтернат. Коли особу дитини

встановлено, приймається рішення про її подальшу долю. Працівники притулку сповіщають батьків про місцезнаходження дитини або порушують питання про позбавлення їх батьківських прав, влаштовують чи повертають дитину у заклади державної системи опіки.

Зараз роботу притулків можна розглядати як своєрідну „швидку допомогу” щодо вилучення дитини з вулиці. Притулок дає можливість на певний час забезпечити вітальні потреби дитини у їжі, житлі, одязі, але не сприяє вирішенню проблеми соціального неблагополуччя дитини [467, с. 36].

Тримісячний термін перебування дитини у притулку є недостатнім для проведення необхідних реабілітаційних заходів та влаштування дитини у біологічну чи прийомну сім'ю. Тому зараз в окремих громадах притулки реорганізують у центри соціально-психологічної допомоги, щоб збільшити термін надання реабілітаційних послуг.

Ще однією проблемною категорією дітей в Україні є випускники шкіл-інтернатів. Після виходу з цих закладів багато молодих людей віком 16-18 років не мають місця для проживання, тому стають безпритульними, або змушені „відпрацьовувати” своє житло у кримінальних структурах чи секс-бізнесі. На виконання Указу Президента України „Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей” від 11 липня 2005 року №1086, протягом 2005-2006 років в Україні було започатковано створення мережі соціальних гуртожитків – закладів для тимчасового проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 15 до 18 років, а також осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком 18-23 років. Головною метою діяльності соціальних гуртожитків є створення умов для соціальної адаптації осіб, що в ньому проживають, та їх підготовки до самостійного життя [308, с. 10]. За станом на червень 2006 року було створено 9 соціальних гуртожитків. В подальшому планується відкриття соціальних гуртожитків щонайменше одного в кожній області.

Оскільки соціальні гуртожитки зараз перебувають на етапі свого організаційно-методичного становлення, досить важко чітко виокремити

види соціальних послуг та форми соціально-педагогічної роботи з тими, хто там проживає.

Основними завданнями, на розв'язання яких має бути спрямована соціально-педагогічна робота психологів, соціальних педагогів, юристів в таких закладах, мають стати:

- оволодіння молодими людьми навичками самостійного ведення господарства;
- влаштування на навчання з метою здобуття професії;
- допомога у працевлаштуванні;
- формування навичок ефективної взаємодії з оточуючими;
- формування навичок самостійного прийняття відповідальних рішень;
- планування молодими людьми своїх життєвих перспектив та їх реалізація.

Перебування випускників шкіл-інтернатів у соціальних гуртожитках дасть їм можливість здобути певний адаптаційний потенціал для самостійного життя та необхідних професійних умінь і навичок як базису для подальшого влаштування у соціумі.

Зараз в Україні дуже гостро постала проблема раннього соціального сирітства, різко зросла кількість дітей, від яких матері відмовилися або покинули в пологовому будинку відразу після народження. Серед жінок, які кидають новонароджених дітей, великий відсоток випускниць шкіл-інтернатів, дівчат із неблагополучних родин. Вони не готові до соціальної ролі матері, мають значні матеріальні проблеми як-от відсутність житла, постійного місця роботи, допомоги та підтримки з боку рідних тощо.

З метою допомоги жінкам, котрі опинилися у складних життєвих обставинах, що перешкоджають виконанню материнського обов'язку, створюються центри матері та дитини. У 2006 році в окремих містах та селищах країни функціонувало 7 таких центрів. В подальшому планується відкриття центрів матері і дитини у кожній області та містах, де стабільно високі показники відмов від немовлят.

Вивчення досвіду соціальної допомоги жінкам у таких центрах засвідчує, що соціально-педагогічна робота з молодими матерями спрямована на формування стійких взаємозв'язків між матір'ю та дитиною. Перебування матері разом з дитиною, постійний контакт між ними, сприяють формуванню системних механізмів взаємодії матері та немовляти, руйнації негативних установок жінки щодо виконання нею материнських обов'язків [366, с. 103].

В свою чергу, реалізація цієї мети, можлива за умови розв'язання низки соціально-психологічних завдань:

- формування у матері відповідально ставлення до догляду та розвитку дитини;
- формування необхідних санітарно-гігієнічних навичок догляду за дитиною;
- навчання матері необхідних побутових та соціальних навичок;
- забезпечення матір'ю відповідних заходів та умов для фізичного та психічного розвитку дитини;
- підготовка матері до самостійного життя по закінченні перебування у центрі;
- допомога у налагодженні взаємостосунків з біологічної сім'єю жінки, батьком дитини чи його родиною, іншими рідними або близькими людьми;
- допомога жінці у здобутті освіти, професії, пошуку роботи, як умови матеріального забезпечення матері та дитини по закінченні перебування у центрі.

Житлово-побутові умови в центрах матері та дитини створені таким чином, аби забезпечити максимум самостійності та комфорту в повсякденному житті. Кожна жінка проживає разом із дитиною в мебльованій кімнаті. До послуг матерів вітальня, кухня, де вони готують їжу (персонал консультує, як приготувати ту чи іншу страву для дитини і жінки), в окремих центрах створюються майстерні, комп'ютерні кімнати.

В основу соціально-педагогічної роботи з юними матерями, які перебувають у таких центрах, покладено метод ведення випадку.

Мультидисциплінарна команда фахівців, до складу якої входять соціальний педагог/працівник, медична сестра та психолог, визначають у формуванні яких побутових навичок, навичок догляду за дитиною необхідна допомога фахівців. На підставі цього складається план індивідуального супроводу молодих матерів, в якому фіксуються рекомендації всіх фахівців мультидисциплінарної команди, форми і методи роботи з метою досягнення необхідних результатів в інтересах матері та дитини. План супроводу має відображати всі аспекти життя матері та дитини, включаючи стан здоров'я і розвитку дитини, відносини матері й дитини, підготовку матері до самостійного життя, освіту, роботу, стосунки з сім'єю і батьком дитини, підтримку з боку оточення і заходи щодо реінтеграції матері і дитини у сім'ю.

Часовий період перебування в центрі має бути настільки коротким, наскільки це можливо, і настільки довгим, наскільки це необхідно. Клієнти мають розуміти із самого початку, що центр – це тимчасовий притулок у зв'язку з виникненням кризової ситуації. Шляхом порозуміння між молодою матір'ю та персоналом Центру може бути укладена угода з визначенням терміном перебування.

Максимальний термін перебування матері з дитиною у центрі становить 18 місяців. За цей час молода мати набуває необхідних навичок самостійного життя, соціальний працівник допомагає їй влаштуватися на роботу та вирішити питання з житлом. По закінченні терміну перебування у центрі подальший соціальний патронаж матері та дитини здійснює центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Великою бідою нашого суспільства є пандемія ВІЛ/СНІД. На кінець 2004 року на обліку в медичних закладах України перебувало 3855 ВІЛ-позитивних дітей віком до 14 років і 172 дитини – від 15 до 17 років, відповідно 148 та 3 хворих на СНІД дитини [308, с. 52].

На сьогодні діти і молоді люди, які живуть з ВІЛ, та їх сім'ї ще не отримують необхідної допомоги та соціального супроводу. В Україні

відсутні державні стандарти догляду та психологічної підтримки таких людей. Досить часто має місце дискримінація осіб, які живуть з ВІЛ, порушення їх прав. Так, в багатьох містах України вже мали місце страйки батьків, проти навчання у школах разом з їх дітьми ВІЛ-інфікованих дітей, що змушувало окремі адміністрації шкіл організувати навчання дітей, які живуть з ВІЛ на дому [263, с. 172].

Одними з перших кроків на шляху розв'язання цих проблем є створення центрів для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді. Зараз такі центри створені і працюють здебільшого за матеріальної підтримки міжнародного благодійного фонду „Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні” та інших неурядових організацій у партнерстві із ЦСССДМ. У 2007 році планується створити 6 центрів для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді за кошти місцевих бюджетів у тих територіальних громадах, де є гострою проблема ВІЛ/СНІДу, а до 2010 року такі центри буде створено у кожній області. У Типовому положенні про центри для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України 15 лютого 2006 року № 148 центр відповідно до покладених на нього завдань:

- надає ВІЛ-інфікованим дітям та молоді різні види соціальних послуг (соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, юридичні та інформаційні);
- здійснює лікувально-оздоровчі заходи, надає в разі потреби першу невідкладну допомогу;
- організовує клуби за інтересами, проводить конкурси; залучає батьків або осіб, що їх замінюють, до співпраці, дає їм методичні поради;
- організовує роботу груп взаємодопомоги для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, а також батьків або осіб, що їх замінюють;
- забезпечує харчування дітей та молоді, що в ньому перебувають, відповідно до установлених норм;

- співпрацює із закладами охорони здоров'я, навчальними закладами та іншими організаціями, які надають допомогу ВІЛ-інфікованим дітям та молоді;
- направляє у разі необхідності осіб, що звернулися до центру, до закладів та установ, які можуть забезпечити задоволення їх потреб [474].

Відповідно до поставлених завдань, в центрах визначаються необхідні соціальні послуги та форми роботи, спрямовані на соціальну підтримку дітей, молоді, які живуть з ВІЛ та їх сімей. Це – консультації юриста, психолога, соціального працівника, проведення підтримуючого консультування – кауселінгу, арт-терапевтичні заняття, індивідуальні та групові розвиваючі заняття для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, організація дозвілля дітей в ігрових кімнатах, курси занять для батьків з питань розвитку, виховання та догляду за дітьми, які живуть із ВІЛ, клуби вихідного дня тощо.

Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю, які живуть із ВІЛ, та їх родинами у спеціалізованих центрах дасть можливість таким клієнтам організувати своє життя з урахуванням особливостей їх ситуації, отримати психологічну підтримку та кваліфіковану допомогу спеціалістів.

Таким чином, проведений аналіз соціально-педагогічної роботи у закладах соціального спрямування дає підстави стверджувати, що в Україні сформовані та функціонують різні типи спеціалізованих закладів для соціальної підтримки окремих категорій дітей і молоді. На державному рівні визнана необхідність створення мережі закладів соціального спрямування у територіальних громадах. Свідченням цього є затверджені Кабінетом Міністрів України типові положення про такі заклади і необхідна документація для їх організаційно-методичного забезпечення, напрацьовані форми та методи роботи спеціалістів у таких закладах, визначений перелік соціальних послуг, які надаються різним групам дітей та молоді.

Створенню різних типів закладів соціального спрямування у територіальних громадах має передувати аналіз ситуацій, в процесі якого, перш за все, мають визначатися ступінь гостроти існуючих в громаді проблем щодо різних категорій дітей та молоді, кількісні показники щодо окремих категорій дітей та молоді, які перебувають у складній життєвій ситуації. Використовуючи результати такого аналізу, проводиться обговорення з представниками громадськості доцільності відкриття певного закладу соціального спрямування для вирішення соціальних проблем конкретних цільових груп дітей та молоді в територіальній громаді.

3.4. Неурядові організації як суб'єкти соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю на місцевому рівні

За останнє десятиріччя в Україні активним суб'єктом соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю стали неурядові організації. Сьогодні їх діяльність у сфері вирішення соціальних проблем є предметом наукового аналізу в політології, соціології, педагогіці [1; 25; 65; 78; 258; 265; 277; 324; 361; 368; 421; 451; 486; 529]. За активної участі неурядових організацій в місцевих громадах вирішуються такі важливі для суспільства питання як підтримка дітей групи ризику, відстоювання їх прав на сприятливе оточуюче середовище, профілактика негативних явищ серед неповнолітніх, організація дозвілля, розробка та впровадження нових освітніх технологій тощо.

Неурядові організації – це громадські організації, благодійні фонди, які сформовані на принципах добровільності, не мають на меті отримання прибутку, незалежні та не підпорядковані урядовим структурам, захищають інтереси окремих груп людей відповідно до статуту [325, с. 68] .

Активний процес формування неурядових організацій в Україні почався на межі 80 – 90-х років минулого століття на хвилі перебудови та соціально-

економічних реформ. З-поміж усіх неурядових організацій найбільше міських та обласних – в цілому понад 80% від їх загальної кількості. Майже кожна десята організація зареєстрована як всеукраїнська (національна), ще 5% представляють організації обласного рівня та міжнародні, близько 7% є організаціями регіонального рівня [305; 325]. Ці цифри засвідчують, що переважна кількість неурядових організацій створена і працює безпосередньо на місцевому рівні у межах своїх територіальних громад.

Для всіх неурядових організацій є характерними: некомерційний характер діяльності, самоуправління, пріоритетність горизонтальних відносин, відсутність жорстокої ієрархії, багатоканальні джерела фінансування, надання допомоги не тільки членам своїх об'єднань, але й іншим. Вони створюються з метою задоволення різних нематеріальних потреб громадян, захисту прав певної групи населення, об'єднання спільних зусиль для реалізації соціально-значимих завдань, втілення в життя різноманітних ініціатив та ідей, підтримки талановитих осіб тощо. Вони представляють собою групи індивідів, котрі розподіляють між собою завдання для реалізації спільної мети, оскільки діють як цілеспрямовані, соціальні підрозділи, що виконують певну суспільну роль [496, с. 43]. Формально неурядові організації відрізняються від державних установ та бізнесових структур тим що:

- вони створюються не для отримання чи розподілу певних прибутків;
- для них не вимагається, але й не заперечується існування в певних законодавчих межах, але вони мають створюватися на основі самостійної добровільної ініціативи людей для реалізації спільних інтересів та цілей;
- засновані на основі приватної ініціативи, вони незалежні від державних органів;
- в умовах любого законодавства вони мають бути офіційно зареєстровані, хоча організують свою діяльність самостійно;

- реєстрація означає, що засновники цих організацій хочуть отримати суспільне визнання, а це вимагає певної міри формалізації та звітності перед суспільством [496, с. 60].

У соціальній сфері України сьогодні задіяна значна кількість неурядових організацій. Тому, перш ніж перейти до аналізу їх соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю на місцевому рівні, вважаємо за необхідне зробити спробу класифікації цих організацій як суб'єктів соціально-педагогічної діяльності. Самі по собі неурядові організації різняться за принципами діяльності, за джерелами фінансування, за завданнями, які вони перед собою ставлять. Тому критеріїв класифікації неурядових організацій може бути багато, враховуючи їх чисельність та різноманітність.

Це завдання можна виконати, лише побудувавши багаторівневу класифікацію, в якій до різних організацій буде застосовано групу різноманітних критеріїв класифікації з виділенням одного з них як основного, тобто такого, що визначає специфіку даного класу організацій в реальному житті.

Для побудови такої класифікації доцільно виокремити певні класифікаційні критерії. Найбільш поширеними серед них є цілі організації, умови членства в ній, об'єкти та сфери діяльності організації, характер взаємозв'язків членів організації тощо.

Відповідно до окремих з перерахованих критеріїв В.Д. Новохацький пропонує таку класифікацію неурядових організацій:

1) за суб'єктом громадської діяльності: дитячі, молодіжні, жіночі, ветеранські та інші організації;

2) за метою, яку ставить собі неурядова організація: об'єднання, що прагнуть до вирішення проблем, пов'язаних з аварією на Чорнобильській АЕС; борються проти СНІДу чи фонди підтримки культури тощо;

3) за видом і спрямованістю діяльності стосовно суб'єкта і об'єктів діяльності: благодійні фонди та організації, діяльність яких спрямована на інших, на те, щоб допомогти людям; організації, діяльність яких спрямована

на захист власних групових інтересів (об'єднання інвалідів, спілки багатодітних сімей тощо);

4) за сферою діяльності: організації культурно-освітні, економічні, соціальні, спортивні тощо [305].

Окрім цього, неурядові організації поділяють на аскриптивні, функціональні чи ситуативні. Аскриптивні організації – це ті, до яких хтось може вступити чи скористатися її послугами, лише якщо цей хтось відповідає певним вимогам, хто вже відноситься до певної суспільної групи. Це, наприклад, жіночі організації, організації студентів якогось фаху чи вікові (дитячі та молодіжні) організації.

Функціональні організації натомість не мають чітко визначеної фокусної групи в суспільстві, а переслідують якесь чітко визначене суспільне благо, чи принаймні щось, що вони мають за таке, намагаються виконувати якусь функцію і об'єднують людей саме навколо цієї функції, навколо завдання щодо її виконання. Наприклад, охорона навколишнього середовища, допомога дітям, які позбавлені батьківського піклування, протидія поширенню ВІЛ/СНІДу тощо.

Ситуативні або організації одного питання, на відміну від двох попередніх, обмежені в часі існування, оскільки створюються для досягнення якоїсь мети чи запобігання чогось, навколо якоїсь проблеми, і коли досягають цілі – припиняють своє існування. Наприклад, такими організаціями є комітети жителів проти побудови на території їх міста чи району потенційно шкідливого підприємства або просто гаражного комплексу на території дитячого майданчика.

Очевидно, що запропонована класифікація не дає уявлення про всю палітру неурядових організацій, а лише в деякій мірі впорядковує наші знання про них.

Згідно підходів інших науковців [325; 466; 496], основоположальною характеристикою неурядових організацій має стати вектор її спрямованості: внутрішній (орієнтований на членів організації) чи зовнішній (спрямований

на соціум). Саме за цим критерієм розрізняють організації, які надають допомогу іншим, та організації самопомоги чи взаємної вигоди [496, с. 43]. Використовуючи такий підхід, виокремлюють такі типи організацій:

- організації “взаємодопомоги”, які об’єднують людей за принципом спільної проблеми (інвалідів, асоціації батьків хворих дітей, солдатських матерів тощо);

- загальних інтересів (починаючи від об’єднань за демографічними, гендерними ознаками, і закінчуючи сексуальною орієнтацією та захопленнями);

- організації соціальної спрямованості, які займаються вирішенням проблем певної групи населення (наркозалежних, ВІЛ-інфікованих, безробітних, соціально незахищених тощо).

На думку В.І. Пащенко, представляється логічним, насамперед, диференціювати неурядові організації, розділяючи їх на „класи” за ознаками „фокусних груп” (тобто з обліком того, на які контингенти і, відповідно, на якого роду проблеми націлена їхня діяльність).

Першим він виділяє клас тих неурядових організацій, чиї фокусні групи складають самі їх члени. Такі організації, на його думку, в свою чергу, можна розбити на два підкласи: I-а) „неурядові організації взаємодопомоги”, які поєднують людей за принципом спільного лиха або проблеми. Це, насамперед, організації інвалідів, батьків хворих дітей тощо; до цього ж підкласу можна віднести й об’єднання людей за демографічною, у тому числі й за гендерною ознаками;

I-б) „неурядові організації клубного типу”, що включають різноманітні групи самовдосконалення, клуби за інтересами тощо. Ці два підкласи не завжди можна чітко відділити один від одного, тому інколи організації одного з них мають риси іншого.

До другого класу В.І. Пащенко відносить організації, діяльність яких націлена на рішення проблем, безпосередньо не пов’язаних з життєвими інтересами їх членів. Тут також він виокремлює два підкласи: II-а)

“неурядові організації соціальної спрямованості” або благодійні, орієнтовані на вирішення людських, гуманітарно-соціальних проблем. При цьому одна частина цих організацій займається комплексом проблем окремих категорій населення (наприклад, дітей та молоді, людей похилого віку тощо), інша – конкретними типами проблем (наприклад, безпритульності або профілактики ВІЛ/СНІДу); II-б) неурядові організації „екологічної” спрямованості, розуміючи під „екологічною діяльністю” захист навколишнього середовища в широкому сенсі, тобто діяльність з охорони не лише природи але й пам'яток культури. До третього класу автор відносить правозахисні організації. Останнім у класифікації є четвертий клас, який складають неурядові організації, місія яких – сприяння створенню та розвитку інших громадських організацій [325].

На підставі аналізу літератури з проблеми діяльності неурядових організацій в Україні [128; 145; 208; 228; 313; 347; 421; 440] та розглянутих вище окремих підходів до їх класифікації нами сформульовані узагальнені характеристики цих організацій (табл. 3. 4).

Таблиця 3.4

Класифікація неурядових організацій

Класифікаційна ознака	Види
За територіальним розташуванням	Представництва міжнародних організацій Всеукраїнські Регіональні Обласні Районні Місцеві
За стабільністю діяльності	Постійні Тимчасові Ситуативні
За гендерною ознакою	Жіночі Чоловічі Змішані

За віковим складом	Дитячі Молодіжні Різновікові Організації дорослих
За напрямом діяльності	Політичні Спортивні Культурологічні Екологічні Соціально-педагогічні
За юридичним статусом	Громадські організації Благодійні фонди Асоціації Спілки Конгреси
За чисельністю	Масові Середні Малі
За фокусною групою	Аскриптивні Функціональні

Щоб отримати узагальнений портрет неурядової організації як суб'єкта соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді, потрібно знайти відповіді на низку запитань: Які переваги цієї організації порівняно з іншими державними та неурядовими структурами? Яка оцінка ефективності її діяльності в соціальній сфері? Яким є сприйняття даної організації у пересічних громадян?

Неурядова організація, особливо місцевого рівня, як правило, завжди є зовнішньо орієнтованою. Вона зацікавлена у збільшенні кількості своїх прихильників. Щоб розвиватися, їй необхідно виграшно протиставляти себе іншим об'єднанням, самоідентифікуватися, підкреслювати та зміцнювати ті характеристики, які вирізняють її серед інших об'єктів того ж сегменту ринку (в нашому дослідженні – соціально-педагогічній сфері), що буде мотивувати членів громади на вибір саме цієї організації.

Неурядові організації є своєрідним індикатором суспільних проблем. Їх поява, напрями діяльності вказують на слабкі місця в системі освіти, молодіжної політики, соціального захисту тощо.

Виходячи з того, що цільовою групою нашого дослідження є діти та учнівська молодь, доцільно, в першу чергу, охарактеризувати роль дитячих та молодіжних організацій в соціально-педагогічній роботі на рівні територіальних громад.

У низці міжнародних документів, зокрема в Конвенції ООН про права дитини, Європейській хартії про участь молоді в громадському житті на місцевому та регіональному рівні, резолюції міжурядової конференції „Зробимо Європу та центральну Азію регіоном, придатним для життя дитини” (13-15 травня 2004 року, Сараєво) значна увага приділяється створенню умов для реалізації права дітей на свободу асоціацій та мирних зборів, розвитку структур, що сприяють участі дітей у всіх сферах діяльності, які торкаються їх життя.

Сьогодні в Україні у відповідності з концептуальними положеннями базових міжнародних документів створюються та розвиваються дитячі та молодіжні громадські організації, які розглядаються як ефективний фактор соціалізації особистості, своєрідний інститут громадянського суспільства [127; 129; 228; 232; 275; 487].

За роки незалежності в Україні створено та активно функціонують сотні дитячих громадських об'єднань. Своєрідним каталізатором цього процесу стало прийняття у 1998 році Закону України „Про молодіжні та дитячі громадські організації”, в якому визначено, що вони мають здійснювати діяльність, спрямовану на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей дітей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, сприяти соціальному становленню дітей як повноправних членів суспільства.

Такі організації використовують соціально-психолого-педагогічний потенціал вільного часу дитини і відрізняються від інших формальних та

неформальних дитячих об'єднань низкою специфічних особливостей. Кардинальна відмінність сучасних дитячих та молодіжних організацій України полягає в тому, що вони подолали стереотипи радянського періоду, коли такі організації були невід'ємною складовою навчально-виховного процесу освітнього закладу.

Цілі діяльності дитячих об'єднань варто розглядати з позиції інтересів дітей-членів організації та дорослих, які є організаторами дитячого руху. Здебільшого мотивація дітей до участі в громадських організаціях обумовлена прагненням цікаво провести вільний час, бажанням розширити коло друзів, робити цікаві справи з однолітками, бажанням знайти захист від певних соціальних негараздів.

Оскільки кожна громадська організація має свої статутні документи, в яких задекларовані мета, напрями та зміст діяльності організації, ми, використовуючи метод співставлення програмних документів всеукраїнських, регіональних та місцевих дитячих організацій, провели контент-аналіз їх змісту. Це дало нам можливість виокремити напрями діяльності дитячих громадських організацій, які вони реалізують в умовах місцевих громад:

- залучення дітей до суспільно-корисних справ;
- формування активної життєвої позиції особистості;
- виховання гуманної особистості, свідомого громадянина України;
- збереження і примноження природного довкілля, історико-культурної спадщини;
- забезпечення гармонії фізичного, духовного та інтелектуального розвитку підрастаючого покоління;
- захист прав та свобод дітей, створення умов для їх самореалізації;
- організація змістовного дозвілля,
- формування здорового способу життя дітей;
- профілактика негативних явищ в дитячому середовищі.

З метою узагальнення особливостей соціалізуючого впливу дитячих громадських організацій на формування особистості дитини ми вдалися до методу експертних оцінок. В нашому дослідженні в якості експертів брали участь 42 особи з числа директорів, педагогів загальноосвітніх закладів, начальників відділів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, методистів, соціальних педагогів позанавчальних закладів. Вони вважають, що участь дитини в діяльності громадської організації дає їй можливість:

- розвивати свої комунікативні, організаторські та лідерські якості;
- реалізувати особистісний та творчий потенціал;
- відчувати причетність до громадських та державних справ;
- вчитися толерантності;
- розширювати кругозір, своє інформаційне поле;
- самовдосконалюватися та само реалізовуватися в різних видах суспільно-корисної діяльності;
- набути досвіду волонтерської роботи;
- реалізувати соціальні ініціативи, знайти своє місце в громадському житті.

Як засвідчують відповіді експертів, участь дітей в діяльності громадських організацій дає їм можливість отримати досвід соціокультурних стосунків на основі загальнолюдських цінностей.

Базуючись на експертних оцінках та контент-аналізі статутів та програм діяльності дитячих громадських організацій, можна умовно об'єднати соціалізуючі завдання таких організацій у три групи:

- розвиток особистісних, в тому числі моральних якостей дитини;
- реалізація окремого напрямку виховання;
- розвиток пізнавальної сфери дитини.

Незважаючи на велику кількість зареєстрованих дитячих організацій, відсоток дітей, які є їх членами, на жаль, залишається зовсім незначним. На це вказує зроблений нами аналіз результатів опитування 2830 дітей в 27 територіально-адміністративних одиницях України за кошти гранту

Президента України для проведення дослідження „Духовні потреби дітей України” [141].

Так, лише 7% дітей, що проживають в містах, та 3% сільських дітей з загальної кількості опитаних є членами громадських організацій. Водночас 26% міських та 30% сільських дітей взагалі не знають нічого про існування таких організацій (рис.3.12).

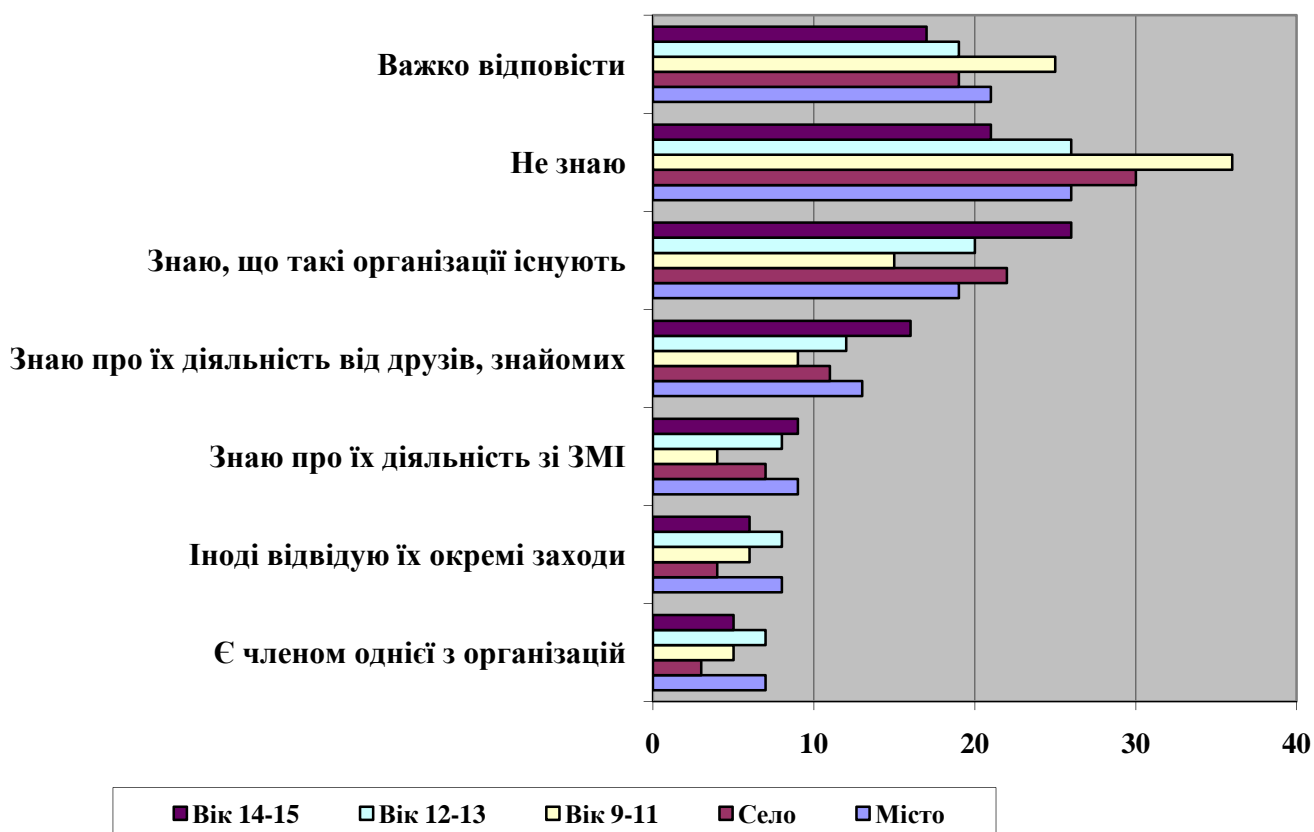

Рис. 3.12. Розподіл відповідей респондентів на запитання „Чи знаєш ти про існування та діяльність громадських дитячих організацій?” (%)

У віковому аспекті спостерігаються відмінності щодо участі дітей та молоді у діяльності громадських організацій. Найбільш чисельною групою серед інших є діти віком 12-13 років, що можна пояснити психологічними особливостями цього віку.

За територіальною ознакою на даний час зареєстровані та діють всеукраїнські, обласні та місцеві дитячі організації. Найбільшу кількість дітей до своєї діяльності залучили всеукраїнські організації, які мають свої

осередки в різних населених пунктах України, але переважно – у містах. Кількість організацій місцевого рівня є досить незначною, особливо в сільських територіальних громадах.

Результати проведеного аналізу вказують на необхідність активізації роботи щодо залучення дітей у різні громадські об'єднання шляхом популяризації змісту та форм їх роботи та формування суспільної думки про доцільність участі дітей у діяльності громадської організації як необхідної складової становлення особистості, формування її громадської позиції.

Варто зауважити, що переважна кількість опитаних дітей вважають, що участь у діяльності дитячих об'єднань дає їм можливість реалізувати свої ініціативи. Причому гендерні розбіжності у відповідях респондентів зовсім незначні, хоча дівчата більш переконані в тому, що участь в діяльності громадської організації є своєрідною школою ініціативності та лідерства (рис. 3.13).

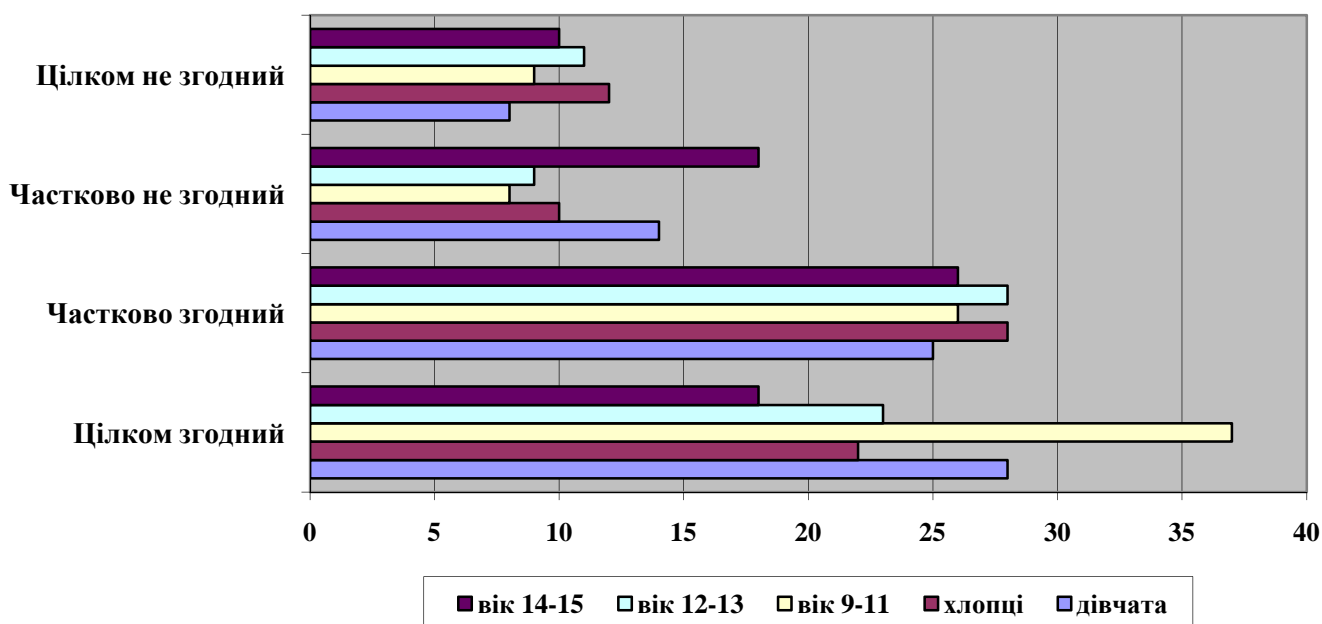

Рис. 3. 13. Розподіл відповідей респондентів на запитання „ Чи згодний ти, що участь в діяльності дитячої громадської організації дає особистості можливість реалізувати свої ініціативи?“ (%)

Результати опитування дають підстави стверджувати, що на сьогодні участь дітей у роботі громадських організацій – це форма активного вираження дитинства, спроба заявити дорослим про свої потреби, проблеми та можливості, реалізувати права дітей, закріплені в різних державних та міжурядових документах. Розвитку соціальної активності дітей значною мірою сприяє те, що їх участь у роботі громадських організацій заснована на взаємній довірі та повазі; кожна дитина відчуває себе важливим і необхідним учасником ініціативної діяльності.

В соціальному плані дитячі та молодіжні організації як відкрита соціально-педагогічна система виконують ряд завдань:

- *орієнтованих на особистість*: забезпечення для підростаючого покоління, що перебуває на етапі соціального становлення, входження в дорослий світ та адаптацію до його умов, можливість освоєння нових соціальних ролей, прискорення процесів соціальної ідентифікації;

- *орієнтованих на групу учасників*: є певним каналом необхідної інформації, яку діти та молоді люди не завжди можуть отримати іншим способом, сприяють набуттю в процесі міжособистісних стосунків і спільної діяльності досвіду соціальної взаємодії, вмінню узгоджувати особистісні інтереси з інтересами групи;

- *орієнтованих на громаду*: стимулюють дітей та учнівську молодь до соціальних ініціатив, добродійної та суспільно корисної діяльності в інтересах своєї громади, посилюють усвідомлення приналежності підростаючого покоління до певної спільноти.

Отже, дитячі та молодіжні організації, які функціонують у місцевих громадах, виступають „школою життя”, первісним осередком набуття дитиною та учнівською молоддю досвіду в пошуку свого місця у мінливому та стратифікованому суспільстві. Вони надають змогу неповнолітнім та молоді зорієнтуватися у системі соціальних зв'язків, оволодіти механізмами регуляції соціальної поведінки, здійснити аналіз власних можливостей та реалізувати їх у соціально схваленій діяльності [129, с. 11].

Досить помітну роль у реалізації завдань соціальної політики щодо дітей та молоді в останній час відіграють неурядові організації соціально-педагогічного спрямування (їх ще називають сервісними організаціями).

Проведений нами аналіз програмних документів цих організацій та їх роботи у територіальних громадах дає підстави виокремити кілька груп сервісних неурядових організацій, які працюють в інтересах дітей та учнівської молоді.

До першої групи організацій соціально-педагогічного спрямування ми відносимо такі, що пріоритетною метою своєї діяльності декларують соціальну підтримку та допомогу різним категоріям дітей, що знаходить своє відображення у назві цих організацій. За цією ознакою можна виокремити два типи таких організацій:

- представництва міжнародних організацій (Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Християнський дитячий фонд, міжнародна благодійна організація „Надія і житло для дітей”, міжнародна благодійна організація „Кожній дитині”, благодійна організація „Приятелі дітей” та інші);

- вітчизняні громадські організації („Товариство діти Чорнобиля”, Харківська громадська організація „Спорт і діти”, Чернівецький обласний благодійний фонд „Діти Буковини”, громадська організація „Дитинство” (м.Харків), Дитячий фонд „Манго”(м. Дніпропетровськ), Благодійний фонд „Діти Макіївки”, Кіровоградська обласна організація „За майбутнє дітей України” й інші).

До другої групи організацій соціально-педагогічного спрямування ми відносимо організації, створені з метою підтримки дітей з функціональними обмеженнями та їх сімей. Серед них можна також виокремити організації двох типів:

- неурядові організації, створені батьками дітей-інвалідів як організації самопомоги (об'єднання сімей, в яких виховуються діти-інваліди „Надія” (м. Прилуки), об'єднання батьків, діти яких хворі на лейкемію „Журавлик” (м.Симферопіль), громадська організація „Школа життя” (м. Київ), Союз

матерів, які мають дітей-інвалідів з дитинства (м. Лисичанськ), громадська організація батьків, діти яких хворіють на цукровий діабет „Буратіно” (м.Тернопіль) та інші);

- неурядові організації, які створені для соціального захисту осіб з функціональними обмеженнями (Коростенський благодійний фонд „Діти-інваліди Чорнобиля за виживання”, благодійне товариство „Джерела” (м.Київ), Всеукраїнський фонд дітей-інвалідів „Квіти полину”, обласний благодійний фонд „Діти – інваліди” (м. Одеса) та інші).

Третю групу складають організації, діяльність яких спрямована на профілактику негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі (благодійний фонд „Надія та спасіння” (м. Симферополь), Вінницький обласний благодійний фонд „Позитив”, громадська організація „Вікторія” (м.Павлоград), Макіївський міський благодійний фонд „Здоров’я нації”, благодійний фонд „Сподівання” (м. Запоріжжя), громадська організація „Порятунок” (м. Кременчук), асоціація сприяння вирішенню проблем наркоманії та СНІДу „Вікторія” (м. Хмельницький), Всеукраїнська Мережа людей, що живуть з ВІЛ та інші).

До четвертої групи неурядових організацій соціально-педагогічного спрямування ми віднесли організації, створені на підтримку сім’ї та дітей, позбавлених батьківського піклування (благодійний дитячий фонд „Сирітська доля” (м. Львів), обласна громадська організація „Школа мам” (м.Рівне), Хмельницький обласний благодійний фонд „Сім’я і дитина”, громадська організація „Екологія сім’ї” (м. Київ), Полтавське міське товариство одиноких матерів „Мальва”, благодійний фонд „Асперн” (м. Київ) та інші).

П’ята група представлена громадськими організаціями та благодійними фондами, які створені та працюють під патронатом релігійних конфесій (Асоціація християнської молоді, Українська молодь Христові, Молодіжна християнська організація „Родина”, благодійна організація „Мальтійська

служба допомоги”, Міжнародний благодійний фонд „Карітас України” та інші).

Очевидно, що запропонований нами підхід до класифікації неурядових організацій соціально-педагогічного спрямування є певною мірою умовним. Проте він дає можливість відстежити, в яких саме сферах соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю неурядові організації найбільш задіяні при вирішенні соціальних проблем на місцевому рівні.

В процесі узагальнення досвіду діяльності неурядових організацій ми також дійшли висновку, що більшість сервісних громадських організацій зосереджена здебільшого у великих містах та обласних центрах. На жаль, у малих містах зустрічаються лише поодинокі приклади активної діяльності неурядових організацій, а в селищах та селах вони майже відсутні. Безумовно, що життєдіяльність громадської організації можлива за умови певних фінансових дотацій, які швидше можна знайти в містах з розвинутою соціально-економічною інфраструктурою, там, де краще наповнені місцеві бюджети та більше можливостей для пошуку спонсорів.

Проведений нами аналіз діяльності неурядових організацій соціально-педагогічного спрямування дає можливість визначити ряд особливостей їх роботи на місцевому рівні.

Представництва міжнародних організацій в Україні, які здійснюють свою діяльність на кошти донорів, використовують територіальні громади як майданчики для реалізації своїх проектів. Це дає можливість апробувати та впровадити інноваційні технології соціальної-педагогічної роботи з дітьми та молоддю, створити нові моделі соціальних служб для населення. Так, наприклад, у 2003 році в рамках проекту з попередження раннього сирітства міжнародної благодійної організації „Надія та житло для дітей” в Херсоні розпочав свою роботу перший в Україні центр матері і дитини. В ньому перебувають матері, переважно молоді дівчата, які після народження дитини через складні життєві обставини не можуть повернутися у своє звичайне оточення і тому потребують тривалої комплексної допомоги.

Створення кризового центру соціально-психологічної допомоги для дітей вулиці в Дарницькому районі м.Києва стало можливе за сприяння міжнародного благодійного фонду „Асперн”. Відкриття у Львові на базі 8-ї міської клінічної лікарні “Клініки, дружньої до молоді”, відбулося в межах спільного проекту “Дружні послуги для молоді” Державного центру соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді та Представництва ЮНІСЕФ в Україні. Міжнародною благодійною організацією „Кожній дитині” з метою посилення виховної функції сім’ї та попередження соціального сирітства в 2005 році розпочато створення інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей у Київській області. Перелік подібних прикладів можна продовжувати і далі. Але варто зважати й на окремі ризики, що мають місце в тих територіальних громадах, де реалізовувалися соціальні проекти міжнародних неурядових організацій. Як показує практика, по закінченні терміну проекту новостворені соціальні служби мають функціонувати за кошти місцевого бюджету. В умовах обмеженого фінансування соціальної сфери у місцевих громадах не завжди є можливість забезпечувати роботу цих служб на достатньому рівні.

Для неурядових організацій соціально-педагогічного спрямування обласного, районного, місцевого рівня теж притаманна проектна діяльність. Соціально-педагогічну роботи з дітьми та молоддю вони реалізують через соціальні проекти як грантери різних зарубіжних та вітчизняних донорських організацій. Наприклад, поява та активна робота в Кривому Розі молодіжно-підліткового центру „SHELTER” для неповнолітніх групи ризику стала можлива завдяки підтримці проекту міської благодійної організації „Злачні пажиті” Посольством Королівства Нідерландів в Україні. Організація роботи центру медико-соціальної реабілітації Лебединського міськрайонного товариства допомоги дітям-інвалідам „Мрія” стала можлива завдяки реалізації цією організацією проекту TACIS. В рамках реалізації проектів цього ж грантодавця благодійний фонд „Дорога додому” (м.Одеса) здійснює

реабілітаційну роботу з дітьми, позбавленими батьківського піклування у культурно-освітньому центрі для дітей вулиці.

Наведені приклади та аналіз діяльності громадських організацій, які працюють в інтересах дітей та молоді, дає нам підстави констатувати, що в їх роботі досить поширеним є проектний підхід до вирішення соціальних проблем, який добре послуговується для залучення грантів і для простоти управління організацією. Такий підхід не можна однозначно оцінити як позитивний чи негативний. З точки зору фандрейзингу він є необхідним для діяльності та розвитку організації. Проте не завжди цей підхід є виправданим з точки зору отримання соціального ефекту для організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді, оскільки напрацювання в межах одного проекту потребують їх розвитку в подальшому, тобто в новому проекті, який не завжди може бути продовжено.

Сьогодні неурядові організації соціально-педагогічного спрямування беруть курс на активну співпрацю з різними державними організаціями територіальної громади: загальноосвітніми закладами, соціальними службами різного типу, позашкільними установами. Така взаємодія обумовлена цілою низкою причин. Перш за все, неурядові організації не завжди мають належне приміщення для проведення своєї роботи, тому в рамках співпраці з державними організаціями вони можуть розгортати свою діяльність на їх території. Досить часто у громадських організацій є кошти для реалізації певних програм чи окремих заходів, але не завжди вони мають належний досвід соціально-педагогічної діяльності, тому звертаються за допомогою до фахівців соціальної сфери. Оскільки неурядові організації соціально-педагогічного спрямування орієнтовані на те, щоб надавати свої послуги достатній кількості клієнтів, вони зацікавлені розвивати свою активність в тих державних установах, в яких переважно перебувають діти та учнівська молодь.

Співпраця з неурядовими організаціями є також досить значимою для загальноосвітніх закладів та центрів соціальних служб. Вона дає можливість

підвищити рівень професійної компетентності фахівців соціальної сфери шляхом участі у тренінгах, навчальних семінарах, круглих столах, які проводять громадські організації, впровадити в практику роботи з дітьми та молоддю нові технології соціально-педагогічної роботи, акумулювати ресурси державних та неурядових організацій з метою поліпшення соціального ефекту від різноманітних соціальних програм, які реалізують соціальні служби, апробувати нові моделі надання соціальних послуг різним групам клієнтів.

Будучи вузькоспеціалізованими, неурядові організації можуть віднайти такі форми та методи роботи, які в найбільшій мірі відповідають тій чи іншій соціальній проблемі. Наприклад, „Благодійний фонд Олени Петрусевич” (м.Київ) першим в Україні запровадив такі методи реабілітації дітей з вадами опорно-рухового апарату, як іпотерапія та анімотерапія. За десять років його діяльності реабілітаційний курс безкоштовно пройшли більше тисячі дітей не лише з Києва та Київської області, а й з усієї України [374]. Вони навчилися кататися на конях, покращили координацію рухів, зміцнили свої м’язи, відчули впевненість у власних силах та можливостях.

Мобільність неурядових організацій дозволяє вільно обирати засоби, шукати донорів для фінансування своїх проєктів. Найкращі пілотні проєкти, які ініціюються всеукраїнськими громадськими організаціями, після отримання позитивних результатів стають базою для розробки та реалізації державних програм [481, с.8]. Врахування досвіду неурядових організацій у подоланні негативних соціальних явищ та співпраця з ними дає можливість державним організаціям збільшити спектр соціальних послуг, зробити їх більш доступними, адресними та відповідними до потреб дітей та учнівської молоді.

Співпрацю державних та неурядових організацій соціально-педагогічного спрямування за часовою ознакою можна характеризувати як довгострокову та короткострокову. Довгострокова співпраця відбувається в рамках реалізації спільних проєктів і програм, які тривають від кількох

місяців до одного, двох років. Прикладами такої співпраці може бути реалізація соціальними службами для сім'ї, дітей та молоді Києва, Кривого Рогу, Одеси програми створення Центрів денного перебування для ВІЛ-позитивних дітей у партнерстві з громадськими організаціями Всеукраїнська мережа людей, що живуть з ВІЛ, Міжнародним Альянсом з ВІЛ/СНІД в Україні.

Впровадження комплексної програми профілактики репродуктивного здоров'я молоді у м. Запоріжжі стала можлива завдяки співпраці благодійного фонду „Сподівання” з управліннями у справах молоді та спорту, освіти і науки обласної держадміністрації, обласним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, місцевим центром репродуктивного здоров'я, клініки дружньої до молоді.

Вінницька обласна громадська організація „Пані Всесвіт” реалізує свої програми формування гендерної культури молоді у партнерстві з обласним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Значний досвід взаємодії з громадськими організаціями напрацьований соціальною службою для сім'ї, дітей та молоді м. Києва. Така взаємодія є інструментом розвитку територіальної громади, сприяє участі у громадському житті організованих груп населення, які, реалізуючи ідеї благодійної діяльності, опікуються інтересами, потребами найнужденніших киян. Зазначимо, що мова йде про особливу групу громадських організацій, які не є інструментом політиків, а самостійно здійснюють соціальні заходи, допомагаючи різним цільовим групам, перш за все дітям та молоді. Так, у 2004 році у взаємодії з соціальними службами в Києві працювало 74 громадські організації. У співпраці з ними міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді забезпечував роботу 11 спеціалізованих служб та 94 спільні програми [532, с. 66].

Короткострокова взаємодія державних та неурядових організацій здійснюється під час підготовки та проведення сумісних разових акцій, благодійних заходів тощо. Наприклад, у квітні 2005 року Херсонський

обласний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді разом з Херсонським благодійним фондом „Молодь-майбутнє України”, міською громадською організацією „Християнський молодіжний рух „АНАСТАС” провели благодійну акцію „Громада міста – дітям вулиць”. Під час акції було зібрано одяг для дітей, розміщені скриньки для добровільних пожертвувань в аптеках міста. Всього за час акції було зібрано 4 тис. гривень для адресної допомоги 130 дітям, які позбавлені батьківського піклування.

Луцьким міським центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та громадською організацією „Добрі серця” у Міжнародний День волонтера в грудні 2005 року в Палаці учнівської молоді було проведено волонтерський вогник „Поспішаймо творити добро” для кращих представників учнівської та студентської молоді міста, які своєю громадянською позицією визначили доброту та чуйність у ставленні до людей.

Протягом трьох останніх років Вінницький міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді разом з громадською організацією „Гармонія” проводить акцію „Ми такі ж, як і ви”, програма якої включає спартакіаду, концертні виступи, виставки творчих робіт дітей та молоді з особливими потребами.

Акція „Разом заради життя”, спрямована на пропаганду здорового способу життя, застереження від дій, що призводять до шкідливих звичок, відбулася у вересні 2005 року на Соборній площі Чернівців. Дійство розпочалося мітингом, після якого відбувся концерт молоді. Виступи юних артистів чергувалися з „шістдесятьма секундами інформації” про СНІД, ВІЛ-інфекцію та шкідливі звички. Одночасно на площі проходив конкурс графіті та „ярмарок пропозицій” на змістовне проведення дозвілля. Акція була організована з ініціативи ВІЛ-сервісних організацій області та підтримана обласним та міським відділами у справах сім'ї та молоді, обласним та Чернівецьким міським центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Чернівецьким обласним громадським молодіжним об'єднанням „Сучасник”.

Вінницький обласний центр соціальних служб сім'ї, дітей та молоді у партнерстві з обласним центром профілактики та боротьби зі СНІДом, відділом у справах сім'ї та молоді міської ради, громадськими організаціями „Форум”, „Позитив”, „Отчий дім” у День пам'яті померлих від СНІДу підготували та провели акцію „Я пам'ятаю, а ти?” у Центральному парку культури та відпочинку ім. Горького м. Вінниці.

Наведені приклади засвідчують, що сьогодні діяльність неурядових організацій соціально-педагогічного спрямування все більше стає об'єктом уваги органів місцевого самоврядування, закладів соціальної інфраструктури для дітей та молоді. Механізми взаємодії між ними можна умовно розподілити на такі групи:

- конкурсні;
- соціально-технологічні;
- організаційно-структурні;
- процедурні;
- комплексні [369, с. 10].

До конкурсних відносять такі механізми, відповідно до яких взаємодія відбувається за умови, що неурядова організація виграє конкурс проектів. Сюди належать державні та муніципальні соціальні замовлення, державні та муніципальні гранти, різні конкурси соціальних проектів, громадських ініціатив тощо.

Соціально-технологічні механізми передбачають використання як основи певних новостворених або запозичених за кордоном соціальних технологій, тобто нових методів впливу на суспільство, які сприяють ефективнішому вирішенню соціальних проблем. До соціальних технологій належать інноваційні способи психологічної реабілітації наркозалежних, моделі соціалізації дітей-інвалідів та неповнолітніх із груп ризику тощо.

Організаційно-структурні механізми – це створення владою, спільно з громадськими організаціями, нової юридичної особи, якій делегується частина функцій у вирішенні сукупності соціально вагомих завдань через

залучення громадян і громадських об'єднань за фінансової підтримки з боку місцевої влади.

Процедурні механізми взаємодії полягають у визначенні правил співпраці між неурядовою організацією і владою у вирішенні окремого класу завдань. Такі процедури виробляються в ході спільного обговорення і найчастіше їх оформлюють спеціальною угодою.

Нарешті, комплексні механізми – це системи взаємодії, яким притаманні ознаки принаймні двох будь-яких згаданих механізмів. За приклад можуть слугувати добровольчі центри, ярмарки послуг неурядових організацій тощо.

В контексті нашого дослідження, з огляду на організацію соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю, досить важливими є конкурсні механізми взаємодії між місцевою владою та неурядовими організаціями соціально-педагогічного спрямування, що обумовлюється впровадженням у практику вирішення проблем місцевого рівня механізму соціального замовлення як певного різновиду соціального контракування, або, як зараз прийнято говорити, бюджетування, орієнтованого на результат [512, с. 39]. Впровадження конкурсних механізмів взаємодії сприятиме виконанню положень Закону України „Про соціальні послуги” (2003р.), в якому визнано право неурядових організацій надавати соціальні послуги громадянам, яке раніше було фактично монополізоване державними органами.

Зараз в Україні відбувається реформування системи соціальних послуг, одним із завдань якого є створення умов для розвитку ринку соціальних послуг шляхом розширення їх спектру, забезпечення рівної участі на цьому ринку надавачів послуг усіх форм власності [206]. З цією метою розробляються відповідні механізми соціального замовлення щодо „закупівлі” державними закладами необхідних якісних соціальних послуг від неурядових організацій.

Зазначимо, що соціальне замовлення – це комплекс заходів організаційно-правового характеру, які спрямовані на вирішення соціальної проблеми у межах окремої адміністративно-територіальної одиниці, який здійснюється некомерційними організаціями за рахунок коштів бюджету та інших джерел на основі соціального контракту з органами державної влади чи місцевого самоврядування. При цьому вирішення соціальних проблем здійснюється, як правило, шляхом реалізації цільових соціальних програм (соціальних проектів), а виконавець соціального замовлення визначається на конкурсній основі, на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 25 липня 2002 року „Про затвердження Порядку проведення конкурсу проектів, програм, розроблених громадськими організаціями стосовно дітей, жінок та молоді”.

Зараз в переважній більшості виконавцями соціального замовлення є неурядові організації територіальної громади або органи самоорганізації населення. Соціальне замовлення використовують з метою підвищення ефективності використання бюджетних та небюджетних коштів, залучення додаткових ресурсів у соціальну сферу, підвищення адресності та масовості надання послуг, адекватного перерозподілу відповідальності між державними структурами та громадськістю, підвищення довіри населення до влади [416, с. 6-8].

Варто зазначити, що впровадження елементів соціального замовлення в практику соціально-педагогічної роботи на рівні громади, обумовлено тим, що соціальні проекти, які подають на конкурс претенденти, спрямовані на вирішення конкретних соціальних проблем, визначених місцевою владою, мають бути інноваційними та орієнтованими на отримання відчутного соціального ефекту. Результатом соціального проекту, який здійснювався за кошти соціального замовлення, має бути закріплення його у вигляді певної соціальної технології, тобто стандартного комплексу методично описаних та практично реалізованих дій і/або процедур, що сполучені чи об'єднані в певній послідовності, і дають результат в соціальній сфері, який можна

виміряти чи відчути. Наявність такої технології дає можливість тиражувати її з метою вирішення соціальних проблем як в межах місцевої громади, так і в інших територіальних громадах.

Так, у 2000 році Одеською міською радою було прийнято Положення про соціальне замовлення – перший в нашій країні нормативно-правовий акт локального регулювання, – який поклав початок процесу впровадження механізму соціального замовлення в Україні. За цей час соціальне замовлення в тій чи іншій формі було адаптоване і застосоване на міському чи обласному рівнях в Києві, Боярці, Луцьку, Харкові, Сумах, Симферополі, Чернівцях, Донецьку.

Так, наприклад, переможцями другого конкурсу соціальних проектів у 2005 році в м. Києві стали Благодійне товариство допомоги дітям та дорослим інвалідам із розумовими вадами „Голосієво” (проект „Дошколярик” – підготовка дітей-інвалідів з розумовими вадами 2-12 років до проходження психолого-медико-педагогічної комісії за місцем проживання); благодійний фонд „Міжнародна ліга прав дітей та молоді” (проект „Реалізація заходів соціальної підтримки та працевлаштування молодих інвалідів”); Міська громадська організація реабілітації інвалідів з дитинства „РІД” (проект „Коли творчість перемагає діагноз”); Благодійне товариство допомоги інвалідам та особам з інтелектуальною недостатністю „Джерела” (проект „Розробка моделі соціального супроводу одиноких матерів, які виховують розумово відсталу дитину-інваліда до 7 років”).

У 2005 році 32 громадські організації Харкова стали переможцями конкурсу соціальних проектів. Вони отримали можливість реалізувати свої соціальні програми за рахунок 430 тис. гривень коштів місцевого бюджету.

На проведення конкурсу соціальних проектів у м. Чернівцях в 2005 році було виділено 60 тис. гривень. Міська адміністрація визнала за доцільне залучити громадські організації області до вирішення таких соціальних проблем як патронаж сімей, в яких виховуються діти та молодь з особливими

потребами та профілактика ВІЛ/СНІДу, соціальна робота з ВІЛ-інфікованими та хворими на СНІД.

На жаль, можна навести лише поодинокі приклади залучення громадських організацій до вирішення соціальних проблем дітей та молоді у територіальних громадах на умовах соціального замовлення. На нашу думку, визначення та запровадження механізмів підтримки ініціатив громадськості в інтересах дітей та молоді у територіальних громадах різного типу має стати одним з пріоритетних напрямів роботи органів місцевого самоврядування.

Суттєву допомогу у вирішенні проблем дітей та молоді, які знаходяться у складних життєвих ситуаціях надають релігійні благодійні фонди та громадські організації. Так, більше десяти років працює благодійний фонд „Карітас України”, який організує свою роботу на засадах християнської допомоги ближньому. Фонд має свої відділення у більшості обласних центрів Західної України, оскільки знаходиться під патронатом греко-католицької церкви. За підтримки віруючих, волонтерів „Карітас” в місцевих громадах започатковано низку різних добродійних справ. Зокрема, у Тернополі створено кризовий центр допомоги вуличним дітям, в с.Петриків Тернопільського району відкрито притулок для дітей-сиріт „Пресвята родина”, яким опікуються сестри Служебниці Непорочної Діви Марії. Щороку в липні та серпні близько 220 дітей мають можливість відпочити та оздоровитися на базі двох таборових будинків „Карітас” у с.Зарваниця Тербовлянського району Тернопільської області. За підтримки „Карітас” в с.Вістова Калуського району працює реабілітаційний центр для наркозалежних.

Щороку „Карітас” організує разом з членами місцевих громад різноманітні благодійні акції: „Різдвяна свічечка”, „Різдвяна вечеря”, „День хворого”, „Великодній кошик”, „Шкільний портфель”, „Святий Миколай”. Ці акції проходять на підтримку дітей, позбавлених батьківського піклування; неповнолітніх, які перебувають в місцях позбавлення волі; дітей, що мають функціональні обмеження.

Міжнародна благодійна фундація „Отчий дім” є прикладом того, як християнські благодійні установи можуть ефективно працювати в Україні і бути взірцем у виконанні Божої заповіді – піклування про сиріт та вдів. В організації працює команда вуличного служіння. Ці люди доносять безпритульним дітям істину, що їм потрібно змінити своє життя, розповідають про „Отчий дім” та про інші перспективи вирішення їхньої долі. Кожного літа групу з 35-40 дітей запрошують залишити вулицю та жити в реабілітаційному таборі „Острів Скарбів”, який розташовано на одному з островів на річці Десенка, протягом трьох місяців. Там дітей оточують захистом та любов'ю, навчають правильним взаємовідносинам між собою і дорослими, намагаються змінити нав'язану вулицею модель поведінки. Звідти, з острова, діти приїжджають на екскурсію в центр соціальної опіки дитини „Отчий дім” – великий будинок в передмісті Києва, у селищі Петрівське, у якому мешкає понад 70 дітей, які ще декілька років тому ходили вулицями столиці, просили або крали гроші, витрачали їх на горілку, дихали клеєм і були приречені на загибель. Діти, які вирішили змінити своє життя, можуть залишитися жити в цьому будинку до того часу, поки їм підшукають прийомну сім'ю.

У благодійному фонді „Отчий дім” працює відділ, який займається долею випускників. Тих, хто відправляється у самостійне життя, підтримують, надають невеличку стипендію. Якщо молоді люди навчаються та винаймають квартири, фонд сплачує за житло 50 % від його вартості.

Благодійний фонд „Отчий дім” – це також приклад плідної співпраці недержавної благодійної установи з відповідними державними органами по роботі з дітьми та молоддю. У 2005 році фонд уклав угоди про співпрацю з Міністерством сім'ї, дітей та молоді України (зараз Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту) та службою у справах неповнолітніх Київської області.

Ефективність діяльності неурядових організацій соціально-педагогічного спрямування значною мірою залежить від поінформованості

населення про їх існування та спектр соціальних послуг, які вони надають. Тому громадські організації мають бути відомим та потрібним для населення об'єктом, що можливе завдяки реалізації нею інформаційно-рекламної функції. Традиційними формами втілення цієї функції в реальне життя є публікації про громадські організації в засобах масової інформації, проведення круглих столів та прес-конференцій, виготовлення та розповсюдження друкованої рекламної продукції.

В останні роки неурядові організації активно впроваджують на локальному рівні таку форму популяризації своєї діяльності як ярмарки соціальних послуг. Це дає можливість представити свою організацію, ознайомитися з досвідом роботи інших неурядових організацій, знайти партнерів, які працюють в спорідненому соціальному напрямі та потенційних спонсорів, привернути до себе увагу представників місцевої влади.

Узагальнюючи досвід діяльності неурядових організацій соціально-педагогічного спрямування у територіальних громадах, можна констатувати, що сьогодні вони працюють за такими напрямками:

- соціальний супровід дітей та молоді, які перебувають у важкій життєвій ситуації;
- надання гуманітарної допомоги (безкоштовний одяг, ліки, продукти харчування, подарунки до свят тощо);
- організація профілактичної роботи щодо попередження та локалізації негативних явищ в молодіжному середовищі;
- реалізація соціальних програм у партнерстві з державними організаціями;
- забезпечення змістовного дозвілля дітей та молоді через гурткову та культурно-масову роботу;
- оздоровлення дітей та учнівської молоді в канікулярний період;
- підтримка дитячих та молодіжних ініціатив;

- проведення навчальних тренінгів та семінарів для фахівців соціальної сфери;
- залучення громадськості до вирішення проблем дітей та молоді з використанням різних інформаційно-рекламних технологій.

Наприкінці огляду діяльності неурядових організацій соціально-педагогічного спрямування хочемо наголосити, що людські цінності закріплюються саме у соціально важливій діяльності. Тому в сучасних реаліях українського суспільства саме неурядові організації є механізмом реалізації декларації Об'єднаних націй: „Ми, народи, маємо силу змінити світ” [124, с. 13].

Отже, неурядові організації соціально-педагогічного спрямування, які пріоритетами своєї роботи визначили соціальну підтримку різних категорій дітей і молоді та активно працюють у цьому напрямку, можна вважати, поряд з державними організаціями, повноправними суб'єктами соціально-педагогічної роботи в територіальних громадах.

3.5. Особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у сільській громаді

Соціалізація дітей та учнівської молоді у сільських громадах відбувається сьогодні в складних соціально-економічних умовах. Реформування виробничих відносин на селі, проведення земельної реформи, утвердження різних форм власності у сільському господарстві в останнє десятиліття, на жаль, призвели до високого безробіття та зниження рівня життя сільських мешканців. В свою чергу, негаразди в економічному житті стали першопричиною занепаду соціальної інфраструктури у сільських громадах. Так, у 2001-2003 рр. вона зменшилась на 351 школу, 621 дитячий дошкільний заклад, 188 закладів охорони здоров'я, понад 600 клубів і будинків культури. Введення в дію установ і підприємств соціальної сфери за останні роки звелось до одиничних об'єктів [401]. Це зумовлено,

насамперед, хронічною нестачею коштів у місцевих бюджетах для забезпечення нормального функціонування закладів соціально-культурного призначення, різким зменшенням підтримки цих закладів сільськогосподарськими підприємствами, зменшенням державного фінансування розвитку сільської соціальної інфраструктури, низьким рівнем платоспроможності населення.

Все вищезазначене є причиною того, що в скрутних соціально-економічних умовах села зараз не створено необхідних умов для задоволення фізичних, інтелектуальних, духовних та інших базових потреб сільських дітей, чисельність яких на 1 січня 2005 року становила 3 320 702 особи, тобто 21,6% всього сільського населення і 36,4% всіх дітей України [445, с. 9].

У Тематичній державній доповіді про становище дітей в Україні за підсумками 2004 року „Стан та соціальний захист сільських дітей” зазначається, що сільська місцевість стає для малих громадян зоною неблагополуччя. Функціональна неспроможність сільської сім’ї, безробіття батьків, складні матеріальні та житлові умови сімей з дітьми все більше стають причиною поширення соціального сирітства. Бездоглядність і безпритульність дітей набула на селі загрозливих масштабів. У районних барах, кафе, ігрових залах тощо у недозволеній час все частіше виявляють бездоглядних мешканців із найближчих сіл. Поштовхом залишити родину нерідко стає бажаннях дітей знайти те „щасливе, безтурботне життя”, яке вони бачать по телевізору, і яке відсутнє в реальному житті у селі [445].

Стан організації дозвілля, відпочинку та оздоровлення дітей у сільській місцевості можна оцінити як кризовий. Майже половина сільських дітей мають досвід уживання алкогольних напоїв. За останні роки стрімко стала зростати протиправна поведінка сільських дітей. Найбільш поширеним видом злочинів сільських дітей є крадіжки. При цьому зростає динаміка втягнення дорослими сільських дітей у злочинну та іншу протиправну діяльність.

Повною мірою не забезпечуються права дітей-інвалідів із сільської місцевості, які часто ізольовані від життя дошкільного чи шкільного колективу. Брак спеціалістів-дефектологів та недостатнє матеріально-технічне і програмно-методичне забезпечення сільських шкіл та дитячих садків і, як наслідок, відсутність дошкільних навчальних закладів (ясел-садків) компенсуючого типу та корекційних класів у школах не дозволяє дітям-інвалідам пройти необхідну реабілітацію, а також отримати освіту, не виїжджаючи за межі громади.

Соціально-психологічний стан дітей, що проживають на селі, дослідники характеризують як соціальний розпач: кожна п'ята сільська дитина зазначила, що вона не може назвати себе щасливою. Майже третина опитаних у червні 2005 року сільських дітей віком 10-17 років сказали, що їм не вистачає впевненості в майбутньому. Серед дітей старше 15 років впевненості у завтрашньому дні не вистачає вже половині [445].

Вище зазначене вказує на те, що зараз, як ніколи, соціально-педагогічна робота з дітьми та учнівською молоддю є надзвичайно актуальною в умовах сільської громади. Це переконливо підтверджують результати проведеного нами у червні 2005 року опитування представників 84 сільських громад із різних областей України. Результати опитування, до якого були залучені працівники сільських та селищних рад, соціальні працівники сільських центрів соціальних служб для сімей, дітей та молоді, директори сільських шкіл дають підстави говорити про те, що серед основних проблем, які зараз мають місце у сільських громадах і на вирішення яких має, перш за все, бути спрямована соціально-педагогічна робота на селі, є невідповідність оснащення школи сучасним вимогам, відсутність закладів дозвілля та ігрових майданчиків для дітей, продаж алкогольних та тютюнових виробів неповнолітнім, що, в свою чергу, призводить до зростання кількості підлітків, які палять та вживають алкогольні напої, дитяча бездоглядність та байдужість членів громади до проблем дітей (рис. 3.14).

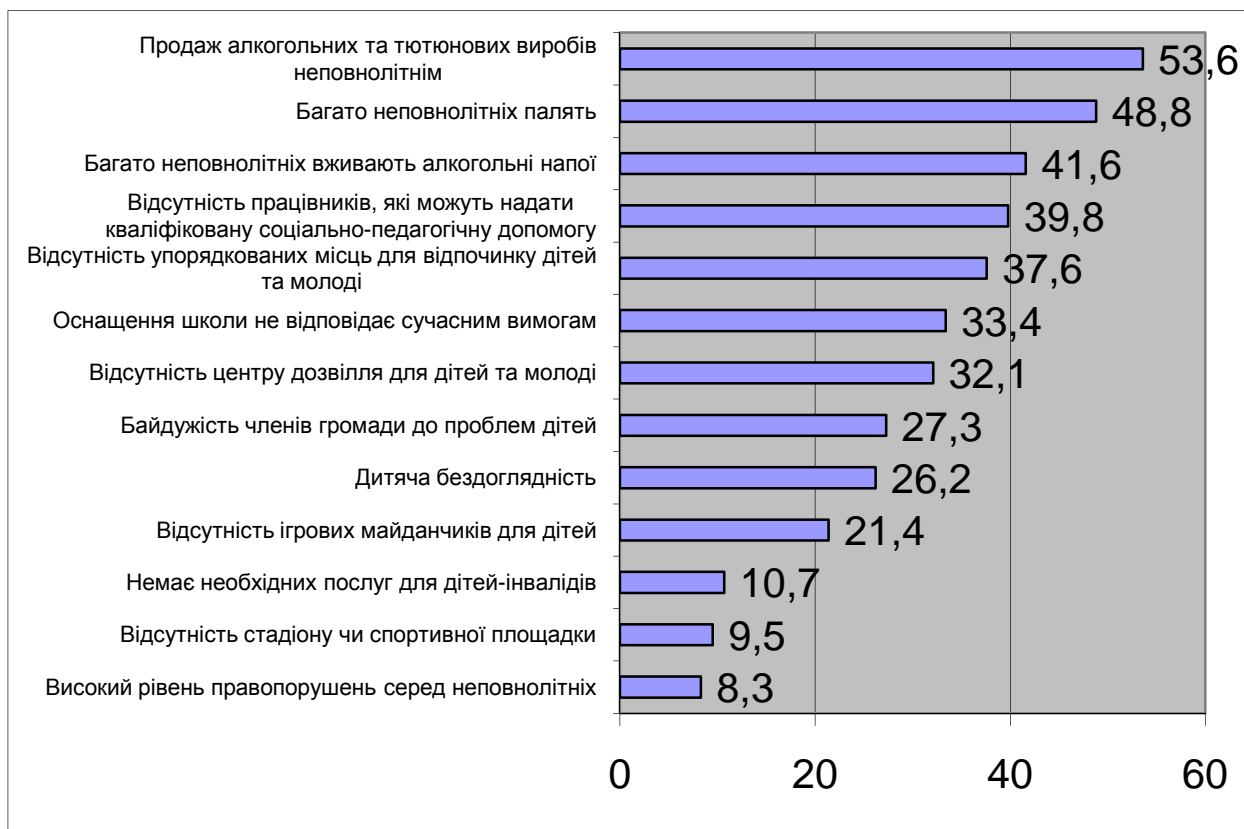

Рис. 3.14. Розподіл відповідей респондентів на запитання „Які з зазначених проблем є у вашій громаді ?” (%)

У сучасних соціально-економічних умовах здійснювати соціально-педагогічну роботу на селі необхідно з урахуванням особливостей сільської громади як сукупності взаємопов'язаних соціальних середовищ: мікросередовища сільської сім'ї як малої специфічної групи, яка справляє значний вплив на формування його духовного світу, ціннісних установок та поведінки; макросередовища сільської спільноти, яка має свої специфічні соціокультурні особливості.

Серед основних особливостей сільської громади як соціокультурного феномену науковці [114; 143; 201; 225; 253; 418; 419; 486] визначають:

- внутрішню єдність сільської спільноти;
- переважаючу самостійність сільського жителя, перш за все, в організації життєво необхідного самозабезпечення та самообслуговування;
- переплетення родинних та суспільних стосунків у виробничих, управлінських, соціальних та інших зв'язках;

- схильність сільських жителів до соціальних стереотипів та упереджень;
- домінування родової, сімейної відповідальності за вчинки;
- персоніфікацію міжособистісних стосунків;
- високий рівень колективної діяльності в робочий та вільний час;
- значний вплив громадської думки на прийняття індивідуального рішення членів громади;
- домінування місцевої інтерпретації фактів в інформаційному обміні, нестача об'єктивної інформації;
- нераціональне ставлення жителів до свого здоров'я та проведення вільного часу;
- практицизм сільських мешканців, домінування вітальних потреб над інтелектуальними;
- збереження елементів національної культури(звичаїв, традицій, одягу, вжиткового мистецтва, народних ремесел);
- переважання на селі соціальної статичності над соціальною динамікою.

Досліджуючи особливості соціального виховання в умовах сільської громади, російські вчені М.П. Гур'янова, М.М. Плоткін [114; 340] визначили низку чинників, що обумовлюють специфіку соціально-педагогічної роботи в сільському соціумі:

- життєдіяльність в умовах сільського соціуму формує специфічні цінності, звички, емоційні реакції та соціально-психологічні установки особистості;
- село випереджає місто за певними компонентами духовної культури, серед яких гостинність, повага до старших, взаємодопомога в тяжких ситуаціях тощо;
- тісний контакт жителів села, їх взаємозалежність, міцні міжпоколінні зв'язки забезпечують високий рівень соціального контролю;
- локальна обмеженість соціуму, розмірений темп життя зменшує стресові впливи на дітей та дорослих;

- раннє включення дитини в трудове життя з однієї сторони сприяє формуванню працелюбності та необхідних трудових навичок, а з іншої, „перериває дитинство”, оскільки зменшує кількість часу на ігрову діяльність, що є важливим чинником соціалізації дитини;
- специфічністю сільського способу життя є обмежені можливості соціального та професійного зростання, особливо важливих для самоствердження в юнацькому віці.

Всі опитані нами представники 84 сільських громад одноставно зазначили, що центром соціально-педагогічної роботи на селі була і залишається школа. Хоча 21,4 % опитаних вважають, що в їх громадах сільський клуб також відіграє важливу роль в організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю.

Переважна кількість опитаних (75%) зазначила, що соціально-педагогічну роботу з дітьми та учнівською молоддю в їх сільських громадах здійснюють шкільні вчителі, 43 % покладають цю місію на сільського голову, 32 % – на працівників сільської ради, а 34 % вважають це функціональними обов'язками сільського соціального працівника (рис.3.15).

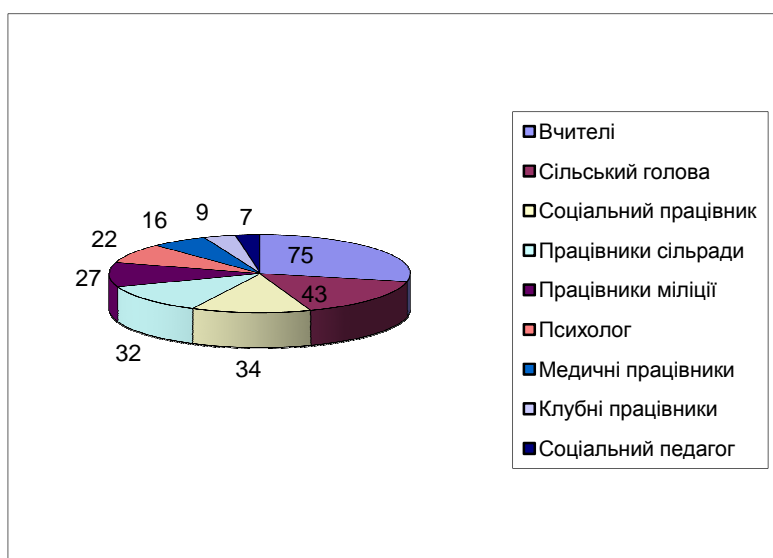

Рис. 3.15. Розподіл відповідей респондентів на запитання „Хто, переважно, здійснює соціально-педагогічну роботу з дітьми та молоддю у вашій громаді?” (%)

Сільська школа за усіх часів вважалася духовним осередком, центром культури на селі. Вона готувала й готує підростаюче покоління до праці й життя на рідній землі. Сьогодні вона не може виконувати соціально-педагогічні функції, не справляючи педагогічного впливу на навколишнє середовище, дорослих, сім'ю, не беручи до уваги устрій сільського життя.

Сільська школа, в порівнянні з міською, має свої особливості, що, в свою чергу, обумовлює специфіку соціально-педагогічної роботи в ній:

- дитина не відірвана, а занурена в природне та виробниче середовище сільської громади;
- педагогічний колектив добре знає сім'ї школярів;
- мала наповнюваність класів;
- стабільний педагогічний колектив школи забезпечує навчально-виховний процес кількох поколінь сільських мешканців;
- сільська школа створює в своїх стінах середовище, в якому культивуються цінності та філософія життя, альтернативні тим, що є поза межами школи [528, с. 38-39].

Специфічні соціальні умови життєдіяльності школи в сільському соціумі, необхідність своєчасно реагувати на постійно виникаючі соціальні проблеми дітей та учнівської молоді роблять сільську школу багатофункціональною. Вона має займатися організацією соціально-педагогічної та соціокультурної роботи у відкритому соціумі сільської громади, маючи на меті оздоровлення середовища життєдіяльності дітей, попередження відчуженості між дітьми та батьками, відновлення вікової селянської традиції „виховувати всією громадою”.

Ще однією особливістю сільської школи, на думку М.П. Гур'янової, є її стихійна інтегративність (вікова, територіальна, предметна). Досить часто в сільській школі разом навчаються здорові діти, та такі, що мають затримку психічного розвитку, і, навіть, діти-інваліди. За певних умов психофізіологічні відмінності між дітьми можуть викликати суттєвий

психологічний дискомфорт, утруднювати організацію навчально-виховного процесу [114].

Отже, сільська школа, яка сьогодні є почасти одним з небагатьох або й єдиним закладом соціальної інфраструктури сільської громади, має об'єктивно стати центром соціально-педагогічної роботи на селі як комплексної служби допомоги дітям, молоді, сім'ї й усім жителям села.

Зараз сільська школа переживає непрості часи, в першу чергу, із-за обмеженого фінансування. Всі опитані нами експерти зазначили, що школи в їхніх громадах не відповідають сучасним матеріально-технічним вимогам. Лише представники семи громад, відмітили, що в школах населених пунктів, де вони проживають, є комп'ютерні класи. Досить низьким є також матеріальний рівень забезпечення вчителів. Шкільні бібліотеки майже не поповнюються новими підручниками, методичною літературою, галузевими газетами та журналами. Сільські педагоги, на відміну від своїх міських колег, мають менше можливості брати участь у різноманітних семінарах, тренінгах, на яких презентуються інноваційні інтерактивні технології соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю. Тому, в переважній більшості, основним виховним інструментом сільських педагогів було й залишається слово, а в соціально-педагогічній роботі з учнями продовжують домінувати традиційні організаційні форми: бесіда, лекція, конкурс, свято.

Через скорочення фінансування практично згорнута гурткова робота з учнями в позанавчальний час. Варто зауважити, що в організацію позашкільної роботи з дітьми поступово переходять економічні відносини, започатковані в міських школах. Це стосується введення платних освітніх послуг за батьківський кошт, зокрема, для забезпечення роботи шкільних гуртків, спортивних секцій, музичних студій.

Одним із важливих напрямів соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у сільській громаді є профілактика негативних явищ. Ця робота для педагогічних працівників шкіл ускладнюється через те, що діти перебувають в середовищі, де досить великий відсоток тих, хто палить

та вживає алкоголь. Однією з причин високого рівня вживання алкоголю серед сільських підлітків є сприйняття алкогольних напоїв у селі як заміників грошової винагороди за працю. Діти пересвідчуються, що для багатьох дорослих, а особливо чоловіків, уживання алкоголю стає буденною справою, засобом для вирішення багатьох питань і, перш за все, господарських. Така поведінка сприймається як особливість сільського життя.

Досить негативною тенденцією останніх років є також те, що неповнолітні на селі почали вживати наркотичні речовини, які, в більшості випадків, є продуктом переробки маку та коноплі.

Сільські педагоги сьогодні не досить кваліфіковано підготовлені до проведення профілактичної роботи щодо запобігання наркоманії. Вони не володіють достатньою інформацією про наркотичні речовини, ВІЛ/СНІД, хвороби, що передаються статевим шляхом, тренінговими методиками первинної профілактики. Це, у свою чергу, пояснює її низький рівень у переважній більшості сільських громад.

Варто зазначити, що лише в небагатьох сільських школах (вони, як правило, знаходяться біля міст) працюють психологи та соціальні педагоги, які мають відповідну професійну підготовку до соціально-педагогічної роботи з дітьми та дорослим населенням. У 2005 році понад 63% (близько 1 млн. 200 тис.) сільських дітей залишалися без психологічного та соціального-педагогічного супроводу спеціалістів [445, с. 139].

Ще однією проблемою сільських шкіл, особливо віддалених від районних центрів, є кадрове забезпечення. Досить мізерний відсоток молодих вчителів працює на селі, що призводить до втрати школою передових позицій в соціально-культурному житті села, оскільки переважна більшість пенсіонерів-вчителів не завжди може організувати соціально-педагогічну роботу на належному рівні з використанням сучасних технологій.

Внаслідок погіршення демографічного стану українського села сьогодні постало питання закриття багатьох шкіл, які в більшості є єдиним культурно-освітнім осередком на селі. Діти в таких селах змушені добиратися до районної школи або школи сусіднього села. Оскільки не в усіх сільських населених пунктах добре працює програма „Шкільний автобус”, досить часто діти пропускають заняття в школі через негоду та незадовільний фізичний стан.

Соціально-економічні трансформації на селі обумовили певні проблеми і в сільських родинах. Багато батьків, переважно в західному та східному регіонах, виїхали на заробітки в країни ближнього та дальнього зарубіжжя, залишивши дітей на родичів, а іноді й на сусідів. Це сприяло збільшенню числа бездоглядних дітей, скоєнню неповнолітніми протиправних дій (крадіжок, хуліганських нападів тощо). Ще однією проблемою стало збільшення на селі неблагополучних сімей, внаслідок пияцтва батьків та невиконання ними батьківських обов'язків щодо своїх дітей. Тому соціально-педагогічна робота з батьками, підтримка дітей з неблагополучних сімей є сьогодні одним з важливих напрямів соціально-педагогічної роботи сільської школи.

Сільська сім'я, сільська школа та сама сільська громада – це складові одного цілого. Трансформація одного з них веде до зміни інших складових. Тому найбільш оптимальний спосіб збереження та забезпечення стабільності сільського соціуму нам бачиться у зміцненні взаємодії сільської сім'ї та школи. Одним з напрямів такої взаємодії може бути координація їх зусиль щодо виховання дітей та учнівської молоді. Планомірно використовуючи ресурси сім'ї та школи як базових соціальних інститутів сільської громади, можна забезпечити сприятливі умови для соціалізації дітей та молоді в умовах сільського соціуму.

Отже, соціально-педагогічна робота у сільській школі зараз має бути спрямована на:

- забезпечення освітніх, культурних, соціальних потреб дітей та учнівської молоді;
- соціальний захист особистості, включаючи соціально-педагогічну та психологічну допомогу дітям та молоді, які потребують соціальної підтримки;
- організацію соціально значимої діяльності дітей та дорослих, націлених на соціальний розвиток своєї громади;
- наповнення активним змістом культурного життя мешканців села.

Прикладом реалізації цих завдань може бути аграрно-економічний ліцей с. Новодмитрівка Донецької області, в якому педагогічним колективом школи розроблена та активно впроваджується за підтримки сільської ради програма „Ліцей як осередок громади”. Основними завданнями програми „Ліцей як осередок громади” є:

- впровадження системи стратегічних і оперативних дій, спрямованих на удосконалення громадянської освіти в ліцеї;
- залучення громади до розв’язання місцевих проблем дітей та молоді через роботу розширеної ради;
- ефективне використання приміщень навчального закладу представниками громади;
- активне залучення батьків до освітньо-виховного процесу закладу;
- координація та співпраця між різними організаціями для забезпечення освітніх, соціальних, економічних і культурних послуг для всіх членів громади [226, с. 26].

Система оперативних дій та механізмів, спрямованих на реалізацію програми „Ліцей як осередок громади” складається з таких компонентів.

1. Робота щодо розвитку дітей (створення максимально сприятливих умов щодо навчання, виховання, підтримки обдарованих дітей, їх інтелектуального, духовного, морально-естетичного та фізичного розвитку).

2. Співробітництво (реалізація принципів педагогіки співробітництва між колективом учителів, учнів, батьків, сільської ради, служби у справах неповнолітніх, районного відділу освіти).
3. Правова культура (формування правової культури учнів на базі підвищення освітнього рівня культури батьків, педагогічного колективу, жителів громади).
4. Самоврядування (організація козацької республіки як системи самоврядування учнів).
5. Спонсорство (пошук коштів для організації соціально-педагогічної роботи в ліцеї, матеріального заохочення учнів).
6. До джерел духовності (організація на базі народознавчого та природничого музею ліцею заходів, спрямованих на формування моральної, етичної культури особистості).
7. Робота з громадою (організація на базі ліцею курсів, секцій, кіносеансів, зборів, сходів, святкових вечорів для дітей, молоді, дорослих членів громади) [226, с. 27-29]

Соціально-педагогічну роботу Новодмитрівського аграрного ліцею Донецької області можна розглядати як інноваційну модель навчального закладу, що забезпечує надання освітніх, дозвіллевих, оздоровчих послуг, реалізацію різних програм для дітей та дорослих сільського соціуму.

Сільська школа ніколи не існувала автономно без підтримки місцевої влади. Більшість соціально-педагогічних проблем завжди вирішується у співпраці з органами місцевого самоврядування. Діяльність органів місцевого самоврядування у напрямі покращання становища сільських дітей сьогодні все більше будується на принципах орієнтації на життєво важливі потреби дітей, пріоритизації існуючих проблем, адресності, відкритості, налагодження міжсекторної взаємодії, активізації членів громади, участі дітей у прийнятті рішень, що стосуються вирішення їх проблем.

Органи місцевого самоврядування у сільських громадах вирішують питання щодо встановлення опіки та піклування; здійснюють захист житлових та майнових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; вирішують питання безкоштовного харчування учнів початкової школи та пільгових категорій дітей; надають матеріальну допомоги багатодітним та малозабезпеченим родинам; ініціюють питання про притягнення до адміністративної відповідальності батьків, що не забезпечують належних умов для виховання дітей; розглядають питання щодо попередження негативних явищ серед неповнолітніх.

Сьогодні сільські та селищні ради роблять певні кроки у напрямку вирішення зазначених та інших проблем. Все більше уваги приділяється залученню широких кіл громадськості до роботи з дітьми. Так, у Пирятинському районі Полтавської області за кожним з неповнолітніх, які перебувають на обліку в службі у справах неповнолітніх, закріплено громадського вихователя з числа депутатів сільських рад, активних членів громади. На громадських засадах при сільських та селищних радах у Вінницькій області працюють 334 куратори по роботі з молоддю та сім'ями.

Практика роботи служб у справах неповнолітніх показала, що без залучення громадськості, створення структур, які б діяли в конкретному населеному пункті, на конкретній території, неможливе ефективне здійснення державної соціальної політики в інтересах дітей.

Сьогодні при сільських і селищних радах переважної більшості регіонів України створені та працюють громадські комісії (інспекції) у справах неповнолітніх, які є дорадчими органами місцевої виконавчої влади щодо вирішення проблем дітей. Такі громадські формування створюються рішеннями органів місцевого самоврядування. Таким же рішенням затверджується їх склад. До складу комісій входять переважно педагоги, депутати, медичні працівники, представники батьківських комітетів, громадськості та правоохоронних органів.

Громадські комісії у справах неповнолітніх при сільських і селищних радах працюють у переважній більшості областей. Так, у 99,3% сільських та селищних рад Харківської області функціонує 441 громадська комісія. Близько 500 громадських комісій у справах неповнолітніх при селищних і сільських радах створено в Івано-Франківській області.

Досить дієвою формою залучення громадськості до вирішення проблем дітей є також вуличні комітети, які функціонують у великих селах Донецької області. Вони залучають місцевих жителів до збору гуманітарної допомоги дітям з малозабезпечених родин. На території окремих сільських рад Донецької області також активно працюють жіночі ради й координаційні центри, які надають допомогу підліткам, що перебувають на обліку в службі у справах неповнолітніх, та неблагополучним сім'ям.

Усе більшого поширення набуває введення на громадських засадах посади уповноваженого з прав дитини у сільських та селищних радах.

Свідченням цього є те, що більшість з них отримали певний статус шляхом затвердження Тимчасових положень про уповноваженого на громадських засадах служби у справах неповнолітніх при сільській, селищній раді, зокрема такі положення розроблені у Дніпропетровській, Чернівецькій, Рівненській, Тернопільській, Вінницькій областях. Варто зауважити, що на місцевому рівні сьогодні спостерігаються окремі розходження у назві цих представників громадськості: уповноважений на громадських засадах служби у справах неповнолітніх при сільській та селищній раді (Дніпропетровська, Тернопільська, Чернівецька області), уповноважений служб у справах неповнолітніх на громадських засадах при органах місцевого самоврядування (Рівненська область), уповноважений з прав дитини на громадських засадах (Полтавська, Сумська, Харківська, Вінницька, Луганська області), інспектор з охорони дитинства на громадських засадах (Донецька область), громадський інспектор з охорони дитинства (Запорізька область), громадський інспектор у справах неповнолітніх (Кіровоградська область). Окрім розбіжності у назві громадських уповноважених простежуються і відмінності в їх функціональних обов'язках.

Ці факти свідчать про необхідність розробки єдиного типового положення про діяльність уповноважених служб у справах неповнолітніх на громадських засадах. Вони здійснюють постійний моніторинг становища дітей у своєму селі з подальшим оприлюдненням результатів, у тому числі на засіданнях виконавчих комітетів сільських рад; вирішують питання

соціального захисту дітей, які проживають у неблагополучних сім'ях; організують просвітницьку роботу серед батьків та дітей; виявляють дітей, які знаходяться в особливо складних і небезпечних умовах, та сприяють належному їх влаштуванню; ведуть облік дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, неповнолітніх, схильних до правопорушень, пияцтва та вживання наркотичних засобів, малозабезпечених, багатодітних, функціонально неспроможних сімей, сімей, які виховують дітей-інвалідів і проводять з ними відповідну роботу; допомагають у підготовці документів на отримання пенсій по втраті годувальника; проводять контроль за правильним та своєчасним призначенням опікунів і піклувальників; за потреби сприяють працевлаштуванню неповнолітніх; співпрацюють з дирекціями шкіл щодо забезпечення охоплення навчанням дітей шкільного віку; беруть участь у проведенні рейдів та інших профілактичних заходів; допомагають в організації дозвілля дітей за місцем проживання, забезпечують їх присутність у райцентрах при проведенні дитячих масових заходів; інформують громадськість про випадки порушення прав дітей.

Переважає більшість уповноважених – педагоги тих загальноосвітніх навчальних закладів, які розташовані на відповідних територіях, решта – секретарі місцевих рад, працівники сільських клубів, соціальні працівники, бібліотекарі, люди, які мають досвід роботи з дітьми або виявили бажання працювати у цій сфері. Уповноважені працюють у взаємодії із сільським головою та членами сільських виконкомів. Це дає їм можливість спиратися

на підтримку органів місцевого самоврядування, більш ефективно вирішувати різноманітні проблеми в інтересах сільських дітей.

Варто зауважити, що в переважній більшості областей громадські уповноважені працюють не в усіх населених пунктах. На сьогодні інститут уповноважених служб у справах неповнолітніх найбільш активно функціонує у Дніпропетровській, Полтавській, Рівненській, Тернопільській, Харківській, Чернівецькій, Луганській та Вінницькій областях (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Залучення громадськості до роботи з неповнолітніми у сільських населених пунктах

(за даними обласних служб у справах неповнолітніх на червень 2005 р.)

Область	При сільських та селищних радах діють громадські інспекції служб у справах неповнолітніх	При сільських та селищних радах працюють уповноважені служб у справах неповнолітніх на громадських засадах
Вінницька	+	+
Волинська	+	-
Дніпропетровська	+	+
Донецька	+	+
Житомирська	+	-
Закарпатська	+	+
Запорізька	+	+
Івано-Франківська	+	-
Кіровоградська	+	+
Київська	-	-
Львівська	-	+
Луганська	+	+
Миколаївська	-	-

Одеська	-	-
Полтавська	+	+
Рівненська	+	+
Сумська	+	+
Тернопільська	-	+
Харківська	+	+
Херсонська	-	-
Хмельницька	-	+
Черкаська	+	-
Чернівецька	-	+
Чернігівська	+	-

Варто також звернути увагу на те, що органи місцевого самоврядування у сільських громадах ще недостатньою мірою використовують такі механізми активізації громади, як загальні збори та громадські слухання. Лише 23% з опитаних нами представників 84 громад зазначили, що в їх селах проводилися громадські слухання з таких питань як продаж алкогольних напоїв неповнолітнім, зростання правопорушень серед молоді, організація дозвілля та оздоровлення дітей.

Разом з цим 76,4% опитаних переконані, що громадські слухання та збори громадян необхідно проводити з метою вирішення таких важливих питань місцевого значення як культурно-масовий відпочинок дітей та молоді, запобігання дитячій бездоглядності та безвідповідальному батьківству, профілактика тютюнопаління, вживання алкоголю, матеріальне та кадрове забезпечення шкіл, організація змістовного дозвілля дітей у клубах та школах тощо.

Активізації соціально-педагогічної роботи в сільських громадах у останні роки сприяло відкриття сільських та селищних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Основними завданнями селищного/сільського центру є:

- участь у виконанні загальнодержавних та інших соціальних програм шляхом проведення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, зокрема забезпечення соціального обслуговування, соціального супроводу та патронажу, соціальної профілактики і реабілітації;
- створення спеціалізованих формувань та забезпечення їх функціонування;
- залучення громадськості до проведення роботи з сім'ями, дітьми та молоддю [261, с. 83].

Селищний/сільський центр, що має статус юридичної особи, створюється рішенням селищної/сільської ради і здійснює свою діяльність відповідно до Положення про селищний / сільський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, що затверджується селищною / сільською радою за погодженням з районним (обласним) центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Діяльність селищного/сільського центру фінансується за рахунок коштів, передбачених у місцевому бюджеті.

Одними з перших центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді були створені у Миколаївській та Рівненській областях. Станом на 15 червня 2006 року в Україні діяло 306 сільських та 25 селищних центрів.

З метою забезпечення надання соціальних послуг різним категоріям населення та унормування діяльності сільських і селищних ЦСССДМ затверджено план розвитку мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді на 2005–2010 рр. (постанова Кабінету Міністрів України № 1126 від 27 серпня 2004 р. „Про заходи щодо вдосконалення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю”. Згідно з цим планом передбачено створити у

2006 р. – 464, у 2007 – 458, 2008 – 465, 2009 – 430 і у 2010 р. – 437 таких центрів [445, с. 159].

Для кожного сільського центру соціальних служб рішенням загальних сільських зборів виділено приміщення та необхідне обладнання для роботи. На сьогодні у тих районах, де створені сільські соціальні центри, вже сформувався певний механізм взаємодії між представниками школи, культурно-дозвіллєвих комплексів (сільських клубів) та інших державних структур, які працюють з дітьми, молоддю та сім'ями. Також апробовані окремі форми взаємодії між суб'єктами соціально-педагогічної роботи на селі. Так, у селах Березнівського району Рівненської області створені координаційні ради, які очолює сільський голова. Головна їх функція – координація спільних дій різних структур та організацій щодо соціальної роботи у сільській громаді. Засідання координаційної ради проводиться раз на місяць. На таких засіданнях практикується запрошення членів кризових сімей з метою визначення необхідної соціальної допомоги та діагностування проблем, через які сім'я стала кризовою. Як правило, члени таких родин не мають роботи, часто вживають алкоголь, не приділяють уваги дітям. Після таких бесід соціальний працівник разом з працівниками сільської ради визначає види необхідної допомоги, складає карту соціального супроводу сім'ї.

Ще однією формою соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у сільських громадах є робота спеціалізованих формувань „Мобільний консультативний пункт соціальної роботи в сільській та гірській місцевості”, які створені при районних та обласних центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Основними формами роботи таких пунктів є виїзна індивідуальна та групова інформаційно-консультативна і просвітницька робота спеціалістів різного фаху щодо надання соціально-медичних, психологічних, соціально-педагогічних, юридичних, інформаційних, соціально-економічних послуг, проведення лекційно-

тренінгових занять, розповсюдження інформаційних матеріалів серед сільського населення.

У 2004 році таку роботу проводили 509 мобільних консультаційних пунктів. Протягом року було здійснено 15684 виїзди та охоплено 9798 сіл та селищ. До роботи мобільних консультаційних пунктів залучалися кваліфіковані фахівці: психологи, наркологи, дерматовенерологи, спеціалісти служб у справах неповнолітніх. Протягом 2004 року роботою пунктів було охоплено 833 тис. осіб, що, безумовно, свідчить про потребу населення в діяльності такого спеціалізованого формування.

Загалом при виїздах було надано понад 947 тис. групових та понад 115 тис. індивідуальних послуг, в тому числі з проблем здоров'я – понад 18 тис., з проблеми залежностей – понад 17 тис., проблем сім'ї – близько 11 тис. Майже кожен сьомий клієнт отримав індивідуальну консультацію [156, с.14].

Зараз сільські/селищні центри соціальних служб, що знаходяться на етапі становлення, мають певні кадрові проблеми. Вони укомплектовані лише на 49%, оскільки не вистачає фахівців, які мають відповідну освіту та спеціальну підготовку до роботи у соціальній сфері.

Сьогодні сільські громади є своєрідним полем діяльності для реалізації соціальних проектів та програм всеукраїнських, обласних та районних громадських організацій. Прикладом такої діяльності може бути проект „Участь молоді у розвитку громад в Україні”, який реалізовувався Фондом розвитку спільноти у 2004-2005 рр. на базі загальноосвітніх шкіл Макарівського та Бородянського районів Київської області. Проектом ставилася мета посприяти молоді стати активними учасниками процесу розробки та прийняття рішень у місцевих громадах.

Проект розпочався з проведення акції по вивченню думки молоді щодо можливостей посилення своєї ролі у розвитку місцевої громади і передбачав

підготовку есе на тему „Що я змінив (змінила) би у своїй громаді, якби мене обрали сільським (селищним) головою”. Близько 400 учнів 9-10 класів сільських шкіл взяли участь у цій акції. В рамках проекту переможці конкурсу від кожної школи стали учасниками тренінгів з молодіжної участі, програми стажування молоді в районних держадміністраціях. Таке навчання шкільних лідерів сприяло створенню у школах ініціативних молодіжних груп, які розробили та реалізували низку соціальних проектів у своїх селах за підтримки членів громади та представників місцевого самоврядування. Наприклад, у селі Нова Буда Бородянського району створено комп'ютерний клуб „Інтелект” з метою навчання дітей та учнівської молоді комп'ютерній грамоті. З метою поглибленого вивчення іноземних мов у трьох молодіжних центрах Бородянського району весною 2005 року розпочав свою роботу філологічний клуб „Філін” [90; 91].

На жаль, поодинокими є громадські організації, зареєстровані, безпосередньо, в селах та селищах міського типу, тому саме активізація сільської громади у напрямку створення ініціативних груп та громадських організацій з активним залученням до них молоді має стати одним з напрямів діяльності органів місцевого самоврядування та практиків соціальної сфери на селі.

Наразі в сільських громадах діють осередки всеукраїнських дитячих та молодіжних організацій. Так, соціально-педагогічна робота з дітьми на селі є одним з провідних напрямів роботи Пласту – національної скаутської організації України. Пласт має досвід роботи із сільською молоддю в 16

областях України: Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Івано-Франківській, Закарпатській, Кіровоградській, Луганській, Львівській, Одеській, Рівненській, Тернопільській, Чернігівській, Черкаській, Харківській та Хмельницькій областях та АР Крим. В кожній із вищезгаданих областей та АР Крим діють від 1 до 20 сільських осередків Пласту. Загалом в сільській місцевості розміщені понад 60 осередків Пласту. Їхніми членами є близько 2,5 тис. дітей та молоді. Організаторами пластового руху на селі виступають в основному шановані громадою люди – вчителі, священики, підприємці [445, с. 182].

Пластуни із сільських осередків є організаторами і учасниками таких постійно діючих пластових заходів: добре діло на Великдень, Святий Миколай для дітей у лікарнях і сиротинцях, оздоровчо-відпочинкові табори, спортивні та мистецькі фестивалі.

Слід зауважити, що вихованці Пласту свідомо відмовляються від вживання тютюну, алкоголю, чим заохочують однолітків із свого оточення до ведення здорового способу життя.

Традиційним інститутом підтримки малозахисених верств населення на селі була і є церква. Тому при організації соціально-педагогічної роботи не можна залишити поза увагою діяльність релігійних організацій в інтересах сільських дітей. Вони надають сільським родинам гуманітарну допомогу одягом, продуктами харчування та засобами гігієни, а також матеріальну допомогу сільським дітям та молоді на лікування та навчання. В багатьох сільських громадах при церквах налагоджена робота недільних шкіл, як своєрідних осередків формування духовності підростаючого покоління.

Релігійні громади також опікуються літнім відпочинком та лікуванням дітей. За свій кошт вони організують роботу літніх таборів для сільських

дітей. Наприклад, у Виноградівському районі Закарпатської області за сприяння реформаторської церкви організовано оздоровчі зміни для сільських дітей у таборі „Іммануїл”. Також в області у 2004 році оздоровлено греко-католицькою церквою 700 дітей у таборах „Карітас”, „Батар”, „Мегмородні”. У Берегівському районі Дияконічним відділенням Закарпатської реформаторської церкви в оздоровчому таборі на базі конфесійного центру с. Яноші оздоровлено 1200 дітей.

Вивчення особливостей соціально-педагогічної роботи в сільських громадах дозволило нам визначити причини, що зумовлюють необхідність такої роботи у сучасних соціально-економічних умовах села:

- незначний спектр соціальних послуг для дітей та учнівської молоді;
- низький рівень державної соціальної підтримки;
- обмеженість державного та приватного фінансування суб'єктів соціально-педагогічної роботи в сільському соціумі;
- територіальна ізольованість та віддаленість деяких сільських населених пунктів;
- консерватизм та соціальна інертність членів громади;
- невисокий освітній рівень населення;
- слаборозвинута соціальна інфраструктура;
- обмежене коло суб'єктів соціально-педагогічної роботи.

Особливістю соціально-педагогічної роботи в сільських громадах є те, що в них функціонує незначна кількість соціальних інституцій, представлена переважно школою, закладами культури, дитячими чи молодіжними об'єднаннями, а також подекуди центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Тому соціально-педагогічна робота у сільській громаді не завжди має комплексний характер, не забезпечує в повній мірі заходи щодо

соціальної профілактики, реабілітації, соціальної просвіти, організації культурно-дозвілєвої діяльності дітей та учнівської молоді.

Проведене дослідження дає можливість визначити пріоритетні завдання соціально-педагогічної роботи у сільській громаді в інтересах дітей та молоді: удосконалити систему позашкільної виховної роботи в сільських школах та клубах, вирішити питання матеріально-технічного та кадрового забезпечення шкіл, організації дозвілля сільських дітей; проводити соціально-педагогічну роботу з різними типами сімей із метою формування у батьків відповідальності за розвиток і виховання дітей та запобігання дитячій бездоглядності; з метою формування здорового способу життя серед дітей та підлітків створювати сільські фізкультурно-оздоровчі майданчики, секції з різних видів спорту; активізувати роботу щодо створення можливостей для повноцінного навчання, відпочинку, творчого та фізичного розвитку дітей-інвалідів, які проживають на селі; запровадити заходи з профорієнтації учнів сільських шкіл щодо набуття професій, пов'язаних із виробництвом, переробкою та реалізацією сільськогосподарської продукції.

Висновки до 3 розділу

Провідна роль в забезпеченні соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальних громадах належить закладам освітньої сфери та закладам і організаціям соціально-педагогічного спрямування.

Найбільш поширеною соціальною інституцією соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальній громаді залишаються загальноосвітні заклади. В результаті дослідження з'ясовано, що у нових соціально-економічних умовах разом із освітньо-виховними все більшого значення набувають соціально-педагогічні функції школи, які спрямовані на захист прав та інтересів дітей і учнівської молоді, створення сприятливого соціально-психологічного мікроклімату у шкільному соціумі та

найближчому соціальному середовищі учнів, умов для самореалізації особистості, формування навичок соціальної компетентності дітей та учнівської молоді.

Зараз відбувається активний пошук, розробка та впровадження різноманітних технологій і форм соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у загальноосвітніх закладах.

За роки незалежності в Україні створена та набуває свого розгалуження система соціальних служб, яка представлена соціальними службами для сім'ї, дітей та молоді, низкою їх спеціалізованих формувань, центрами соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями, центрами соціально-психологічної допомоги, соціальними гуртожитками, центрами для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, інтегрованими службами підтримки сім'ї, дружніми клініками для молоді тощо. Це є свідченням того, що у територіальних громадах все більше уваги починає приділятися наданню соціальних послуг різним категоріям дітей та учнівської молоді, оскільки територіальним громадам сьогодні делеговано право створення саме таких служб і закладів, які сприятимуть задоволенню потреб і вирішенню проблем дітей та учнівської молоді на місцевому рівні.

Соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді є найбільш поширеними закладами соціально-педагогічного спрямування, на які покладається реалізація основних напрямів соціальної політики щодо дітей та молоді у територіальних громадах. В результаті дослідження встановлено, що зараз їх соціально-педагогічна робота з дітьми та учнівською молоддю у місцевих громадах, переважно, регламентована розпорядженнями та інструкціями Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді і регіональних центрів, спрямована на забезпечення досить розгалужених напрямів соціально-педагогічної роботи, які не завжди є актуальними для певної територіальної громади. Сьогодні назріла об'єктивна необхідність планування соціально-педагогічної роботи, впровадження соціальних послуг центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді виходячи з потреб та

проблем цих цільових груп у окремій громаді, узгоджуючи певним чином такі плани та послуги з пріоритетами державної соціальної політики щодо дітей та молоді.

Активним суб'єктом соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальних громадах дедалі все більше стають неурядові організації, які спрямовують свою діяльність на вирішення багатьох соціальних проблем дітей і учнівської молоді місцевих громад шляхом розробки та впровадження інновацій соціально-педагогічної роботи, вирішення проблем підростаючого покоління, які не завжди є в полі зору державних організацій. Залучаючи до соціально-педагогічної роботи на волонтерських засадах представників громади, неурядові організації активно обстоюють різні ініціативи в інтересах дітей та молоді, надають їм широкий спектр соціальних послуг. Але наразі їх соціальна діяльність не регламентована відповідними нормативно-правовими документами, що певним чином обмежує можливості соціально-педагогічної роботи неурядових організацій у територіальних громадах. Тому найближчим часом слід розробити та впровадити дієві механізми соціального замовлення для цих організацій в умовах територіальної громади, що дасть їм можливість створити систему соціальних служб та соціальних послуг, альтернативних державним, що, у свою чергу, призведе до збільшення числа суб'єктів соціально-педагогічної роботи у територіальних громадах.

Соціально-економічні трансформації останнього десятиріччя негативно вплинули на умови життєдіяльності дітей та учнівської молоді у сільських громадах. Закриття закладів соціальної інфраструктури, погане матеріально-технічне оснащення шкіл, їх недостатнє кадрове забезпечення, масове безробіття та зниження економічного рівня життя сільських родин стали першопричиною багатьох соціальних проблем дітей та учнівської молоді у сільському соціумі. Наше дослідження засвідчило, що проведення просвітницької та профілактичної роботи серед дітей та учнівської молоді, організація їх змістовного дозвілля, зміцнення виховного потенціалу

сільської родини, допомога дітям, які перебувають у кризі, стають пріоритетними напрямками соціально-педагогічної роботи у сільських школах та селищних/сільських центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, активне створення яких розпочато в останні роки.

Зараз в сільському соціумі необхідно відроджувати традиції соціальної підтримки дітей та відповідальності за їх долю членами громади, оскільки саме у сільській громаді ще продовжують зберігатися міцні родинні та сусідські зв'язки, різні форми взаємодопомоги.

РОЗДІЛ 4

ДОСЛІДНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

4.1. Впровадження теоретичних положень організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальних громадах

Для логічного завершення нашого дослідження було здійснено впровадження висунутих теоретичних положень, зокрема структурно-функціональної моделі організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді.

Розглядаючи соціально-педагогічну практику як найвагомійший критерій оцінки запропонованої теоретичної конструкції, наша експериментальна робота була побудована таким чином, щоб кожний етап впровадження структурно-функціональної моделі у територіальній громаді знаходив підтвердження його доцільності у практичній діяльності. При цьому ми виходили з того, що сама організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальній громаді, яка базується на визначених нами концептуальних засадах, є предметом рефлексивного аналізу, зворотного зв'язку та експертної оцінки суб'єктів соціально-педагогічної роботи.

Під час організації та проведення дослідно-педагогічної роботи ми враховували положення С.В. Савченка про те, що в соціально-педагогічній практиці експериментальна робота має низку особливостей на відміну від традиційного педагогічного експерименту, що продиктовані специфікою об'єкта дослідження, якому властиві багатфакторність і розмаїття соціальних зв'язків, які об'єктивно не піддаються фіксації [386, с.22]

Дослідно-експериментальна робота проводилася нами протягом 2003 - 2006 років в рамках партнерського проекту Християнського дитячого фонду

та Української асоціації соціальних педагогів і спеціалістів із соціальної роботи „Покращення якості соціальних послуг дітям та сім'ям в громаді”, в якому автор працював науковим консультантом і безпосередньо брав участь у підготовці та проведенні різних заходів у громадах, які будуть описані нижче.

На першому етапі нашої експериментальної роботи завдання полягало у визначенні типу територіальної громади для впровадження структурно-функціональної моделі. В результаті проведеної аналітико-пошукової роботи ми визнали доцільним обрати експериментальними базами два малих міста у різних регіонах України, оскільки саме малі міста зараз є одними з найбільш чисельних різновидів територіальних громад. Окрім того, як зазначають науковці, „мале місто за способом життя його мешканців займає проміжне місце між великим містом, з одного боку, та селом – з іншого. І саме воно в сенсі зміни способу та стилю життя є найбільш чутливим до змін, що відбуваються у суспільстві” [446, с. 6].

Довготривалість, послідовність та поетапність нашої дослідно-педагогічної роботи у територіальних громадах міст Бердичева Житомирської області та Сарн Рівненської області дала змогу впровадити змістові компоненти нашої моделі, а також отримати значимі результати для оцінки її функціонування.

Впровадження структурно-функціональної моделі організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в обраних нами територіальних громадах проходила за єдиним алгоритмом:

- аналіз соціального паспорту громади;
- навчання практиків соціальної сфери методам роботи в громаді;
- організація та проведення фахівцями, які пройшли навчання, опитування жителів з метою визначення пріоритетних проблем дітей та учнівської молоді в громаді;
- формування ініціативних груп;
- розробка планів змін, соціальних проектів та програм;

- пошук ресурсів та партнерів для вирішення зазначених проблем;
- робота щодо їх вирішення.

Зважаючи на те, що кожна територіальна громада є різновидом соціальної системи, що має свої специфічні характеристики, в громадах Бердичева та Сарн складові цього алгоритму реалізовувалися у різні часові періоди та відрізнялися змістовим наповненням окремих форм роботи з громадою. З огляду на це, вважаємо доцільним представити нашу експериментальну роботу та одержані результати окремо по кожній із громад.

У місті Сарни впровадження структурно-функціональної моделі розпочалося із проведення тренінгу для фахівців соціальної сфери „Громада як осередок соціальної роботи з дітьми та сім'ями” з метою підвищення рівня поінформованості учасників про громаду та формування в них навичок щодо залучення членів громади до вирішення проблем дітей та молоді. У тренінгу взяли участь представники всіх соціальних інституцій міста, які причетні до соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю: міський голова, заступник міського голови з гуманітарних питань, начальник служби у справах неповнолітніх, психологи, педагоги, заступники директорів із виховної роботи восьми загальноосвітніх закладів, представники центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, підліткового та спортивного клубів, двох професійно-технічних училищ, педагогічного коледжу.

Протягом двох днів роботи на тренінгу учасники з'ясували сутність поняття „громада” та визначили її основні характеристики, ознайомилися із методами оцінки потреб в громаді, розглянули роль громади у забезпеченні умов для надання соціальних послуг дітям та молоді, ознайомилися з технологіями залучення громади до вирішення проблем дітей та молоді та розглянули роль партнерства у цьому процесі. Наприкінці тренінгу учасники дійшли висновку про необхідність опитування мешканців міста з метою вивчення проблем та потреб дітей і учнівської молоді, розробили орієнтовні питання для опитування та сформували ініціативну групу у складі семи осіб

для її проведення.

В опитування, що було невдози проведено, взяло участь 289 осіб, серед яких 39 % становила учнівська молодь, 17 % – молоді люди віком 19-30 років, 30 % - особи віком від 30 до 40 років, 14 % – старше 40 років. Аналіз відповідей респондентів засвідчив, що підлітки та молоді люди переважно називали проблему відсутності облаштованих місць відпочинку для змістовного проведення дозвілля, респонденти старшого віку вказували на відсутність ігрових майданчиків для дітей, які переважно бавляться на вулиці біля проїжджої частини, не облаштованість міського парку відпочинку, обмежену кількість гуртків та секцій для дітей і молоді, дитяче жебрацтво у районі вокзалу та ринку.

Як показало опитування, лише приблизно 12% опитаних зголосилися взяти участь у вирішенні цих проблем, як-от: надати фінансову допомогу, взяти участь у облаштуванні дитячих майданчиків, організувати на волонтерських засадах гурток для дітей тощо.

Таким чином, проведене ініціативною групою опитування дало змогу визначити проблеми, на вирішення яких потрібно спрямувати зусилля громади, а також зробити висновок про те, що члени громади традиційно перекладають вирішення існуючих проблем на міську владу та відповідні соціальні інституції, не усвідомлюючи важливості власної активної участі у вирішенні проблем дітей та молоді.

Виходячи з результатів опитування, члени ініціативної групи за підтримки місцевої влади з метою активізації членів громади вирішили провести громадську акцію „Великодній подарунок дітям”. Перед Великоднем за активної участі жителів мікрорайонів, дітей і батьків на околицях міста було обладнано три дитячих майданчики. До цієї роботи члени ініціативної групи залучили спонсорів: Сарненський держспецлісгосп, ВАТ „Журавлина”, ВАТ „Райдуга”, ВАТ „СЗМТК”, які надали будівельні матеріали, фарбу, металеві конструкції для гойдалок на суму більше 2 тис. грн. Ця ініціатива спонукала інших жителів до облаштування майданчиків у

своїх дворах. Окрім цього, робота ініціативної групи та активна діяльність громади спонукали місцеву владу також долучитися до вирішення соціальних проблем. На сесії міської ради було виділено 20 тисяч грн. для упорядкування території міського парку й облаштування у ньому великого ігрового майданчика та спортивних споруд для дітей.

З метою привернення уваги громадськості до проблем дитинства, члени ініціативної групи у партнерстві зі службою у справах неповнолітніх, міським відділом дітей та молоді довели необхідність введення у загальноосвітніх закладах міста уповноважених з прав дитини на громадських засадах.

З нагоди 15-ї річниці ухвалення Конвенції ООН про права дитини на базі загальноосвітніх шкіл №2 та №4 міста Сарни члени ініціативної групи за підтримки міського відділу освіти організували зустрічі представників Рівненського обласного консультативного центру з прав дитини з учнівською молоддю. На цих зустрічах була презентована комп'ютерна програма „Право для дітей та юнацтва”, яка пізніше була інстальована у комп'ютерних класах ще чотирьох шкіл міста.

Розпочата робота щодо активізації громади стимулювала владу та членів ініціативної групи до вироблення певної стратегії дій на майбутнє у сфері соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю. З метою продовження роботи щодо залучення громадськості до вирішення проблем дітей та молоді міська влада підтримала ініціативу створення Центру роботи з громадою (надалі Центр), який було відкрито 4 вересня 2004 року. Його діяльність базується на принципах міжсекторної взаємодії, партнерства, пропорційного внеску кожної із зацікавлених сторін. Так, орган місцевого самоврядування безкоштовно виділив дві кімнати у приміщенні міського клубу для роботи Центру, благодійний фонд та місцеві спонсори – офісну техніку та канцелярське приладдя, ініціативна група долучила до роботи у центрі волонтерів. Метою діяльності Центру стала активізація громади міста Сарни задля покращення становища дітей, сімей та молоді шляхом

підвищення рівня поінформованості її членів щодо інновацій в соціально-педагогічній діяльності. В основу його функціонування було закладено обґрунтовані нами у другому розділі монографії теоретичні основи організації соціально-педагогічної роботи в громаді.

Діяльність центру спрямована на вирішення таких завдань: вивчення потреб та проблем дітей і молоді міста; мобілізація членів громади до вирішення соціальних питань дітей, молоді та сімей на місцевому рівні; підтримка місцевих ініціатив, інформування фахівців соціальної сфери про інновації соціально-педагогічної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями.

Свою роботу центр здійснює за такими напрямками:

- *інформаційно-просвітницький* (ознайомлення фахівців та членів громади із сучасними підходами у сфері охорони громадського здоров'я та формування навичок здорового способу життя; з новими формами організації дозвілля дітей, сімей та молоді; механізмами соціально-правового захисту дітей у громаді; популяризація засад усвідомленого батьківства як умови повноцінного розвитку дитини);
- *організаційний* (проведення оцінки потреб громади; організація презентацій, круглих столів з питань соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю; налагодження зв'язків із засобами масової інформації задля популяризації роботи Центру та привернення уваги членів громади до актуальних проблем дітей та молоді; організація міжсекторної взаємодії з метою покращення становища дітей і молоді міста; організація та проведення різних форм роботи з дітьми та молоддю на базі Центру);
- *методично-консультативний* (проведення тренінгів/семінарів для представників різних цільових груп (фахівці соціальної сфери, батьки, діти та учнівська молодь); методично-консультативна допомога спеціалістам в організації та проведенні різних форм соціально-педагогічної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями).

Першим кроком в роботі Центру стало навчання фахівців соціальної сфери новим технологіям соціально-педагогічної роботи з дітьми та

учнівською молоддю. З цією метою працівники центру за підтримки міського відділу освіти, міського центру практичної психології та соціальної роботи організували та провели для соціальних педагогів, психологів, спеціалістів центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді низку просвітницьких тренінгів: „Сучасні підходи у сфері охорони громадського здоров'я”, „Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини та зміцнення потенціалу громади”, „ Організація дозвілля дітей та молоді в громаді”, „Розвиток дитини раннього віку” тощо. Це дало можливість впровадити нові форми та технології в соціально-педагогічну діяльність дошкільних та загальноосвітніх закладів міста. Так, у гімназії міста з метою залучення батьків до вирішення проблем дітей, популяризації засад усвідомленого батьківства був створений батьківський клуб, а на базі дитячого садка № 8 „Веселка” „Школа молодих батьків”.

Окремим напрямом діяльності центру стало вивчення потреб громади. З метою ознайомлення фахівців соціальної сфери, представників місцевого самоврядування з інструментарієм вивчення потреб громади нами було розроблено та проведено тренінг „Технології активізації громади”, на якому учасники набули знань та умінь щодо проведення методики оцінки потреб громади, яка представлена у другому розділі. У вересні – жовтні 2005 року волонтерською групою та працівниками центру за участі міського голови та депутатів міської ради було проведено зустрічі з питань оцінки потреб громади у шести мікрорайонах міста. Це був перший досвід роботи волонтерів Центру у відкритому просторі. Проведення таких зборів представниками міської влади було визнано необхідною та досить ефективною формою роботи з громадою.

Провівши оцінку потреб громади, спільно з учасниками зборів ініціативною групою було вироблено стратегію щодо вирішення проблем дітей та молоді. Результати проведених зборів було узагальнено, висвітлено в засобах масової інформації та передано для розгляду органам місцевої влади з метою врахування існуючих потреб при плануванні видатків місцевого

бюджету в частині виконання програм, спрямованих на розв'язання проблем дітей та молоді.

Зазначимо що, одним із відгуків влади на запит громади, стала організація на базі Центру літнього табору денного перебування „Гармонія” для дітей з малозабезпечених родин та дітей, позбавлених батьківського піклування. Сарненська міська рада виділила кошти на обіди для дітей, які перебували у таборі, а працівники центру разом із міським відділом освіти, відділом дітей та молоді сформували ініціативну групу із числа старшокласників, студентів педагогічного коледжу та педагогів, які на волонтерських засадах працювали з дітьми протягом двох змін (липень, серпень) у цьому таборі. Вони організували для дітей тренінгові заняття, туристичні мандрівки та різноманітні конкурси.

Ще однією формою роботи з дітьми та молоддю, яку ініціювали члени громади, стала організація ігрової кімнати для дітей на базі Центру. Активну участь в облаштуванні цієї кімнати взяли діти, батьки та спонсори. Багато дітей принесли до кімнати настільні ігри та спортивний інвентар. Частину ігор передали спонсори, а на кошти благодійного фонду та міської адміністрації було придбано відеодвійку та карооке. Роботу ігрової кімнати забезпечує волонтерський загін студентів педагогічного коледжу. В окремі дні для дітей організують перегляд мультфільмів, а для підлітків – художніх фільмів. Для підлітків студенти також проводять тренінги з формування здорового способу життя з переглядом відеороликів та фільмів відповідної тематики.

Ще однією формою роботи, яка стала традиційною для Центру, є проведення круглих столів за участі різних суб'єктів соціально-педагогічної роботи в громаді з метою обговорення шляхів вирішення окремих проблем та планування подальших дій щодо забезпечення в громаді соціальних гарантій дитинства. Один з перших круглих столів було присвячено проблемі вакцинації дітей. У ньому взяли участь представники санітарних служб, лікарняних закладів, громадські уповноважені з прав дитини навчальних

закладів міста, а також батьки, які відмовлялися дати згоду на проведення щеплень своїм дітям (всього близько 30 осіб). В результаті тривалого обговорення ситуації учасники круглого столу прийшли до компромісного рішення.

На круглому столі „Соціально-педагогічна діяльність у загальноосвітніх закладах територіальної громади” обговорювалася роль психологів та соціальних педагогів у вирішенні соціальних проблем дітей та молоді міста, можливості впровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх закладів інтегрованого курсу „Культура життєвого самовизначення”. Саме на цьому круглому столі представники міського відділу освіти, директори шкіл, представники батьківських комітетів визнали за доцільне ввести цей курс як факультатив у окремих загальноосвітніх закладах міста.

Діяльність Центру спонукала до розвитку громадських організацій, розроблення ними соціальних проектів. Так, проект молодіжної громадської організації „СМАРТ” „Активізація громади через учнівське самоврядування” був підтриманий міським відділом освіти та відділом у справах дітей та молоді.

Досить вагомим результатом експериментальної роботи у місті Сарни стала розробка та прийняття комплексної програми „Місто дитячих мрій”. В основу розробки цієї програми було закладено запропоновані нами принципи організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді. Основою змістового наповнення програми стали результати оцінки потреб громади, пропозиції представників загальноосвітніх закладів, служби у справах, неповнолітніх, медичних установ, центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Центру роботи з громадою. Для розробки програми була утворена робоча група, до складу якої увійшли представники державних організацій, які здійснюють соціально-педагогічну роботу з дітьми та молоддю, заступник міського голови з гуманітарних питань, представник молодіжної організації „СМАРТ”

та автор дослідження. Проект програми двічі обговорювався та уточнювався під час круглих столів, які проводилися на базі Центру, на які запрошувалися представники громадськості.

Кінцевий варіант програми, у якому було враховано побажання дітей, спеціалістів та батьків було затверджено на сесії міської ради у червні 2006 року. Програма „Місто дитячих мрій” спрямована скоординувати діяльність різних установ та організацій міста Сарни, активізувати громаду задля покращення життя дітей, сімей та молоді міста.

Якщо у місті Сарни впровадження структурно-функціональної моделі організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю здійснювалася за активної підтримки органів місцевого самоврядування та виконавчої влади, то у місті Бердичеві запровадження моделі здійснювалося, в першу чергу, за активної підтримки міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. В цій громаді впровадження розробленої нами моделі та апробація концептуальних засад соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю також розпочалися із організації нами тренінгу „Громада як осередок соціальної роботи з дітьми та сім'ями”.

Невдози, після його проведення міським центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у партнерстві з міським відділом сімейної та молодіжної політики було організовано круглий стіл „Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю: можливості громади Бердичева”. У круглому столі взяли участь заступник голови міськвиконкому, представники відділу освіти і науки Бердичівського міськвиконкому, служби у справах неповнолітніх, спеціалісти центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, соціальні педагоги та практичні психологи загальноосвітніх шкіл та інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, бібліотекарі, педагоги-організатори клубів дозвілля дітей та підлітків, представники бізнесових структур та місцевих громадських організацій.

Під час круглого столу його учасники розробили карту територіальної громади із зазначенням усіх важливих соціальних установ, організацій та

релігійних громад, які займаються вирішенням проблем дітей та молоді. На цій карті учасниками були виділені проблемні місця та зони підвищеного ризику для дітей і молоді. Обговоривши ситуацію, учасники зустрічі зазначили, що найбільш гострими, на їх думку, є проблеми наркотичної та алкогольної залежності молоді, дитячої бездоглядності. Слід відмітити, що учасники висловили бажання створити ініціативну групу з активізації місцевої громади на вирішення зазначених проблем. До ініціативної групи ввійшли представники місцевої соціальної служби для молоді, фахівці відділу сімейної та молодіжної політики, відділу освіти і науки Бердичівського міськвиконкому, соціальні педагоги та практичні психологи загальноосвітніх шкіл, педагоги-організатори клубів дозвілля дітей та підлітків.

Ініціативна група провела кілька робочих зустрічей, на яких розробила опитувальник для членів громади та узгодила процедуру опитування. Опитуванням було охоплено 256 осіб, серед яких 28 % становила учнівська молодь, 19 % – молоді люди віком 19-30 років, 37 % – особи від 30 до 40 років, 16 % – старше 40 років.

Результати опитування було презентовано громадськості на спеціально організованому круглому столі. Вони були також представлені у засобах масової інформації, зокрема у місцевій газеті та на місцевому телебаченні.

Серед проблем, які турбують бердичівлян як пріоритетні були визначені незадовільна організація змістовного дозвілля дітей та учнівської молоді у позанавчальний час (близько 68% респондентів) та поширення серед молоді різних видів хімічної залежності, протиправна поведінка неповнолітніх (близько 53% опитаних).

На робочій зустрічі, що відбулася у центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, члени ініціативної групи, працівники центру, представники відділу сімейної та молодіжної політики вирішили зосередити зусилля на профілактиці негативних явищ у молодіжному середовищі та активному залученні до вирішення цієї проблеми мешканців міста.

На першому етапі реалізації цього завдання на добровільних засадах була сформована мультидисциплінарна команда, до складу якої увійшли чотири психологи, три соціальних педагоги, два спеціалісти центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, троє медичних працівників, два соціальних педагоги підліткових клубів, спеціаліст служби у справах неповнолітніх.

Члени мультидисциплінарної команди пройшли цикл навчання на тренінгах „Сучасні підходи у сфері охорони громадського здоров'я”, „Збереження та зміцнення репродуктивного здоров'я підлітків та молоді: потенціал громади”, „Здоров'я – моя цінність”, „Соціально-психологічна підтримка ВІЛ-інфікованих дітей та їх сімей”, „Розвиток дитини у ранньому віці”, „Організація та проведення рекламних кампаній в громаді”, які провели для них у місті Бердичеві тренери Християнського дитячого фонду. На цих тренінгах члени мультидисциплінарної команди оволоділи конкретними технологіями профілактичної роботи не лише з підлітками, але й з дорослими.

По закінченні навчання члени мультидисциплінарних команд організували та провели окремі тренінги для своїх колег у загальноосвітніх закладах, медичних установах, клубах за місцем проживання. Після навчання ці фахівці почали активно використовувати їх у соціально-педагогічній роботі з підлітками. Так, майже у всіх школах міста було запроваджено тренінг „Здоров'я – моя цінність”. Варто зауважити, що семінари з проблем здоров'я були проведені також для батьків учнів загальноосвітніх закладів. У дитячій поліклініці, центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді були організовані школи для молодих батьків з метою навчання їх новим методам розвитку психічного, емоційного та фізичного здоров'я дітей у ранньому віці.

Разом з цим центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді організував та провів у громаді кілька рекламно-інформаційних компаній щодо формування здорового способу життя, створення безпечного

середовища для дітей „Подбай про своє здоров'я та здоров'я близьких”, „Дитинство без насильства”, „Місто – де добре всім”. Варто зауважити що до проведення цих рекламних компаній були залучені у якості волонтерів старшокласники, студенти, батьки, педагоги, медичні працівники, а кошти на виготовлення інформаційно-реklamних листівок виділили місцеві спонсори. Проведення цих рекламних кампаній було досить позитивно сприйнято членами громади, які схвально відгукувалися про них під час вуличних інтерв'ю, які проводили підлітки-волонтери.

Набутий членами мультидисциплінарної команди, спеціалістами центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, волонтерами досвід у сфері покращення громадського здоров'я став відправною точкою для впровадження нової ініціативи – створення у місті Центру громадського здоров'я (надалі центр). Ця ініціатива була обговорена під час чергового круглого столу представників громадськості та підтримана міською адміністрацією, відділом освіти, відділом охорони здоров'я та центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Саме на цьому круглому столі учасники визначили мету, завдання та принципи діяльності центру громадського здоров'я.

З метою активізації роботи щодо покращання громадського здоров'я, інформаційно-методичної підтримки фахівців, які працюють у сфері соціальної профілактики з дітьми та молоддю, у червні 2006 року в приміщенні одного з підліткових клубів було відкрито Центр громадського здоров'я міста Бердичева.

Основними завданнями центру є:

- вивчення потреб громади у сфері збереження та зміцнення здоров'я;
- збір та узагальнення інформації щодо можливостей громади з надання послуг дітям та молоді, які сприяють покращанню здоров'я;
- інформаційно-методична підтримка спеціалістів, які працюють з дітьми, молоддю та батьками;

- інформування членів громади про діяльність центру та події в громаді щодо сприяння здоров'ю;
- накопичення інформаційних ресурсів про громадське здоров'я.

Центр організовує свою діяльність на принципах гуманізму та соціальної справедливості; забезпечення прав людини, гарантованих міжнародними та вітчизняними законодавчими документами; толерантності; конфіденційності; партнерства; міжсекторної взаємодії; активізації мешканців громади (див. 2.2).

Відповідно до завдань центр забезпечує такі види діяльності:

- проведення оцінки потреб громади різними методами;
- пошук та аналіз інформації про стан здоров'я членів громади;
- проведення семінарів з питань громадського здоров'я для фахівців соціальної сфери;
- проведення просвітницьких тренінгів для учнівської молоді, батьків;
- надання консультацій;
- посередництво та переадресація клієнтів;
- супровід спеціалістів, які здійснюють діяльність у сфері сприяння громадському здоров'ю;
- підтримка діяльності ініціативних груп;
- підготовка та розповсюдження рекламно-інформаційних матеріалів;
- проведення рекламно-інформаційних кампаній щодо сприяння громадському здоров'ю;
- презентація інноваційних програм та технологій у сфері соціальної профілактики;
- надання інформації про організації та заклади місцевої громади та послуги, які вони надають у сфері громадського здоров'я та організації дозвілля;
- проведення робочих зустрічей, круглих столів для представників державних та неурядових організацій з метою обговорення проблем дітей і молоді та шляхів їх вирішення.

Відповідно до поставлених завдань у центрі надаються: консультаційні, психологічні, довідково-інформаційні, освітні послуги на безоплатній основі. Фахівці соціальної сфери, які здійснюють профілактичну роботу з неповнолітніми, можуть ознайомитися в центрі не лише з новою літературою у сфері зміцнення та покращення здоров'я, але й дібрати відеокасети для занять із батьками та підлітками. Ще одним видом послуг для спеціалістів є ознайомлення їх з різними іграми, які розроблені зарубіжними та вітчизняними фахівцями з метою формування у дітей та молоді мотивації до здорового способу життя. Ці ігри останнім часом стали популярними серед дітей та учнівської молоді міста Бердичева не лише у загальноосвітніх закладах, а й у підліткових клубах за місцем проживання.

Психологи, медики, спеціалісти іншого профілю організують та проводять у центрі тренінги, семінари, відеолекторії з питань здоров'я та здорового способу життя не лише для підлітків, але й для дорослих членів громади.

Одним із напрямів роботи центру є залучення членів громади до вирішення місцевих проблем, підтримка їх ініціатив. Так, члени ініціативної групи мікрорайону „Червона гора” провели акцію „Здоров'я починається зі здорового довкілля”. Мешканці кількох кооперативних будинків разом з дітьми та молоддю облаштували під'їзди, розбили міні-сквери на території кількох дворів та спортивний майданчик для підлітків.

Базуючи свою роботу на принципі міжсекторної взаємодії, Центр активно співпрацює із структурними підрозділами місцевого органу виконавчої влади й органу місцевого самоврядування у сфері охорони здоров'я, освіти, і соціального захисту, закладами охорони здоров'я, загальноосвітніми та вищими навчальними закладами, соціальними службами для сім'ї, дітей та молоді, закладами соціального спрямування, підприємствами, установами, організаціями, незалежно від їх

підпорядкування та форми власності, громадськими організаціями та благодійними фондами.

Працівники центру активно працюють над визначенням потреб громади у сфері здоров'я. Так, за результатами останнього опитування, було визначено, що поряд із просвітницькими формами роботи необхідно забезпечити можливості для заняття дітей та молоді різними видами спорту у позанавчальний час. Тому саме центр підтримав ініціативу членів громади, щодо необхідності роботи ще одного басейну у місті. Це питання було розглянуто на сесії міської ради, де було прийнято рішення про виділення коштів з місцевого бюджету на реконструкцію басейну та закупівлю спортивних тренажерів для окремих підліткових клубів.

Наша дослідно-педагогічна робота засвідчує, що впровадження запропонованих нами концептуальних засад організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівської молоді у територіальній громаді (структурно-функціональної моделі, принципів соціально-педагогічної роботи, сервісного підходу в діяльності закладів соціальної інфраструктури для дітей та молоді) забезпечили проведення такої роботи на якісно новому рівні. Участь членів громади у визначенні проблем дітей і молоді, їх активне залучення до вирішення означених проблем стали каталізатором ініціатив у сфері соціально-педагогічної роботи в територіальних громадах міст Сарн і Бердичева та забезпечили мобілізацію ресурсів громади на вирішення місцевих проблем.

Разом з тим варто наголосити, що запровадження структурно-функціональної моделі у різних територіальних громадах забезпечить отримання у них як подібних (мережа партнерської взаємодії, ініціативні групи, активізована громада), так і відмінних результатів, які будуть обумовлені місцевими проблемами та наявними в громаді ресурсами щодо їх вирішення, що підтверджено нашою експериментальною роботою.

4. 2. Інноваційні моделі соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю

Успішна діяльність соціальних служб та неурядових організацій у територіальних громадах значною мірою залежить від розробки і впровадження в соціально-педагогічній роботі з дітьми та молоддю інноваційних технологій та організаційних форм такої роботи. Під інноваціями в соціальній сфері розуміють зміни і перетворення у технології того чи іншого процесу, способу дій або впроваджене в практику нововведення, завдяки якому відбуваються позитивні зміни і досягається необхідний ефект [173; 174; 410].

Впровадження інновацій є необхідною умовою розвитку та забезпечення ефективності соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю, оскільки ця група клієнтів, як об'єкт такої роботи, сама перебуває у постійному пошуку нового й неординарного. Це, перш за все, і обумовлює необхідність розробки нових технологій, розширення спектру соціальних послуг та впровадження ефективних організаційних форм соціально-педагогічної роботи для цих вікових груп.

Під час експериментальної роботи в рамках проекту „Покращення якості соціальних послуг дітям та сім'ям в громаді” нами було розроблено та впроваджено чотири види інноваційних моделей соціально-педагогічної роботи з дітьми, учнівською молоддю та батьками у територіальних громадах:

- 1) *просвітницька* (тренінговий центр для підлітків [м.Луцьк], школа як центр соціально-педагогічної роботи з батьками у мікрорайоні, [м.Дніпропетровськ]);
- 2) *дозвіллева* (підлітковий клуб „Оазис” [м.Івано-Франківськ]);
- 3) *соціально-реабілітаційна* (Громадська служба соціальної адаптації [м.Тернопіль]);

4) *гендерна* (програма для дівчат-лідерів [м.Київ]).

В основу функціонування моделей покладено сервісний підхід, доцільність застосування якого у соціально-педагогічній роботі з дітьми та учнівською молоддю обґрунтовано у другому розділі монографії.

Запропоновані нами моделі доповнюють інші інноваційні моделі соціальних послуг, розроблені в рамках проектів Українського фонду соціальних інвестицій [174].

Розробці моделей соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю передувало вивчення різних підходів до визначення сутності поняття „модель”. На основі аналізу різних визначень [62; 211; 408; 433; 444] та їх узагальнення у нашому дослідженні під моделями соціально-педагогічної роботи ми розуміємо зразок соціального процесу, що здійснюється у конкретних умовах з певною метою, відповідними засобами та є функціональним для соціально-педагогічної практики.

При розробці та апробації моделей ми базувалася на визначених нами теоретико-методичних засадах організації соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді, які викладено у другому розділі дослідження. Зокрема, враховувались:

- потреба дітей і молоді конкретної громади в отриманні соціальних послуг певного виду;
- планування соціальних послуг для різних цільових груп дітей і учнівської молоді;
- можливість функціонування моделі за наявності обмеженої кількості ресурсів;
- забезпечення участі дітей і молоді у процесі планування та прийняття рішень;
- можливість залучення додаткових ресурсів місцевої громади для забезпечення функціонування моделі;
- наявність у місцевих громадах організацій, які зацікавлені у впровадженні розроблених моделей.

Дотримання цих умов дало нам можливість не лише апробувати й забезпечити стабільне функціонування розроблених нами моделей, але й поширити досвід їх використання в інших територіальних громадах.

При організації соціально-педагогічної роботи необхідно враховувати, що реалії сьогодення потребують від особистості навичок швидкої адаптації до різноманітних явищ соціального середовища, вміння ухвалювати самостійні відповідальні рішення та долати життєві перепони, активізувати особистісний потенціал для самореалізації та самоствердження в різноманітних сферах людської життєдіяльності. Слід мати на увазі, що найпродуктивніше життєвий досвід засвоюється у підлітковому та юнацькому віці. Недооцінка цього періоду в подальшому нічим не може бути компенсованою. Зазначимо, що почуття „дорослості”, яке приходить на зміну „почуттю дитячості”, зумовлює основну суперечність підліткового віку. Бажання молодих людей якомога швидше подорослішати породжує низку різноманітних проблем, але підлітки ні соціально, ні психологічно ще не готові правильно їх вирішувати. Саме тому їм необхідно допомогти не лише здобути знання, а й набути вміння жити у непростих соціально-економічних умовах, усвідомити свою унікальність і сприяти розвитку себе як самодостатньої особистості.

На вирішення такої низки завдань була спрямована робота підліткового тренінгового центру м. Луцька (надалі – Центр), який було створено за підтримки служби у справах неповнолітніх Луцького міськвиконкому у жовтні 2004 року.

Основна мета діяльності центру – сприяння формуванню у підлітків життєвих навичок соціальної компетентності, які дозволяють їм належним чином виконувати норми і правила, прийняті в суспільстві, ефективно вирішувати проблеми повсякденного життя.

Відповідно до мети, робота Центру спрямована на вирішення таких завдань:

- сприяти розвитку індивідуальності підлітків, формувати в них навички адекватного самовираження, власну систему життєвих цінностей;
- сприяти формуванню в учасників тренінг-курсів навичок ефективної взаємодії з батьками, ровесниками і дорослими без упереджень, стереотипів і конфліктів;
- стимулювати підлітків до усвідомлення ними багатогранності світу, визначення себе як його частини, члена громади;
- здійснювати профілактику негативних явищ у підлітковому середовищі;
- сприяти організації та проведенню підлітками змістовного дозвілля.

Особливість роботи Центру полягає в тому, що корисну інформацію підлітки отримують не шляхом нав'язування з боку дорослих своїх поглядів, а на тренінгових заняттях, під час яких вони самі шукають відповіді на поставлені запитання, самі роблять вибір щодо свого сьогодення та майбутнього. Цьому сприяє особлива форма занять – просвітницькі тренінги, в ході яких використовуються сучасні методи активного навчання і тренінгової роботи. Психологічно комфортне та емоційно безпечне середовище, яке створюється на інтерактивних заняттях, стимулює учасників до вияву творчих здібностей, розкриття особистісного потенціалу, пошуку ресурсів для подальшого самовдосконалення.

Слід зазначити, що на сьогоднішній день не існує усталеного визначення поняття „тренінг”, що „призводить до позначення цим терміном різноманітних прийомів, форм, способів та засобів, які використовуються в психологічній практиці” [295, с. 6]. Це, перш за все, обумовлено історико-методологічними передумовами тренінгової роботи, зокрема психоаналітичною теорією, біхевіоральною, гуманістичною, психодраматичною психотерапіями, гештальт-терапією тощо. Тренінг як форма групової роботи по-різному трактується в межах цих напрямів психології. Оскільки ми не ставили своєю метою порівнювати різні підходи щодо визначення тренінгу, які існують у психологічній науці, зазначимо

лише, що нашому визначенню просвітницького тренінгу передував аналіз визначень психологічного тренінгу, наведених у роботах відомих російських та вітчизняних науковців [295; 365; 389; 461; 522].

Проведений аналіз, синтез, порівняння та узагальнення зазначених літературних джерел дає нам підстави визначати у нашому дослідженні *просвітницький тренінг як форму групової роботи з інтерактивними методами навчання, спрямовану на отримання або поглиблення нових знань та формування практичних навичок учасників.*

У просвітницькому тренінгу зберігається основна ознака його „батька” – психологічного тренінгу, а саме партисипаторний підхід, тобто методика особистої участі кожного учасника. Це означає, що вся група стає активним учасником процесу навчання, при якому люди можуть обмінятися між собою своїми знаннями і проблемами, а також разом шукати оптимальне рішення.

Оскільки головною метою просвітницького тренінгу є формування певних навичок учасників на основі здобутої на тренінгу інформації, ми вважаємо, що його можна розглядати і як різновид соціальних послуг. Це в значній мірі підтверджується досвідом роботи соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, які включають до переліку послуг різні види як психологічних, так і просвітницьких тренінгів.

Як ми зазначали вище, у просвітницькому тренінгу використовуються інтерактивні методи для соціального навчання в групах. Активне соціальне навчання в групах розглядається нами як соціально-дидактичний напрямок комплексного характеру, що орієнтований на різні сфери соціальної практики людей. Для досягнення найбільшого ефекту в тренінгу необхідно, як зазначав К. Роджерс, приділити головну увагу процесу учіння, а не викладання. Цінним і осмисленим, на його думку, є навчання, засноване на самодіяльності, саморегулюванні і самопізнанні в процесі учіння через досвід. У цьому випадку людина акцентує увагу не тільки на власних почуттях, але і на переживаннях людей, з якими вона взаємодіє [373, с. 247].

Оскільки ми розглядаємо можливості використання тренінгу у соціально-педагогічній роботі з дітьми та учнівською молоддю, то в цьому контексті доречно звернутися і до системи В.О.Сухомлинського, що базувалася на таких принципах групової роботи з дітьми: 1) перебудова стосунків з метою впливу на дитину; 2) діалогічний характер педагогічного спілкування; 3) провідна роль емоційного фактора у спілкуванні для розвитку особистісних якостей дитини [295, с. 33].

Головна відмінність просвітницького тренінгу від психологічного, на нашу думку, полягає в тому, що його метою є не пошук способів вирішення психологічних проблем особистості чи шляхів певної психокорекції поведінки, а отримання нової інформації та практичних навичок для життєвого самовизначення людини. Тому для підготовки і проведення тренінгу ведучому не потрібно спеціальної психологічної освіти. Достатньо лише володіти методикою просвітницького тренінгу та бути поінформованим у його проблематиці.

Сьогодні в практиці соціально-педагогічної діяльності просвітницький тренінг може стати одним із різновидів роботи соціального педагога з формування здорового способу життя, підготовки молоді до проектування своїх життєвих перспектив, формування у неї навичок усвідомленого батьківства, правової культури тощо.

Просвітницький тренінг, як і різні види психологічного тренінгу, обов'язково має включати певні базові компоненти. Ми поділяємо думку В.Д. Веблера про те, що тренінговий процес реалізується у межах шести тісно пов'язаних між собою компонентів. Вони можуть бути базовими компонентами і для просвітницького тренінгу [259, с. 44]. Такими компонентами є:

1. Учасники – цільова група людей, для якої буде проводитися тренінг.
Оптимальна кількість учасників – 15-20 осіб.
2. Мета, яка визначається в залежності від його виду, цільової групи та теми тренінгу.

3. Зміст, що обумовлюється темою, метою та цільовою групою учасників.
4. Рамкові умови (приміщення, час та тривалість проведення). Тренінг бажано проводити у просторому приміщенні (не менше 25 кв.м), в якому є можливість розмістити стільці для учасників у формі кола та кріпити матеріали з напрацюваннями учасників на стіни кімнати. Тренер разом з учасниками також перебуває у загальному колі. Тривалість тренінгу обумовлюється його метою, завданнями, особливостями цільової групи. В переважній більшості тривалість тренінгу 2-5 днів. Тренінг складається з кількох сесій тривалістю 1 год.30хв. – 2 години, які чергуються з невеликими перервами.
5. Методи навчання – обмежений рамковими умовами спосіб реалізації мети тренінгу через роботу суб'єктів освітньої діяльності (учасників та тренерів).
6. Тренер – особа, яка організовує роботу групи. Його головна роль полягає в тому, щоб активізувати учасників, стимулювати їх до висловлення власних суджень, допомагати під час формулювання певних висновків, узагальненні інформації, тобто бути посередником між новими знаннями, уміннями, ідеями та групою учасників.

Всі просвітницькі тренінги мають певну логіку проведення і складаються з кількох етапів. Об'ємне співвідношення цих етапів на кожному окремому тренінгу може бути різним. Ми вважаємо за доцільне виокремлювати такі основні етапи просвітницького тренінгу [259, с. 54-55].

1. Вступ (5% часу). Етап, на якому тренер повідомляє мету і завдання тренінгу, представляє запрошених гостей (якщо такі є). Тема, мета та завдання тренінгу мають бути записані на ватмані, який кріпиться у кімнаті на видному місці. На цьому етапі також проводиться знайомство учасників з використанням різних ігрових методик.
2. Прийняття правил роботи групи (5% часу). Прийняття учасниками зобов'язань стосовно поведінки під час тренінгових занять (наприклад,

бути активними, поважати думку іншого, приходити вчасно, не критикувати, піднімати руку, якщо хочеш висловити свою думку тощо). Ці правила записуються на ватмані і розміщуються на видному місці. Правила не знімають до закінчення тренінгу, щоб тренер чи учасники групи могли апелювати до них в разі їх порушення.

3. Очікування учасників (5% часу). На цьому етапі учасники визначають, що вони очікують для себе від участі у тренінгу. Дуже важливо, щоб кожен учасник проговорив свої очікування вголос, для того щоб тренер міг краще виконати заплановані види роботи чи, при потребі, частково їх модифікувати.
4. Актуалізація проблеми (10-30 % часу). Цей етап проходить червоною ниткою через весь тренінг. Завдання цього етапу – зробити проблему актуальною для кожного учасника. Етап можна провести за допомогою запитань: “Що для вас значить...”, “Що ви відчуваєте, коли...”, “Чи стикалися ви з ...”. Можна також за допомогою ігор чи групових завдань пригадати якусь інформацію, пов’язану з темою заняття та поділитися нею з іншими;
5. Інформаційний блок (20-40% часу). Інформаційний блок треба розбити на кілька логічно завершених частин і подавати матеріал рівномірно протягом всього тренінгу.
6. Надбання практичних навичок (20-60% часу). Відбувається в процесі різноманітних форм роботи: аналіз ситуацій, рольові ігри, виконання індивідуальних завдань, формулювання певних правил поведінки відповідно завдання, вироблення алгоритму дій тощо.
7. Завершення роботи (5 % часу). На цьому етапі підводяться підсумки тренінгу, з’ясовуються як справдилися очікування учасників, висловлюються побажання учасників щодо вдосконалення проведення наступних тренінгів.

Інформаційний блок, етапи актуалізації і вироблення навичок мають досить пластичну структуру. У цих етапів немає чітких часових рамок і

обов'язкового порядку проходження – вони можуть іти паралельно чи один за одним без строгої послідовності.

Запропоновані визначення, компоненти та етапи просвітницького тренінгу дозволяють нам розглядати його також як своєрідну освітню послугу, форму активного навчання дітей та молоді. Оскільки кожна пізнавально-практична діяльність базується на певних теоретико-методологічних та процедурно-методичних засадах, доцільно визначити для просвітницького тренінгу принципи роботи з групою (для тренера) та в групі (для учасників). Зауважимо, що такі принципи можна мультиплікувати з теорії соціально-психологічного тренінгу з незначними модифікаціями на ґрунт тренінгу просвітницького. До основних принципів проведення просвітницького тренінгу ми включаємо такі.

1. Принцип активності має на меті інтенсивну участь у тренінговому процесі всіх його учасників, що спрямована на самостійний та творчий підхід до пошуку і вироблення спільних рішень.

2. Принцип „тут і тепер”. Тренінг є своєрідною модифікацією відомого прийому „case study” (вивчення окремого випадку). Цей принцип орієнтує учасників тренінгу на те, щоб предметом їх аналізу постійно були процеси, які відбуваються в групі на даний момент; почуття, які переживаються у конкретний момент; думки, які з'являються під час тренінгу. Крім спеціально обумовлених випадків, не дозволяються проєкції у минуле та майбутнє. Цей принцип забезпечує глибоку рефлексію учасників, дає можливість концентрувати увагу на собі, своїх думках та почуттях у конкретний момент.

3. Принцип „Я”. Сутність цього принципу полягає в тому, що основна увага учасників має бути акцентована на процеси самопізнання. Навіть оцінка висловлювань та поведінки інших учасників групи має здійснюватися через висловлювання власних почуттів та переживань учасника. Доцільно уникати суджень типу: „ми вважаємо..”, „у нас інша думка..” і тому подібних, оскільки вони перекладають відповідальність за почуття та думки конкретної людини на аморфне “ми”. У висловлюваннях учасників мають

використовуватися особові займенники однини „я відчуваю“, „мені здається..“, „дозвольте поділитися своїми думками..“, „дозвольте не погодитися з тим, що ...”.

4. Принцип відвертості – один із фундаментальних принципів, який обумовлює результативність тренінгу. Найголовніше в групі – не лицемірити і не брехати. Чим більш правдивими будуть розповіді учасників та щирішими їх почуття, тим успішнішою буде робота групи в цілому. Відвертість та відкритість сприяє отриманню і наданню іншим чесного зворотного зв'язку, тобто тієї інформації, яка запускає механізми не лише самоусвідомлення, а й міжособистісної взаємодії в групах.

5. Принцип добровільності визначає свободу прийняття рішення людиною про участь в тренінгу чи відмову від участі у певних видах діяльності на тренінгу.

6. Принцип партнерства спонукає кожного учасника до поваги особистості інших членів тренінгової групи, до визнання „рівності позицій в системі суб'єктно-суб'єктних стосунків з ними. Окрім формування навичок ефективної взаємодії учасників, цей принцип стереотипізує повагу до особистості взагалі як до загальнолюдської цінності” [295, с. 97].

7. Принцип зворотного зв'язку є не лише одним із важливих навчальних складових тренінгу, але й вимогою його систематичної рефлексії. Зворотна інформація, яку отримують учасники тренінгу, дозволяє кожному з них коректувати свою діяльність, поведінку і стосунки в групі відповідно меті і завданням тренінгу. Джерелами такої інформації можуть бути інші члени групи, тренер, рефлексія самого учасника.

Викладені вище теоретико-методичні основи просвітницького тренінгу як групової форми роботи дозволяють нам виокремити його найбільш значимі аспекти для соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю:

- діалогізація взаємодії, рівноправне міжособистісне спілкування, засноване на довірі та повазі;
- створення умов для саморозвитку особистості;

- гармонізація інтелектуальної та емоційної сфери – поєднання емоційного стану та постійної рефлексії учасників;
- постійний склад групи, що сприяє груповій динаміці та самопізнанню учасників;
- вільний простір, що створює можливість переміщення, роботи в мікро групах;
- створення умов для самостійного вироблення певної позиції учасника шляхом його активної участі в процесі групової взаємодії [309; 461].

Саме вищевикладені теоретичні підходи були запроваджені нами в підлітковому тренінговому центрі м. Луцька. Тренінгові заняття тривалістю 1,5-2 години і періодичністю один раз на тиждень проводились з різновіковими групами підлітків за адаптованими до їхнього віку програмами. У роботі використовувалися розроблені тренерами Християнського дитячого фонду модулі „Сходинок до здоров'я”, „Здоров'я – моя цінність”, а також методичний посібник інтегративного курсу „Культура життєвого самовизначення”.

До роботи Центру активно залучалися студенти-волонтери, які навчались за спеціальністю „Соціальна педагогіка” у Волинському державному університеті імені Лесі Українки та члени молодіжної громадської організації „Волонтерський клуб м. Луцька”. Залучення волонтерів дало змогу охопити навчанням на базі Центру більшу кількість підлітків. Зазначимо, що завдяки цій роботі студенти розвивають свої професійні навички, адже саме у Центрі вони отримали можливість ознайомитися з новими методиками і технологіями соціально-педагогічної роботи, опанувати фахові знання з майбутньої спеціальності, напрацювати навички спілкування з підлітками та молоддю. Підлітки, що працювали разом зі студентами-волонтерами, і різниця у віці між якими була незначною, могли сміливо висловлювати думки та ставити свої запитання. А студенти, добре розуміючи підлітків, могли краще донести до них актуальну інформацію та допомогти у розв'язанні певних проблем.

У своєму розвитку Центр пройшов кілька етапів. На першому етапі було проведено його рекламу в загальноосвітніх закладах м. Луцька. Після цього у приміщенні Центру відбулася зустріч-презентація для заступників директорів з виховної роботи шкіл Жовтневого мікрорайону м. Луцька, професійних училищ, коледжів міста, на якій учасники мали змогу краще ознайомитися з діяльністю Центру, внести свої пропозиції щодо організації роботи та налагодження співпраці.

З метою залучення учнівської молоді до участі в діяльності Центру протягом 2004-2006 років Центром було налагоджено співпрацю зі службою у справах неповнолітніх Луцького міськвиконкому, загальноосвітніх шкіл №2, 17, 18, 23, 10, 19, гімназією №4 м. Луцька, міською громадською організацією „Волонтерський клуб”, Волинським державним університетом ім. Лесі Українки, Луцьким педагогічним коледжем ім. Ярослава Галана.

Все це сприяло подальшій плідній соціально-педагогічній роботі з дітьми та учнівською молоддю на базі Центру, організації та проведенню різних форм роботи з цільовою групою. Варто зазначити, що підлітки для участі в тренінгових заняттях, здебільшого, приходять добровільно. Це теж є позитивним моментом у оцінці діяльності центру, адже підліткам пропонують саме те, що відповідає їх потребам та запитам.

У рамках моделі підліткам надаються такі соціально-педагогічні та психологічні послуги:

- тренінгові заняття для різновікових груп підлітків;
- тематичні тренінги для випускників загальноосвітніх закладів та учнів професійно-технічних;
- індивідуальні консультації для підлітків.

За період із жовтня 2004 по червень 2006 року в рамках запропонованої нами моделі було розроблено та впроваджено 20 тренінг-курсів за такою тематикою: „Культура життєвого самовизначення”, „Здоров'я – моя цінність”, „Вчимося спілкуванню”. Проведенню тренінгових занять передувала розробка програм для різних вікових груп підлітків. Так, тренінг-

курс „Культура життєвого самовизначення” складався з 10-12 занять тривалістю 1,5-2 години з періодичністю проведення 1 раз на тиждень.

За період роботи центру була апробована низка програм для учнів 8-9 та 10-11 класів. Так, тренінг-курс „Культура життєвого самовизначення” для учнів 8-9 класів розраховано на 19 годин занять. Мета: сприяти формуванню в учасників навичок соціальної компетентності, які дають змогу людині ефективно адаптуватися у соціальному середовищі. Темі занять: розуміти себе (2 год.); життєві цінності (2 год.); віра та надія в моєму житті (1,5 год.); дружба, закоханість і кохання (3 год.); як будувати стосунки з іншими (2 год.); моя поведінка в конфліктній ситуації (2 год.); шляхи розв’язання проблем (1,5 год.); мій добробут (1,5 год.); лідерство – запорука успіху (2 год.); суспільство і я (1,5 год.).

Тренінг-курс „Культура життєвого самовизначення” для учнів 10-11 класів розраховано на 20 годин занять. Його мета – сприяти формуванню в підлітків активної позиції стосовно суспільної системи цінностей, що дасть їм змогу виявляти та утверджувати себе в різних життєвих ситуаціях. Старшокласникам пропонуються такі теми: життєві цінності (2 год.); творець своєї долі (2 год.); як досягти гармонії з собою та зі світом (3 год.); філософія кохання (2 год.); моя майбутня сім’я (2 год.); як навчитися діяти разом (4 год.); мій професійний вибір (1,5 год.); моя професія – основа життєвого успіху (2 год.).

Зважаючи на специфіку кожної з груп, відповідно до запитів, потреб та інтересів підлітків тематика занять може змінюватися. В період із жовтня 2005 року по березень 2006 року учасниками тренінг-курсів „Культура життєвого самовизначення” стали 229 підлітків.

З метою ознайомлення підлітків із базовими положеннями теорії спілкування, формування навичок ефективної взаємодії підліткам пропонується взяти участь у тренінгу „Вчимося спілкуванню”, на якому розглядаються такі теми: я + інші (1,5 год.), спілкуватися – це здорово (2 год.); спілкування та емоції (2 год.); вербальне та невербальне спілкування

(1,5 год.); вчимося розуміти й поважати інших (2 год.); уміння хорошого співрозмовника (2 год.); готуємося до виступу (1,5 год.); моя поведінка в конфліктних ситуаціях (2 год.).

Для різних вікових груп підлітків у Центрі проводиться тренінг „Здоров’я – моя цінність”, який спрямовано на формування в учасників свідомого і відповідального ставлення до власного здоров’я. Адже підліток, прагнучи бути модним, дорослішим, самостійним, часто забуває про своє здоров’я, починає палити, вживати алкоголь, наркотики. Як нами було встановлено, підлітки просто не володіють достовірною інформацією про вплив шкідливих звичок і способу життя на їхнє здоров’я і майбутнє взагалі. Курс спрямований на те, аби допомогти підліткам збагнути, що досягнути чогось важливого в житті вони зможуть лише тоді, коли будуть здоровими.

Співпрацюючи з фахівцями Центру, студенти-волонтери пропонували і розробляли окремі тренінги, базуючись на запитах та інтересах різних вікових груп дітей та учнівської молоді. Так, студентами були розроблені та проведені тренінги „Лідер майбутнього”, „Знаємо та реалізуємо свої права”, „Прогнозування життєвих перспектив і проектування професійної кар’єри”, „Відповідальне ставлення до життя”, „Прояви турботу і обачливість”, в яких узяли участь більше 147 учнів старших класів.

З метою вдосконалення роботи Центру спеціалісти та студенти-волонтери проводили моніторинг та оцінку ефективності його роботи у формі анкетування, інтерв’ю, фокус-груп, спостереження. Так, за результатами останнього опитування 73 підлітків, проведеного у березні 2006 року, про діяльність Центру підлітки переважно дізнаються від друзів (32%) та вчителів (48 %). Основними мотивами участі підлітків у тренінгах стали бажання самовдосконалення, можливість познайомитися з новими людьми, оволодіти навичками поведінки в різних життєвих ситуаціях, з користю провести вільний час.

Більше за все на тренінгових заняттях підліткам подобаються: цікаві дискусії; індивідуальний підхід до кожного учасника тренінгу; ігри, які

підносять настрій; можливість обмінятися думками з іншими та висловити свою точку зору; практичні завдання; відверті розмови; обговорення різних питань у групі, що дуже зближує; відверте спілкування; відкритість, щирість, повага, розкутість; оригінальне проведення занять; доброзичливе ставлення тренерів.

Спеціалісти та волонтери Центру надають підліткам ще й індивідуальні консультації. Для надання консультацій підліткам як групових, так і індивідуальних залучалися фахівці з інших установ, зокрема працівники центру профілактики та боротьби зі СНІДом, служби у справах неповнолітніх Луцького міськвиконкому, центру соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді облдержадміністрації, психологи шкіл міста.

Проведене нами опитування вчителів, заступників директорів з виховної роботи, психологів, працівників соціальних служб показало, що тренінги для дітей та учнівської молоді сприяють набуттю необхідних життєвих навичок, дають їм змогу у неформальній обстановці цікаво проводити час, отримувати нові знання і виробляти навички здорового способу життя та безпечної поведінки, конструктивно спілкуватися з ровесниками, готуватися до самостійного життя. Участь у тренінгових заняттях надає підліткам не лише можливість змістовно проводити вільний час, але й набути знання та уміння, які є важливими для їх подальшого життя.

Роль Центру в організації соціально-педагогічної роботи з підлітками у місцевій громаді, на думку спеціалістів соціальної сфери (36 опитаних), насамперед, полягає в тому, що тут здійснюється профілактична робота (38%) та організується змістовне дозвілля неповнолітніх (57%).

Описану модель надання соціальних послуг підліткам і молоді у формі тренінгів можна розглядати як одну з форм оптимізації соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді. Подібну форму роботи можуть використовувати в своїй діяльності центри соціальних

служб для сім'ї, дітей та молоді, загальноосвітні заклади у територіальних громадах різного типу.

Ще однією моделлю соціально-педагогічної роботи, яка була розроблена та впроваджена нами в рамках проекту „Покращення якості соціальних послуг дітям та сім'ям в громаді” став підлітковий клуб „Оазис” у мікрорайоні „Позитрон” м. Івано-Франківськ. Поява цієї моделі була обумовлена специфікою мікрорайону. Раніше в його межах діяв потужний завод, що забезпечував робочими місцями основну частину населення мікрорайону. Зараз підприємство не функціонує, тому більшість населення мікрорайону залишилося без роботи. Це призвело до матеріальних нестатків у сім'ях і спонукало батьків шукати роботу за кордоном. Діти залишилися без належної опіки та виховання, а їх кількість у групах ризику значно збільшилася.

З метою поліпшення ситуації в мікрорайоні щодо організації змістовного дозвілля дітей та учнівської молоді з листопада 2003 року на базі двох кімнат Народного дому № 2 за підтримки обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді розпочав роботу підлітковий клуб „Оазис”, який спрямував свою діяльність на розв'язання проблем дитячої та молодіжної громад мікрорайону „Позитрон”.

Така форма роботи з дітьми та учнівською молоддю як клуб за місцем проживання не є новою у соціально-педагогічній практиці. Починаючи з 70-х років минулого століття організація роботи за місцем проживання була одним з пріоритетних напрямів соціально-педагогічній діяльності [276; 391].

Зазначимо, що за сучасних умов слід розвивати найбільш перспективні функції клубів за місцем проживання, які водночас відображають сутність та специфіку соціальної природи клубної роботи, а саме: „організація міжособистісного спілкування, творчої діяльності, залучення підлітків до культурно-творчого процесу відповідно до їхніх індивідуальних інтересів і схильностей, впровадження активних форм спілкування і відпочинку” [248, с. 108].

Запропоновані нами засади роботи з дітьми та молоддю в клубі „Оазис” були певною мірою новаторськими порівняно з традиційними підходами щодо організації роботи у клубах за місцем проживання. Базовим принципом організації соціально-педагогічної роботи в „Оазисі” стала участь дітей у плануванні та організації роботи, що й обумовило інноваційність цієї моделі. Діти й підлітки самі обирали назву центру, розробляли його емблему, упорядкували та оздоблювали кімнати, відведені для роботи центру, розробляли план цікавих заходів. Психолог і соціальний педагог, які організовували роботу з дітьми в клубі, постійно намагалися спрямувати її на розв’язання проблем та задоволення проблем неповнолітніх. У клубі немає традиційних для такої форми роботи гуртків. Натомість, діти приходять сюди на вечірні чаювання „Години відкритих думок”, святкування днів народження, і, навіть, щоб підготувати домашні завдання, отримати пораду та допомогу психолога чи соціального педагога.

Робота в підлітковому клубі „Оазис” проводиться в основному у формі інтерактивних занять, свят, ігортек, акцій, мандрівок, екскурсій.

З метою психологічної підтримки, психокорекційної допомоги дітям, які мають труднощі у спілкуванні, виборі майбутньої професії, в розвитку лідерських якостей, комунікативних навичок, соціальний педагог та психологи за час існування клубу провели для молодіжної громади мікрорайону 54 тренінгових заняття для 842 підлітків, 22 інтерактивних заняття для 486 дітей та підлітків, 62 батьків, 10 консультацій-практикумів для 85 дітей та підлітків.

В результаті стимулювання неповнолітніх до участі у вирішенні існуючих проблем у клубі створено молодіжно-ініціативну групу „МІГ”, до складу якої входять 18 юних мешканців мікрорайону „Позитрон”. Саме з їх ініціативи організуються і проводяться свята, вечори відпочинку, мандрівки. Так, у серпні 2004 року учасниками групи „МІГ” була створена для дітей „Школа ввічливості”. Юні вчителі, використовуючи набуті під час тренінгів знання, розказували молодшим учасникам клубу „Оазис” про

принципи спілкування, його призначення, шляхи розв'язання конфліктів. Упродовж 2004—2005 рр. було проведено 8 таких своєрідних уроків на теми: „Магія спілкування, або Кілька слів про етикет”; „Мистецтво суперечки”; „Успішне спілкування”; „Наші потреби і потреби оточуючих”; „Мовленнєвий етикет”; „12 сходинок до щастя”.

У літній період, коли у мікрорайоні особливо актуальним постає питання організації дозвілля дітей, підлітків і молоді, з метою реалізації потреб громади молодіжно-ініціативна група, починаючи з липня 2005 року організовує та проводить тематичні дискотеки для учнівської молоді мікрорайону, а це, переважно, діти з неповних чи неблагополучних сімей, напівсироти або діти, батьки яких працюють за кордоном.

Традиційним для „МІГ” є влаштування вуличних ігротек, святкування Нового року, Дня святого Валентина, свята гумору, проведення тематичних акцій, днів іменинників у приміщенні клубу „Оазис”.

Загалом протягом 2003-2006 рр. на базі клубу здійснено 35 масових заходів, в яких узяли участь 956 дітей та підлітків мікрорайону, зокрема: акція до Всесвітнього дня здоров'я „Хочеш бути здоровим – будь!”; вечір відпочинку „Веселі канікули”; екологічна акція „Збережемо свій світ”; інтелектуально-розважальна програма „Меломан-шоу”; культурно-розважальна програма „Новорічні зустрічі”; свято гумору на тему „День сміху – веселий настрій на цілий рік”; музично-розважальна програма до Міжнародного дня захисту дітей „Світ дитинства”; конкурсна програма до Дня захисника Вітчизни „Козацькі фестини”; вуличні ігротеки „Веселковий світ”, „Веселада”, „Світ забав”.

Ці заходи, ініційовані працівниками та учасниками підліткового клубу, сприяли самореалізації підлітків, отриманню ними нових знань, позитивних емоцій, розширенню кола інтересів. У дітей з'явилися нові друзі, зросла ініціативність, відповідальність, віра у власні можливості.

Варто зазначити, що підлітки молодіжно-ініціативної групи самостійно опрацьовують сценарії, добирають питання до вікторин і конкурсів, проводять групові й масові заходи.

Враховавши запит дітей та батьків мікрорайону, в червні 2005 року у приміщенні підліткового клубу „Оазис” розпочала роботу ігрова кімната „Веселада”. Тут діти цікаво і з користю проводять час, беруть участь у різноманітних конкурсах, рухливих, розвивальних, інтелектуальних іграх.

Ще однією формою соціально-педагогічної роботи у клубі „Оазис” є надання індивідуальних консультацій психолога та соціального педагога. Підлітки найчастіше звертаються до психолога з питаннями щодо взаємин у сім’ї, особистих і міжособистісних проблем, вибору професії. Загалом за час існування клубу фахівцями було проведено консультації для 145 дітей, 273 підлітків, 32 батьків.

Діяльність підліткового клубу „Оазис” – один із шляхів допомоги підліткам, які відчують брак сімейного тепла та затишку. Так, підлітки, які не мають можливості відсвяткувати свій день народження у родинному колі, можуть зробити це у клубі серед найближчих друзів, які готують маленьку розважальну програму-сюрприз для іменинника.

Участь у роботі підліткового клубу „Оазис” стала для багатьох дітей та учнівської молоді часто єдиною можливістю для проведення змістовного дозвілля у мікрорайоні „Позитрон” м. Івано-Франківська. Так, опитування 72 дітей, яке провели працівники центру весною 2006 року, засвідчує, що діти навчилися толерантно спілкуватися (34%); організовувати і проводити заплановані заходи (28%); грати в цікаві ігри (25%); змістовно відпочивати (19%); висловлювати власну думку (16%); працювати в команді (6,3%).

На думку батьків (28 опитаних) підлітковий клуб „Оазис” є найбільш популярним у мікрорайоні місцем проведення вільного часу дітей. Варто наголосити, що 21% опитаних батьків готові допомагати у проведенні заходів на волонтерських засадах, а 11% батьків висловили бажання надати фінансову допомогу для розвитку діяльності клубу.

Досвід роботи клубу „Оазис” засвідчує, що організація роботи в клубах за місцем проживання за принципом колективної самодіяльності є базовою умовою оптимізації соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у місцевих громадах.

Описані вище моделі орієнтовані на широкий загал дітей та учнівської молоді. Проте у соціально-педагогічній роботі на локальному рівні є необхідність впровадження соціальних послуг та форм роботи для окремих цільових груп клієнтів. Тому в рамках експериментальної роботи ми також розробили та апробували дві моделі, соціально-педагогічна робота у межах яких орієнтована на конкретну цільову групу учнівської молоді.

Одна з таких моделей була розроблена на запит Київського міського центру роботи з жінками. Вона спрямована на формування у дівчат-підлітків лідерських якостей, усвідомлення ролі жінки в суспільному житті.

Дівчата-підлітки – це молодіжна група, належність до якої криє в собі як широкі можливості, так і потенційні ризики для особистості. З одного боку, дівчата-підлітки як вікова група мають найбільше демографічне та культурне значення, а також соціально-економічний і політичний потенціал. А з іншого, саме вони за певних життєвих обставинах є реально й потенційно вразливою молодіжною групою. Саме дівчата мають значно більше шансів, порівняно з хлопцями, потрапити до числа безробітних, самотніх матерів, жертв сексуальної експлуатації й насилля, отримати хвороби, що передаються статевим шляхом, зазнати втрат здоров'я [345, с. 70].

Зважаючи на те, що підлітковий вік – один із найважливіших етапів життя людини, протягом якого відбувається самоідентифікація та самовизначення, вибудовується стратегія власного життя, надзвичайно важливим є формування у дівчат-підлітків навичок життєвої компетентності з урахуванням соціокультурних і психофізіологічних особливостей жіночої статі [345, с. 71].

Все це стало підґрунтям для розробки та впровадження у Центрі роботи з жінками міста Києва програми для дівчат-підлітків з метою підготовки їх

до виконання різних соціальних ролей. Цільовою аудиторією стали дівчата віком 13-15 років. До участі у програмі було запрошено 20 дівчат з різних навчальних закладів (ліцеї, гімназії, загальноосвітні школи, коледжі, школи-інтернати та ПТУ) та районів м. Києва. Експериментальна робота з цією групою дівчат тривала чотири місяці (лютий – травень 2005 року). Протягом цього часу дівчата разом з лідерами громадських організацій, викладачами навчальних закладів, жінками, представниками бізнес-структур, обговорювали різноманітні аспекти жіночого лідерства, ролі жінки в світі, можливості успішного поєднання різних соціальних ролей тощо. Вся навчальна програма базувалася на принципах неформальної освіти та передбачала комбінацію наступних форм роботи: інтерактивні заняття, майстер-класи, зустрічі, спілкування з жінками, які досягли життєвого успіху та можуть бути „живими зразками” для наслідування; групова робота з розробки спільних ініціатив; участь у культурно-освітніх та просвітницьких заходах; проведення спільних вечорів із батьками дівчат тощо. Заняття тривалістю 2 години проводилися один раз на тиждень на базі Київського міського центру роботи з жінками. Окремі планові заходи проходили у вихідні дні.

Програма для дівчат-підлітків складалася з трьох навчальних модулів. Основні завдання модуля „*Дівчинка-дівчина-жінка*” були спрямовані на формування системи життєвих цінностей, розробки життєвої стратегії власного життя. Модуль складався із 5 тематичних занять: „Світова доля жінки”, „Жінка майбутнього та майбутнє жінки”, „Жінка і сім'я: історія та сьогодення”, „Моє здоров'я”, „*Дівчинка-дівчина-жінка*”.

У модулі „*Жіноче лідерство*” основний акцент було зроблено на те, яким чином розвинути лідерські якості та навички з урахуванням психофізіологічних і соціокультурних розбіжностей статі. Цей модуль також складався з 5 тематичних занять: „Жінка – політик, громадська діячка”, „Жіноче лідерство у дзеркалі сьогодення” (три заняття), „Жінки-сучасниці”.

Основним завданням модуля „Жінка і професія” було формування в учасниць розуміння того, яким чином можна поєднати кілька соціальних жіночих ролей. До цього компонента програми входили два теоретичних заняття „Абетка підприємництва”, „Моя майбутня професія та кар’єра”, а також практика щодо залучення до громадської діяльності. Крім того, дівчата мали змогу поспілкуватися з жінками, які успішно поєднують ролі берегині сімейного вогнища та ділової жінки.

Результати опитування дівчат після завершення програми засвідчили, що участь у ній дала юнкам можливість зрозуміти, що планування своєї життєвої перспективи необхідно розглядати у кількох аспектах: особистому, професійному, громадському. Дівчата також відзначили, що участь у цій програмі сприяла не лише особистісному зростанню, формуванню навичок життєвої компетентності та ефективної взаємодії з іншими людьми, а й усвідомленню того, що життєвий успіх насамперед залежить від власних зусиль.

Апробована програма особистісного зростання для дівчат-підлітків може бути широко впроваджена в практику роботи загальноосвітніх закладів, професійно-технічних училищ, центрів соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді. Її актуальність сьогодні обумовлена тим, що гендерне питання, яке є пріоритетним у Євросоюзі, набуває особливого значення і в політичних процесах нашої держави. Про це свідчить, зокрема, аналітичний документ „Цілі Розвитку Тисячоліття: Україна”, в якому серед шести основних цілей Україна визначила для себе „забезпечення гендерної рівності” – як важливу складову подальшого розвитку та один із пріоритетів державної політики [154].

Орієнтація України на демократичні цінності потребує перегляду ставлення до окремих соціальних груп, зокрема неповнолітніх правопорушників. Суспільство завжди вело активну боротьбу з правопорушниками, застосовуючи проти них методи примусового

„перевиховання”, ізоляції та посилюючи соціальний контроль. Однак, засудження неповнолітніх до позбавлення волі не завжди давало бажаний результат, а позбавлення волі було важким і не завжди потрібним випробуванням для них. Часто вони скоюють протиправні вчинки, щоб привернути до себе увагу батьків чи інших дорослих, у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, під тиском однолітків тощо. Неповнолітні правопорушники боляче переживають процес зміни свого статусу з підлітка-громадянина на підлітка-злочинця.

Зараз в Україні починають впроваджуватися мінімальні стандартні правила ООН здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. Відповідно цих стандартів до неповнолітніх, які скоїли неважкі злочини, застосовують альтернативні види покарання, що не ведуть до позбавлення волі. Застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, є новою формою в практиці роботи з неповнолітніми правопорушниками. Такі підлітки особливо потребують відповідної соціальної, психокорекційної та педагогічної роботи, аби своєю поведінкою в подальшому не спричинити незручностей та проблем для громади. Саме ці обставини зумовили розробку та впровадження з січня 2005 року в місті Тернополі Громадської служби соціальної адаптації для неповнолітніх, засуджених до альтернативних видів покарання у партнерстві з міською громадською організацією “Підлітковий дім”, управлінням Державного департаменту України з питань виконання покарань у Тернопільській області та Тернопільським міським відділом кримінально-виконавчої інспекції.

Метою діяльності служби є підвищення рівня соціальної та правової освіченості підлітків міста Тернополя, засуджених до альтернативних видів покарань, шляхом переорієнтації їх асоціальної поведінки на незлочинну та вироблення в них позитивної життєвої позиції, почуття захищеності й залучення до життя громади.

При розробці моделі ми, перш за все, виходили з того, що серед інших причинами протиправної поведінки неповнолітніх є відсутність умов для задоволення їх потреб, упереджене ставлення до них суспільства (зокрема адміністрації школи, представників правоохоронних органів тощо), невизнання дорослими прав неповнолітніх, авторитарні виховні дії дорослих. Протиправна поведінка часто є протестною реакцією саме на ці чинники, а не проявом асоціальної спрямованості молодих правопорушників. Традиційні виховні дії, покарання, посилений контроль та догляд за ними не завжди сприяють подоланню протиправної поведінки і можуть провокувати підлітків на подальші асоціальні дії. Якщо об'єднати неповнолітніх у групи і допомогти їм зрозуміти, з одного боку, соціальну природу їх проблем, а з іншого – свою відповідальність та здатність змінити своє життя, їх активність може бути спрямована у конструктивне русло: організацію корисних справ для своєї громади, фізичного та культурного самовдосконалення тощо [414, с. 102].

Саме тому в основу запропонованої нами моделі був покладений метод групової роботи. У Громадській службі соціальної адаптації для підлітків, засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, проводилися регулярні групові заняття. На цих заняттях підлітки опановували теми з курсу „Практичне право для неповнолітніх”, відпрацьовували навички саморегуляції свого емоційного стану, ефективної взаємодії, конструктивного вирішення конфліктів, вчилися приймати самостійні відповідальні рішення, прогнозувати наслідки своєї поведінки, будувати стосунки з представниками протилежної статі тощо. Опанування цими навичками допоможе неповнолітнім створити альтернативу тому способу життя, який вони вели раніше. Саме здатність молодих людей розібратися в тому, що є повсякденним, але водночас досить складним (у законах, правилах, формуванні філософії свободи, людської гідності тощо), стає життєво важливим, визначальним чинником для їх подальшого життя.

Основна проблема неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, – невміння ухвалювати самостійні рішення, брак знань про можливі неконфліктні та незлочинні шляхи виходу з критичних ситуацій. В основному, ця категорія підлітків залежить від рішень, які їм нав'язують інші (старші товариші, батьки, вчителі, працівники правоохоронних органів). Якщо ж такі неповнолітні відчують себе насправді самостійними, відповідальними та потрібними, то і ставлення громади до них докорінно зміниться, з іншого боку, вони почуватимуться повноцінними членами своєї громади.

В рамках запропонованої моделі проводилася робота не лише із неповнолітніми, засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, а й з інспекторами кримінально-виконавчих інспекцій, які здійснюють їх супровід, оскільки більшість із таких спеціалістів не має ґрунтовних психолого-педагогічних знань та не володіє технологіями соціально-педагогічної роботи з девіантними підлітками. Для інспекторів, які безпосередньо працюють із підлітками, засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, були проведені заняття на теми „Правові аспекти роботи з неповнолітніми засудженими”, „Вікові особливості підліткового віку”, „Психологія насильницької та необережної злочинності”, „Особистість неповнолітніх правопорушників: психологічний аспект”, „Технології соціально-педагогічної роботи з девіантними підлітками”.

Значна увага в процесі впровадження моделі була приділена й організації індивідуальної роботи з неповнолітніми. У тісному контакті з інспекторами працював психолог Громадської служби соціальної адаптації. На прохання працівників кримінальної інспекції, які здійснювали супровід неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, він проводив індивідуальну психокорекційну роботу з неповнолітніми, які порушували дисципліну, поводитися агресивно по відношенню до інспекторів, не відвідували занять у школі і, що найгірше, скоювали повторні

правопорушення. Психолог також надавав консультації батькам неповнолітніх, допомагав у залагодженні конфліктних ситуацій у сім'ях.

Всього за час роботи Громадської служби соціальної адаптації було надано послуги майже 50 неповнолітнім, що дало можливість здійснювати процес ресоціалізації, не руйнуючи їх родинні та суспільно значимі зв'язки.

Специфіка роботи з засудженими неповнолітніми передбачає співпрацю з державними організаціями та органами місцевої влади. Тому, як і передбачено моделлю, налагоджено тісне співробітництво з Тернопільським управлінням Департаменту з питань виконання покарань, Тернопільським міжрайонним відділом кримінально-виконавчої інспекції й Тернопільським міським центром соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді. В 2005 році Громадською службою соціальної адаптації було укладено тристоронню угоду з Тернопільським управлінням Департаменту з питань виконання покарань і Тернопільським міським центром соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді, а в січні 2006 року – угоду з Тернопільським міжрайонним відділом кримінально-виконавчої інспекції. Угоди передбачають співпрацю в галузі соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми, засудженими до альтернативних видів покарань, а саме: організаційну та методичну підтримку, проведення занять із неповнолітніми та працівниками цих організацій, участь у семінарах, тренінгах, проведення спільних заходів.

Якщо на першому етапі впровадження моделі були певні сумніви щодо її перспективності, то зараз можна говорити про те, що запропонована модель організації взаємодії з неповнолітніми, враховує особливості соціальної ситуації, в яку вони потрапили, їхні вікові запит стосовно подальших життєвих перспектив. Працівники кримінально-виконавчої інспекції, які працюють безпосередньо з неповнолітніми на базі територіальної громади, зазначали, що навіть за такий короткий термін у поведінці неповнолітніх спостерігалися певні позитивні зміни. Безперечно, це лише проміжні результати, які потребують ґрунтовного дослідження та аналізу, однак соціальні послуги та форми роботи, які були апробовані в

діяльності Громадської служби соціальної адаптації, безумовно можна розглядати як складові соціальної, педагогічної та психокорекційної роботи з неповнолітніми, засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі

Враховуючи єдине нормативно-правове поле, яким керуються служби, що працюють із неповнолітніми, котрі перебувають у конфлікті з законом, досвід, отриманий в рамках функціонуючої моделі, може бути використаний в інших громадах при дотриманні низки умов: наявності чіткої програми занять для конкретної цільової групи неповнолітніх ; проведення попередньої підготовчої роботи з працівниками служб у справах неповнолітніх, кримінально-виконавчої інспекції, соціальних служб щодо доцільності впровадження такої моделі роботи з неповнолітніми та забезпеченні чіткої взаємодії між цими службами.

В процесі експериментальної роботи нами була розроблена та впроваджена модель „Школа як осередок соціально-педагогічної роботи з батьками у мікрорайоні” на базі загальноосвітньої школи № 67 м. Дніпропетровська. Хоча послуги в межах цієї моделі надаються дорослим, робота соціального педагога та психолога з батьками має опосередкований вплив і на дітей, оскільки саме рівень педагогічної культури батьків є передумовою благополуччя дитини у сім'ї.

Варто зауважити, що просвітницька робота з батьками є одним з напрямів соціально-педагогічної роботи в школі. Традиційно вона відбувається у формі лекцій та тематичних занять, індивідуальних бесід та консультацій з батьками. Досить часто такі форми роботи не є затребуваними самими батьками, що знижує їх мотивацію до вдосконалення своїх батьківських умінь.

У роботі з батьками фахівці школи № 67 м. Дніпропетровська використовували інформаційні матеріали та інтерактивні методики, що були розроблені та апробовані фахівцями з Польщі, Північної Ірландії,

Сполучених Штатів Америки, котрі працюють в різних просвітницьких програмах для батьків [319; 492].

Враховуючи попередній досвід, в основу нашої моделі було закладено принцип стимулювання батьків до розвитку їх батьківських компетентностей на основі аналізу власного ставлення до дітей та усвідомлення необхідності змін у прийомах та способах виховання. Саме цей принцип став домінуючим у соціально-педагогічній роботі з батьками.

Першим кроком до цього був тренінг „Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини”, на якому батьки самостійно визначали сутність батьківства, умови, які дають можливість забезпечити дитині благополуччя у сім’ї, а також ознайомилися з правилами емпатійного реагування та поняттям „особистісні кордони дитини”.

Наступним базовим циклом занять для батьків став відеотренінг „Виховання на основі здорового глузду”, під час якого батьки відпрацьовували низку прийомів та технік взаємодії з дітьми, як-от: безоціночний опис поведінки дитини, ефективне схвалення, призначення обмежень за негативні вчинки, профілактичне та корекційне навчання, навчання дитини самоконтролю.

Окрім цих основних тренінгів, батьки можуть за вибором прослухати заняття на тему: „Виховання лідерських якостей у дитини”, „Формування самостійності та відповідальності дитини”, „Профілактика та корекція агресивної поведінки підлітків”, „Формування адекватної самооцінки дитини”.

Основним принципом у роботі з батьками був принцип добровільності. Батьки самі визначали, який день тижня влаштовує для проведення занять більшість учасників групи. На початку апробації моделі, восени 2003 року батьківські групи були малочисельними (5-10 осіб), а два психологи та соціальний педагог, котрі проводять різні тематичні тренінгові заняття, витрачали багато часу на інформаційно-рекламну роботу. В подальшому бажаючих брати участь у таких заняттях стало набагато більше, тому

кількість учасників групи стабільно була у межах 10-15 осіб, а батьки, котрі брали участь у тренінгах, перебрали на себе рекламну функцію і досить часто самі залучали знайомих на подібне навчання.

Слід відмітити, що частина батьків виявилася не зовсім готовою до участі у запропонованих інтерактивних формах роботи, оскільки вони вимагають значних інтелектуальних зусиль, самоаналізу та переосмислення власної батьківської ролі та зміни звичної поведінки щодо виховання дітей.

Ще одним результатом роботи моделі „Школа як осередок соціально-педагогічної роботи з батьками у мікрорайоні” стало створення ініціативної групи батьків, які активно долучились до проведення тренінгових занять і стали навчати інших основам батьківської компетентності.

Результати опитування батьків, які проводились після кожного тренінг-курсу, засвідчують, що участь у тренінгах дала їм певний поштовх до переосмислення важливих підходів у сімейному вихованні та пошуку нових форм взаємодії не лише з дітьми, а й з іншими членами родини, що є однією з умов створення сприятливого емоційного клімату в сім'ї.

Розроблені та апробовані нами моделі соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю підтвердили те, що у кожній територіальній громаді мають існувати свої особливі форми такої роботи. Вони повинні бути результатом новаторських пошуків фахівців соціальної сфери, ініціатив членів самої громади, співпраці державних та неурядових організацій.

Подальше вивчення інновацій у сфері соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю, їх впровадження у різних територіальних громадах, опис та узагальнення такого досвіду, його популяризацію на національному та регіональному рівнях можна розглядати як одну із передумов ефективності соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю.

ВИСНОВКИ

За умов розвитку в Україні процесів децентралізації та деінституалізації управління соціальною сферою територіальні громади стають активними суб'єктами суспільно-економічного життя, і, керуючись принципами самоорганізації та самоврядування, вирішують переважну більшість проблем місцевого рівня.

Сьогодні перед територіальними громадами України стоять непрості соціальні, економічні, екологічні та інші проблеми. Важливе місце серед них посідає забезпечення соціальних гарантій дитинства та створення сприятливих умов для соціалізації особистості. Органам місцевого самоврядування, закладам соціальної інфраструктури доводиться вирішувати дедалі складніші комплексні соціальні завдання, знаходити оптимальні рішення, які б задовольняли більшість членів територіальних громад. Це, в свою чергу, актуалізує необхідність розвитку соціально-педагогічної роботи в громаді задля благополуччя дітей і молоді. На якісно новому рівні потребують обґрунтування теоретичні засади такої роботи, розробка та апробація відповідних технологій соціально-педагогічної роботи у територіальній громаді.

Соціально-економічні та суспільні процеси, що відбуваються впродовж останніх років, все більше проявляються на рівні територіальних громад і мають в повній мірі враховуватися при організації соціально-педагогічної роботи. При цьому територіальну громаду слід розглядати як динамічну соціальну систему, що характеризується багатовимірністю та багатокомпонентністю. Багатовимірність територіальної громади визначається генезою її розвитку, для аналізу якої самими важливими є: ретроспективний (аналіз минулого), презентативний (аналіз теперішнього) та прогностичний (проекування майбутнього) аспекти. Багатокомпонентність територіальної громади обумовлена її економічними, соціальними, культурними та духовними характеристиками. Як

соціалізуючий фактор у становленні та розвитку особистості територіальна громада поєднує місцеві традиції, менталітет і культуру із загальносуспільними цінностями, що забезпечує їй можливість займати окреме місце в системі координат „людина-суспільство”.

Територіальна громада як місце соціального буття дітей і учнівської молоді забезпечує необхідні умови їх життєдіяльності через соціокультурні, правові, політичні, інституційні механізми. Одним із практичних шляхів їх реалізації є соціально-педагогічна робота. Вона виступає комплексним різновидом соціально-педагогічної діяльності, що проводиться з використанням різноманітних підходів, форм та методів сучасної соціальної практики і забезпечується діяльністю державних та неурядових організацій, які функціонують у територіальних громадах, шляхом надання ними відповідних соціальних послуг дітям та молоді.

В основу організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальних громадах доцільно покласти системний підхід, який дає можливість консолідувати зусилля органів виконавчої влади, закладів соціальної інфраструктури та членів громади, спрямувавши їх на реалізацію соціальної політики щодо дітей та молоді й вирішення їх проблем в умовах окремих територіальних громад, ефективно використати наявні та залучити додаткові природні, фінансові, матеріальні, людські, інституційні, інформаційні, технологічні, часові ресурси, розвинути та зміцнити соціальний капітал громади.

Важливою умовою ефективності соціально-педагогічної роботи з дітьми і учнівською молоддю у територіальних громадах є запровадження та раціональне поєднання на практиці соціально-політичних, організаційно-управлінських та діяльнісно-функціональних принципів, провідне місце серед яких посідають принципи активізації членів громади та партнерства. Необхідною умовою їх реалізації є запровадження механізму участі членів громади, незалежно від їх віку та соціального статусу, у процес визначення проблем та планування змін в інтересах дітей та молоді місцевих громад. Це

забезпечує набуття членами громади досвіду спільної громадської діяльності, формування почуття приналежності до життя своєї громади та відповідальності за майбутнє підростаючого покоління.

Сьогодні, коли у більшості територіальних громад люди ще не мають достатнього досвіду участі у процесах вирішення проблем місцевої спільноти, провідна роль щодо активізації громади покладається на практиків соціальної сфери, котрі працюють у закладах соціальної інфраструктури та неурядових організаціях.

Наразі в територіальних громадах соціальна інфраструктура, що має забезпечувати соціальні гарантії дітей та учнівської молоді, представлена закладами освітньої сфери та організаціями соціально-педагогічного спрямування. Вони реалізують різні напрями соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю (забезпечення соціальних гарантій дитинства, соціальна профілактика, соціальна реабілітація, соціально-культурна анімація тощо) шляхом надання освітніх, розвиваючих, психологічних, медико-оздоровчих, інформаційно-довідкових та юридичних послуг. Управлінсько-координаційну функцію їх діяльності забезпечують органи місцевого самоврядування та виконавчої влади територіальних громад.

Організація соціально-педагогічної роботи в закладах освітньої сфери та соціально-педагогічного спрямування територіальної громади має базуватися, перш за все, на визначенні проблемно-потребового поля дітей та учнівської молоді, залучення їх та інших представників громади до планування необхідних змін, впровадження нових соціальних послуг та місцевих ініціатив, пошуку ресурсів і партнерів для їх реалізації, моніторингу та оцінки соціально-педагогічної роботи закладів соціальної інфраструктури для дітей та молоді.

Активним суб'єктом соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальних громадах дедалі все більше стають неурядові організації, які спрямовують свою діяльність на вирішення багатьох соціальних проблем дітей і молоді місцевих громад шляхом

розробки та впровадження інновацій соціально-педагогічної роботи, вирішення проблем підростаючого покоління, які не завжди є в полі зору державних організацій. Залучаючи до соціально-педагогічної роботи на волонтерських засадах представників громади, неурядові організації активно обстоюють різні ініціативи в інтересах дітей та молоді, надають їм широкий спектр соціальних послуг. Але наразі їх соціальна діяльність не регламентована відповідними нормативно-правовими документами, що певним чином обмежує можливості соціально-педагогічної роботи неурядових організацій у територіальних громадах. Тому найближчим часом слід розробити та впровадити дієві механізми соціального замовлення для цих організацій в умовах територіальної громади, що дасть їм можливість створити систему соціальних служб та соціальних послуг, альтернативних державним, що, у свою чергу, призведе до збільшення числа суб'єктів соціально-педагогічної роботи у територіальних громадах.

Зміст та форми соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю значною мірою обумовлюються типом територіальної громади. Міста, селища міського типу, села характеризуються різними економічними та соціокультурними особливостями, матеріальними, інституційними, кадровими ресурсами для забезпечення соціально-педагогічної роботи. В більш складних умовах сьогодні перебувають діти та молодь сільських громад через низький рівень ресурсного забезпечення соціально-педагогічної роботи.

За роки незалежності в Україні поряд із такими традиційними суб'єктами соціально-педагогічної роботи як загальноосвітні заклади, що функціонують в усіх типах територіальних громад і клубами за місцем проживання, створена та набуває свого розгалуження система соціальних служб, яка представлена соціальними службами для сім'ї, дітей та молоді, низкою їх спеціалізованих формувань, центрами соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями, центрами соціально-психологічної допомоги, соціальними гуртожитками, центрами

для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, інтегрованими службами підтримки сім'ї, дружніми клініками для молоді тощо. Територіальним громадам сьогодні делеговано право створення саме таких служб, які сприятимуть вирішенню проблем та задоволенню потреб дітей і учнівської молоді на місцевому рівні.

Проведена дослідно-педагогічна робота у кількох територіальних громадах засвідчує, що апробація запропонованої нами структурно-функціональної моделі соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в громаді дає можливість отримати педагогічний, соціальний та економічний ефекти.

Педагогічний ефект проявляється в приверненні уваги членів громади до проблем підростаючого покоління; залученні громадськості до участі у соціальному вихованні дітей і учнівської молоді; вирішенні їх проблем та задоволенні потреб, що забезпечує сприятливі умови для їх виховання та розвитку.

Соціальний ефект полягає у налагодженні та розвитку системи взаємодії та партнерства між органами місцевого самоврядування, виконавчої влади, закладами та організаціями соціально-педагогічного спрямування, що сприяє консолідації їх зусиль при вирішенні нагальних проблем дітей та молоді. Робота по активізації членів громади забезпечує зростання ініціативності її членів, більш активну їх участь у вирішенні соціально-педагогічних проблем на волонтерських засадах, розвиток місцевих ініціатив, а також стимулює створення соціальних служб та впровадження необхідних соціальних послуг, участь громадян у розробці та моніторингу соціальних змін задля благополуччя дітей і молоді місцевої громади.

Економічний ефект полягає в тому, що активне залучення членів громади до вирішення проблем дітей та молоді, створює умови для позабюджетного інвестування соціально-педагогічних заходів шляхом

надходження додаткових коштів та інших матеріальних ресурсів як від підприємств, так і окремих фізичних осіб територіальної громади.

Таким чином, в дисертації представлені результати теоретико-прикладного дослідження, виконаного на трьох рівнях пізнання:

- методологічному – визначена роль громади як соціалізуючого фактора у розвитку та становленні особистості, сутність соціально-педагогічної роботи в громаді;
- теоретичному – обґрунтовано концептуальні засади соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальній громаді, визначено зміст та види соціальних послуг в закладах її соціальної інфраструктури;
- практичному – впроваджено структурно-функціональну модель соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю на локальному рівні та розроблено відповідні рекомендації для працівників соціальної сфери.

Як показало дослідження, в подальшому при розробці означеної в монографії проблеми має сенс приділити увагу вдосконаленню нормативно-правової бази організації соціально-педагогічної роботи в громаді, підготовці фахівців соціальної сфери до реалізації цього напрямку соціально-педагогічної діяльності, аналізу та узагальненню передового досвіду роботи з дітьми та учнівською молоддю в умовах різних типів територіальних громад.

Соціально-політичні процеси, які відбуваються в Україні, створюють умови, за яких зростатиме роль територіальних громад у вирішенні місцевих проблем, все більше актуалізується соціально-педагогічна робота з дітьми та учнівською молоддю в територіальних громадах, стимулюючи появу нових педагогічних інновацій.

Список використаних джерел

1. *Абашидзе А.Х., Урсин Д.А.* Неправительственные организации: Международно-правовые аспекты. – М.: Изд-во РУДК, 2002. – 160 с.
2. *Абульханова-Славская К.А., Березина Т.Н.* Время личности и время жизни. – СПб, 2001. – 197 с.
3. *Авер'янова Г.М., Дембицька Н.М., Москаленко В.В.* Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства. – К.: „ППП”, 2005. – 307 с.
4. *Автономов А., Хананашвілі Н.* Фонди як соціальна технологія міжсекторної взаємодії // *Добра воля.* – 2004. – № 2-3. – С. 3-7.
5. *Аганов Е.П.* Социальная работа как феномен культуры: Автореф. дис... д-ра филос. наук: 24.00.01. – Ростов-на-Дону, 1999. – 39 с.
6. *Агаркова Н.І.* Педагогічні умови забезпечення соціально-правового захисту старшокласників: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Національний пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2003. – 21с.
7. *Агеев В.В.* Деятельность как социальный феномен. – Алматы, 2004. – 280с.
8. *Адом А.* Партнерство в местных сообществах: принципы и модели взаимодействия города, местного самоуправления и бизнеса // *Партнерство в устойчивом развитии местных сообществ: опыт, возможности, перспективы: Материалы научно-практической конференции, Минск, 16-18 апреля 2004 г.* / Редкол.: В.Корж (отв. ред.) и др. – Мн.: Медисонт, 2004. – С. 20-36.
9. *Адресный социальный патронаж семьи и детей: Научно-метод. пособие* / Под ред. Л.С. Алексеевой. – М.: Государственный НИИ семьи и воспитания, 2000. – 160 с.
10. *Азарова Т.В., Абрамов Л.К.* Інформаційне забезпечення процесу рішення соціальних проблем на місцевому рівні. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2003. – 116 с.
11. *Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання)* / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола; Заг. ред. А.Й.Капської. – К.: ДЦССМ, 2002. – 164 с.
12. *Алексашина И.Ю.* Педагогическая идея: зарождение, осмысление, воплощение: Практическая методология решения педагогических задач. – СПб.: Спецлит, 2000. – 233 с.
13. *Алексєєнко Т.Ф.* Сімейне виховання як філософська та соціально-педагогічна проблема: методологія і теорія дослідження // *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Зб. наук. пр.* – К.: Ін-т проблем виховання АПН України, 2002. – Кн.2. – С. 6-11.
14. *Алексєєнко Т.Ф.* Технології соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді // *Соціально педагогіка: теорія та практика.* – 2004. – № 2. – С. 19-24.
15. *Анісімов В.В.* Земельні громади України (1921- 1929 р.р.): Дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01. – К., 1997. – 162 с.

16. *Андрущенко В.П.* Філософія соціальної роботи в Україні на рубежі століть // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2002. – № 1. – С. 41-45.
17. *Арнольд А.И.* Живой мир социальной педагогики: в поддержку актуальной науки. – М.: Институт педагогики социальной работы РАО. – М., 1999. – 132 с.
18. *Артюшкіна Л.М.* Соціальний педагог школи: теорія і практика роботи. – Суми: СДПУ ім. А.С. Макаренка, 2004. – 124 с.
19. *Артемаскіна Ю.В.* Подготовка старшеклассников к реализации социально-педагогической функции: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Барнаул, 2002. – 195 с.
20. *Балакірева О.М.* Моніторинг соціальних проєктів і програм // Соціальна робота в Україні на початку ХХІ століття: проблеми теорії і практики: Матеріали доповідей на Міжнародній науково-практичній конференції 29-31 жовтня 2002 р. Частина 2. – К., 2002. – С. 241-246.
21. *Барахтян М.М.* Специфіка діяльності соціального педагога в культурно-дозвіллевій сфері // Соціалізація особистості: Зб. наук. пр. Т.ХХІ. – К.: Логос, 2003. – С. 74-83.
22. *Басов Н.Ф.* Социальный педагог: введение в профессию: Учеб. пособие / Н.Ф. Басов, В.М. Басова, А.Н. Кравченко. – М.: Академия, 2006. – 256 с.
23. *Бастун Н., Лукомська С.* Право розумово відсталих підлітків на особисте життя / За заг. ред. С. Максименко, О. Главник. – К.: В. Главник, 2004. – 40 с.
24. *Батанов О.В.* Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні: Монографія. – К., 2001. – 260 с.
25. *Баяновська М.Р.* Соціально-педагогічна діяльність самодіяльних дитячих і молодіжних об'єднань (на матеріалах Закарпаття): Автореф. дис ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1996. – 23 с.
26. *Белоусов В.П.* Інституціоналізація соціального простору міста: соціокультурний аспект: Автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 15с.
27. *Бевз Г.М.* Соціально-психологічні чинники виникнення та розвитку прийомного батьківства: Автореф. дис... канд. пед. наук: 19.00.05 / Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2002. – 21с.
28. *Безпалько О.В., Губарева Т.В.* Соціальна підтримка дітей з обмеженими функціональними можливостями: Метод. рекомен. – К.: Логос, 2002. – 48с.
29. *Безпалько О.В.* Поняття „соціально-педагогічна діяльність” в тезаурусі соціальної педагогіки // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. №4. – Тернопіль, 2004. – С. 45-51.
30. *Безпалько О. В.* Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 138 с.
31. *Безпалько О.В.* Соціальна робота в громаді: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 176 с.

32. *Безпалько О.В., Авельцева Т.П., Мацевко Н.І.* Технології активізації громади: Метод. посіб. / За ред. О.В. Безпалько. – К.: Науковий світ, 2006. – 95 с.
33. *Бейли Майк* Развитие и целесообразность социальной работы на местах // Динамика ценностей в социальной работе. Под ред. С. Шардлоу. – Амстердам-Киев: Ассоциация психиатров Украины, 1996. – С. 49-61.
34. *Беляев А.А.* Территориально поселенческая структура общества. – М., 2000. – 25 с.
35. *Беляева Л.А., Беляева М.А.* Категории „социальная работа” и „социально-педагогическая деятельность” в их взаимосвязи // Понятийный аппарат педагогики и образования: Сб. науч. тр. / Отв. ред. М.А. Галагузова. – Вып.3. – Екатеринбург: Изд-во „СВ-6”, 1998. – С. 185-196.
36. *Берека В.Є.* Соціально-педагогічні основи розвитку позашкільної освіти в Україні: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 2001. – 20с.
37. *Бергер П., Лукман Т.* Социальное конструирование реальности. – М., 1995. – 265 с.
38. *Бех І.Д.* Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Кн.1. – К.: Либідь, 2003. – 277 с.
39. *Бех І.Д.* Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. Кн.2. – К.: Либідь, 2003. – 341 с.
40. *Бех В.П.* Генезис соціального організму країни: Монографія. 2-е вид. доп. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 228 с.
41. *Бех В.П.* Цілісність соціальної роботи: методологічні, теоретичні та праксеологічні аспекти // Соціальна робота в Україні на початку ХХІ століття: проблеми теорії і практики: Матеріали доповідей на Міжнародній науково-практичній конференції 29-31 жовтня 2002 року. – К.: ДЦССМ, 2002. – С. 29-47.
42. *Битянова М.Р.* Организация психологической работы в школе. – М.: Генезис, 2000. – 298 с.
43. *Бочарова В.Г.* Педагогика социальной работы. – SvR - Аргус, 1994. – 208 с.
44. *Бочарова В.Г.* Социально-педагогическая деятельность как научная категория: Научный доклад. – М., 2002. – 31 с.
45. *Бочарова В.Г.* Профессиональная социальная работа: личностно ориентированный подход: Монография. – М.: Институт педагогики социальной работы РАО, 1999. – 184 с.
46. *Бочарова В.Г.* Социальная педагогика и социальная политика: линии сопряжения // Социальная работа. – 2002. – № 1. – С. 13-17.
47. *Большой* толковый социологический словарь (Collins). Том 1 (А-О): Пер. с англ. – М.: Вече, АСТ, 2001. – С. 511-513.
48. *Братусь І.В.* Соціально-педагогічна робота з юними матерями в громаді // Проблеми педагогічних технологій. Зб. наук. пр. Вип.3-4. – Луцьк, 2004. – С. 72-77.

49. *Браун А.* Супервізор у соціальній роботі: Супервізія догляду в громаді, денних та стаціонарних установах / А. Браун, А. Боурн. – К.: Пульсари, 2003. – 239 с.
50. *Буева Л.П.* Социальная среда и сознание личности. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1998. – 268 с.
51. *Бултон И.* Активизация сообщества. – М.: ТАСИС, 2004. – 52 с.
52. *Буніна Л.М.* Формування у молодих сімей навичок усвідомленого батьківства засобами соціально-педагогічної підтримки в Північній Ірландії: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. – Луганськ, 2005. – 212 с.
53. *Бурматова О.П.* Территориальная организация населения. – Новосибирск: СибАГС, 2001. – 120 с.
54. *Вакуленко О.В.* Здоровий спосіб життя як соціально-педагогічна умова становлення особистості підлітка у ранньому віці: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова – К., 2001. – 20 с.
55. *Вальков В.И.* Межведомственный поход к социально-педагогической работе // Педагогика. – 1999. – № 8. – С. 100-105.
56. *Васильченко О.І.* Соціально-педагогічна робота з жінками в громаді // Соціальна робота в Україні на початку ХХІ століття: проблеми теорії і практики: Матеріали доповідей на Міжнародній науково-практичній конференції 29-31 жовтня 2002 р. Частина 2. – К., 2002. – С. 188-194.
57. *Вайнола Р.Х.* Особливості використання ігрових технік в соціальній вуличній роботі. – К.: НПУ, 2001. – 48 с.
58. *Варга С.І.* Фінансові ресурси місцевого самоврядування: Дис. ... канд. екон. наук: 08.04.01 / Київський національний університет ім. Т.Г.Шевченка. – К., 2003. – 180 с.
59. *Варда Я., Клосовські В.* Острови надій: розробка стратегій локального розвитку. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2003. – 312 с.
60. *Введення у соціальну роботу: Навч. посіб.* – К.: Фенікс, 2001. – 288 с.
61. *Вдовенко Т.В.* Теория и методика социальной работы в сфере досуга в странах Западной Европы.: Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.06. – М., 2000. – 320 с.
62. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Перун, 2003. – С. 1037.
63. *Величко А.* Знакомьтесь: шведский учебный кружок // Адукатар. – 2004. – № 1. – С. 20-23.
64. *Використання* сучасних технологій в роботі інформаційного центру територіальної громади // Майбутнє старих промислових регіонів. – 2002. – № 23. – С. 14-16.
65. *Винников О.Ю.* Неприбуткові організації: ресурси та оподаткування. – К.: Центр інновацій та розвитку, 2002. – 176 с.
66. *Винников О.Ю., Соф'янц Н.О.* Правові засади соціального партнерства в територіальних громадах. – Севастополь: Вебер, 2001. – 95 с.

67. Вишняков А.С. Диалектическая взаимосвязь социальной педагогики и социальной политики как предмет научного исследования. – М.: Издательство АСОПиРРФ, 2000. – 28 с.
68. Влада і громада: співпраця влади і громадськості у вирішенні місцевих проблем / А. Ткачук, В.Артеменко, Р.Рукомеда. – К.: Ін-т громад. сусп-ва, 2004. – 88 с.
69. Вовк С. Місцеве самоврядування: сенс, тенденції, перспективи // Самоврядування та самоорганізація територіальних громад: Матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 24-25 червня 1999 р.). – Львів, 1999. – С. 124-128.
70. Водозазький В.В. Формування зв'язків із громадськістю в органах місцевого самоврядування України: соціологічний аналіз моделей: Автореф. дис... канд. соціол. наук. 22.00.03. – К., 2003. – 16 с.
71. Войтович С.О. Світ соціальних відносин в українській культурі (історико-соціологічне дослідження). – К.: Інтел, 1994. – 144 с.
72. Волинський ресурсний центр. – Рівне, 2004. – 30 с.
73. Воловодова Е., Касперович А. О социокультурной специфике субъектности территориальной общины: организационный аспект // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – №1. – С. 103-119.
74. Волонтери: сила добра // Кур'єр ЮНЕСКО. – 2001. – №7-8. – С. 42-63.
75. Волонтерство: порадник для організатора волонтерського руху / Укладач Лях Т.Л. – К.: Волонтер, 2001. – 176 с.
76. Волонтерское движение в Харькове / Горбунова-Рубан С.А., Кулинич О.В., Коханий Т.А. – Х.: Фактор, 2004. – 160 с.
77. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку / Вайнола Р.Х., Капська А.Й., Комарова Н.М. – К.: Академпрес, 1999. – 112 с.
78. Воронина Т.Д. Некоммерческие организации как инновационная компонента современной региональной модели социальной работы // Теория и практика социальной работы на рубеже веков. Материалы I международной научно-практической конференции / Отв. ред. М.В. Ромм. – Новосибирск, 2001. – С. 92-98.
79. Воронова Е., Смирнова В. Содержательный досуг подростков – межведомственная проблема // Социальная педагогика. – 2003. – № 4. – С. 61-64.
80. Воробьев В.П. Социализация как комплексная культурная трансляция: проблемы переходного общества. – Пенза: Изд-во архитектурно-строительной академии, 2001. – 163 с.
81. Воробьева Э.Л. Региональная модель системы социального обслуживания населения в переходный период. – Екатеринбург, 2000. – 152 с.
82. Воропай О. Звичаї нашого народу. – К.: Оберіг, 1993. – 589 с.
83. Гавриленко І.М. Соціологія. Кн. 2. Соціальна динаміка: Навч. посіб. – К.: ВЦ „Київський університет”, 2000. – 464 с.
84. Галагузова М.А. Категориально-понятийные проблемы социальной педагогики // Понятийный аппарат педагогики и образования: Сб. науч.

- тр. / Отв. Ред. М.А.Галагузова. – Вып.3. – Екатеринбург: Изд-во “СВ-6”,1998. – С. 168-184.
85. *Галагузова Ю.* Подготовка социальных педагогов: пора преодолеть противоречия // Социальная педагогика. – 2003. – №1. – С. 97-102.
86. *Галуцинський Михайло* Одиниця і громада. – Львів, 1921. – 23 с.
87. *Герман О.М.* Діяльність товариства „Просвіта” на Поділлі наприкінці ХІХ і в першій половині ХХ століття: Дис. ... канд. істор. наук: 07.00.02. – Тернопіль, 1995. – 228 с.
88. *Гиль С.С.* Педагогика поддержки инициатив молодежи. – М.: Социальный проект, 2003. – 193 с.
89. *Гиль С.С., Осинцева С.А.* Теоретические и прикладные основы создания системы социально-педагогической поддержки молодежных инициатив на муниципальном уровне. – М.: Изд-во МГСУ, 2003. – 188 с.
90. *Голос* молоді. Вісник проекту „Голос молоді у розвитку громад”. – 2004. – № 1. – 4 с.
91. *Голос* молоді. Вісник проекту „Голос молоді у розвитку громад”. – 2005. – № 11. – 4 с.
92. *Гнусарева Л.А.* Содержание деятельности муниципальных организаций по обеспечению социальных гарантий детства: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Омский государственный педагогический университет. – Омск, 2004. – 21 с.
93. *Горілий А.Г.* Історія соціальної роботи в Україні. – Тернопіль: ТАНГ, 2001. – 68 с.
94. *Города*, пригодные для жизни детей // Рабочие материалы Второй межправительственной конференции „Сделаем Европу и Центральную Азию регионом, пригодным для жизни детей”, Сараево, 13-15 мая, 2004. – 16 с.
95. *Гончар Л.К.* Соціальні послуги на рівні громади для людей з розумовою відсталістю: Посібник для дистанційного навчання. – К.: Джерела, 2004. – 80 с.
96. *Гончаров В.Л.* Мир создан для детей. – Луганск: Подросток, 2005. – 289с.
97. *Гостенина В.И.* Социальное партнерство в различных моделях общества. – М., 2001. – 96 с.
98. *Гордієнко Л.О.* Громада як один із педагогічних чинників у соціальному вихованні молоді Великої Британії // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління. Зб. наук. пр. – № 1(23). – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова. – 2004.– С. 61-67.
99. *Гордієнко Л.О.* Соціалізація молоді Великої Британії у діяльності молодіжних організацій: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К., 2005. – 20 с.
100. *Горячев М.Д.* Социальная педагогика и социальная работа за рубежом. – Самара: Изд-во Самарского ун-та, 1997. – 132 с.

101. *Гранкина Р.М.* Проблема социализации личности старшеклассника в отечественной педагогике и школе 60-80-годов XX века: Монография. – Пятигорск: Изд-во ПГУ, 2001. – 173 с.
102. *Григорьева Н.С., Чубарова Т.В.* Социальная политика: гендерный аспект. – М.: Олита, 2004. – 116 с.
103. *Григорьев С.И., Гусякова Л.Г.* Социология для социальной работы: Учеб. пособие. – М.: Издательский Дом МАГИСТР-ПРЕСС, 2002. – 164 с.
104. *Григорьев С.И.* Характер и основные направления обновления теоретических оснований эволюции социальной работы на рубеже XX-XXI веков // *Работник социальной службы.* – 2002. – № 2. – С. 12-18.
105. *Гриценко Л.И.* Теория и методика воспитания: личностно-социальный подход: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Л.И. Гриценко. – М.: Академия, 2005. – 240 с.
106. *Громада як осередок соціальної роботи з дітьми та сім'ями: Метод. матеріали для тренера / О.В. Безпалько та інші; Під заг. ред. І.Д.Звереві.* – К.: Науковий світ, 2004. – 69 с.
107. *Громади України: на шляху відродження.* – К.: “Ай- Бі”, 2002. – 279 с.
108. *Гроховська Е.* Місцеві громади змінюють свою сутність: Порадник для громадян. – Варшава, 2000. – 87 с.
109. *Грушевський М.* Ілюстрована історія України. – Київ-Львів, 1913. – 524с.
110. *Губанова Е.В.* Роль и функции образования в процессе социальной адаптации молодежи: Дис. ... канд. социол. наук: 22.00.04. – Новочеркасск, 2001. – 122 с.
111. *Гуревич А.* Общественный клуб – основа для сотрудничества и ведения совместной деятельности в рамках партнерских отношений // *Партнерство в устойчивом развитии местных сообществ: опыт, возможности, перспективы: Материалы научно-практической конференции, Минск, 16-18 апреля 2004 г. / Редкол.: В.Корж (отв. ред.) и др.* – Мн.: Медисонт, 2004. – С. 88-91.
112. *Гурье Л.И.* Система подготовки социальных работников во Франции // *Обучение социальной работе: состояние и перспективы.* – М., 1997. – С.104-115.
113. *Гурська Л.І.* Православні братства в Україні як чинник формування національної самосвідомості (кінець XVI – перша половина XVII ст.): Дис. ... канд. філос. наук: 09.00.11. – К., 2000. – 189 с.
114. *Гурьянова М.П.* Сельская школа и социальная педагогика / Пособие для педагогов. – Мн.: Амалфея, 2000. – 448 с.
115. *Гут Б., Коваленко О., Котелевська Н.* Соціальна робота в Жовтневому районі міста Харкова. – Х., 2003. – 148 с.
116. *Давыдов В.В.* Теория деятельности и социальная практика // *Вопросы философии.* – 1996. – № 5. – С. 52-63.
117. *Дал Л., Хэнкок Т.* Здоровые города – здоровые дети // *Прогресс наций.* – Unicef, 1997. – С. 59-61.

118. *Дай руку вулиця!* Збірка матеріалів на допомогу організаторам за місцем проживання. – К., 2002. – 167с.
119. *Дейчаківський М.* Фонди місцевих громад мають бути вкорінені в громаді // *Добра воля.* – 2004. – № 2-3. – С. 22-23.
120. *Демидова Т.Е.* Сравнительный анализ форм работы в общине в зарубежных странах // *Российский журнал социальной работы.* – 1997. – № 2. – С. 156 –157.
121. *Демидова Т.Е.* Социальная работа: теория и практика. – М.: Экон-Информ, 2003. – 246 с.
122. *Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2002 року.* – К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2003. – 232 с.
123. *Дети в меняющемся мире: Актуальные проблемы социальной педагогики и социальной работы /* Материалы российско-германского семинара. – Омск: ОмГПУ, 1998. – 164 с.
124. *Дети и молодежь как стратегический ресурс общества: Материалы научно-практической конференции ДИМСИ, г.Ярославль, 27-31 марта 2001г. /* Ред. С.В. Тетерский. – М.: АСАДЕМІА, 2001. – 200 с.
125. *Деятельность: теория, методология, проблемы.* – М.: Политиздат, 1990. – 366 с.
126. *Діти „групи ризику“: психологічні, соціальні та правові аспекти.* – К.: Київська міська державна адміністрація, 2001. – 192 с.
127. *Дитячі громадські організації.* – Х.: Основа, 2004. – 188 с.
128. *Довідник мирянських організацій та спільнот на теренах Львівської Архiepархії УГКЦ.* – Львів: Український католицький університет, 2005. – 144 с.
129. *Дитячі об'єднання України у вимірах минулого та сучасного: Довідник-посібник /* Р.М. Охрімчук, Л.В. Шелестов, О.В. Кравченко та ін. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 256 с.
130. *Долгова В.М.* Реализация социально-педагогических функций общеобразовательной школы в условиях рабочего поселка: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – М., 2004. – 199 с.
131. *Дорошевич М.* Вхождение местных сообществ в информационное общество // *Партнерство в устойчивом развитии местных сообществ: опыт, возможности, перспективы: Материалы научно-практической конференции, Минск, 16-18 апреля 2004 г. /* Редкол.: В.Корж (отв. ред.) и др. – Мн.: Медисонт, 2004. – С. 99-104.
132. *Дорошенко А.Б.* Соціальне середовище як фактор формування особистості (соціально-філософський аналіз): Дис. ...канд. філос. наук: 09.00.11. – К., 1994. – 146 с.
133. *Досвід роботи мережі соціально-реабілітаційних центрів з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями в територіальній громаді м. Києва.* – К.: КМССМ 2004. – 33 с.
134. *Досвід соціальної роботи. Інформаційно-методичний бюлетень № 4-5.* – К.: КМССССДМ, 2005. – 170 с.

135. *Досвід соціальної роботи м. Києва. Інформаційно-методичний бюлетень № 6-7.* – К.: КМССССДМ, 2005. – 195 с.
136. *Досвід соціальної роботи м. Києва. Інформаційно-методичний бюлетень № 8-9.* – К.: КМССССДМ, 2005. – 196 с.
137. *Дослідження волонтерства. Практичний посібник.* – К.: Гурт, 2001. – 59с.
138. *Доуел М., Марш П. Ориентированная на решение задачи социальная работа.* – Амстердам-Киев, 1997. – 135 с.
139. *Дубиковський Л., Охріменко Г. Громада як первинний об'єкт місцевого самоврядування // Самоврядування та самоорганізація територіальних громад: Матеріали наук.-прак. Конференції (Львів, 23-24 червня 1999 р.).* – Львів, 1999. – С. 39-41.
140. *Дубинский В.И. Теория и практика социально-педагогической работы с учащейся молодежью в условиях современной России: Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.06.* – М., 2000. – 308 с.
141. *Духовні потреби дітей України: Монографія / Під заг. ред. Ж.В. Петровича.* – К.: Видавничий дім „Калита”, 2005. – 108 с.
142. *Дьюи Джон Школа и общество // Социальная педагогика.* – 2003. – №4. – С. 35-38.
143. *Ермоленко М.И. Социально-экономическая подготовка сельских школьников в условиях рыночной экономики: Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Московский государственный областной университет.* – М., 2005. – 41 с.
144. *Жданович Ю.М. Організаційно-педагогічні засади виховного процесу у скаутській організації Пласт. Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07. / Інститут проблем виховання АПН України.* – К., 2004. – 20 с.
145. *Жіночі організації України: Довідник / Упорядник О.І. Сидоренко.* – К.: Центр інновацій та розвитку, 2001. – 376 с.
146. *Жуков В., Скуратівський В. Соціальне партнерство в Україні: Навч. посіб.* – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – 120 с.
147. *Заверико Н.В. Роль ресурсного центра в развитии неправительственных организаций социальной сферы // Практична психологія та соціальна робота.* – 2002. – № 5. – С. 49-50.
148. *Заверико Н.В. Соціальний захист дітей та підлітків у громаді // Проблеми педагогічних технологій. Зб. наук. пр. Вип.3-4.* – Луцьк, 2004. – С. 77-84.
149. *Закатова И.Н. Развитие социально-педагогических функций школы в современных условиях: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.06.* – М., 1996. – 194 с.
150. *Закон України „Про науково-технічну інформацію” від 25.06. 1993 р. // Закони України; Ін-т законодавства.* – К.: Книга, 1993. – С. 17-20.
151. *Закон України „Про соціальні послуги від 19.06. 2003 р.* – [http:// www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua).
152. *Запобігання і протидія насильству в сім'ї: Метод. рекомендації для соціальних працівників.* – К.: ДЦССМ, 2004. – 192 с.

153. *Збірник* нормативно-правових актів у сфері захисту дитинства. – К.: Геліос, 2003. – 412 с.
154. *Звіт* про діяльність Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту у період з вересня 2005 року. – <http://www.mms.gov.ua/news>.
155. *Здоров'я* та поведінкові орієнтації української молоді: соціологічний вимір. – К.: Укр. ін-т соціальних досліджень, 2005. – 256 с.
156. *Здійснення* соціальної роботи центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у 2004 році: Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді / За заг. ред. С.В.Толстоухової. – К.: Держсоцслужба, 2005. – 48 с.
157. *Зверева І.Д.* Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика. Монографія. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 333 с.
158. *Зверева І.Д.* Діяльність соціального педагога в середовищі: зміст, форми, методи // Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи: Матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції / За ред. І.В.Козубовської, І.І.Миговича. – Ужгород, 1999. – Ч.1. – С. 268-271.
159. *Зверева І.Д.,* Басюк Т.П. Проект „Покращення якості соціальних послуг дітям та сім'ям в громаді”: досягнення та перспективи // Практична психологія та соціальна робота. – 2005. – № 9. – С. 58-62.
160. *Зв'язки з громадянськістю: як їх встановлювати та підтримувати.* – К.: Центр інновацій та розвитку, 1998. – 100 с.
161. *Зинкевич С.,* Корж В. Сотрудничество некоммерческих организаций и органов местной власти в выявлении и решении местных проблем // Партнерство в устойчивом развитии местных сообществ: опыт, возможности, перспективы: Материалы научно-практической конференции, Минск, 16-18 апреля 2004 г. / Редкол.: В.Корж (отв. ред.) и др. – Мн.: Медисонт, 2004. – С. 106-109.
162. *Зимівець Н.В.* Формування у підлітків відповідального ставлення до здоров'я шляхом впровадження технології „рівний-рівному” // Проблеми педагогічних технологій. Зб. наук. пр. Вип. 3-4. – Луцьк, 2004. – С. 54-59.
163. *Зиятдинова Ф.Г.* Социальные проблемы образования. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 1999. – 282 с.
164. *Золотарева Т.Ф.,* Минигалиева М.Р. Основы психологической самопомощи социального работника: Учеб. пособие. – М.: Изд-во МГСУ, 2001. – 182 с.
165. *Зубиашвили І.К.* Особенности организации социально-психологической службы в школе // Соціальна служба в Україні: соціально-психологічні засади формування й ефективного функціонування. Матеріали науково-практичної конференції 12 травня 2005 р., м. Черкаси. / Ред. кол.: В.В. Москаленко, Н.І. Кривоконь, Н.М. Дембицька. – К.: Фенікс. – С. 501-512.

166. *Зубкова Т.С.* Организация и содержание работы по социальной защите женщин, детей и семьи: Учеб. пособие. – М.: Академия, 2004. – 224 с.
167. *Зуляк Г.С.* Діяльність товариства „Просвіта” у національно-культурному відродженні українського народу Східної Галичини (друга половина ХІХ – початок ХХст.): Дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01. – Чернівці, 1997. – 258 с.
168. *Иваненков С.П.* Проблемы социализации современной молодежи: Монография. – СПб, 2003. – 420 с.
169. *Иванов В.М.* Педагогічні умови соціалізації міських старшокласників: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05. – К., 1998. – 20 с.
170. *Иванова І.Б.* Соціально-педагогічна робота з дітьми-інвалідами в системі соціальних служб для молоді: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05/ Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. – К., 1998. – 17 с.
171. *Иванова О.Л.* Соціальна політика: теоретичні аспекти: Курс лекцій. – К.: Вид. дім „КМ Академія”, 2003. – 107 с.
172. *Івченко Н.М.* Участь молоді у волонтерській діяльності як соціально-педагогічна проблема (інтерпретаційний аспект) // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2003. – № 1. – С. 23-28.
173. *Інновації у соціальних службах: Навч.-метод. посіб. / Семигіна Т.В., Покладова В.В., Грига І.М. та ін.* – К.: Пульсари, 2002. – 168 с.
174. *Інноваційні моделі соціальних послуг / За ред. Н.В. Кабаченко.* – К.: ВІПОЛ, 2006. – 320 с.
175. *Инновационные методы обучения в гражданском образовании / Величко В.В., Карпиевич Д.В., Карпиевич Е.Ф., Кирилюк Л.Г.* – Мн.: Медисон, 2001. – 168 с.
176. *Інформаційні ресурси України: проблеми державного регулювання: Монографія / За заг. ред. О.В.Сосніна.* – К.: НІСД, 2002. – 141с.
177. *Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність центрів соціальних служб для молоді / За заг. ред. С.В.Толстоухової.* – К.: ДЦССМ, 2004. – 144 с.
178. *Ионов А.А., Ионова О.Б.* Социальное партнерство как социокультурный феномен. – М.: МАКС Пресс, 2002. – 77 с.
179. *История Киева. Древний и средневековый Киев. Т.1.* – К.: Наукова думка, 1984. – 406 с.
180. *История социальной педагогики (становление и развитие зарубежной социальной педагогики): Учебник / Под ред. В.И. Беляева.* – М.: Гардарики, 2003. – 255 с.
181. *Каган М.С.* Человеческая деятельность (Опыт системного анализа). – М.: Политиздат, 1987. – 325 с.
182. *Капраль М.М.* Національні громади Львова ХVІ-ХVІІ ст. (соціально-правові взаємини): Автореф. дис... докт. істор. наук: 07.00.01 / НАН України Інститут народознавства. – Львів, 2004. – 34 с.
183. *Капська А.Й.* Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. – К.: УДЦССМ, 2001. – 220 с.

184. *Капська А.Й., Яременко О.О.* Наукове забезпечення соціальних проектів // Соціальна робота в Україні на початку ХХІ століття: проблеми теорії і практики: Матеріали доповідей на Міжнародній науково-практичній конференції 29-31 жовтня 2002 р. Частина 1. – К., 2002. – С. 8-19.
185. *Караман О.Л.* Соціально-педагогічні умови захисту дитинства в діяльності загальноосвітньої школи: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Луганський держ. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2002. – 20 с.
186. *Катаева Н.А.* Межведомственный социально-педагогический центр в микрорайоне: перспективная модель. – М., 1996. – 51с.
187. *Кваша С.С.* Педагогічна система Луцької братської школи: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Український державний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова. – К., 1997. – 24 с.
188. *Киселева Т.Г., Красильников Ю.Д.* Основы социально-культурной деятельности: Учеб. пособие. – М.: МГУК, 1995. – 136 с.
189. *Климанська Л., Софин О.* Громада в системі громадянського суспільства // Реформування соціальних служб в Україні: сучасний стан та перспективи: Зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. / За ред. Неллі Ничкало, Бреда Мак Кензі. – Львів-Вінніпег: Малті-М, 2003. – С. 78-81.
190. *Климанська Л.* Про громаду та її соціальний капітал. – <http://www.dialog.lviv.ua/socialpartnership/articles/5/>.
191. *Клиники, дружественные к молодежи* (пособие для организатора). – Новосибирск: Олден-полиграфия, 2002. – 264 с.
192. *Клушина И.П.* Социальная работа как предмет философского анализа // Актуальные вопросы социальной теории и практики: Сб. науч. статей / Под ред. Е.Н. Шиянова. – Ставрополь: Ставропольсервис, 2001. – С. 14-26.
193. *Ковтуняк О.Г.* Отечественный и зарубежный опыт оказания социально-педагогической помощи подросткам в кризисных ситуациях // Соціально-педагогічна робота. Часопис. – 2000. – № 1. – С. 110-119.
194. *Ковчина І.М.* Сучасні технології соціальної роботи за рубежом. Навч.-метод. посіб. / За заг. ред. А.Й.Капської. – К.: Логос, 2001. – 96 с.
195. *Ковчина І.М.* Підготовка студентів до соціально-правового захисту особистості: Навч.-метод. посіб. / За ред. А.Й. Капської. – К.: НПУ, 2005. – 196 с.
196. *Козубовська І.В., Товканець Г.В.* Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у поведінці важковиховуваних дітей в процесі педагогічного спілкування: Монографія. – Ужгород, УДУ, 1998. – 195 с.
197. *Козубовська І.В., Пічкарь О.П.* Кадрове забезпечення соціальних служб у Великій Британії. – Ужгород: Ужгородський ун-т, 2003. – 392 с.
198. *Кокарев И.* Соседские сообщества: путь к будущему России. – М.: Прометей, 2001. – 248 с.

199. Колесникова О.В. Щодо проблем організації соціально-педагогічної роботи в загальноосвітній школі // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2005. – №3. – С. 58-68.
200. Комарова Н.М. Соціально-економічна та політична активність молоді в умовах сучасного українського суспільства // Соціальний працівник. – 2006. – № 11. – С. 2-9.
201. Комісаренко Н.О. Творча самореалізація учнів у позакласній діяльності сільської школи: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2003. – 16 с.
202. Комплексные методики активизации социальной работы с семьей: Научно-методическое пособие / Под ред. В.Ю. Меновщикова. – М.: Государственный НИИ семьи и воспитания, 2001. – 160 с.
203. Кон И.С. Ребенок и общество. – М.: Наука, 1988. – 270 с.
204. Кон И.С. Социализация и воспитание молодежи // Новое педагогическое мышление. – М.: Педагогика, 1989. – С. 191-205.
205. Коновець О.Ф. Просвітницький рух в Україні (XIX – перша половина XX ст.) – К.: Хрещатик, 1992. – 97 с.
206. Концепція реформування системи соціальних послуг. – <http://www.poglayd.org.ua>.
207. Корнилова А.Г. Социальное воспитание школьников в наследно-улушной общине: Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.06. – М., 1997. – 393 с.
208. Косарецкая С.В. О неформальных объединениях молодежи. – М.: ВЛАДОС, 2004. – 159 с.
209. Кравець В.П. Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства. – К.: Академія, 2001. – 244 с.
210. Кравченко Р.І. Соціальна робота з розумово відсталими людьми: Навч. посібник. – К.: Віпол, 2001. – 140 с.
211. Краткий словарь по социологии / Авт.-сост. П.Д. Павленок. – М.: ИНФРА-М, 2001. – С. 113.
212. Краткий словарь терминов и определений. – М.: ТАСИС, 2004. – 48 с.
213. Крип'якевич І. Історія України. – Львів: Світ, 1990. – 520 с.
214. Крупник А. Соціальне замовлення – нова технологія розв'язання соціальних проблем в Україні // Соціальна політика і соціальна робота. – 2000. – № 3,4. – С. 3-13.
215. Куйбіда В. Концептуальні засади реформування системи публічної адміністрації // Аспекти самоврядування. – 2005. – № 6. – С. 13-15.
216. Кузьменко О.А. Соціальне становлення особистості в умовах відкритої соціально-педагогічної системи: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1998. – 184 с.
217. Культура життєвого самовизначення. Частина І. Початкова школа. Методичний посібник. / За ред. І.Д. Звереві. – К.: СТ-Друк, 2003 – 288 с.
218. Культура життєвого самовизначення. Частина ІІ. Середня школа. Методичний посібник. / За ред. І.Д. Звереві – К.: СТ-Друк, 2003. – 536 с.
219. Культура життєвого самовизначення. Частина ІІІ. Старша школа. Методичний посібник. / За ред. І.Д.Звереві. – К.: СТ-Друк, 2004. – 316 с.

220. Курбатов В.И., Курбатова О.В. Социальное проектирование: Учеб. пособие. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. – 416 с.
221. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы. – К.: ВіРА ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.
222. Лавриченко Н.М. Педагогічні основи соціалізації учнівської молоді в країнах Західної Європи: Автореф. дис... док. пед. наук: 13.00.01 / Інститут педагогіки АПН України. – К., 2006. – 39 с.
223. Лактионова Г.М. Теоретико-методологические основы социально-педагогической работы с женской молодежью в условиях крупного города: Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05. – К., 1999. – 419 с.
224. Лактионова Г.М. Участь дітей у процесі прийняття рішень: сучасні підходи та стратегії // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Зб. наук. пр. – Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. – С. 324-329.
225. Леонова Н.В. Региональные и национальные традиции в социальной работе с сельской молодежью: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Удмуртский государственный университет. – Ижевск, 2005. – 21 с.
226. Лицей як осередок громади // Сільська школа України. – 2005. – № 23-24. – С. 26-32.
227. Липский И.А. Понятийный аппарат и парадигмы развития социальной педагогики // Педагогика. – 2001. – № 10. – С. 13-20.
228. Литвак Р.А. Педагогические основы деятельности детских общественных объединений в современных условиях: Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.06. – Екатеринбург, 1997. – 45 с.
229. Литвак Р.А. Детское общественное объединение как фактор социализации ребенка // Социальная педагогика. – 2003. – № 1. – С. 46-51.
230. Литвинович В.Г. Работа с детьми и подростками в социуме // Соціально-педагогічна робота. Часопис. – 1998. – № 1. – С. 53-60.
231. Литвиненко С.А. Школа як відкрита соціально-педагогічна система // Науковий вісник. – Вип.11-12. – Одеса, 2002. – С. 181-189.
232. Литньов В.Є. Педагогічні основи виховної діяльності дитячих громадських організацій України // Матеріали української науково-практичної конференції 17-18 листопада 1998р. – Житомир, 1998. – С. 4-7.
233. Ловецкий Г.И. Социализация: структурно-компонентный анализ: Автореф. дис... д-ра филос. наук: 09.00.11. – М., 2001. – 46 с.
234. Лоренц Уолтер Социальная работа в изменяющейся Европе. – Амстердам – Киев, 1997. – 199 с.
235. Лоусон Т., Гэррод Д. Социология. А-Я: Словарь-справочник / Пер. с англ. К.С. Ткаченко. – М.: Фаир-Пресс, 2000. – С. 276.
236. Лоэн М. Мнение клиента // За пределами ухода в сообществе / Под ред. Ш. Рамон. – Амстердам-Киев, 1996. – С. 96-97.
237. Лукашевич М.П. Соціалізація. Виховні механізми і технології: Навч.-метод. посіб. – К.: ІЗМН. 1998. – 112 с.
238. Луков В.А. Социальное проектирование: Учеб. пособие. – М.: Флинта, 2003. – 240 с.

239. Лукс Г.А. Социальное инновационное проектирование в региональной молодежной политике. – Самара: Изд-во „Самарский университет”, 2003. – 278 с.
240. Люди для людей. – М.: Центр „Социальное партнерство”, 2003. – 224 с.
241. Лях Т.Л. Волонтерство як суспільний феномен // Проблеми педагогічних технологій. Зб. наук. пр. – Вип.11-12. – Луцьк, 2004. – С.139-144.
242. Ляпін Д. Щодо ліцензування соціальних послуг // Добра воля. – 2004. – № 5 (31). – С. 4-7.
243. Ляшенко В.І. Формування життєвої компетентності дітей-інвалідів у центрах ранньої соціальної реабілітації: Автореф. дис... канд. пед. наук: / Луганський педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2005. – 20с.
244. Майбутнє Стаханова в руках його громади // Майбутнє старих промислових регіонів.– 2002. – № 22. – С .6-9.
245. Майо М.К. Работа в сообществе // Практика социальной работы / Под ред. К.Ханвея, Т.Филпорта. – Киев-Амстердам, 1996. – С. 89-103.
246. Макарова О.В. Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки: Монографія. – К.: Ліра-К, 2004. – 328 с.
247. Маккорлі С., Лінч Р. Управління діяльністю волонтерів: Як залучити громадськість до вирішення проблем суспільства. Пер. с англ. – К.: Гурт, 1998. – 286 с.
248. Малков Д.Ю. Соціалізація підлітків у клубних об'єднаннях за місцем проживання: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. – К., 2006. – 207 с.
249. Малько А.О. Теоретико-методологічні основи розвитку соціальної педагогіки: Монографія. – Х.: ХДАК, 2004. – 285 с.
250. Малых В.Н. Социальная работа: теоретические вопросы и профилактические аспекты. – М.: МГСУ, 2000. – 45 с.
251. Мамбетов Е.Б. Организация досуга во Франции: анимационная модель: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.06. – СПб, 1992. – 12 с.
252. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: Учебник. – М.: Гардарики, 2003. –269 с.
253. Межирицький О.Я. Підготовка студентів до соціально-педагогічної діяльності в умовах сільського соціуму: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Луганський національний педагогічний університет ім. Тараса Шевченка – Луганськ, 2003. – 20 с.
254. Мельник Л.П. Соціально-педагогічні умови інтегративної виховної діяльності зі школярами у різновікових колективах: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Луганський педагогічний ун-т ім Тараса Шевченка. – Луганськ, 2004. – 20с.
255. Мердок Джордж Питер Социальная структура. Пер. с англ. А.В. Коротаева. – М.: ОГИ, 2003. – 608 с.
256. Мережа центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Інформаційний довідник. – К.: Держсоцслужба, 2005. – 140 с.

257. *Мерсиянова И.В.* Общественные объединения как элемент местного самоуправления: проблемы институализации: Автореф. дис... канд. социол. наук: 22.00.04 / Новосибирский государственный университет. – Новосибирск, 2002. – 25 с.
258. *Мерцалова Л.В.* Социокультурная реабилитация как одно из направлений социальной работы // Теория и практика социальной работы на рубеже веков. Материалы I международной научно-практической конференции. Т.1. / Отв. ред. М.В. Ромм – Новосибирск, 2001. – С. 144-151.
259. *Методика освіти „рівний-рівному”* / Лещук Н., Зимівець Н., Авельцева Г. та ін. – К.: Міленіум, 2002. – 132 с.
260. *Методичний посібник з надання дружніх послуг для молоді* / За ред. І.М. Пінчук, В.А. Сановської. – К.: ДЦССМ, 2003. – 160 с.
261. *Методичні рекомендації для соціальних працівників сільських та селищних центрів СССДМ* / Н.М. Комарова, О.В. Вакуленко, А.Г. Зінченко та ін. – К.: ДСССДМ, 2005. – 176 с.
262. *Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо удосконалення соціальної роботи із сім'ями, де є конфліктні стосунки між батьками і дітьми* / О.О. Яременко, А.М. Ноур, Р.Г. Драпушко та ін. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 140 с.
263. *Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорсткому поводженню з дітьми: Навч.-метод. посіб.* / За ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної – К.: Юрисконсульт, 2005. – 452 с.
264. *Мид М.* Культура и мир детства. – М.: Наука, 1988. – 432 с.
265. *Місцева влада та соціальні проекти недержавних некомерційних організацій* / Р. Краплич. – Рівне, 2004. – 88 с.
266. *Місцевий та регіональний розвиток в Україні: Досвід Полтавщини.* – К.: Міленіум, 2001. – 286 с.
267. *Місцеве самоврядування у громаді: Практ. посіб. для депутатів місц. рад та активістів громад* / За ред. А.Ткачука. – К.: ТОВ “ІКЦ ЛЕСТА”, 2004. – 304 с.
268. *Микитенко Н.* Мезо- та макрорівні соціальної роботи у Канаді (робота з групами, громадами та вплив на соціальну політику) // Наукові записки Тернопільського національного університету. Серія: Педагогіка. – № 6. – Тернопіль, 2004. – С. 179-185.
269. *Мицик Л.И.* Профессиональная подготовка социального педагога (педагогический, психологический и управленческий аспекты). – Запорожье: ЗГУ, 1996. – 140 с.
270. *Мицик Л.И.* Соціальна педагогіка: Навч. посіб. – К.: ІЗМН, 1997. – 140с.
271. *Мигович І.І.* Соціальна робота: наука і професія // Соціальна політика і соціальна робота. – 1999. – № 1. – С. 32-49.
272. *Мигович І.І., Лукашевич М.П.* Теорія і методи соціальної роботи: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2002. – 183 с.

273. *Мирошніченко Н.О.* Умови інтеграції осіб із функціональними обмеженнями у суспільство // Соціальна робота в Україні. – 2005. – № 2 (10) – С.63-69.
274. *Мирзеханова З.Г.* Ресурсоведение. – Владивосток, 2003. – 363 с.
275. *Молодое* поколение в гражданском обществе: Сборник социально-педагогических программ общественных объединений детей и молодежи / Составители С.В. Тетерский, Ю.В. Ромашина. – М.: ДИМСИ, 2002. – 236с.
276. *Молодь і дозвілля*: Методична й практична робота з підлітками та молоддю за місцем проживання / Безпалько О.В., Капська А.Й., КуєвдаВ.Т. – К.: Академ Прес, 1994. – 125 с.
277. *Молодь* – громадські організації – громадянське суспільство. – К.: Міленіум, 2001. – 100 с.
278. *Молчан О.І.* Соціально-культурна реабілітація інвалідів юнацького віку в умовах дозвілля: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.06 / Київський інститут культури. – К., 2003. – 20 с.
279. *Моніторинг* та оцінка діяльності з формування здорового способу життя / О.М. Балакірева, О.О. Яременко, Р.І. Левін та ін. – К.: Укр. ін-т соц. дослід., 2005. – 152 с.
280. *Мосалев Б.Г.* Досуг: методология и методика социологических исследований: Учеб. пособие. – М.: Изд-во МГУК, 1995. – 96 с.
281. *Москаленко В.В.* Социализация личности. – К.: Вища школа, 1986. – 230 с.
282. *Москаленко В.В.* Теоретико-методологічні засади організації діяльності соціально-психологічних служб // Соціальна служба в Україні: соціально-психологічні засади формування й ефективного функціонування. Матеріали науково-практичної конференції 12 травня 2005 р., м. Черкаси /Ред. кол.: В.В. Москаленко, Н.І. Кривоконь, Н.М. Дембицька. – К.: Фенікс. – С. 7-13.
283. *Москвичев С.Г.* Мотивация, деятельность и управление. – Киев – Сан-Франциско, 2003. – 492 с.
284. *Мудрик А.В.* Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В.А. Сластенина. – М.: Академия, 1999. – 184 с.
285. *Муздыбаев К.* Стратегия совладения с жизненными трудностями // Журнал социологической и социальной антропологии. Т.1, № 2. – СПб., 1998. – С. 105-112.
286. *Мукомел С.А.* Формування духовних цінностей старшокласників в умовах соціально-виховуючого середовища: Автореф. канд... пед. наук: 13.00.05 / Луганський педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2005. – 20 с.
287. *Муляр В.І.* Проблема становлення особистості в системі „індивід-суспільство” (філософсько-культурологічний аналіз): Дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.03. – Житомир, 1999. – 362 с.
288. *Муравьев Г.В., Сидоров В.Н.* „ДОМ” - макеевский вариант // Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт. Т.1. – Москва-Тула, 1993. – С. 409-412.

289. *Мустаева Ф.* Школьный социальный педагог, ученик и его семья – зона общих интересов // Социальная работа сегодня. – 2001. – № 4 – С.22-25.
290. *Наврузов Ю.* Категорія „громада” в сучасному лексиконі місцевого самоврядування // Українська акад. держ. упр. при Президентові України. Зб. наук. праць. – К., 2000. – Вип.1. – С. 272-289.
291. *Найдьонова В.В.* Роль і місце особи в системі соціальних відносин (соціально-філософський аспект): Дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. – Харків, 1999. – 191 с.
292. *Найдьонова Л.А.* Соціально-психологічні феномени створення територіальних спільнот // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 6. – С. 19-22.
293. *Найдьонова Л.А.* Психологічна готовність до соціальної роботи з територіальними спільнотами // Соціальна служба в Україні: соціально-психологічні засади формування й ефективного функціонування. Матеріали науково-практичної конференції 12 травня 2005 р., м. Черкаси / Ред. кол.: В.В. Москаленко, Н.І. Кривоконь, Н.М. Дембицька. – К.: Фенікс. – С. 492-495.
294. *Науковий супровід, моніторинг та оцінка ефективності соціальних проектів /* О.О. Яременко, О.Р. Артюх, О.М. Балакірева та ін. – К.: ДЦССМ, 2002. – 132 с.
295. *Никандров В.В.* Антитренинг или контуры нравственных и теоретических основ психотренинга: Учеб. пособие. – СПб.: Речь, 2003. – 176 с.
296. *Никитин В.А.* Социальная работа: проблемы теории и подготовки специалистов: Учеб. пособие. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2002. – 236 с.
297. *Никитин В.М.* Механизм поддержки детей и семей, находящихся в социально-опасном положении // Социальная работа с семьей и детьми: Сб. статей. – СПб: Изд-во С.-Петер. ун-та, 2002. – С. 156-164.
298. *Никитина Л.Е.* Социальная педагогика: Учеб. пособие. – М.: Академический проект, 2003. – 272 с.
299. *Никитина Л.Е.* Социальный педагог в школе. – М.: Академический проект, 2003. – 112 с.
300. *Никитина Н.И.* Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие / Н.И. Никитина, М.Ф. Глухова. – М.: ВЛАДОС, 2005. – 399 с.
301. *Никончук А.С.* Социально-педагогические исследования в социуме // Сацьяльна-педагогічна робота. Часопис. – 1998. – № 1. – С. 27-41.
302. *Никончук А.С.* Социально-педагогический проект: просто о сложном // Сацьяльна-педагогічна робота. Часопис. – 2000. – № 1. – С. 45-54.
303. *Ничкало Н.* Соціальна педагогіка: перспективи досліджень //Реформування соціальних служб в Україні: сучасний стан та перспективи: Зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. / За ред. Неллі Ничкало, Бреда Мак Кензі. – Львів-Вінніпег: Малті-М, 2003. – С. 148-156.

304. *Новіков В.* Соціальне партнерство // Соціальна політика і соціальна робота. – 2000. – № 1. – С. 47-52.
305. *Новохацький В.Д.* Неурядові організації як фактор розбудови громадянського суспільства в Україні: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Дніпропетров. нац. ун-т. – Д., 2005. – 16 с.
306. *Нойфельд И.* Методы социальной работы // Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт. В 2т. Т.1. – Москва-Тула, 1993. – С. 135-145.
307. *Нормативно-правове забезпечення діяльності центрів соціальних служб для молоді.* Частина I. – К.: ДЦССМ, 2003. – 762 с.
308. *Нормативно-правові акти та документи, розроблені на виконання Указу Президента України від 11 липня 2005р. №1068 „Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей”.* – К., 2005. – 103 с.
309. *Овчарова Р.В.* Справочная книга социального педагога. – М.: Сфера, 2001. – 480 с.
310. *Олифиренко Л.Я.* Муниципальная система социально-педагогической поддержки детства: теория и практика: Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01. – М., 1999. – 45 с.
311. *Олсон С.* Социальная работа в общине (микрорайоне) // Социальная работа / Отв. ред. И.А.Зимняя. Вып. 1. – М., 1992. – С. 32- 38.
312. *Організація діяльності консультативних пунктів „Довіра” центрами соціальних служб для молоді: Метод. посіб. / За ред. П.Б. Лазаренко, І.М. Пінчук.* – К.: ДЦССМ, 2003. – 138 с.
313. *Организации, работающие в области ВИЧ/СПИД в Украине: Справочник.* – К., 2003. – 529 с.
314. *Організація і технології соціальної роботи з дітьми вулиці.* Навч. посіб. / За ред. Капської А.Й. – К.: Інтернаціональний Союз. Ліга Соціальних працівників України, 2003. – 260 с.
315. *Організація партнерства у місцевих громадах: Метод. реком. / Т. П. Басюк, О.В. Безпалько, І. В. Братусь та інші. / За заг. ред. І. Д. Звереві. – К.: Науковий світ, 2006. – 43 с.*
316. *Органи міської виконавчої влади та громадськість: співпраця в обговоренні проектів рішень.* Матеріали Всеукраїнського семінару (м.Київ, 13 липня 2001р.). – К.: Центр „Демократія і розвиток”, 2001. – 82с.
317. *Оржехівська В.М.* Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: Навч.-метод. посіб. – К.: ВіАн, 1996. – 352 с.
318. *Осадчий І.Г.* Освіта сільського регіону: теорія і технологія управління розвитком: Монографія. – К.: Шкільний світ, 2005. – 260 с.
319. *Основи батьківської компетентності: Навч. посіб. / Упоряд.: Т.Г. Веретено, І.Д. Зверєва, Н.Ю. Шевченко. За заг. ред. І.Д. Звереві. – К.: Науковий світ, 2006. – 156 с.*
320. *Осьмачко Н.В.* Социальное проектирование в системе социальной работы // Теория и практика социальной работы на рубеже веков.

- Материалы I международной научно-практической конференции. Т.1 / Отв. ред. М.В. Ромм – Новосибирск, 2001. – С. 152-155.
321. *Павленок П.Д.* Теория, история и методика социальной работы: Учебное пособие. – М.: Дашков и К. – 2003. – 428 с.
322. *Пак О.* Соціальні послуги на Херсонщині: громадська оцінка ефективності // Добра воля – 2004 – № 5 (31) – С. 16-18.
323. *Панцир Сергій* Соціальні послуги: законотворчі інновації державного регулювання соціальної сфери – [http:// krytyka.kiev.ua./comment/Pancyr/html](http://krytyka.kiev.ua./comment/Pancyr/html)
324. *Парфенов К.С.* Самоорганизация населения в трансформируемой социальной системе: Автореф. дис... канд. соц. наук: 22.00.04. – Хабаровск, 2003. – 23 с.
325. *Пащенко В.І.* Неурядові організації як інститут громадянського суспільства : методологія дослідження та стан в Україні: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К., 2005. – 16 с.
326. *Пащенко Д.І.* Зарубіжний досвід гуманізації соціального середовища та виховання. – К.: Знання, 1999. – 208 с.
327. *Пащенко С.Ю.* Підготовка соціальних педагогів до організації освітньо-дозвілєвої діяльності учнівської молоді: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – Запоріжжя, 2000. – 176 с.
328. *Пащенко С.Ю.* Соціально-педагогічна проблема самоорганізації дозвілля підлітків // Соціалізація особистості: Зб. наук. пр. Т. XXII. – К.: Логос, 2004. – С. 72-84.
329. *Пейн М.* Община как основа социальной политики и социальной идеи // Взаимосвязь социальной работы и социальной политики. – М.: Аспект Пресс, 1997. – С. 44-62.
330. *Пейсахович Г.Е.* Реализация социально-педагогических функций школы-комплекса: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Ярославль, 1998. – 169 с.
331. *Перепелиця М.П.* Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект). – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2001. – 242 с.
332. *Петрова І.В.* Організація культурно-дозвілєвої діяльності клубів у країнах Західної Європи та США: Дис. ...канд. пед. наук. 13.00.05. – К., 2000. – 245 с.
333. *Петрова І.В.* Дозвілля в зарубіжних країнах. Підручник. – К.: Конкор, 2005. – 408 с.
334. *Пеша І.В.* Соціальне становлення дітей в дитячих будинках сімейного типу: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Національний пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2000. – 20 с.
335. *Підготовка* волонтерів до роботи у службі „Телефон Довіри”. – К.: ДЦССМ, 2003. – 116 с.
336. *Підготовка* волонтерів та їх роль у реалізації соціальних проектів / Під ред. І. Зверєвої, Г. Лактіонової. – К.: Науковий світ, 2001. – 49 с.

337. *Підготовка та впровадження місцевих екологічних програм у територіальних громадах України: Посібник.* – К.: МЕР, 2004. – 143 с.
338. *Пинкус А., Минахан А. Практика социальной работы (формы и методы).* – М.: Союз, 1993. – 223 с.
339. *Платонова Н.М. Дидактика социального образования: особенности обучения социальной работе.* – СПб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 2001. – 168 с.
340. *Плоткин М.М. Социальное воспитание школьников: Монография.* – М.: Изд-во Института педагогики социальной работы, 2003. – 200 с.
341. *Плотников П.В. Партнерство молоді та органів влади – шлях до прискорення соціалізації: Монографія.* – Донецьк: Поліграфіст, 2001. – 330 с.
342. *Плотников П.В. Соціально-педагогічні основи соціалізації молоді промислового регіону: Автореф. дис... док. пед. наук: 13.00.05 /Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди.* – Харків, 2005. – 36 с.
343. *Плышевский В.Г. Прогнозирование, проектирование и моделирование в социальной работе.* – М.: Социально-технологический институт МГУС, 2001. – 95 с.
344. *Побірченко Н.С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у другій половині XIX – на початку XX століття. Кн.1.: Київська громада.* – К.: Науковий світ, 2000. – 307 с.
345. *Покращення якості соціальних послуг дітям та сім'ям в громаді / За заг. ред. О. В. Безпалько.* – К.: Науковий світ, 2006. – 80 с.
346. *Поліщук В.А. Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: зарубіжний досвід. Посібник.* – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. – 184 с.
347. *Поліщук Ю.Й. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні: Монографія / За ред. Н.Г. Ничкало.* – Тернопіль: ТНПУ, 2005. – 432 с.
348. *Политика: Толковый словарь: Русско-английский.* – М.: ИНФРА-М, 2001. – С. 384.
349. *Полонский В.М. Понятийно-терминологический аппарат педагогики // Педагогика.* – 1999. – № 8. – С. 16-23.
350. *Пономаренко С.Є. Культурно-освітні організації Волині (1921-1939 р.р.): Дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01.* – Луцьк: 2001. – 226 с.
351. *Попович Г.М. Соціальна робота в Україні і за кордоном: Навч.-метод. посіб.* – Ужгород: Гражда, 2000. – 134 с.
352. *Попович Г.М. Потреби як визначальна умова інституціалізації соціальної роботи // Соціальна робота в Україні: теорія і практика.* – 2003. – № 1. – С. 12-21.
353. *Попович Г.М. Умови інституціалізації соціальної роботи в Україні: Автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.03 / НАН України, Інститут соціології.* – К., 2004. – 20 с.

354. *Послуги соціальних служб для дітей, молоді, різних категорій сімей м. Києва.* Інформаційно-рекламна збірка / Під ред. Шендеровського К.С., Ткач І.Я. – К.: КМЦССМ, 2004. – 86 с.
355. *Построение партнерства: Метод. рекомен.* – К.: Alliance, 2003. – 143 с.
356. *Права дитини: сучасний досвід та інновації: Зб. інформ. і метод. матеріалів / За заг. ред. Г.М. Лактіонової.* – К.: Либідь, 2005. – 256 с.
357. *Превентивна робота з молоддю за методом „рівний-рівному”:* Навч. посіб. / За ред. І. Д. Зверєвої. – К.: Навчальна книга, 2002. – 256 с.
358. *Принцип активизации в социальной работе / Под ред. Ф.Парслоу; Пер с англ. Под ред. Б.Ю.Шапиро.* – М.: Аспект Пресс, 1997. – 223 с.
359. *Проблеми бездоглядності та безпритульності в Україні: Тематична Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 року.* – К.: Державний ін-т проблем сімей та молоді, 2004. – 240 с.
360. *Прогресс наций.* – ЮНІСЕФ, 1997. – С. 59-61.
361. *Проект на підтримку розвитку неурядових організацій в Україні (Інформаційно-довідникові матеріали).* – К.:Творчий центр „Каунтерпарт”, 2001. – 146 с.
362. *Проект уличной социальной работы в берлинском районе Хеллерсдорф // Социальная педагогика.* – 2004. – № 2. – С. 114-118.
363. *Профессиональная кухня тренера (из опыта работы неформального образования в третьем секторе) / Отв. ред. Е. Карпиевич, В. Величко.* – СПб.: Невский проспект, 2003. – 256 с.
364. *Профілактика ВІЛ/СНІД в учнівському та молодіжному середовищі: Довідник для соціальних працівників, вчителів, шкільних психологів, батьків / О.Т. Баришполець, І.Ф. Ільїнська, Б.П. Лазоренко, І.М. Пінчук, С.І. Хаїрова, А.М. Щербинська.* – К.: Держсоцслужба, 2005. – 204 с.
365. *Прутченков А.С. Социально-психологический тренинг в школе.* – М.: Генезис, 2001. – 648 с.
366. *Психология социальной работы / О.Н. Александрова, О.Н. Боголюбова и др.; Под ред. М.А. Гулиной.* – СПб.: Питер, 2002. – 352 с.
367. *Путіловська Н.Б. Педагогічні умови удосконалення організації вільного часу сільських молодших школярів: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Київський інститут культури.* – К., 1994. – 22 с.
368. *Пшеницина О.В. Общественные организации как субъект социальной работы // Социологические исследования.* – 2000. – № 6. – С. 135-137.
369. *Развитие социального партнерства: новые подходы.* – Новосибирск, 2001. – 164 с.
370. *Развитие сообществ: пособие для консультантов и организаторов / Г. Веремейчик, С. Гавдис, Т. Пошевалова.* – Минск: Доктор-Дизайн, 2003. – 126 с.
371. *Ресурси інновацій: організаційний, фінансовий, адміністративний: Учеб. пособие / Под ред. И.П. Николаевой.* – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 318 с.
372. *Реформування та модернізація соціальних послуг // Соціальний захист.* – 2005. – № 9. – С. 8-10.

373. *Роджерс К.* О групповой психотерапии. – М.: Прогресс, 1993. – 438 с.
374. *Рогинская М.* Ходит Андрей на костылях, а верхом на лошади – летает! // Факты. – 1997. – 24 апреля. – С. 8.
375. *Рожков М.И., Волохов А.В.* Детские организации: возможности выбора. – М.: Фидес, 1996. – 111с.
376. *Розробка та реалізація стратегій розвитку територіальних громад: вітчизняний досвід.* – К.: Дата Банк Україна, 2003. – 272 с.
377. *Розширення можливостей недержавних організацій через залучення волонтерів та створення мереж / В.Дибайло, Ш.Малеріус, Л.Гривняк, С.Бартоломеюссен.* – К., 2004. – 98 с.
378. *Ромм М.В., Ромм Т.А.* Теория социальной работы: Учеб. пособие. – Новосибирск, 1999. – 64 с.
379. *Ромм М.В.* Адаптация личности в социуме: теоретико-методологический аспект: Монография. – Новосибирск: Наука, 2002. – 275 с.
380. *Рубинштейн С.Л.* Основы общей психологии. В 2т. Т.П. – М.: Педагогика, 1989. – 328 с.
381. *Руденко В.* Фінансово-матеріальні ресурси органів місцевого самоврядування як засоби реалізації соціальної спрямованості держави // Ресурси розвитку. Адміністративна реформа в Україні. / Упор. М. Пухтинський, Є. Рахімов. – К.: Логос, 2002. – С. 163-174.
382. *Рузанов В.И.* Новые смыслы в социальной работе: теория и практика // Социальная теория. Социальная политика. Социальная работа. Сб. науч. статей. – Красноярск: Красноярский гос. ун-т, 2000. – С. 9-18.
383. *Русанов Ю.А.* Чернігівська „Громада” в українському національно-культурному русі у другій половині XIX – початку XX століття: історіографічний аспект: Дис. ... канд. істор. наук: 07.00.06. – К.,1995. – 179 с.
384. *Рыбакова Н.А.* Социальная работа и социальное образование: условия сохранения и развития жизненных сил человека в динамике социобытия: Монография. – Псков: Псковский гос. пед. ин-т. , 2000. – 184 с.
385. *Саакян В.Э.* Проявление и тенденции развития общины и общинности в Армении: Автореф. дис... канд. социол. наук: 22.00.03. – Ереван, 2002. – 22 с.
386. *Савченко С.В.* Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору: Автореф. дис... док. пед. наук: 13.00.05. – Луганськ, 2004. – 41с.
387. *Савчук Б.П.* Волинська „Просвіта”. – Рівне: Ліста, 1996. – 154 с.
388. *Савчук Б.П.* Українські громадські організації в суспільному житті Галичини (остання третина XIX ст. – кінець 30-х років XXст.): Дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. – К., 1999. – 492 с.
389. *Самоукина Н.В.* Практический психолог в школе: лекции, консультирование, тренинги. – М.: ИНТОР, 1997. – 199 с.

390. *Селивоненко О.Г.* Ценностные ориентации социально-педагогической деятельности на современном этапе развития социальной педагогики // Образование и общество. – 2001. – № 5. – С. 224-31.
391. *Семенов В.Д.* Община и клуб. Воспитательный потенциал и его пределы. – Ижевск: Удмуртский дом, 2000. – 38 с.
392. *Семенова М.И.* Проблема ранней социализации индивида как личности (социально-философский анализ): Дис... канд. филос. наук: 09.00.11. – К., 1993. – 161с.
393. *Семигіна Т.* Інформаційно-консультативні центри в системі соціального захисту населення // Соціальна політика і соціальна робота. – 2000. – № 1. – С. 77-82.
394. *Семигіна Т.* Соціальна політика у глобальному вимірі. – К.: Пульсари, 2003. – 252 с.
395. *Семигіна Т.* Робота в громаді: практика й політика. – К.: Видавничий дім „КМ Академія”, 2004. – 180 с.
396. *Сенченко А.В.* Матеріальна база дозвілля та її вплив на розвиток культурно-дозвільної діяльності (методологічні аспекти): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. – К., 1995. – 155 с.
397. *Сидоров В.Н.* Профессиональная деятельность социального работника: ролевой подход. – Винница, 2006. – 404 с.
398. *Сила общественной инициативы* // Социальная педагогика. – 2004. – № 3. – С. 11-12.
399. *Сидоренко О.І., Сидоренко Н.М.* Зв'язки з громадськістю: Як їх встановлювати і підтримувати? Навч.-метод. посіб. – К.: Центр інновацій та розвитку, 1998. – 100 с.
400. *Сільська* молодь України в період політичних та економічних трансформацій: настрої, орієнтації, сподівання. – К.: Академпрес, 1998. – 168 с.
401. *Сільська* молодь України: стан, проблеми та шляхи їх вирішення: щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2003 р.). – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 266 с.
402. *Сільська* молодь України: стан, проблеми та шляхи їх вирішення: щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді про становище молоді в Україні (за підсумками 2004 р.) / Т.В. Безулик, А.І.Білий, Є.І. Бородин та ін.; Ред. кол.: Ю.О. Павленко та ін.; Державний ін-т проблем сім'ї та молоді. – К.: Гопак, 2005. – 264 с.
403. *Склярів О.П.* Поняття „соціально-педагогічне” в категоріальному апараті соціального пізнання: Дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. – Суми, 2000. – 173 с.
404. *Склярова Т.В.* Современные аспекты социально-педагогической деятельности // Образование. – 2004. – № 11. – С. 30-35.
405. *Скуратівський В.А., Шевченко М.Ф.* Соціальні системи та соціологічні методи дослідження: Навч. посіб. – К.: Вид-во УАДУ, 1998. – 188 с.

406. *Сластенин В.А.* Социальный педагог и социальный работник: Личность и профессия // Теория и практика социальной работы: Отечественный и зарубежный опыт. – М.; Тула, 1993. – Т. 2. – С. 265-272.
407. *Смолінська О.* До питання про методіку соціально-педагогічної роботи з населенням // Шлях освіти. – 2002. – № 1. – С. 14-17.
408. *Словарь по социальной педагогике: Учеб. пособие / Авт.-сост. Л.В.Мардахаев.* – М.: Академия, 2002. – 368 с.
409. *Собчак Н.М.* Зміст і форми професійної підготовки соціальних працівників у системі неперервної освіти в США: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – Тернопіль, 2004. – 216 с.
410. *Советова О.С.* Основы социальной психологии инноваций: Учеб. пособие. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 2000. – 152 с.
411. *Современный подросток: проблемы жизнедеятельности.* – М.: НИИ семьи и воспитания, 1999. – 80 с.
412. *Соколов Р.В.* Участие населения в воспитании детей и подростков по месту жительства. – М., 1993. – 192 с.
413. *Софронова В.М.* Прогнозирование и моделирование в социальной работе: Учеб. пособие. – М.: Академия, 2002. – 192 с.
414. *Соціальна, педагогічна та психокорекційна робота з засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі: Метод. посіб. з питань соціальної реабілітації у громаді неповнолітніх засуджених / За ред. І.Д. Звереві.* – К.: Науковий світ, 2006. – 277 с.
415. *Соціальні послуги на рівні громади: український досвід та перспективи / За ред. Т.Семигіної.* – К.: СПД Войцицька, 2005. – 133 с.
416. *Социальный заказ в Одессе: нормативно-методическое обеспечение.* – Одесса: Ковчег, 2003. – 63 с.
417. *Социальная защита человека: региональные модели / Под ред. В.Г. Бочаровой, М.П. Гурьяновой.* – М.: Изд-во АСОПиР РФ, 1995. – 185 с.
418. *Социальная защита сельского населения: проблемы и опыт социальных служб // Социальная работа.* – 2004. – № 4. – С. 14-19.
419. *Соціально-економічні проблеми дитинства в сучасному українському селі / Авт. кол. Л.С. Волинець, А.Г. Зінченко, І.Б. Іванова та ін.* – К.: Академія, 1998. – 136 с.
420. *Социально-культурная деятельность: поиски, проблемы, перспективы: Сб. статей / Под ред. Т.Г. Киселевой, Ю.А. Стрельцова, Б.Г. Мосалева.* – М.: МГУКИ, 2000. – С. 38-44.
421. *Соціально орієнтовані недержавні організації: наші досягнення.* – К.: TACIS. – 56 с.
422. *Соціальне партнерство: перші кроки та перспективи впровадження програми міжсекторної взаємодії в місті Боярка Київської області / Автор-упор. В.Є. Кучереносов.* – Боярка: Благодійний фонд „Громадський форум”, 2000. – 76 с.
423. *Социальная педагогика: Учеб. пособие / Под ред. В.А.Никитина.* – М.: ВЛАДОС, 2000. – 272 с.

424. *Социальная педагогика: Курс лекцій / Под ред. М.А. Галагузовой.* – М.:ВЛАДОС, 2000. – 416 с.
425. *Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. А.Й. Капської* – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.
426. *Социально-педагогический колледж: Учеб. пособие по подготовке социальных педагогов села / Под ред. М.П. Гурьяновой.* – М.:СОЦИННОВАЦИЯ, 1995. – 590 с.
427. *Социально-педагогическая поддержка детей группы риска: Учеб. пособие / Л.Я. Олифиренко, Т.И. Шульга, И.Ф. Дементьева.* – М.: Академия, 2002. – 256 с.
428. *Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю з обмеженими функціональними можливостями / За ред А.Й. Капської.* – К.: ДЦССМ, 2003. – 146 с.
429. *Соціально політика: теми та підходи / Поль Спікер.* – К.: Фенікс, 2000. – 400 с.
430. *Соціально робота в територіальній громаді м. Києва: досвід 2004 року: Нариси практиків / Під ред. К.С. Шендеровського, І.Я. Ткач, К.В. Савченко.* – К.: КМЦССМ, 2004. – 217 с.
431. *Соціально робота в Україні: перші кроки / Під ред. В.Полтавця.* – К.: Видавничий дім „КМ Academia”, 2000. – 236 с.
432. *Соціально робота в Україні: Навч. посіб. / І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, С.Я. Харченко та ін.; За заг. ред. І.Д. Зверевої, Г.М. Лактіонової.* – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 254 с.
433. *Соціально робота: Короткий енциклопедичний словник.* – К.: ДЦССМ, 2002. – 536 с.
434. *Соціально робота: технологічний аспект: Навч. посіб. / За ред. А.Й. Капської.* – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
435. *Социальная работа с семьей в системе местного самоуправления. Учеб. пособие / Под. ред. В.П. Малыгина.* – М.: Социально-технологический институт МГСУ, 2000. – 197 с.
436. *Социальная работа: теория и практика: Учеб. пособие / Отв. ред. Е.И. Холостова, А.С. Сорвин.* – М.: ИНФРА-М, 2001. – 427 с.
437. *Социальная работа / Под ред В.И. Курбатова.* – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 576 с.
438. *Социальная работа с семьей и детьми: Сб. статей.* – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2002. – 290 с.
439. *Социальная работа: теория и организация: Учеб. пособие / П.П. Украинец, С.В. Лапина, С.Н. Бурова и др.* – Минск: Тетра Системс, 2005. – 288 с.
440. *Соціально робота та роль соціально орієнтованих неурядових організацій. Український і закордонний досвід / А.М. Бойко, З. Вайсман.* – К., 2004. – 40 с.
441. *Социальная философия. Учебник / Под общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача* – Киев-Харьков: Единорог, 2002. – 736 с.

442. *Социальная философия: Словарь* / Сост. и ред. В.Е. Кемеров, Т. Х. Керимов. – М.: Академический проект, 2003. – С. 287.
443. *Соціологія культури: Навч. посіб.* / За ред. О.М Семашка, В.М. Пічі. – Львів: Новий світ, 2004. – 334 с.
444. *Социологический энциклопедический словарь.* – М.: НОРМА, 2000. – С. 215.
445. *Стан та соціальний захист сільських дітей: Тематична державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2004 р.* – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2005. – 250 с.
446. *Становище сімей в умовах малих міст України: Державна доповідь про становище сімей в Україні (за підсумками 2004 р.)* / Т.Ф. Алексеєнко, Т.В. Говорун, Н.Г. Гойда та ін. – К.: Гопак, 2005. – 226 с.
447. *Створення і діяльність кризових центрів для бездоглядних і безпритульних дітей* / За ред. проф. А.Й. Капської. – К.: Видавничий дім „Калита”, – 2005. – 104 с.
448. *Структурна профілактика як метод запобігання новим випадкам ВІЛ-інфікування та покращання якості життя дюдей, які живуть із ВІЛ/СНІД: Метод. матеріали для тренера* / Автори-упоряд.: В. В. Молочний, Т. П. Цюман, В. В. Лях; За заг. ред. І. Д. Зверєвої. – К.: Науковий світ, 2006. – 93с.
449. *Степанова Т. Социальная защита сельских школьников в условиях модернизации образования // Социальная педагогика.* – 2003. – № 2. – С. 60-64.
450. *Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики.* – К.: „К.І.С.”, 2003. – 296 с.
451. *Стратегія і тактика комунікацій із громадськістю для організації третього сектора: Метод. посіб.* / За ред. В.Г. Королька. – К., 2003. – 216 с.
452. *Стратегія планування сталого розвитку за участі громади: Прак. посіб.* / За ред. В. Кашевського. – Рівне, 2004. – 124 с.
453. *Субтельна Г. Вакаційні оселі як історична форма соціальної роботи з малозабезпеченими українськими дітьми та молоддю // Реформування соціальних служб в Україні: сучасний стан та перспективи: Зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф.* / За ред. Неллі Ничкало, Бреда Мак Кензі. – Львів-Вінніпег: Малті-М, 2003. – С. 170-173.
454. *Субтельний Орест* Україна. Історія. – К.: Либідь, 1992. – 510 с.
455. *Супруненко В. Народина. Витоки нації: символи, вірування, звичаї та побут українців.* – Запоріжжя: Берегиня, 1993. – 136 с.
456. *Сурмин Ю.П., Туленков Н.В. Теория социальных технологий: Учеб. пособие.* – К.: МАУП, 2004. – 608 с.
457. *Суровцева А.П., Суковатова О.В. Модель центра по работе с детьми, оказавшимися в трудной жизненной ситуации // Социальная работа с семьей и детьми: Сб. статей.* – СПб: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2002. – С. 235-243.
458. *Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. Т.2.* – К.: Радянська школа. – 657с.

459. *Сухомлинський В.О.* Вибрані твори в п'яти томах. Т.4. – К.: Радянська школа. – 629 с.
460. *Сучасна теорія соціальної роботи / Пейн Малколм.* – К., 2000. – 456 с.
461. *Сушик Н.С.* Застосування соціально-психологічного тренінгу в діяльності соціального педагога для корекції агресивної поведінки підлітків // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2003. – №1.– С. 49-58.
462. *Теодор Шанін* Соціальна робота як культурний феномен сучасності // Соціальна політика і соціальна робота. – 1998. – № 1-2. – С. 39-68.
463. *Терлецький Омелян* Як будували і як руйнували український народ. – Львів, 1921. – 19 с.
464. *Территория* общения. Информационно-методический справочник. – М., 1997. – 84 с.
465. *Тетерский С.В.* Международный опыт государственно-общественной поддержки социальных инициатив детей и молодежи – М.: Реглант, 2003. – 60 с.
466. *Тетерский С.В.* Социальные инициативы детей и молодежи: поддержка общества и государства: Монография. – М.: Реглант, 2003. – 214 с.
467. *Технологии* уличной социальной работы / Под ред. Е.А. Вороновой, В.Н. Келасьева, Г.С. Кургановой. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2002. – 104 с.
468. *Технологии* социальной работы в различных сферах жизнедеятельности / Под ред. П.Д. Павленка. – М.: Дашков и К, 2004. – 236 с.
469. *Технологии* социальной работы с детьми и подростками: Сб. статей / Под ред. В.Н. Келасьева. – СПб.: Изд.- во С.-Петербур. ун-та, 2001. – 264 с.
470. *Технологізація* волонтерської роботи в сучасних умовах / За ред. А.Й. Капської. – К., 2001. – 140 с.
471. *Технологія* роботи з різними категоріями клієнтів центрів соціальних служб для молоді: Метод. посіб. / С.В. Толстоухова, О.О. Яременко, О.В. Вакуленко та ін. – К.: ДЦССМ, 2003. – 88 с.
472. *Типове* положення про соціальний гуртожиток. – <http://www.rada.gov.ua>.
473. *Типове* положення про соціальний центр матері і дитини. – <http://www.rada.gov.ua>.
474. *Типове* положення про центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді. – <http://www.rada.gov.ua>.
475. *Типове* положення про центр соціально-психологічної допомоги. – <http://www.rada.gov.ua>.
476. *Типове* положення про центр соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями. – <http://www.rada.gov.ua>.
477. *Титаренко Т.М.* Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
478. *Титов Б.А.* Социализация детей, подростков и юношества в сфере досуга. – СПб: СПбГАК, 1996. – 275 с.

479. *Ткачук А.* Законодавство для третього сектору: проблеми правового регулювання. – К.: Ін-т громад. сусп-ва, 2003. – 43 с.
480. *Ткачук А. Ф.* Населення чи громада? Або як впливати на місцеву владу. – К.: Інститут громадянського суспільства, 2003. – 73 с.
481. *Толстоухова С.В.* Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді. Орієнтир на партнерство // Права дітей. – 2005. – жовтень. – С. 8-9.
482. *Толстоухова С.В.* Організаційно-педагогічні основи функціонування системи соціальних служб для молоді: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 2002. – 287 с.
483. *Толстоухова С.В.* Соціальна робота в Україні як невід'ємна складова соціальної політики держави // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2002. – № 1. – С. 70-81.
484. *Топчий Л.В.* Проблемы взаимосвязи социальных изменений и социальной работы // Работник социальной службы. – 2002. – № 3. – С. 9-15.
485. *Тренинги Народного Фонда.* Расширенный каталог / Сост. Карасев Ф.Г., Карасева О.А. – М.: Прометей, 2001. – 128 с.
486. *Третій сектор в Україні: проблеми становлення.* – К., 2001. – 170 с.
487. *Троцько Г.В., Трубавіна І.М., Хлебнікова Т.К.* Українські дитячі та молодіжні громадські організації: Навч. посіб. – Харків, 1999. – 206 с.
488. *Трубавіна І.М.* Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. – К.: ДЦССМ, 2002. – 132 с.
489. *Труд и социальное развитие: Словарь.* – М.:ИНФРА-М, 2001. – С. 266.
490. *Турчак О.В.* Сільська громада у лемків (1866-1939): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05. – Львів, 1996. – 236 с.
491. *Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / А.П. Пономарьов, Л.Ф. Артюх, Т.В. Косміна та ін.* – К.: Либідь, 1993. – 256 с.
492. *Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини та підвищення потенціалу громади: Метод. матеріали до тренінгу / Упоряд І. В. Братусь та ін.; За заг. ред. Г.М. Лактіонової.* – К.: Науковий світ, 2004. – 86 с.
493. *Участие детей и молодежи в процессах принятия решений.* – К.:ЮНИСЕФ, 2002. – 33 с.
494. *Участие общин в преодолении бедности и социальном развитии: зарубежный опыт и отечественные реалии / Е.В. Воловодова, Ю.К. Бегма, О.А. Василенко, А.Ю. Касперович.* – Донецк, 2002. – 64 с.
495. *Участь молоді у розвитку громад в Україні: Посібник для молоді / За ред. О. Захарченко.* – К.: Пульсари, 2005. – 76 с.
496. *Фаулер Алан В* поисках равновесия. Руководство по повышению эффективности неправительственных организаций в сфере международного развития. – INTRAC, 2001. – 351с.
497. *Фащевский Н.И.* Территориальная организация жизнедеятельности населения: (методология и научно-методические основы общественно-географического исследования): Дис. ... д-ра социол. наук: 11.00.02.– К., 1993. – 412 с.

498. *Федулин А.А.* Становление и развитие системы социального партнерства в России. – М.: Галерея, 1999. – 320 с.
499. *Филенко В.И.* Социальное партнерство в системе взаимодействия органов муниципальной власти и местного самоуправления. – М.: Социально-технологический институт МГУС, 2000. – 82 с.
500. *Филонов Г.Н.* Социально-педагогическая теория: сущность и тенденция развития // Педагогика. – 1997. – № 6. – С. 36-42.
501. *Филонов Г.Н.* Ценностно-целевые ориентации социально-педагогической деятельности // Воспитание школьников. – 2003. – № 5. – С. 33-36.
502. *Философия социальной работы: Монография / Под ред. В.И. Митрохина.* – М.: МГСУ Союз, 1998. – 208 с.
503. *Фирсов М.В.* Введение в теоретические основы социальной работы (историко-понятийный аспект). – М.: МОДЭК, 1997. – 192 с.
504. *Фирсов М.В., Студенова Е.Г.* Теория социальной работы: Учеб. пособие. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 324 с.
505. *Фирсов М.В., Шапиро Б.Ю.* Психология социальной работы: Содержание и методы психосоциальной практики: Учеб. пособие. – М.: Академия, 2002. – 192 с.
506. *Фишер-Гейзер А.М.* Социальные службы в Швейцарии // Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт. В 2 т. Т.1. – Москва-Тула, 1993. – С. 215-219.
507. *Форми і методи соціальної роботи в системі центрів соціальних служб для молоді / За заг. ред. С. В. Толстоухової, І.М. Пінчук.* – К.: УДЦССМ, 2000. – 128 с.
508. *Формування здорового способу життя молоді в Україні: національна модель „Молодь за здоров’я” / П. Шатц, О. Балакірева та ін.* – К.:Укр. ін-т соц. досліджень, 2005. – 130 с.
509. *Формування здорового способу життя молоді: стратегія розвитку українського суспільства. Частина 1. / О.О. Яременко (кер. авт. кол.), О.В. Вакуленко, Ю.М. Галустян та ін.* – К.: Державний інститут проблем сім’ї та молоді, 2004. – 164 с.
510. *Формування здорового способу життя молоді: стратегія розвитку українського суспільства. Частина 2. / О.О. Яременко (кер. авт. кол.), О.В. Вакуленко, Н.М. Комарова та ін.* – К.: Державний інститут проблем сім’ї та молоді, 2004. – 216 с.
511. *Франко І.* Що таке громада і чим вона повинна бути ? // Збір. творів у 50 т. Т.44. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 172- 184.
512. *Хананашвили Н.* Социальный заказ и грант: основные экономико-правовые механизмы межсекторного взаимодействия // Партнерство в устойчивом развитии местных сообществ: опыт, возможности, перспективы: Материалы научно-практической конференции, Минск, 16-18 апреля 2004 г./ Редкол.: В.Корж (отв. ред.) и др. – Мн.: Медисонт, 2004. – С. 36-43.

513. *Харченко С.Я.*, Кратинів Н.С., Чиж А.Н., Кратінова В.А. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень: Учебно-метод. посібник. – Луганськ: Альма-матер, 2001. – 216 с.
514. *Харченко Т.Г.* Взаємодія школи та соціального середовища у вихованні учнів коледжів і ліцеїв Франції: Дис. ... канд. пед. наук 13.00.05. – Луганськ, 2002. – 201 с.
515. *Хеер Айседора* Визначення соціальної роботи 21 століття // Практична психологія та соціальна робота. – 2005. – № 9. – С. 63-68.
516. *Харченко С.Я.*, Краснова Н.П., Харченко Л.П. Соціально-педагогічні технології: Навч.-метод. посібник. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 552с.
517. *Холостова Е.И.* Социальная работа на селе: История и современность. – М.: Дашков и К, 2004. – 136 с.
518. *Холостова Е.И.* Социальная работа: время парадоксов и компромиссов // Работник социальной службы. – 2002. – № 2. – С. 7-12.
519. *Холостова Е.И.*, Дементьева Н.Ф. Социальная реабилитация. Учеб. пособие. – М.: Дашков и К, 2004. – 340 с.
520. *Хрестоматія* для некомерческих организаций / Душан Ондрушек и др. – Братислава, 2003. – 312 с.
521. *Цабан Н.* Про теоретичні концепції соціальної педагогіки та соціальної роботи у Німеччині // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Педагогіка.– № 3. – Тернопіль, 2005. – С. 148-152.
522. *Цюман Т.П.* Організаційно-методичні основи соціально-психологічного тренінгу // Практична психологія в соціальній роботі. Метод. посіб. – К.: Наукова думка, 2003. – С. 142- 156.
523. *Цюман Т.П.* Тернопільський ресурсний центр // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 6. – С. 51-52.
524. *Чейнен Гебріел* Із тіней. – Амстердам-Київ: Асоціація психіатрів України, 1997. – 127 с.
525. *Чернета С.Ю.* Самодіяльні молодіжні об'єднання як фактор формування соціальної активності особистості // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Зб. наук. пр. – К.: Інститут проблем виховання АПН України, 2002. – Кн. 2. – С. 118-122.
526. *Чернуха Н.М.* Формування громадянськості учнівської молоді: інтеграція виховних соціальних впливів суспільства. Монографія. – Луганськ: Альма матер, 2006. – 360 с.
527. *Шакурова М.В.* Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие. – М.: Академия, 2002. – 271 с.
528. *Шакурова М.В.* Социальное воспитание в школе: Учеб. пособие / Под ред. А.В. Мудрика. – М.: Академия, 2004. – 272 с.
529. *Шевченко І.* Органи самоорганізації населення: приховані ресурси територіальної громади // Соціальна політика і соціальна робота. – 2005. – № 4. – С. 81-91.
530. *Шевченко С.О.* Система управління виховною роботою зі школярами в регіоні: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Кривий Ріг, 2001. – 232 с.

531. *Шендеровський К.С.* Адаптаційний процес розвитку соціальних служб для молоді // Педагогічні науки. Вісник Луганського національного університету ім. Т.Г. Шевченка.– № 1(69). – Луганськ, 2004. – С. 260-270.
532. *Шендеровський К.С.* Взаємодія соціальних служб для молоді та громадських, благодійних організацій щодо задоволення потреб дітей, молоді, різних категорій сімей в м. Києві // Проблеми педагогічних технологій. Зб. наук. пр. Вип. 3-4. – Луцьк, 2004. – С. 63-72.
533. *Шендеровський К.С.* Соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді – особлива організація соціальної інфраструктури територіальної громади // Наукові записки інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України . Том. 4 – К.: Главник, 2005. – С. 317-323.
534. *Шендеровський К.С.* Управління соціальною роботою з дітьми та молоддю. Менеджмент соціальної служби: Навч.-метод. збірка. – К.: ДОВІРА, 2002. – 158 с.
535. *Шинкаренко Н.Ф.* Социально-педагогическая деятельность школы в открытой среде: Автореф. дис... канд. пед. наук. – М.,1996. – 15 с.
536. *Штефан Л.А.* Соціально-педагогічна теорія та практика в Україні (20-90-ті р.р. ХХ ст.). – Харків: Ексклюзив, 2002. – 264 с.
537. *Штефан Л.А.* Становлення та розвиток соціальної педагогіки як науки в Україні (20-90-ті рр. ХХ ст.): Автореф. дис ... канд. пед. наук: 13.00.01. / Харківський державний пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Харків, 2003. – 43с.
538. *Штинова Г.* Сколько в России социальных педагогов ? // Социальная педагогика. – 2003. – № 3. – С. 119-124.
539. *Штомпка П.* Социология социальных изменений / Пер. с англ. Под ред. В.А. Ядова. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.
540. *Шульга И.И.* Анимационная модель организации детско-юношеского досуга в практике социальной работы за рубежом // Теория и практика социальной работы на рубеже веков. Материалы I Международной научно-практической конференции. – Новосибирск: Новосибирский гос. ун-т, 2001. – С. 244-247.
541. *Шульга Т.И.,* Слот В., Спаниард Х. Методика работы с детьми „группы риска”. – М.: Изд-во УРАО, 2001. – 128 с.
542. *Энциклопедия социальной работы.* В 3т. Т.3: Пер. с англ. – М.: Центр общечеловеческих ценностей, 1994. – 466 с.
543. *Юдин Э.Г.* Методология науки. Системность. Деятельность. – М.: Эдиториал УРСС, 1997. – 444 с.
544. *Як визнавати* працю волонтерів: Практ. посібник. / Упоряд. В.Дибайло. – К.: Видавничий дім „КМ Академія”, 2002. – 31с.
545. *Як стати* волонтером. – Луганськ: Підліток, 2005. – 80 с.
546. *Якимець В.Н.* Межсекторальное социальное партнерство: теория, механизмы, технология, практика. – М: ТАСИС, 2004. – 128 с.
547. *Яременко О.О.* Педагогічні чинники соціалізації молоді країн Бенілюксу у структурі екокультурної діяльності: Дис. ... канд. пед наук: 13.00.05. – К., 2004. – 240с.

548. *Яремчук Н.* Робота в громаді як умова підготовки майбутнього вчителя // Проблеми соціалізації особистості у теорії та практиці сучасної науки: Матеріали конференції / За заг. ред. С.М. Коляденко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. – С. 54-60.
549. *Яркина Т.Ф.* Гуманизм как теоретико-методологическая основа социальной педагогики. – М.: РАО, 1997. – 68 с.
550. *Ярская В.Н.* Методология диссертационного исследования. – Саратов, 2000. – 108 с.
551. *Ярская-Смирнова Е.* Профессиональная этика социальной работы: Учебник. – М.: Ключ-С, 1998. – 96 с.
552. *Ярская-Смирнова Е.Р.* Профессионализация социальной работы в России в 1990-х гг. / Профессионализация социальной работы / Сб. статей. Отв. ред. Л.С. Малик. – Архангельск: Поморский гос. ун-т, 2001. – С. 11-31.
553. *Ярская-Смирнова Е.Р., Наберушкина Э.К.* Социальная работа с инвалидами. – СПб.: Питер, 2004. – 316 с.
554. *Яценко А.М.* Організаційно-культурні ресурси і механізми соціального управління: Монографія. – Одеса: Астропринт, 2003. – 208 с.
555. *Ящук Г.П.* Формування життєвої компетентності особистості старшокласників загальноосвітніх шкіл: Дис. ... канд. пед. наук: 13. 00. 07. – К., 2001. – 260 с.
556. *Wopp M., Wopp G.* A Practical Guide to Building Sustainable Communities – Calgary: Alberta, 1998. – 68 p.
557. *Brager G., Specht H.* Community organizing. – N.Y.: Columbia University Press. – 1973. – 363 p.
558. *Butcher H.* Community and Public Policy. – London, 1993. – 220 p.
559. *Byrne T.* Padfield C. Social Services. – London, 1985. – 387 p.
560. *Canadian Association of Social Workers.* Code of Ethics. – Ottawa, 1994. – 174 p.
561. *Community Organizing and Community Building for Health.* – Rutgers, the state University of New Jersey, 2005. – 489 p.
562. *Handbook: A framework for evaluating community development.* – London: CDF Publications, 2000. – 82 p.
563. *Hart P.* Children's participation. Joseph Rowntree Foundation. York. 1991.
564. *Haya Itzhaky and Alan S. York* Showing Results in Community Organization // Social Work . – 2002. – № 2 . – P.125-132.
565. *Norheim L.* Community Development for Health: a resource guide for health workers. – Lancaster, 1999. – 105 p.
566. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English.* A. S. Hornby. Fourth edition // chief editor A. P. Cowie Oxford Univ Press 1995. – 1580 p.
567. *Smith M.* Concepts of community work – A British view // Community development / Theory and method of planned change/ Ed/ by Dan F/ Chekki / - Vikas publishing house/ PVT LTD. 1987. – P. 47-59.

568. *Social Work with Children & Families. Getting into Practice.* Ian Bulter and Gwenda Roberts. – London and Bristol, Pennsylvania: Jessica Kingsley Publishers, 1997. – 287 p.
569. *Taylor P.* Involving communities: a handbook of policy and practice. Glasgow. – Scottish Community Development Centre, 2001. – 149 p.
570. *The voluntary youth in Ishoj // City youth in multi-ethnic Europe.* Amersfoort, Amsterdam, 1997. – P. 36-39.
571. *Thomas M., Pierson G.* Dictionary of Social Work. – London 1999. – p. 404.
572. *Twelvetrees A.* Community Work. – London: Macmillan, 1991. – 180 p.
573. *Volunteering – altruism, markets, causes and leisure // Leisure&Recreation.* – 1997. – №3. – P. 4-5.
574. *Information and Advice for Young People.* – Bury, 2006. – 144 p.

ЗМІСТ

Вступ

Розділ 1. Науково-теоретичний аналіз проблеми соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді

1. Сутність соціально-педагогічної роботи.....
2. Громада як соціалізуючий фактор у життєвому просторі дітей та учнівської молоді.....
3. Історична ретроспектива становлення та розвитку соціально-педагогічної роботи в громаді на теренах України.....
4. Генеза соціальної роботи з дітьми і молоддю в громадах зарубіжних країн.

Розділ 2. Теоретико-методичні основи організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальній громаді

1. Сучасні підходи до організації соціально-педагогічної роботи в громаді.....
2. Концептуальні засади організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальній громаді.....
3. Зміст і види соціальних послуг у соціально-педагогічній роботі з дітьми та учнівською молоддю.....
4. Ресурсне забезпечення соціально-педагогічної роботи у територіальній громаді.....

Розділ 3. Емпіричний аналіз організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в різних соціальних інституціях територіальної громади

1. Соціально-педагогічна робота з дітьми та учнівською молоддю у загальноосвітніх закладах.....
2. Організація соціально-педагогічної робота в системі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.....
3. Соціально-педагогічна підтримка різних категорій дітей та молоді в закладах соціального спрямування.....
4. Неурядові організації як суб'єкти соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю на місцевому рівні.....
5. Особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у сільській громаді.....

Розділ 4. Дослідно-педагогічна робота у територіальних громадах

1. Впровадження теоретичних положень організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальних громадах.....
2. Інноваційні моделі соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю.....

Висновки.....

Список використаних джерел.....